

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე

ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

ენისა და ლიტერატურის
სერია

СЕРИЯ
ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

თბილისი
ТБИЛИСИ

1. 1980

ჟურნალი გამოდის 3 თვეში ერთხელ
Журнал выходит раз в 3 месяца

ხარედაქციო კოლეგია: ალ. ბარამიძე (რედაქტორი),
თ. გამყრელიძე, ალ. გვახარია (მდივანი), ქ. ლომთათიძე, ე. შეტრეველი,
ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური (რედაქტორის მოადგილე)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: ბარამიძე ა. გ. (редактор),
Гамкрелидзе Т. В., Гвахарია А. А. (секретарь), Дзидангури Ш. В. (зам. редактора),
Ломтатидзе К. В., Метревели Е. П., Цайшвили С. С.

პასუხისმგებელი მდივანი გ. ლლონტი
Ответственный секретарь Г. А. Глonti

რედაქციის მისამართი: თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., № 19
Адрес редакции: Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19
ტელეფონი 37-24-07 телефон

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 28.11.80; შეკვ. 3547; ანაწყოების ზომა 7×11^{1/2};
ქაღალდის ზომა 70×108^{7/16}; ნაბეჭდი თაბახი 16,80; სააღრიცხვო-საგამომცემლო
თაბახი 15,60; უე 07295; ტირაჟი 2000;
ფასი 1 მან.

გამომცემლობა «მეცნიერება», თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

შენიშვნები

ვ. ა. ლენინის დაბადების 110 წლისთავი

ნ. კოლოკავა, ვ. ი. ლენინი ლიტერატურის პარტიულობის შესახებ 5

ს. ქორდანია, იდეოლოგია და სიმბოლო 9

თ. გოგოლაძე, ეროვნული საკითხი ს. შვალობლიშვილის პროზაში 15

ი. ხოფერიძე, ნეკრასოვის ქრანალი „სოვერმენიკი“ და ქართული სამოციანელები („თერგდალეულები“) 26

თ. თევზაძე, ქართული სიმბოლისტური რომანი 38

თ. ნუცუბიძე, ზერის პოეტური ფუნქცია ქართულ და ინგლისელ რომანტიკოსთა შემოქმედებაში 48

გ. შაყულაშვილი, ძველი თბილისის პოეზია და მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის ქართული პრესა 57

ლ. ქუთათელაძე, რამდენიმე ცნობა ზაქარია გაბაშვილის ბიოგრაფიიდან 63

შ. რვეიშვილი, გერმანელი ავტორები „გარდამავალი ხანის“ ქართულ მწერლობაში 72

მ. რჩეულიშვილი, შიდა და გარე სიუჟეტურ ხაზთა ერთიანობა ოლდოს ჰაქსლის „მასხრულ ფერხულში“ 89

ვ. დედაბრიშვილი, ბუნების დაცვის საკითხები ხალხურ ყოფასა და ზეპირ-სიტყვიერებაში 97 ✓

ვ. დოჩანაშვილი, „მცხეთური ბიბლიის“ „გამოსლვათა“ წიგნის ტექსტობრივი და რედაქციული დახასიათებისათვის 109

თ. შვალობლიშვილი, უძველეს ქართულ მრავალთავებში დატული ზოგიერთი საკითხების წყაროს საკითხი 123

ე. კოშორიძე, მსაზღვრელთა ექსპრესიული ფუნქციისათვის 135

ა. არაბული, თურმეობითის ანალიზური წარმოების თავისებურება ქართულურ ენათა ზოგ დიალექტში 147

ბ. ცხადაძე, -ო-ა სუფიქსებიან მასდართა ერთი ჯგუფისათვის ძველ ქართულში 155

ნ. ჭანელიძე, ღერძული სიტყვის სემის ექსპლიკაცია სომამტიკებში 165

კ. დანელია, რ-ს ბგერათვანლაგების მომწესრიგებელი ფუნქციის შესახებ მეგრულში 177

კრიტიკა და ბიბლიოგრაფია

ბ. აფრიდონიძე, „ზოგადი და იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების საკითხები“, 1978 179

დ. ოშიაძე, „ხორანული სპარსული ხალხური ზღაპრები“. ტ. I, 1975 188

ახალი წიგნები 191

ვ. ი. ლენინის დაბადების 110 წლისთავი

ვ. ი. ლენინი ლიტერატურის პარტიულობის შესახებ

მიმდინარე წლის აპრილში სრულდება 110 წელი კაცობრიობის უდიდესი გენიოსის, მარქსისა და ენგელსის საქმისა და მოძღვრების გამგრძელებლის, მსოფლიოში პირველი სოციალისტური სახელმწიფოს შექმნელის ვლადიმერ ილიაძე ლენინის დაბადებიდან.

ამჟამად აღიარებულია, რომ მარქსის შემდეგ ისტორია არ იცნობს ლენინის მსგავს გიგანტურ მოაზროვნეს.

ვ. ი. ლენინის მთელი ცხოვრება არის მსოფლიოს შშრომელთა იხტერესებისადმი სამსახურის უბადლო ნიშუში. ლენინმა არა მარტო შეიძუშვავა მოძღვრება ახალი ტიპის პარტიის — რევოლუციური პროლეტარიატის პარტიის შესახებ, არამედ შექმნა კიდევაც ასეთი პარტია — ეპოქის გონება, ღირსება და სინდისი. საბჭოთა ქვეყნის ისტორიის ექვსათუელწლოვან პერიოდში პარტიის ხელმძღვანელობით საბჭოურ ძმურ კავშირში შემავალმა ხალხებმა ჰოიპოვეს მსოფლიო-ისტორიული მნიშვნელობის გამარჯვებები. ამ საფუძველზე საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტია, მუშათა კლასის პარტია მთელი ხალხის პარტიად გადაიქცა. ეს სიახლე აღნიშნულია ჩვენი ცხოვრების ძირითად კანონში — საბჭოთა კავშირის ახალ კონსტიტუციაში.

ლენინიზმის იდეების ცხოველყოფელობა და სიძლიერე გამოიკვეთა და გამოიწრთო ანტიმარქსისტულ, ანტიხალხურ მოძღვრებებთან შეურიგებელ ბრძოლებში. ვ. ი. ლენინმა არა მარტო დაიცვა მარქსიზმის რევოლუციური შინაარსი, რომლის წინააღმდეგაც იბრძოდნენ ოპორტუნისტები მეორე ისტერიაციონალიდან, არამედ განავითარა და ახალ უმაღლეს საფეხურზე აიყვანა მარქსის მოძღვრება კაპიტალიზმისა და პროლეტარიატის ბრძოლის ახალ ისტორიულ პირობებში. ვ. ი. ლენინის ერთ-ერთ უდიდეს დამსახურებას წარმოადგენს იმპერიალიზმის ეპოქაში კაპიტალიზმის არათანაბარი ეკონომიკური და პოლიტიკური განვითარების კანონის აღმოჩენა. ამის საფუძველზე ლენინმა წამოაყენა და დაასაბუთა გენიალური დებულება ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის გამარჯვების შესაძლებლობის შესახებ. უშუალოდ ამას უკავშირდება ლენინური მოძღვრება კულტურის საკითხებზე. კერძოდ, ლენინის გენიალურობის ერთ-ერთ ყველაზე ნათელ გამოვლინებას წარმოადგენს ლიტერატურის პარტიულობის კონცეფცია, რომელიც საფუძველად დაედო ახალი ეპოქის ყველაზე პროგრესულ ლიტერატურასა და ხელოვნებას — სოციალისტურ რეალიზმს.

მხატვრული ლიტერატურისა და ხელოვნების ახალი შემოქმედებითი კონცეფცია — სოციალისტური რეალიზმი კანონზომიერად წარმოიშვა ლენინიზმის სამშობლოში, რუსეთში XIX საუკუნის ბოლოს და XX საუკუნის დასაწყისში. ეს განპირობებული იყო იმით, რომ იმპერიალიზმის ყველა ძირითადმა წინააღმდეგობამ ამ პერიოდში სწორედ რუსეთში იჩინა თავი. ვ. ი. ლენინი წერდა 1905 წლის რევოლუციის წინა პერიოდში: „ისტორიამ ახლა ჩვენს წინაშე დააყენა უახლოესი ამოცანა, რომელიც ყველაზე უფრო რთულ უცხოეის ამოცანათა შორის. ამ ამოცანის განხორციელება არა მარტო ევროპის, არამედ აგრეთვე (შეგვიძლია ვთქვათ ახლა) აზიის რეაქციის უაღრესად ძლიერი დასაყრდენის დანგრევა რუსეთის პროლეტარიატს საერთაშორისო რევოლუციური პროლეტარიატის ავანგარდად გახდიდა“ (ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 5, გვ. 465).

ლენინიზმის ცხოველმყოფელი იდეების ზეგავლენა საბჭოთა მწერლების შემოქმედებაზე მელაგნდება ლიტერატურულ ნაწარმოებთა სახეობრივი კლასიკის ძირითად კომპონენტებში. როგორც ცნობილია, სინამდვილის საგნებისა და მოვლენების განზოგადებულად წარმოსახვა ყოველი პროგრესული მხატვრული მეთოდის ძირითად მიზანს წარმოადგენს. მაგრამ სოციალისტური რეალიზმში მხატვრული განზოგადება განსაკუთრებული სიღრმით და შეუმცდარობით ხასიათდება, რადგანაც იგი ემყარება ასახვის მარქსისტულ-ლენინურ თეორიას. სოციალისტური რეალიზმის მეორე ცნობილ თავისებურებას, რომელიც მას ასევე უპირატესობას ანიჭებს კაცობრიობის მხატვრული განვითარების ისტორიაში ცნობილ შემოქმედებით მეთოდებთან შედარებით, წარმოადგენს მომავლის წინასწარგანჭერტის, მოვლენების განვითარების წარმოსახვის პრინციპის შეუმცდარობა, რაც აგრეთვე ლენინიზმის იდეურ არსს უკავშირდება. სწორედ ამიტომ მოუწოდებდა დიმიტრი ფურმანოვი საბჭოთა მწერლებს: „საკუროა შევეცნაულოთ ლენინიზმი — ცხოვრებისა და ადამიანურ ურთიერთობათა ღრმა და ურყუარია გაგება, უამისოდ მთელ თქვენს ნაწერებს არავითარი ფასი არ ექნება“.

ვ. ი. ლენინის მიერ წამოყენებულ ლიტერატურის პარტიულობის პრინციპს უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა და აქვს სოციალისტური რეალიზმის წარმომადგენლების მსოფლმხედველობის ფორმირებაზე შემოქმედების თვალსაზრისით.

ვ. ი. ლენინი ლიტერატურის პარტიულობის პრინციპს განიხილავდა რუსეთის პროლეტარული რევოლუციის საერთო მიზანდასახულობასთან მთლიანობაში. ეს ნიშნავს ლიტერატურის პარტიულობის პრინციპის დაკავშირებას მხატვრული სიტყვის საშუალებით მასების პოლიტიკური განათლებისა და საბრძოლო მომზადების საერთო მიზანდასახულობასთან. 1905 წლის რევოლუციის პერიოდში ვ. ი. ლენინი წერდა, რომ პარტიული პროპაგანდის, აგი-

ტაციის, ლიტერატურის საერთოდ, ამოცანაა „...მისი რევოლუციურ თვითმოქმედებას ყოველთვის წინ მიუძღოდეს, შუქურა იყოს მისთვის და მთელი სილიადათ, მთელი სიმშვენიერით უჩვენებდეს მას ჩვენს დემოკრატიულ და სოციალისტურ იდეალს, უჩვენებდეს უაღრესად მოკლე, უაღრესად პირდაპირ გზას სრული, უეჭველი და გადამწყვეტი გამარჯვებისაკენ“ (ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 9, გვ. 127).

სტატიაში „პარტიული ორგანიზაცია და პარტიული ლიტერატურა“ ვ. ი. ლენინს ჩამოყალიბებული აქვს პროლეტარიატთან დაკავშირებული მწერლობის ძირითადი პრინციპები. ვლადიმერ ილიას ძის აღნიშვნით, მას შემდეგ, რაც რუსეთის პროლეტარიატი გამოდის რევოლუციურ-ასპარეზზე, „ლიტერატურული საქმე უნდა გახდეს შემადგენელი ნაწილი ორგანიზებული, გეგმავწონილი გაერთიანებული სოციალ-დემოკრატიული პარტიული მუშაობისა“ (ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 10, გვ. 36). სტატიაში აღნიშნულია, რომ, თუ, ერთი მხრივ, ლიტერატურული საქმე საზოგადოდ არ შეიძლება ინდივიდუალური, საერთო პროლეტარული საქმისაგან დამოუკიდებელი იყოს, ამასთან პარტიულობის ლოზუნგი არ გულისხმობს ლიტერატურული საქმის გაბიუროკრატიულებას. სტატიის ყურადღებით შესწავლა გვარწმუნებს, რომ ვ. ი. ლენინი პარტიულობის პრინციპზე მსჯელობისას ერთმანეთისაგან გამიჯნავს პარტიულ-პოლიტიკურ, პუბლიცისტურ ლიტერატურას და პარტიულ მხატვრულ ლიტერატურას. კერძოდ, სტატიის იმ ნაწილში, სადაც მოცემულია მსჯელობა იმის შესახებ, რომ „ლიტერატურული საქმე უნდა გახდეს საერთო პროლეტარული საქმის ნაწილი“, ვ. ი. ლენინი მიუთითებს, რომ აქ „ჩერ ერთი ლაპარაკია პარტიულ ლიტერატურაზე და პარტიული კონტროლისადმი მის დაქვემდებარებაზე“ (გვ. 38). ამასთან, ცხადია, რომ ვლადიმერ ილიას ძის ეს გამოხატვაში არ ნიშნავს, რომ პარტიულობის პრინციპი არ ვრცელდება მხატვრულ ლიტერატურაზე. რომ ეს ასეა, ჩანს იქიდანაც, რომ სტატიის მეორე ნაწილში ვ. ი. ლენინი პარტიულობის პრინციპთან კავშირში პირდაპირ ლაპარაკობს მხატვრული ლიტერატურის, ხელოვნების, თეატრის შესახებ, ეხება მსახიობის შემოქმედებითს შრომას. ამასთან კავშირში ვლადიმერ ილიას ძე თანმიმდევრულად უსვამს ხაზს, რომ ლიტერატურა, მხატვრული შემოქმედება საერთოდ, ესაა „სათუთი ინდივიდუალური საქმე“ (გვ. 38). იქვე, ვ. ი. ლენინი გენიალურად განმარტავს, რომ მხოლოდ პროლეტარიატთან მჭიდრო კავშირი იძლევა იმის მტკიცე გარანტიას, რომ მწერალი ჭეშმარიტად თავისუფალ შემოქმედად იქცეს. „ეს იქნება თავისუფალი ლიტერატურა, რომელიც კაცობრიობის რევოლუციური აზრის უკანასკნელ სიტყვას გაანაყოფიერებს სოციალისტური პროლეტარიატის გამოცდილებითა და ცოცხალი მუშაობით“ (გვ. 40). ვლადიმერ ილიას ძის ეს მოსაზრება კონკრეტდება აგრეთვე სტატიის სხვა ნაწილში მოცემული მითითებით იმის შესახებ, რომ პარტიულობის პრინციპის გატარება ლიტერატურის სფეროში არ ნიშნავს სქემატიზმის დანერგვას იმიტომ, რომ

„პროლეტარული ცოცხალი ნაკადის შეტანა“ არ ნიშნავს იმას, რომ „ვიქადაგოთ რაიმე ერთსახოვანი სისტემა ან ამოცანის გადაწყვეტა რამდენიმე დადგენილებით“ (გვ. 37).

ვ. ი. ლენინი საკითხის ნათელყოფის მიზნით ახასიათებს, თუ როგორი შინაარსი გააჩნია შემოქმედებითი თავისუფლების პრინციპს ბურჟუაზიულ ხელოვნებაში. ვლადიმერ ილიას ძის აღნიშვნით, ბურჟუაზიული ინდივიდუალისტების მსჯელობა ხელოვანის აბსოლუტური თავისუფლების შესახებ მხოლოდ ფარისევლობას წარმოადგენს. იცხოვრო საზოგადოებაში და თავისუფალი იყო საზოგადოებისაგან შეუძლებელია. ფულის ბატონობაზე დამყარებულ საზოგადოებაში, სადაც მშრომელთა მასება სიღატაკე ტანჯავს, ხოლო ერთი მუქამდიდრები უზრუნველად ცხოვრობენ, შეუძლებელია რეალური და ხამდვილი თავისუფლება. ამიტომ ვ. ი. ლენინის აღნიშვნით, ბურჟუაზიული ინდივიდუალისტების მსჯელობა აბსოლუტურ თავისუფლებაზე არის პირფერობა, რადგანაც კაპიტალისტურ სინამდვილეში მწერლის, ხელოვანის, მსახიობი ქალის თავისუფლება არის მხოლოდ შენიღბული დამოკიდებულება ფულის ტომრისაგან, მოსყიდვისაგან: „ვამხელთ ამ ფარისევლობას, ვგლეჯთ ყალბ აბრებს, — არა იმიტომ, რომ ხელში შეგვრჩეს არაკლასობრივი ლიტერატურა და ხელოვნება (ეს შესაძლებელი იქნება მხოლოდ სოციალისტურ უკლასო საზოგადოებაში), არამედ იმიტომ, რომ ფარისევლურად თავისუფალ, ნამდვილად კი ბურჟუაზიასთან დაკავშირებულ ლიტერატურას დავუპირისპირით ნამდვილად თავისუფალი, პროლეტარიატთან აშკარად დაკავშირებული ლიტერატურა“ (გვ. 40).

ვ. ი. ლენინის მოსაზრებები ლიტერატურისა და ხელოვნების შესახებ ეყარება შეხედულებას მხატვრული აზროვნების სინამდვილესთან მკვიდრო კავშირის შესახებ, ა. შაპოვალოვის მოგონებით ვ. ი. ლენინი არაერთხელ მიუთითებდა, რომ „ხელოვნება თვითმიზანი კი არ არის, არამედ საშუალებაა ცხოვრების გარდაქმნისთვის ბრძოლაში“. მსოფლმხედველობის მნიშვნელობის ხასხასმა ვლადიმერ ილიას ძემ მოგვცა პროლეტკულტის შესახებ დაწერილ რეზოლუციის პროექტში, სადაც მიუთითა, რომ საბჭოურ სინამდვილესთან დაკავშირებული მწერლობა უნდა ასახავდეს ცხოვრებას სოციალიზმის პოზიციებიდან, მარქსიზმის მსოფლმხედველობის, პროლეტარიატის ცხოვრების, არსებობისა და ბრძოლის თვალსაზრისით მისი დიქტატურის ეპოქაში. ვ. ი. ლენინის ეს სიტყვები გვიჩვენებს სოციალისტური რეალიზმის სინამდვილისადმი დამოკიდებულების თავისებურებას მისი განვითარების მთელ მანძილზე. მხოლოდ ლენინიზმი, რომელიც წარმოადგენს ერთადერთ სწორ თვალსაზრისს ბუნების, ადამიანთა საზოგადოებისა და აზროვნების კანონზომიერებათა შესახებ იძლევა საფუძველს სწორად გავიაროთ ხელოვნებისა და ლიტერატურის სპეციფიკური თავისებურებანი.

ნოდარ ზოლოტაძე

ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი

სულხან შორაგანი

იდეოლოგია და სიმბოლო

ყველაფერი ღრმა, სრულყოფილი და მშვენიერი ენის სუბსტანციაშია წარმოდგენილი. ყველაფერი ის, რამაც ვერ პოვა ენობრივი გამოხატულება, ბუნდოვანია, ემბრიონული და ინტენციის სფეროს მიეკუთვნება. მტკიცება იმისა, რომ გამოუთქმელი აზრი ჭეშმარიტებაა, გამოთქმული კი სიყალბე. უკეთეს შემთხვევაში ლამაზი პოზაა, უარესში — ამხედრება ადამიანის წინააღმდეგ. მცდარია შეხედულება. თითქოსდა სიტყვაში მოქცეული იდეა არ შეიძლება იყოს შინაგანი და სერიოზული იმიტომ, რომ, იწყებს რა რვი არსებობას სხვისთვის, წყვეტს არსებობას ჩვენს შიგნით.

მ. ჰაიდეგერის მსჯელობაში შემოქმედის, ენისა და ობიექტური სინამდვილის ურთიერთმიმართებასთან დაკავშირებით არ შეიძლება შეუღმჩნევად დაგვრჩეს ერთი რაციონალური მომენტი. ზოგჯერ პოეტის მიერ სიტყვის ხმარების აქტი ამ სიტყვით დასახელებული ფენომენის წარმოქმნის აქტს ტოლია. ეს აზრი ისე არ უნდა გავიგოთ, თითქოსდა ეს ფენომენი არ არსებობდა ობიექტური სინამდვილის სფეროში. ამ შემთხვევაში უნდა ვიგულისხმოთ მოცემული ფენომენის ახლებური ასახვა მოცემულ ენაში, მისი დაბადება როგორც ენაში აღბეჭდილი ფენომენისა.

სიმბოლოური აზროვნების ლოგოს ეართია ყველა ხალხისათვის. როდესაც ჰენრი ჰოუმი მსჯელობს სიმაღლეს ცნებისა და ამაღლებული ემოციების რაობაზე, შედარებისა და მეტაფორის მექანიზმის საკითხებზე, იგი გულსხმობს, რომ ყველა ამ ფენომენში არსებული იმანენტური შინაარსი ზოგადასაკობრივია კატეგორიანა. სიმაღლისადმი დაუოკებელი ლტოლვა, საგანთა და მოვლენათა არსში ჩაწვდომის სურვილი ახასიათებს ყველა დიდ შემოქმედს. თითქოსდა ვაჟა-ფშაველა ჰყავდა მხედველობაში ბოდლერს, როდესაც ამ სტრიქონებს წერდა:

კურთხეულია, ვისი ფიქრიც ზევით ავიდა,
 ვით ტორილები განთიადზე; და ცის სტუმარი
 იქიდან უმზერს მთელ ქვეყანას და იღუმალი
 ვაიგო ენა საგანთა და ენა ყვაილთა.

სიმბოლოს რაობის უკეთესი გაგების მიზნით მიზანშეწონილია მისი ანალიზი ორ პოლარულ დონეზე. დავიწყოთ საუკეთესოდან. ვაჟა-ფშაველას უნიკალობა მდგომარეობს იმაში, რომ მან, იმ რაკურსიდან, საიდანაც მისი სიმბოლოური ენა ჩვენ ამ შემთხვევაში გვიანტრუსებს, თავისებურად, განუყოფრებელი ორიგინალობით დაგვიხატა არაციცხალ ბუნებასა და ადამიანს შორის არსებული უხილავი საერთო ნიშან-თვისებები. ერთის ნიშან-თვისება დაუახლოვა მეორეს და უფრო თვალნათლივ ჩავვახედდა ამ უკანასკნელის არსსა და მნიშვნელობაში. არაერთხელ აღნიშნულა, რომ ვაჟას მიერ პერსონიფიცირებული მთა განუყოფრებელი ხატების სახით მოგვევლინება. ასეთაა, მაგალითად, ერთადერთი, საოცარი სიმბოლოური მოვლენა — ნისლი ფიქრია მთებისა. ეს ხატი ათასნაირი ძაფებითაა დაკავშირებული, ერთი მხრივ,

მასთან აზრობრივად და ფორმალურად ახლოს მდგომ ხატებთან და, მეორე მხრივ, მთელი მისი შემოქმედების სიღრმეში არსებულ მსოფლმხედველობასთან, რომელიც ყველაზე უფრო ზოგადი განმარტებით შეიძლება აიხსნას როგორც კაცობრიუობის მოძღვრება. ვაჟასთან მთა განსაცვიფრებელ ვარიაციებში მოგვევლინება — „უსაზღვროა მთების მოლოდინი...“

მთა ვაჟასათვის მხოლოდ ერთ-ერთი, თუმცა უდავოდ უაღრესად მნიშვნელოვანი, ცნებაა, რომლის საშუალებითაც მას უნდა ადამიანი სულიერი სისპეტაქისა და სიძტივის უმაღლეს მწვერვალებამდე აიყვანოს. „მოყვარს სიმაღლე, მით მოყვარს მთები“, — ვულახდლად გვაუწყებს შემოქმედ. დეტალის არაჩვეულებრივი დანახვის უნარით მისი სტილი, რომელიც შეიძლება განსაზღვროს როგორც ტინის ფიზიონომია, მოგვევლინება ვაჟას მსოფლმხედველობის გამობატვის ერთადერთ ფორმად. სიმბოლური მთა ვაჟას შემოქმედებაში მშვენიერია არა მარტო თავისი სიმაღლით, არამედ მშვენიერების მრავალგვარი სხვა პარამეტრებითაც: პროპორციით, ფერით, სიმტკიცითა და სიდადლით. სწორედ დეტალის, არსებითი მომენტის ასახვისა და არაარსებითის ჩამოცილების გზით აღწევს იგი უდიდეს ეფექტსა და დამაჯერებლობას:

ქარი დამბრავს,
ქარი გრიალებს,
ჩემი თეთრი თმა
ცაში ბრიალებს —

ამბობს ვაჟა და ერთი თითქოსდა შეუმჩნეველი შტრიხით (თოვლი მწვერვალზე — თეთრი თმა) გვიხატავს პერსონიფიცირებული მთის დიად სურათს. შეადარეთ ამას მთის ასეთი ხედვაც: „ფეხშეუხრელად, მკვიდრად, პირდაპირული, მრისხანე სდგას კლდე. სდგას ისე, ერთფერად ზამთარ-ზაფხულ. ეს კლდე მთელი ზთაა კლდედ, ქვედ გადაქცეული, პირისპირ ცისა, მზისა და დაბლა ჩვეყნისა“.

და მაინც უნდა ვაღიაროთ, რომ სიმაღლის ცნება მთავარი სიმბოლური ცნებაა მთის მრავალნაირ დამახასიათებელ ნიშან-თვისებათა შორის ვაჟა-ფშაველას შემოქმედებაში. მოწმენდილ ცასაც, მთელ სამყაროში ამ უმშვენიერეს სანახაობას, მზესაც და მთვარესაც ვაჟასთან უპირველეს ყოვლისა იმიტომ აქვს სიმბოლური მნიშვნელობა, რომ ისინი სიმაღლის ცნებას განასახიერებენ, ყველა საგანსა და მოვლენაზე მალა დგანან. ამ სიმაღლიდან ვაჟას სულიერი თვალი ყველაფერსა ხედავს და ყველაფერსა სჯის: აქაცა და კარგსაც. მხატვრული აზროვნების მიუღწეველ მაგალითად მიგვაჩნია ჩვენ სიმბოლური მთვარე ვაჟა-ფშაველას მოთხრობაში „ამოდი ს, ნათღება!“ ცივსა და უკუნეთ ღამეში მგლებმა ერთ წაშში სიცოცხლეს გამოასალმეს ტოტია, თავიანთი მოხუცი, დაუძღვრებული წინამძღოლი. მაგრამ შინშილი ვერ მოაკლეს: შეუშინდათ ახლა მე არ შეშვამონო და გაქცევით შეეცადნენ თავის შევლას. მაგრამ ერთმანეთის შიში, შიში ფიზიკური განადგურებისა, არაფერია იმ შიშსა და კრძალვასთან შედარებით, რომელიც მგლებს მთვარის ამოსვლისას დაეუფლათ. ციდან წამოსული სინათლისაგან თავის შევლა შეუძლებელია: „ერთი ბერისე გაუბოდა, ჭავანებში ჩხლავა-ჩხლუკი ჩამოდა და თან თოვლის ქყრილა... მთვარე კი ამოვიდა, ამოცურდა მალა, თითქმის შუა ცაზე ნათლად კამყაშებდა და იჭიდან, როგორც დარაჯი, უფრთხობდა ქვეყანას მტერსა... მგლები კი გარბოდნენ უგზო-უკვლოდ ტყეში და ყველას პირზე ეკერა: „განათლა, განათლა!“

ორი რამ ავსებს ადამიანის სულს მარადიულად ახალშობილი და მზარდი პატრიარქებითა და მოკრძალებით: ეს არის ვარსკვლავებით მოქედლი ცა ჩვენ ზემოთ და მორალური კანონი ჩვენ შიგნით, — ამბობს კანტი. პირველი იწყება იმ ადგილიდან, რომელიც მე მიკავია გრძნობად გარე სამყაროსთან. ის განუზომლად აფართოებს ჩემს კავშირს სამყაროთა სამყაროებთან და სისტემათა სისტემებთან. უთვალავი რაოდენობის სამყაროთა ხილვა თითქოსდა აქარწყლებს ჩემს მნიშვნელობას, როგორც ცოცხალი არსებობა, მორალური კანონის ქვერეტა კი, პირიქით, განუზომლად ზრდის მას, ვინაიდან მორალური კანონი არ განისაზღვრება არავითარი ფიზიკური ზღუდითი და უსასრულობაში გადადის. ვაჟაყული მთვარე სწორედ ის მორალური კანონია, რომლის სულიერ თვალსაც ვერსად გაუბრბის ყოველგვ გულერი, რაც კი არსებობს ადამიანში. ეს აზრი კანტის მსჯელობაში გაბიზნულია გონებისაკენ, ვაჟასთან კი იგი გულსაც ჰხედება და აზრსაც. რატომ არის, რომ მიახლოებით ერთი და იმავე იღებს მქონე სხვადასხვა ნაწარმოების კითხვისას ერთ შემთხვევაში სინარჯლის ერთხანტელი გვივლის, მეორეში კი გაცილებით უფრო სრულ ემოციურ წონასწორობაში ვიძყოფებით? ჯერ კიდევ დემეტრე ფალერელი ცდილობდა განერჩია ნაწარმოებში თემა და სტილი. მისი აზრით, თემის სიძლიერე სულაც არ ნიშნავს სტილის სიძლიერეს და პირიქით. ძალიან ხშირად ამაღლებული, დიდი თემა გამოხატულია უბადრუკი სტილით. „ამოდის, ნათღებაში“ თემისა და სტილის შორის აბსოლუტური პარალონიაა. ენობრივი ქარგა ისეთი გამჭვირვალეა, რომ მის უკან გამოკვეთილი საგნები ანკარა წყაროს ფსკერზე ჩაწყობილი კენჭებზევით ხელშეგახებია: „ვინ ამბობდა ამას? სად ან როდის? დამეა. თოვლით გადაღესილა მთა-ბარი; სულ-შეხტულია, ისე შებოჭილი, რომ დედამიწის ძვლებს ჰყარიალი, ჰახჰახი გააქვს. ბუნება თითქოს კუბოში წევს, სუღარაში გახეფულა“.

სიტყვები, როგორც პირდაპირი, ისევე გადატანითი მნიშვნელობით ნახმარნი, ასახელებენ მხოლოდ არსებით დეტალებს. ამ დეტალებზე აგებული ფსიქოლოგიური სურათი იმდენად პლასტიკურაა და დამაჭერებელი, რომ თითქმის გავიწყდება, რომ სიტყვებთან გაქვს საქმე და არა საგნებთან; ძალუხუნებურად მოთხრობაში გადმოცემული მოვლენების უშუალო თანდამწერებ ხდები. აზრისა და გრძნობის სიღიღე კულმინაციას აღწევს სწორედ იქ, სადაც მხატვარს შემოჰყავს სიმბოლური მთვარე. ერთი შეხედვით მთვარის შემოყვანა მოცემულ კონტექსტში თითქოსდა არ არის საქმარისად ინფორმაციული: იგი იმპლიცირებული იყო უკვე სათაურში და, გარდა ამისა, მოსალოდნელია მისი გამოჩენა თვით მოთხრობის შინაარსიდან გამომდინარე. სიმბოლური მთვარე უდიდეს ინფორმატულობას იღებს მისი რეტროსპექტული გააზრების შემდეგ. ამგვარი გააზრების სტიმულს კი მისი უბადლო პერსონაფიკაციის ნიშნში გვაძლევს. ამ სიმბოლოს აბსტრაქტული მოდელიც კი ერთგვარი სართულით ხასიათდება. იგი შეიძლება ასე წარმოვიდგინოთ: მთვარე—ადამიანი—მორალური კანონი. ვაჟას მორალური კანონი, რომელიც მათა საკუთარი მსოფლმხედველობის ანარეკლია, შუა ცაში დაკიდებული მთვარის სიმბოლურე აყავს და მის ძალას მთვარის კაშკაშს ადარებს. მოცემულ კონტექსტში ეს კონკრეტული სიმბოლო მრავლისმთქმელია არა მარტო ინფორმაციის თეორიის ცნებებიდან გამომდინარე, არამედ ინფორმაციის სემანტიკური ინტერპრეტაციის რაკურსიდანაც: მას მოძრაობაში მოჰყავს მკითხველის ფანტაზია.

საოცარია ის ზემოქმედება, რომელსაც ჩვენზე ვაჟა-ფშაველას ეს შედარებით პატარა, მაგრამ ძალიან დიდი ესთეტიკური და ლოგიკური ინფორმაციის მქონე ნაწარმოები ავლენს. ერთი შეხედვით, შეიძლება მოგეჩვენოს, რომ მისი მთავარი ძალა მდგომარეობს ორიგინალობაში, იმ მოულოდნელობებში, რომლებითაც იგი ასე მდიდარია. და მართლაც, არაფერი ამდაგვარი ჩვენ არ შეგვხვედრია ინგლისურ, რუსულ და ქართულ ენებზე შექმნილ მსატერულ ნაწარმოებთა შორის. ესთეტიკური ინფორმაციის ამგვარი ინტერპრეტაცია უახლოვდება ზოგიერთი საზღვარგარეთელი მეცნიერის შეხედულებას, რომლის მიხედვითაც ამგვარი ინფორმაცია მსატერული ნაწარმოებით გამოწვეული მოულოდნელობის ეფექტს გარდა სხვა არაფერია. ხელოვნების ინგლისელი თეორეტიკოსი კლაივ ბელი თვლის, რომ ფერწერაში ესთეტიკურ ინფორმაციას მხოლოდ ხაზებისა და ფერების სპეციფიკური კავშირი, განსაკუთრებული ფორმები და ამ ფორმების ურთიერთმიმართება ემსახურება¹. ეს აზრი რომ მცდარია, შეიძლება ასე დავასაბუთოთ. შევადაროთ ერთმანეთს ვაჟას „ამოდის, ნათდება!“ და მიახლოებით იმავე მოცულობის ტექნიკურად უმაღლეს დონეზე შესრულებული ეპიზოდი, რომელიც პოემის მხოლოდ პატარა ნაწილს წარმოადგენს. მისი სათაურია „მ ზ ი ს ა მ ო ს ე ლ ი ს წ ი ნ“ . ეპიზოდი ასე იწყება: «О, небо, раз-верстое надо мною, — ты. чистое, глубокое! Ты, источник света!

Созерцаая тебя, трепещу я от желаний божественных.

Прыгнуть в высь твою — вот моя глубина. Облечуся твоею чистотою — вот нежность моя.

Закрывает от нас Бога красота Его: то же и ты для звезд своих. Ты безмолвствуешь: таким путем вещаешь ты мне свою мудрость».

ყოველგვარი წინასწარი მომზადების გარეშე ავტორს შემოჰყავს პერსონიფიცირებული ცა. რომელიც თითქმის ყოველი მომდევნო სტრიქონის შემდეგ გარკვეული ხნის განმავლობაში გამოიკვეთება შედარებების, ეპითეტებისა და მეტაფორების თვალისმომჭრელი ფეიერვერკით. უაღრესად ორიგინალურია (მოულოდნელი!) მეტაფორები «Прыгнуть в высь твою — вот моя глубина. Облечуся твоею чистотою — вот нежность моя» და სხვა მრავალი. ოსტატურად არქაიზებული ენა მთელს ეპიზოდს კიდევ უფრო მატებს ამაღლებულისა და მშვენიერის ნიშან-თვისებას. მშვენიერია თავისთავად, მისი მეტაფორული გამოყენების გარეშეც, სიმბოლოს ერთი კომპონენტი: მოწმენდილი, უძირო ცა მზის ამოსვლის წინ. სხვადასხვა ვარიაციებით ეს მიმართვა ციხაღმე რამდენიმეჯერ გვხვდება ეპიზოდში და მითივეა წარმოდგენილი ბოლო სტრიქონებშიც. რა შეიძლება ითქვას ამ ეპიზოდზე, თუკი მას განვიხილავთ იზოლირებულად პოემისაგან? მხოლოდ ის, რომ, მიუხედავად შედარებით მარტივი სიმბოლური სტრუქტურისა (ცა — ადამიანი, აზროვნების მქონე არსება) და შედარებით აბსტრაქტული, განყენებული ზოგადი შინაარსისა (ქებათა ქება ცას?), მთლიანობაში აღებული იგი სიტყვათშემოქმედების უმაღლეს გრადცის მიყუთვნება. მაგრამ შევხედოთ ახლა მას მთლიანი ნაწარმოების რაკურსიდან. აქედან თუ განვიხილავთ ამ ეპიზოდს, მაშინ სიმბოლური ცა გაცილებით უფრო რთული სტრუქტურით წარმოგვიდგება. როდესაც იმ ადგილს მივალწევთ, სადაც ავტორი ამბობს, რომ მთელი მისი ცხოვრების გზა არაფერია გარდა გაუთავებელი მოგზაურობისა ცისკენ, რომ ცასა და მას ალბათ საერთო აქვთ

¹ C. Bell, Art, Dublin, 1961, გვ. 23.

სულერი სამყარო, რომ მისი ქადაგება—«над всеми вещами стоит небо—невинность, небо веселость...» და «эта свобода небесная и небесная эта веселость поставлена мною, подобно лазурному колоколу, над всеми вещами»—ლოცვა-ქურთხევაა და არა ძრახვა, მაშინ გასაგები ხდება, თუ რას წარმოადგენს ფ. ნიცშესეული სიმბოლური ცის მეორე კომპონენტი. იგი სხვა არაფერია, თუ არა ფილოსოფოსის ავადმყოფური ფანტაზიის პირშეო — მისი იდეოლოგიური აზრთწყობა, მისი მსოფლმხედველობა. ნიცშეს მთელი სიმბოლური სისტემა მისი იდეოლოგიური წვინთ საზრდოობს და არსებობს. როდესაც ის მიმართავს მზეს — «მნათობო უღიადესო! რა იქნებოდა შენი ბედნიერება, რომ არ გყავდეს ისინი ვისთვისაც ანათებ?!», მზეში ის თავის თავს გულისხმობს, ხოლო ელიტას—იმათში, ვისთვისაც ღალადებს. რას აყენებს ზარატუსტრა-ნიცშე ყველა საგანზე მაღლა წმინდა ლოგიკურ პლანში, მისი მსოფლმხედველობიდან გამომდინარე?—**ინსტიტუტის პრიმატის ინტელექტზე**. და უოკებელ ლტოლვას ძალაუფლებისაკენ. უსაზღვრო სიძულვილს ადამიანის მიმართ: «ადამიანი ბინძური ნიაღვარია. ზღვა უნდა იყოს რომ ბინძურ ნიაღვარს შეეხო და ისეთივე არ გახდეს». მას ასე სჯერა.

და სწორედ ამიტომ არის. რომ ახალი რაკურსიდან აღქმული ეპიზოდის ესთეტიკური ღირებულება რადიკალურ გადაფასებას განიცდის. სამუდამოდ დარღვეულია ფორმისა და შინაარსის ერთიანობა: უმანკო. მხიარული ცა და კაცთმოძულე იდეოლოგია ერთად ვერ მოსძვგს. ეს იდეოლოგია საზარელი მეტასტაზებით დაღაც ტექნიკურად უნაკლოდ განსორციელებულ ნებისმიერ სიმბოლოს: მთის მწვერვალზე განმარტოებულ ხეს ელვის მოლოდინში, ლურჯად გადაშლილი ცის ღიმილს, თვალუწვდენელ უფსკრულს და თვის უორიგინალურეს ზმანებასაც კი: «Во сне, в последнем утреннем сне стоят я на некоем предгории— по ту сторону моря, с весами в руках взвешивал мир.» სხვანაირად არც შეიძლება რომ იყოს—ნიცშეს სასწორზე სიზორტე იმარჯვებს, სიკეთე მარცხდება.

ეს ესთეტიკური სიამოვნება, რომელსაც ადამიანს მხატვრული ნაწარმოები ანუკებს, ფორმისა და შინაარსის ერთიანი ზემოქმედების შედეგია. მკითხველი არ აღიქვამს შინაარსიდან მიღებულ სიამოვნებას და ფორმიდან მიღებულ სიამოვნებას ცალ-ცალკე. ასეთი რამ მათი აბსტრაქციების შემთხვევაშიც კი შეუძლებლად გვეჩვენება. აქედან გამომდინარე, ყოველად დაუშვებელია მტკიცება იმისა, რომ ნაწარმოები შეიძლება დიდი ესთეტიკური სიამოვნების წყარო იყოს მისი მორალური, პოლიტიკური, იდეოლოგიური კლიმატის გარეშეც. მოულოდნელი სინტაქსური კონსტრუქციები, შედარებები, ყოველი სახის ტროპები, მხატვრული თვალსაზრისით არსებითი დეტალები და ინდივიდუალური სტილის სხვა ელემენტები ემსახურებიან ერთ მიზანს—შინაარსის საუკეთესო სახით გამოხატვას.

ქვემარტივ მხატვრული ნაწარმოები იდეური შინაარსისა და მხატვრული ფორმის ორგანული ერთიანობაა: მასში ფორმის ყველა ელემენტი პარმონიაშია იდეურ შინაარსთან. უფრო ზუსტად კი განუყოფელია მისგან. სიმბოლო მხოლოდ მაშინ არის გარე სამყარული მხატვრული ნაწარმოებისა, როდესაც მასში დარღვეულია პარმონია იდეურ შინაარსსა და სტილისტურ ტექნიკას შორის. სწორედ ამიტომ არის, რომ სტილისტური ტექნიკის მხრივ თითქოსდა მონათესავე მხატვრული ხატები და გამონათქვამები ესთეტიკურია ვაჟ-ფშა-

ველასთან, ხოლო ფ. ნიცშესთან რადიკალურ დევსთეტიზაციას განიცდის. ამიტომ არის, რომ ვაჟას ძლიერი პიროვნებაც ნიცშეს ზეკაცზე უფრო ძლიერია, მასზე გაცილებით მაღალი სფეროს ბინადარია.

უდავოა, რომ ვაჟა-ფშაველას მხატვრული აზროვნება განსაკუთრებულ გამოხატულებას პოეზებს მაშინ, როდესაც საქმე სულის სიმტიციეს ეხება. მისი შემოქმედება უაღრესად მდიდარია ამ თემისათვის ნაპოვნი უნიკალური ხატებითა და გამონათქვამებით. ავიღოთ თუნდაც ასეთი:

შენი ჰირიმე სიკვდილო,
სიცოცხლე შენით დაფასდა.

მაგრამ ვაჟა მხოლოდ გმირი, ძლიერი პიროვნება არ არის. უპირველეს ყოვლისა, ის ბრძენია და უაღრესად კეთილი და ნაზი ბუნების ადამიანი. მისი შექმნილია „ბახტრიონი“, „მთანი მაღალნი“, „კლდე მტირალი“, მაგრამ მასავე ეკუთვნის „შელს ნუკრის ნაამბობი“ და „მთის წყარო“. ამ კლდესავით მტიციე კაცს შეეძლო ასეც ეაზროვნა: „შემეშინდა და გამომეღვიძა. გული მიკანკალბდა, შუბლზე ოფლი დამსხმოდა. ავიხედე, ნისლებით გაქვდილიყო ხეხუვი. ქორაფმა ტოტები დამკრა, აკვანი დამირწია და დამლუღუნა: „ნუ გეშინიან, პატარავ, არ დაშრები, არ დაიკარგებიო!“ ამ დროს, დღისით ფრთხილი და წინდახედული, ზურგზე რქებგადაყრილი „ყელყურლამაზიანი“ ირემი მოვარდა გაჩქარებით, დაეწაფა ჩემს წმინდა წყალს, დალია და გაძლა“.

ენის სულსტანციაშია წარმოდგენილი როგორც ყველაზე უფრო წმინდა, ღრმა და სრულყოფილი. ისე ყველაზე უფრო სასტიკი და მიუღებელი. ყველაფერი ის, რამაც ვერ პოვა ენობრივი გამოხატულება, ბუნდოვანია, ემბრიონული და ინტენციის სფეროს მიეკუთვნება.

С. Д. ЖОРДАНИЯ

ИДЕОЛОГИЯ И СИМВОЛ

Резюме

В зарубежном литературоведении некоторыми исследователями принято считать, что эстетическая информация, получаемая от художественного произведения, либо от определенного его компонента, полностью определяется технической стороной объекта. Если, например, символ реализует относительно более редкую модель, улавливает сходство между далеко отстоящими предметами, то он является носителем большой эстетической информации. С нашей точки зрения для эстетики символа решающую роль играет его содержание. Если имплицитное содержание символа идеологически неприемлемо, то какой бы оригинальной не была его структура, он не может быть носителем эстетической информации.

ი. კავჭავაძის სახელობის თბილისის უცხო ენათა
სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის ინგლისური
ენის კათედრა

წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა
აკადემიის აკადემიკოსმა ი. აბაშიძემ

თამარ გომოლაძე

ეროვნული საკითხი ს. მგალობლიშვილის პროზაში

ეროვნულ მოტივს ქართულ ლიტერატურაში ყოველთვის ეკავა მნიშვნელოვანი, ხშირად—წამყვანი, ადგილი. საქართველოს ისტორიულ წარსულში ყოველთვის იდგა ქვეყნის დამოუკიდებლობის, მისი განთავისუფლებისათვის ბრძოლის პრობლემა. ამ სულსკვეთებით იყვნენ განმსჭვალულნი— ადრეული საუკუნეების პოეტები, ზოგჯერ განუზომელ სევდას რომ გრძნობდნენ ქვეყნის მიხმე ბედის გამო; რომანტიკოსები, წარსულს რომ აღეაღებდნენ და მის ისტორიაში ეძებდნენ ხსნის გზას; 60-იანელები, პოეზიისა და პოეტის ძირითად დანაშნულებად ერის სამსახური და მის სამსხვერპლოზე საკუთარი თავის მიტანა რომ დასახებს მიზნად. ამ მხრივ, არც ქართველი ხალხისნები მორიდებიან „ძვირფას ხატს შშობელი ქვეყნისას“, თუმც მათი მთავარი მიზანი და ამოცანა უფრო სოციალური პრობლემის გადაჭრა იყო, მაგრამ ქვეყნის ინტერესები, მისი უფლებების დაცვა, მასზე ზრუნვა კვლავ დარჩა ძველ და განუხრელ ქვეშაობილებად: „ერთი და იგივე მამულის შვილნი განირჩევიან ერთმანეთისაგან არა მამულის სიყვარულით, არამედ იმით, თუ რომელი მათგანი მომეტებულ სამსახურს გაუწევს თავის სამშობლოს. მაშასადამე, ჩვენი პირდაპირი მოვალეობაა გამოვიკვლიოთ ჩვენი ქვეყნის მდგომარეობა, მისი ისტორიული მიდრეკილებანი, ტრადიციები, მისი ჩვეულებანი, მატერიალური გარემოებანი, მისი ავი და კარგი, მოკეთე და მტერი, ერთი სიტყვით მთელი მისი ავან-ჩაენი, რომ ამითი წარმოადგენილი გვჭონდეს მისი ფიზიონომია, და შეძლებისა და გვარად მივეცთ მას ხელი, ვაჩვენოთ მას გაუმჯობესების საღსარი და შეუდგეთ იმ გზას, რომელიც დააყენებს წარმატებისაკენ“, — აღნიშნავდა სტეფანე ჭრელაშვილი ხალხისნური მიმართულებას ეურნალ „იმედის“ ფურცლებზე¹. სწორედ აქ მოჩანს ხალხისნების პროგრამაც ეროვნულ საკითხში, ისანი ეროვნულ გრძნობას ბუნებრივ, ყველა ადამიანისათვის დამახასიათებელ, აუცილებელ მოვლენად მიიჩნევენ და მხოლოდ მაშინ თვლიან მას გამოსაშვარავებლად, თუ ხალხის მდგომარეობის გაუმჯობესებას ემსახურება. ამიტომ, რომ ისინი ებრძვიან ცრუპატრიოტებს, რომელთაც „იმის ნება აქვთ მინიჭებულო, რომ თავისი მდიდარი სუფრიდან თითო-ოროლა ნაღირნი ლუკმა, რომელიც ძალს უნდა რგებოდა, გადაუდღოს საწყალ ლაზარე — საქართველოს, ან თუ ფული ვერ გაუმეტებია, აქოს და აღიდოს ჩვენი პატრიოტები, სადაც კი შეხვდება, თეატრში უყვიროს ჩვენ აქტიორებს და მეტადრე აქტირებს „ბრაგო“ და „ბისი“, შეერთებული ხმაშალა ტაშის კვრასთან და მეტიც საჭირო არ არის, მისი სახელიც პანთეონში გამოიჭიმება“², ასევე მიუღებლნი არიან ხალხისნებისათვის ის პატრიოტები, რომლებიც ფიქრობენ, რომ „დიდება ივერიისა“ წარსულშია დამარხული: „...საჭიროა წინ ცქერა და

¹ სტეფანე ჭრელაშვილი, მამულის შვილი, გ. „იმედი“, 1881, №10, 11, 12, გვ. 17.

² იქვე, გვ. 94.

არა უკან ხედვა, გოდვა და ტირილი კი არა წარსულზედ, მხიარული სიმღერა კეთილ მომავალზედ“³.

როგორც მ. ზანდუკელი აღნიშნავს „ჩვენ ხალხოსნებს ეროვნული გაგებაც არა აქვთ ვერც პატრიოტული“⁴.

ამიტომ, რომ ხალხოსანი თავის ძირითად მოვალეობად სახავს ხალხის მასებზე ეკონომიკური, პოლიტიკური და კულტურული ცხოვრების გაუმჯობესებლასათვის ბრძოლას: „რადგანაც ყოველი სარჩო მოაპოვება მხოლოდ შრომით, რადგანაც ყოველი ნივთი გაკეთებულია მხოლოდ მუშის ხელით, ამიტომ ყველაფერი უნდა შეადგენდეს იმის საკუთრებას, ვისაც ის გაუკეთებია. მანამდის ასეთ გეგარად არ იცვლის ყველა ერთი ფერს, მანამ უბედურობა კაცობრობისა კი არ იკლებს, დღით დღე იმატებს... მე როგორც ნამდვილმა პატრიოტმა, უნდა ყოველი ღონისძიება ვიხმარო ამ აზრის დანერგვისათვის“⁵.

სოფრამ მგალობლიშვილმა თავის ადრეულ ნაწერებში სცადა ამ კუთხით დაეყენებინა ეროვნული საკითხი. ისტორიული წარსულის მოგონება მისი გმირების მიერ მიზნობრივია და მომავლის ვაჟკაცების ძალის მიმცემი. ლეგენდა-რომანში „მზეთუნახავი გული“ ს. მგალობლიშვილმა წარსულის ფონზე დაგვიხატა ქეშმარიტი პატრიოტები.

ქალაქის ინტელიგენცია, მისი ყოფა, მისი ცრუპატრიოტები ავტორს საინტერესოდ დაუხატავს პატარა ნოველაში „ღიღი ზალაში“ და მოთხრობაში „წითელი სარჩული“.

„წითელი სარჩული“ ხალხის მოღალატის, იუდა ლეჭაშვილის პორტრეტია. იუდა წარმოშობით ტახტის აზნაურია. მას რუსეთში დაუმთავრებია უმაღლესი სასწავლებელი და სიამაყით ჩამოუტანია ამის დამამტკიცებელი ორი რამე: არყის ხის ჯიბზე დახეული დიპლომი და ნიშანი, რომელიც „სწორედ ერთი გირვანქის წონა იქნება და უფრო ვერის ნაღს ჰგავს, ვინემ ნიშანსა“. ასეთი გამუღიწვილი ევლინება თავის ქვეყანას და მერე როგორ? ავტორი ცდილობს აჩვენოს სინიღისის ხმა, ზოგჯერ იუდას გამოფხიზლებას რომ ცდილობს. ამ კაცს ფრიად შენიღბული სახე აქვს. იგი პირადი სარგებლობისათვის გაყიდის ყველას და ყველაფერს. სწორედ ამიტომ თავის თავს საბი კურდღლის მდებარედ წარმოიდგენს. მისი „კურდღლები“ შეიძლება ასე გაიშიფროს: 1. ერთი მხრივ, თავის ხალხს ასიამოვნოს, წეროს გამოკვლევები ქვეყნის ისტორიაზე (წმ. ნანოს ცხოვრებაზე, ქრისტიანობის მიღებაზე), დახმარება გაუწიოს ეურნალ-განეთებს, ჩემ-ჩემად იბრძოლოს ერის ინტერესების შემხდაველთა წინააღმდეგ; 2. „მეორე მხრივ, ჩემს მთავრობას ფეხქვეშ გავერთხობი, მის წინ დავდნებ-დავხორავიქლები, თავს ანგელოზად მოვიჩვენებ. ასე თუ არ მოვიქცევი, წინ არ წავიწევენ და დერეფანში გვებოთ და ხოხვით სულს ამოგართმევენ“⁶. — ასე ფიქრობს იუდა და თავისი მოქმედებით ხელს უწყობს ქართველების მოსიხსლე მტერს. 3. „მესამე მხრივ, არაფერს და არავის არ დავზოგავ, ყველას ცეცხლ-ნავთში გავატარებ, ვინც კი ჩემი სურვილების შესრულებას წინ გადაეღობება“⁷. იუდას მიზანია გენერლობა, წითელი სარჩულის ტარება.

³ მ. ზ ა ნ ი შ ვ ი ლ ი. მკერდე რამე ჩვენს მამულიშვილობაზე, ე. „მედი“, 1882, № 11—12, გვ. 53.

⁴ მ. ზ ა ნ დ უ კ ე ლ ი. ახალი ქართული ლიტერატურა, ტ. 111, ნ. 1, ტფილისი, 1936, გვ. 40.

⁵ ტ ა ტ ა ლ ა, პოლიტიკა, 1. „მედი“, 1881, №2, გვ. 159-160.

⁶ ს. მ გ ა ლ ო ბ ლ ი შ ვ ი ლ ი, რჩეული მოთხრობები, თბილისი, 1963, გვ. 525.

⁷ იქვე.

როგორ მივიდა იქდა ამ დასკვნამდე? ამაში ს. მგალობლიშვილი ადანაშაულებს ოჯახურ გარემოს, მშობლებს, რომლებმაც თითქოს წინასწარ განსაზღვრეს იქდას მომავალი, დაარქვეს რა მას სახელი „იუდა“. ბუნებით გაქნილი და თანბარი იუდა, რომელიც კეთილშობილი ადამიანის ნიღაბსაა ამოფარებული. ვერ იტანს ამ მამზილებელ სახელს და ცდილობს გადაიკეთოს იგი ხან იოხაბ, ხან იროდა. მაგრამ „ხალხში მაინც ზოგი იუდას ეძახდა, ზოგი იროდესა“⁸. იუდა ბავშვობიდანვე გამოირჩევა ანგარიშთანობით, გამაღიზიანებელი ქონების შესაძენად, ცოლსაც ანგარებით ირთავს. იგი დასცილდა სინდისს, მის გაგებას: „ნამუსი, სინდისი?!... იმ ნამუსს და სინდისს რომ მივეყვებ, რომელსაც ფილოსოფოსები გვიქადაგებენ, შიმშილით სული ამოგვეჭრება. ესლა გამეფებულა სხვაგვარი ნამუსი და სინდისი, ქვეყანა მას მისდევს, მას აღვცა. სინდისი მეღებება. ხალხს უანგაროთ ემსახურეო, სხვაგვარი სამსახური ნუ გინდაო, მაგრამ მე ამნაირი სინდისი მოვდრიკე, წელში მოვცაკევე და ახლა ასე ვალაპარაკებ: ხალხს თვალები აუბი, თვალში ნაცარი ჩააყარე, უფროსების წინ მოიკაცე, ხელ-ფეხი გაულოკე. იფლიდე, იცრუე. ანგელოზად ეჩვენე, იმის წინ ქვემძრომივით იხოე“⁹, „ადამიანიც ასეა: მოხვდება ცხოვრებაში; ზოგჯერ ქიმუნჯს წაჰკრავენ, ზოგჯერ წვიპურტს, იქნება სახრეც მოხვდეს, მაგრამ აწინდელ ცხოვრებას მაინც არ უნდა ჩამორჩე. უნდა იწიო მალა, მალა და ახვიდე სამსახურის ზემო საფეხურზე“¹⁰. იუდა ამაყად მსჯელობს ამ საკითხზე თავის მეუღლესთან, მაგრამ სულის სიღრმეში რაღაც შფოთავს და ვერ გაუგია რატომ. მისი ყოველი ნაბიჯი გარკვეულ რისკთანაა დაკავშირებული. იუდა რისკავს და ამავე დროს შიშით კანკალებს: „ვაითუ წუხანდელი ჩემი ლაპარაკი ორპირობად მიიჩნია და დავიღუპე; ვაითუ იმის თვალში დამურად არა ვარ დასახული და ისევე წუწყ თავად დავრჩი?! ვაითუ ამხანაგებმა ჩემი ტყავის შიგნითა პირი უჩვენეს?!... მაგრამ იმათ ხომ არ იციან ჩემი იდეალი, ხომ არ იციან, თუ მე რა დევიზი მაქვს გაღმერთებული ცხოვრებაში?... მწი ტყუილია სულთქმა. ვინა! — უნდა გამეხსნა ხომ მაინც, რაც იქნება, იქნება“¹¹. „იუდამ თავისი მოღვაწეობა“ იროდიონ პროზოორი ვოროტილოვისადმი კუდის ქიცინითა და ქართველთა სიტყვიერი განადგურებით დაიწყო, მაგრამ შემდეგ მალა ავიდა. მეხუთე კლასის მოხელის თანამდებობა მიიღო და გათამამდა. სამიცი კურდღელს თავგამოდებით მისდევს, პირფერობს, ლაქუცობს და იფხორება კოლეც ბელქევათების მიმართ. რაც უფრო წინ მიიწევეს წითელი სარჩული-საყენ, მით უფრო უშლიერდება ეჭვი: ვაითუ, გაუგეს და მისი აღსასრული მოახლოებულია? მაგრამ ეს ვერ აფერხებს მას. პირველი კურდღელი მან წარმატებით დაიჭრა: „თავის სამშობლოს საღაროში ზელუკულმა ცოტაოდენი წვილი შეჰქონდა. ამით მეგობრებს თვალებში მტვერი შეაყარა, თვალები აუბნა და შეიძლება აღარ მისცა კბილები გაესინჯათ იმ მოლაღატისათვის, რომელსაც ის ვულში ზრდიდა სამშობლოს საგმობლად“¹². მაგრამ მისი გამოკვლევები. მისი მცდელობა ხომ ყალბი საფარია. ეს მაინც შეიძინევა. ამიტომაც, რომ გულითადი მეგობარი აპოლოსი შეგნებულად ურჩევს: „მე თაყვანს ვცემ შენს მოღვაწეობას; შენ ერთობ წინ წასწიე ჩვენი ისტორიის საქმე, ეკ-

⁸ იქვე, გვ. 521.

⁹ იქვე, გვ. 526.

¹⁰ იქვე.

¹¹ იქვე, გვ. 530.

¹² იქვე.

ლიანი გზა ამ ისტორიისა გაკვეთლად და გაუადვილედ შენს შემდეგებს „სავალი გზა“. მე პირში ჩავჩრი ბურთს ხოლმე იმათ, ვინც შენ ცუდად ვცხატებებს, მაგრამ ისტორიის კვლევა სხვა არის, კაცური კაცობა კიდე სხვაა: შუაში დიდი ზღვარი უდევთ; რად მინდა შენი ისტორიკოსობა, თუ დღევანდელს დღეს პირნათლად არ ემსახურები, თუ შენ ახალ თაობას ჩაჰკლავ, ენას მოჰკლავ, ენას მოჰკლავ და წინდათა წმინდას შეუგინებ“¹³.

იუდას იმისი იმედი აქვს, რომ ენას მოიქარავს, ტყბილი სიტყვით ქართველის გულს მოიგებს და დაუმტკიცებს, რომ იბრძოდა სამშობლოს საყვთილდემო იდეების განხორციელებისათვის. თანაც თავის მომხრეებისაგან დაცვასაც ვარაუდობს. მაგრამ დრო იცვალა, თავისუფლების ქარიშხალმა დაბერა და პირველად სამშობლოს მოღალატეებთან გასწორება მოინდონა: „პეტრე მოჰკლეს მოღალატეობისათვის, აპოლოსს გულში ჰკრეს ტყვია, ნესტორს ყუმბარა ესროლეს“¹⁴. იუდას ჭერიც დამდგარა. მან ხომ მეორე „კურდღელსაც“ ამოსდო ლაგამი და ხელი შეუწყო ერის მოძულეთა საქმიანობას. იუდა ამჟამად აცხადებს: „ყველგან გავგზავნე ცირკულიარები სამშობლო ენის მოსპობის შესახებ, სკოლებში გავანებე შენი გულის სატრფო ლევიტის მეთოდი; მოთხოვნილებებისამებრ შენისა გავგზავნე მეორეხარისხოვან სამრევლო სკოლებში რუსი მასწავლებლები. ერთი-ორგან სასწავლებლის გამგე მღვდლებმა წინააღმდეგობა გაიწიეს, მაგრამ მსწრაფლ ეუბანჩურე... დიდი ჯაფა და შრომა კი მკრძდება, ბევრი ოფლი დავღვარე და ძლავს შევაჩვე მღვდლები და მასწავლებლები ამ ჩვენს დიად აზრსა“¹⁵. ს. მგალობლიშვილის აზრით, იუდას უფრო დიდი დანაშაული მიუძღვის ქვეყნის წინაშე, ვიდრე ბაბილონის მფეე იროდს: „მე მოვეკერ ოციათას ბავშვს ენა, დავამახინჯე, საუკუნოდ დავუტესე ტყუა-გონება; მეფე იროდმა თორმეტიათას ნორჩ ყმაწვილს მოუღო ბოლო, მოსრნა იგი, რომ ახლად დაბადებული ქრისტეც შიგ მოეყოლებინა; მე უარესი მოვიმოქმედე: მთელს ერს მოვაკერ ენა, მსურდა გამეხრნა იგი, ამონეგდო ფესვიც კი იმის სახსენებელისა“¹⁶. იუდა ამით გააცაფა გზა კარიერისაკენ, მაგრამ გაუგო ორიპრობა უფროსობამ და შეიძულა იგი. თვით მისი უერთგულესი ვოროტილოვიც განუდგა იუდას და საქართველოდან გაქცეულმა, შორიდან მიუქარა შემოუთვალა მას: „მე შენ უკვე აგზადე ფარდა. ყველგან გამოვფინე შენი ფლადობის ამბავი, შენ დღეიდან გამოეთხოვე დაწინაურებას, თავის გამოჩენას. მალე შენი ქვეყანაც აგზდის ფარდას მეორე მხრიდან და მთელს სივრცე-სივრცით დაგინახავს“¹⁷.

იუდას ორპირი მოღვაწეობა ხომ მის სათაყვანო საქმეს ემსახურებოდა — სამოქალაქო გენერლობის მიღებას. ამასაც მაიღწია, მაგრამ საუბედროდ ახალმა სიომ გენერლის მუდმირიც საშიში გახდა; ისედაც დაეჭვებულს, შიშით აზრი დაებნა: „დღემდის რა კარვად მიდიოდა ჩემი საქმე, რომ იტყვიან ერბოს გულში ცერაობსო, სწორედ ვიყავი: ღვთისა და ხელმწიფის წყალობა — ერთის მხრივ, მთავრობისა და მისი ხელქვეითთა — მეორეს მხრივ. ჩემი მეგობრებისა და თითქმის ჩემის ერის პატივისცემა — მესამე მხრით: დღეს ხალხი აღელდა, ზვირთს მისდევს, ქარიშხალი მატულობს, მთელი ერი გაემს-

¹³ იქვე, გვ. 535 (ხაზი ჩენია).

¹⁴ იქვე, გვ. 556.

¹⁵ იქვე, გვ. 542.

¹⁶ იქვე, გვ. 548.

¹⁷ იქვე, გვ. 552.

ქველა თავისუფლების სიყვარულითა და იმის მოპოვებისათვის სისხლსა ღვრის: მსხვერპლი მსხვერპლს მისდევს, მაინც უმბლმუეჭმუხვნელად მიდის წინ და ლამის მიეიდებს იმ წმინდა ასულთან, რომელიც ღმერთს სიმართლასს ეკავია ხელში და რომელიც არის თავისუფლება¹⁸. ახლა უნდა აგოს იუდამ პასუხი ჩადენილი დანაშაულისათვის. მას მოელის შეჩვენება, განდევნა, საშინელი სულიერი მღვლეარება კულმინაციას აღწევს — იუდა აპირებს თავის მოკვლას, რადგან ხალხის რისხვა მას თვითმკვლევლობაზე უფრო საშინელად მიაჩნია. აქაც არ გაუმართლა ბედმა: დროზე ჩამოხსნეს, იუდა გაგიჟდა. მისი მოხეტიალე არსება თითქოს სახეა საზოგადოებრივი მოლაღატისა, რომელსაც ყველა ზურგს აქცევს. იგი აკეთებს უკანასკნელ აღიარებას: „ჰო, მე მოლაღატე ვიყავი!“.

იუდა ლეჟიაშვილი გაქრა საზოგადოებრივი ასპარეზიდან, მაგრამ მას დარჩა მემკვიდრეები: ქართველობის მოსიხსლე მტრები—დავით არობელიძე, „ბულანჯიანი“ ახალგაზრდა, საკუთარი შეილები, რომელთაც მამა „სამჭერო სამის დაჭერას უქადაგებდა“. დავით არობელიძე რენეგატია, წარსულა დიდების მომწერე ახლა ერის მჩაგვრელებთან რომ აბაჟს კავშირს, „დავითმა გაზარდა, გააძლიერა, გაამრავლა თავის არსებაში ბაცილა რენეგატობისა, უკუღმართობისა“¹⁹. ამ მაგალითით ს. მგალობლიშვილი ცდილობს დაამტკიცოს, რომ თავდაზნაურობის წრეში ადვილად შეიძლება შეიქრეს ეს სენი. „ბულანჯიანი“ იმ ახალგაზრდობის წარმომადგენელია, რომელიც იუდას გამოუწერთნია თავის ყაიდაზე. ამიტომაც, რომ ეს ახალგაზრდა დიდი პატივით იხსენიებს იუდას: „ეს კაცი დიდებული კაცია, გენერალი კაცია... მე მგისი გაბედნიერებული ვარ... ეგ ერთ დროს სათავეში ედგა დიად საქმესა. გვერდში უდგა იროდიონ ვოროტილოვს და ერთად შეიმუშავეს გეგმა არაბულთა ერების გადაგვარებისა...“²⁰. მაგრამ აზვირთებული ხალხის ტალღა ამითაც წალეკავს. არობელიძე რუსეთში გადაიხვეწა; ნიკიტას ჩაეჯარნა მოელის; აბოლოსო, პეტრე და ნესტორი დაიღუპნენ; „ბულანჯიანი“ ახალგაზრდა გაკიცხვის სავანი გახდა.

ს. მგალობლიშვილმა ამ მოთხრობაში რუსეთის მონარქიული წყობილების რანდენიზე წარმომადგენელი დახატა: ერთნი (ვოროტილოვი, პოპკა). ზიზლით რომ მწყურებდნენ იმპერიაში შემავალ სხვა ერს, უარყოფდნენ ყველაფერს მისას და გადაგვარების ხერხებს ეძიებენ. ამ აღმანიებს საკუთარი ქვეყნის ავ-კარგიც ვერ გაუგიათ და ევროპეუზს აგდებთ უყურებენ. მგორენი (ჩუბარცივი, რუსი მუშა) საღი თვალით შესტკერაან ცხოვრებას, პატრეს სცემენ ყველა ერს და მათს ღირსებას, უარყოფენ მშობელი ერის ცუდს, გმობენ მოლაღატეებს.

იროდიონ პროხორიჩ ვოროტილოვი მეტად თვალსაჩინოდ შექმნილი პორტრეტია სხვა ერის მოძულე აღმანიისა. იგი არ მალავს თავის განწყობილებასა და მოქმედებით ამტკიცებს კიდევ; ეძებს რენეგატებს სხვა ერში და მათვე უსწევს ხალხს. ასეთია ვოროტილოვის პროგრამა²¹: „ადგოლის კურდღელი ადგოლობრავ მწვეკარს უნდა დაჭერინო, დიად, მე მაგას შეეზობავ უფლებითა. ამ უფლებით თვალებს დაუუყენებ და მოვიხმარ გაწვრთნილ ძაღლივითა“²². იროდიონ ვოროტილოვს სძულს ყოველივე აზიური, აღმოსავლური,

¹⁸ იქვე, გვ. 554—555.

¹⁹ იქვე, გვ. 550.

²⁰ იქვე, გვ. 563.

²¹ იქვე, გვ. 528.

²² იქვე, გვ. 529.

მაგრამ ევროპისაყენ კარის გახსნას მაინც აღმოსავლური მორჩილება ურჩევნია. ამიტომაც, რომ იგი კიცხავს პეტრე დიდის პოლიტიკას და აცხადებს: „ახალი სიოსი მეშინიან. პეტერბურგის გაზეთებმა ერთობ მაღალ ტონზე დაიწყეს ლაპარაკი... მაგრამ დავიჯერო მეფე შეეღევა თვითმპყრობელობას?“²³. ევროტილოვმა კარგად იცის, რომ თუ ახალმა სიომ დაბერა, მასაც არაფერს დაინდობს. „ახალმა სიომ დაპყრა, დააზრო, გააყვიტლა ჩენი ვარდი... თვით ჩემიანებმა მიხრევეს“²⁴.

ევროტილოვს ზიზღით შეჰყურებდნენ ნოწინავე რუსი ადამიანები. მონღე ჩუბაროვმა კარგად დაინახა ქართველი ერის ღირსებები: „მწარედ ტყუის ბატონი ლეჰიაშვილი, — დაიწყო ჩუბაროვმა. ქართული ენა კულტურულია, ქართველებს მშვენიერი სიტყვაკაზმული ლიტერატურა აქვთ. პოეტები? მე სიამოვნებით წამიკითხია ქართველ პოეტთა ნაწარმოებნი, რუსულათ თარგმნილნი. ჯერ ერთი მარტო შოთა რუსთაველი რად ღირს!“²⁵.

რუსი ბუმსათვის ცხადი გამზდარა თვითმპყრობელობის აღსასრულის მოახლოება. ამიტომაც, რომ ისიც უარყოფითად განეწყობა ევროტილოვის მიმართ და ქართველი ჩოხოსნების აზრს ამ საკითხზე უფრო სარწმუნოდ მიიჩნევს.

ერთ-ერთ დადებით პიროვნებად ამ ნაწარმოებში გვევლინება იუდას მეუღლე ნინო. იგი სასტიკად კიცხავს ერის მოძულეს, კარიერისტ ქმარს: „ეგ არის შენი ცხოვრების პროგრამა? აი შენი ვაჟკაცობის ჭირიმე შენი... მცოდნოდა ეგ შენი საძაგელი პროგრამა, ცოლად არ გამოგყვებოდი, მაგრამ ახლა რა ვქნა, რა ვუყო შეიღებსა. ვაგშორდე და შენ დაგტოვო, რომ მაგ საძაგელ პროგრამაზე აღზარდო? შე უბედურო შენა!... მე ხალხის სიბრძნით ვაგცემ პასუხს: ფიცო მწამს და ბოლო მაკვირვებსო. მაგ შენს პროგრამას მამალივით დიდი ბოლო არა აქვს და ფითუ ვერსად მიაფარო... იაშა, როცა შენ მაგ გზით, რასაც შენ ალგებარ, სამი კურდღელი დაიჭირო უვნებლად, სულის აუშფოთებლად, საფლავში ჩამომძახე... მე შენა ხელში დიდი დღე არ მაქვს. არ შემიძლია შენს იუღობას ვუყურო, მუდამ მასი მოწმე ვიყო... თუ ღმერთმა ნებით არ ამოიხდა სული, ძალით ამოვიხდი“²⁶. სამწუხაროდ, მწერალმა ვერ დაასრულა ნინოს სახე; მისი იუდას მიმართ წინააღმდეგობა მხოლოდ ნინოს სიკვდილით გამოხატა.

ს. მაგლობლიშვილის მთელი პროტესტი ერის მოძულე რენეგატების მიმართაა შევეთრად გამოხატული. აქვე ავტორი ერის ხსნას რევოლუციას უკავშირებს. ვფიქრობთ, იგი რუსეთის პირველ ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულ რევოლუციას უნდა გულისხმობდეს, რომელმაც გამოძახილი პოვა საქართველოში და გადაპყრობა გაილაშქრა ბნელი ძალების წინააღმდეგ. მართალია, ამ მოვლენას იგი რამდენადმე შეფარვით აჩვენებს, მაგრამ მოთხრობის ბოლო სტრიქონებში აშკარად გამოკვეთს ახლის გამარჯვების აუცილებლობას: „მამანი ისე, ახლა კი ასეო!.. დიახ ცუდი დრო დაგვიდგა: ჩვენი ბოლო ეს არის! — თავის ქნევით ჩაილაპარაკა ბოქაულმა და ბ. ლეჟოვი წაიყვანა საგიეთში“²⁷.

ს. მაგლობლიშვილს ახალი რევოლუციური მოძრაობა ხალხოსანთა იდეა-

²³ იქვე, გვ. 514.

²⁴ იქვე, გვ. 525.

²⁵ იქვე, გვ. 525.

²⁶ იქვე, გვ. 526.

²⁷ იქვე, გვ. 563.

ბის განხორციელებად მიაჩნია. „ის თესლი დაფარული იყო, თბილ მზიანს დღეს უცდიდა. და აი დღეს ნაყოფი გამოაღებინა ახალმა დრომ, ახალმა მკადაგებელმა. ქვეყანაზე კარგი საქმე არ დაიკარგება“²⁸. მკვლევარი (ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. IV, 1974) ა. კენჭოშვილი ამას ხალხოსნური წარსულის გაიდილება მიიჩნევს, მაგრამ აქვე უნდა გავითვალისწინოთ ისიც, რომ ეს მოძრაობა რევოლუციური მოძრაობის შემადგენელ ნაწილად არის აღიარებული მარქსისტულ ლიტერატურაში და ამდენად მარტო ძველი ხალხოსნის გულისტვიცილს გამოხატულებას არ უნდა წარმოადგენდეს.

„წითელი საჩხული“ ღრმად რეალისტური ნაწარმოებია, მასში ვაღმოცემული ფაქტები თუ მოქმედი პირები ავტორს უშუალო სინამდვილიდან აღუღია. ლეჟოვის „მოღვაწეობას“ პერიოდი შეეხება მება მკვლევარში ფრიად დასაბუთ ბრძოლას ქართული ენის გადარჩენისათვის სკოლებში: „ცარიზმის რუსიფიკატორული საგანმანათლებლო პოლიტიკა საქართველოში XX საუკუნის დამდეგიდანაც არ შესუსტებულა. საშუალო სასწავლებლებში სწავლება კვლავაც რუსულ ენაზე მიმდინარეობდა. ქართული ენა თითქმის საბოლოოდ განდევნეს დაწყებითი სკოლებიდანაც. სკოლებში რუსული ენის სწავლების ეგრეთწოდებული ნატურალური (მუნჯური) მეთოდი ფართოდ დაწერგვა იწყეს, რითაც ცარიზმი ორი კურდღლის დაქერას ლამობდა: ქართველი მსწავლებლების შეცვლას დიდმპყრობელი რუსი შოუინისტებით და სწავლა-აღზრდის სრული რუსიფიკაციის განხორციელებას. ათწლიანი ბრძოლის შემდეგ მთავრობამ თბილისის თვითმპყრობელობას ჩამოართვა საქალაქო სკოლების ხელმძღვანელობა და ისინი რუსულ სკოლებად აქცია, უფრო დიდხანს გაგრძელდა ბრძოლა ქართული სკოლებისათვის სამეგრელოში, სადაც თვითმპყრობელობა მეგრული ანბანის შექმნით და მუნჯური მეთოდის გამოყენებით ქართული ენისა და კულტურის აღმოფხვრას ცდილობდა“²⁹. თვით ს. მგალობლიშვილი აქტიურ მონაწილეობას იღებდა ამ ბრძოლაში და გადაჭრით გმობდა ცარიზმის რუსიფიკატორულ პოლიტიკას. ავტორმა სცადა რეალური პირებისათვის აეხადა ფარდა და ამიტომ თავის გმირებს შესაფერისი პროტოტიპები ვაპოუებენა.

ვოროტილოვი—ვოსტორგოვი, ქართველი ერის მოძულე, მისი ვადაგვარების მოსურნე, სასულიერო პირი. იგი თავისი მოღვაწეობით უდიდეს ზიზლს იწვევდა. ამ-ტომ ვადაუწყვეტით მისი თავიდან მოშორება. შეთქმულებას მის წინააღმდეგ თურმე ს. მგალობლიშვილი ხელმძღვანელობდა. 1904 წელს ვოსტორგოვი და ეპისკოპოსი ელიევი პეტერბურგში წასულან, უკან აღარ დაბრუნებულან და შეთქმულთა რისხვისაგან ვადარჩენილან³⁰.

დავით ართბლიძეში ავტორი ალბათ ეპისკოპოს ესტატე ელიევის, ვოსტორგოვის დამქაშსა და ერის მოღალატეს უნდა გულისხმობდეს. პოპკა—ეგზარხოსი ალექსი — „პოპკად წოდებული ჩვენგან, ერთი სულელი, ანბახი, ვოსტორგოვის მასხარა“³¹.

ნიკიტას სახეში ს. მგალობლიშვილი იქნება არც გულისხმობდა რეალურ პიროვნებას, მისი ნიშნები იქნებ შემთხვევით დაემთხვა დეკანოზ ნიკიტა თალაკვაძეს, რომელიც ეგზარხოსის კანცლარიაში მუშაობდა. „წითელ სა-

²⁸ იქვე, გვ. 562.

²⁹ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. VI, თბილისი, 1972, გვ. 710.

³⁰ საქართველოს ლიტ. მუზ. ფონდი, ხელნ. № 15676, გვ. 69.

³¹ იქვე,

ჩულს“ საზოგადოებაში დიდი აურზაური გამოუწვევია. ნიკიტას თურმე ბრალი დასდო არქიმანდრიტმა ნაზარიმ და აღიძრა საქმე სამედიატორო სასამართლოში. „მან სხვათა შორის თქვენი ზემოთ აღნიშნული მოთხრობით განიზრახა ჩემი ზნეობრივი განადგურება“, — წერდა შეწუხებული ნიკიტა სოფრომ მაგლობლიშვილს³². სოფრომის ეს მოთხრობა, ჩანს, ვრცელდებოდა „ძველი გურულის“ ფსევდონიმი: ამიტომ იგი ნიკიტასადმი გაგზავნილ საპასუხო წერილში არცთუ მაინცდამაინც იცავს თავის ავტორობას. აქვე საინტერესოდ აყენებს გვირგვინსა და რეალურად არსებული პიროვნების მხატვრული გარდასახვის პრობლემას: „რაც შეეხება „წითელ სარჩულში“ გამოყვანილ ტიპებსა, აი რას მოგახსენებთ: ამგვარი ლიტერატურული ეთიკა, რომელიც მოითხოვს ვინმემ თავისით დარდა ახადოს ავტორის ფსევდონიმა. მოთხრობა „წითელი სარჩული“ ჩემია, თუ „ძველი გურულია“, ეს არავისი საქმე არ არის, ამაში მე ანგარიშს არ მ-ეცემ. როგორ და რა უფლებათ მოსთხოვს მკითხველი ბელეტრისტს: ვეთაყვა, გვიბრძანეთ ამა და ამ ტიპში ვინა გყავთ გამოხატული ან ნაფულ-სხმევიო? მოგახსენებთ, რომ ფუტკარი სხვადასხვა ყვავილებიდან იღებს სიტყვას, მიაჭებს ტბალი მტვერი და ჰქმნის ერთს მთლიან სიტყვას. რომელი ყვავილას შემადგენლობა სჭარბობს ფუტკრისაგან შენახსხვებთაღწეა. ამას ვერაფერ ვერ გამოიცნობს, ვერაფერ გგჯავთ. ავიღოთ ხელოვანი მსატყარო, მან რომ შექმნას რამდენიმე სურათი ადამიანისა, გინდა ცხოველისა, იგი აგროვებს ბუნებაში სხვადასხვა სახეებს, ხაზებს, ხასიათს თვისებებს. ცუდსა და კარგ მხარეებს, აზაგებს ერთად და თხზავს სურათს, რომლის სახე ნაცნობს გაგონებთ, ძლიერ კარგ ნაცნობს, მაგრამ ვინ არ იცის ეს ნაცნობი. სახელობრ, ხელს ვერ დაადებს. ასეთივეა ბელეტრისტის: იგი აგროვებს ცხოველებში სხვადასხვა სურათებს, სახეებს. ხაზებს და თვისებებს, ცუდ თუ კარგ მხარეებს, ათავსებს ერთ რეალში. ერთ პიროვნებაში, ჰქმნის მთლიან ტიპს. რომლის მსგავს ადამიანს ცხოველებაში ხშირად ვხვდები, მაგრამ, სახელობრ, ვინ არის ეს დახატული ტიპი, ხელს ვერ დაადებთ, ვერ იტყვით. მასში უსათოოდ პეტრე, ან ივანეა გამოხატული. თუ მაინცდამაინც ვინმე ე-მებს დაადებს ხელსა, ეს პირადი სუბიექტურა საქმეა თვით მაპთითებლისა და არა ბელეტრისტისა. ამიტომ, თუნდაც, რომ მე ვაყვე ავტორი, ვერ გეტყვი: ვერც... და სხვას, თუ სახელობრ ვინ ჰყავდა „წითელი სარჩული“ ავტორის ტიპში“³³.

„წითელ-სარჩულს“ კვალს რევოლუციამდელი პრესის ფურცლებზე ჯერჯერობით ვერ მივაკვლიეთ. სავარაუდოა, რომ 1905 წელს დაწერილი მოთხრობა 1918 წლამდე უნდა გამოქვეყნებულყო, ან ჩქნება სულაც ხელნაწერის სახით ვრცელდებოდა ხალხში.

თუ იქნა ლეგიაშვილი შენიღბულად ერის ღირსებას ტალანში სვრიდა, თავადი იერონიმე ბოროტებასა და გესლს აფრქვევდა, მოტყუებისა და არამშალობის „ხატებს“ იმოწმებდა და აშკარად მოქმედებდა („თავადი იერონიმე“). იერონიმე არის პორტრეტი ძველი ფეოდალური საზოგადოების წარმომადგენელი თავადისა, რომელმაც წინაპრებისაგან მემკვიდრეობით მიიღო უხეში ბატონობის წყურვილი. შემდეგ კი მეფის რუსეთის ჯარში, მის ბიუროკრატიულ აპარატთან კავშირში გაეცნო ზიზღის და სხვისი დაწიხლის ფორ-

³² იქვე, ხელნ. № 15858, ნ. თალაყაძის წერილი ს. მაგლობლიშვილისადმი 29 III. 1918.

³³ იქვე, ხელნ. № 18709.

ბულებს. მისი რწმენის სიმბოლო გახდა კოსმა და დამიანე. კოსმას „ჩუროჩუ-ლი არ გამოეპარებოდა ხალხში და მაშინვე მიჰქონდა ჩვენს ბატონთან, ხელი-სუფალთან. ერთი სიტყვით გაიძვერაობის მოძღვარი იყო“. დამიანე კი—ყალბი პასქვილების „ოსტატი“. იერონიმე ბრძნულად განაგრძობს იმათ საქმეს: გაფაციცებით ყურს უგდებს ყველას და ნამდვილი თუ ტყუილი მიაქვს დასასმენად: იცავს ბატონყმობის ინსტიტუტს და მისტირის იმ დროს, „როდესაც დედისათვის შვილი წაურთმევია, შვილი მომკვდარა და მას კი დედისათვის მისი დატირების უფლებაც კი არ მიუცია“; ბოროტებით აღვსილი იბრძვის ქვეყნად გაუნათლებლობის აღმოფხვრისათვის გაშლილი მუშაობის წინააღმდეგ, რადგან, მისი აზრით, ახალციღნამილებულნი გათანაბრებას მოითხოვენ, წამოაყვლელებენ დარვინის თეორიას და მაშინ ხომ თავადობასაც უფასო აღარ ექნება, გლეხი მისი თანაბარფასოვანი გახდება. იერონიმეს ზნეობრივი დაცემა, მისი საშინელი სიბილწე მას ოჯახის წევრებს ჩამოაშორებს. მისი დამქაში მასავით უზნეო და მისი ერთგული „ენინაა“. მაგრამ იერონიმეს იდეებს ყველი გაუფრდა. ერმა უარყო, უკუაგლო უღირსი იერონიმე. იერონიმეს დაგმობით ავტორი შეეცადა გადაჭრით გაელაშქრა ქვეყნის წინსვლის შემდგრატებელთა, მისი დაცემის მოსურნეთა წინააღმდეგ.

ინტელიგენცია თავისი ქმედება-მისწრაფებებით თითქოსდა თავისი ერის ინტერესებს უნდა გამოხატავდეს. მაგრამ ს. მგალობლიშვილი აჩვენებს, რომ ბევრს მათგანს სამშობლო, მისი ენა, ღირსება საკუთარი სურვილებათვის დაუქვემდებარებია. ამ მხრივ საყურადღებოა მისი პატარა მოთხრობა „დიდ ზალაში“. აქ გამოყვანილია ქალები, რომელთაც ერთადერთ მიზნად პირად კეთილდღეობაზე ზრუნვა მიუჩნევიათ (ლიზიჩკა ხურმაძე, ზოზო აპყაძე), და მამაკაცები, რომლებიც განათლებულობის საფარქვეშ ცდილობენ ხალხს თავალი აუხვიონ.

ანეტა იზონოვნა ახალგაზრდა ოჯახის დედა, მაგრამ აპყოლია მოდას და ცდილობს ლამაზი სატრფო გაიჩინოს პახომ პროხოროჩის სახით. მას დაუყარგავს ყოველივე წმინდა და ნათელი დანახასიათებელი ქართველი მამულიშვილისათვის. უკუხურსა და უვიცს ქვეყნა გრძნობების აყოლაში უპოვია ბედნიერება. ამიტომ, რომ ურცხვად სთავაზობს საკუთარ თავს მასზე „გამიჯნურებულ“ პახომ პროხოროჩის: „ოჰ, პახომ პროხოროჩი შენმა სიყვარულმა დამღუპა: ლამის ქმარ-შვილი შემადუღოს“³⁴. იგი საყვარლის პატივისცემის მიზნით უარყოფს საკუთარ ენას³⁵, კილავს ერს, მაშინ როდესაც მის შეყვარებულს თვით შეუგნია ამ ერის ღირსებანი და მისი ენის შესწავლასაც კი ცდილობს.

ესაა იუდა ლეჟიაშვილის სულით მონათესავე ქალი, რომელიც მის ხაზს აგრძელებს დადი ზალის ფონზე.

დიდა ეროვნული საკითხის ფართოდ გაშუქება ს. მგალობლიშვილს, ეტყობა, ჩაფქრებული ჰქონდა რომან-ლეგენდაში „მზეთუნახავი გული“. ფოთში ბოლღაშეობის პერიოდში მან იმოგზაურა შაგიზლისპირეთში და მრავალი ლეგენდა თუ თქმულება შეაგროვა. რამდენიმე მათგანი კი საფუძვლად დაუდო ამ რომანს. ესაა პატრიოტული მოთხრობა, რომელიც მხოლოდ რამდენიმე გარეგნული, გაზვიადებული შტრიხების მიხედვით შეიძლება ჩავთვალოთ ზღაპრად. იგი მოგვითხრობს ადამიანებზე, რომლებიც იბრძვიან დევთა და

³⁴ ს. მგალობლიშვილი, დიდ ზალაში, „ივერია“, 1885, № 10.

³⁵ იქვე, გვ. 91.

ქაჯთა ბატონობისაგან იხსნან ქვეყანა: „მღევთა და ქაჯთა ნაშენთა, გადმოხვე-
წილთ ინდოს მხრით დაეუფლათ ეს ხალხი წალკოტი, მისი მშვენიერება და
თვალი მთელს ქვეყნიერებათა ვერნად და პარტახტად ექციათ, ისმოდნა მწარე
კენესა. ხალხი თავის წუხილს ზღაპრად ჩამოასახადა, შვილიდან შვილზე გა-
დადიოდა. ზღაპრული გმირები სათაყვანებლად ჰყვანდათ, მაგრამ არც ერთს
არ შესწევდა ძალა ამ ზღაპრულ გმირისათვის ერთ წუთს მიანიც წაუბაძათ“³⁶.
დაბეჩავებულ და დატანჯულ ერს წინამძღოლი უნდა გამოუჩნდეს, საკუთარ
წილში აღმოცენებულ: „როდესაც რომელიმე მონობა კართების უღელ-ქვეშ
კნინდება სულთაც და ხორცილთაც, ვეღარა შლის თავის ძალას და ემერგას...“

ბოლმას და სევდას, რომლებიც მის გულსა და ხელში იბადებოდა, გულ-
შივე იკლავს, მაშინ მთელი ერის ბოღმა, სევდა და მთლად მისი სულს ძალა
ერთ ადამიანში გროვდება. ასეთი ადამიანი გამოდის წინამძღვრად ერისა,
ხალხის ტალკვესად ხდება“³⁷, „ეს წინამძღოლი აუცილებლად ხალხის წრიდან
უნდა იყოს გამოსული, რადგან დიდკაცობა, რომელიც უწინ სათავეში სდგო-
მია ხოლმე ერსა და უწადმართებია მისი საქმეები, დღეს გადაგვარდა. იმისი
იმედი აღარავის უნდა ჰქონდეს“³⁸. სწორედ აქ მოჩანს ს. მგალობლიშვილის,
როგორც ხალხისნის, პოზიცია: ხალხის წინამძღოლ, რჩეულ გმირს იგი სახალ-
ხო განმათავისუფლებელის ფუნქციას აკისრებს, ამიტომაც ამ რომან-ლეგენ-
დაში გამოყვანილი ხალხის საყვარელი ზღაპრის გმირი ყარა-ბარქიმი XIX საუ-
კუნის პირველ ათეულ წლებში სერბი ხალხის განმათავისუფლებელი მოძრა-
ობის ნამდვილი გმირის—ყარა-გიორგის მიხედვით უნდა იყოს შექმნილი.

ავტორი სიყვარულით გვიხატავს დევჯაიანი მეფის ყურმიჯირილი ყმის
ვარდენის ამაც და თავისუფლებისმოყვარე ასულს გულს, რომელსაც ქვეყნის
ხსნა გადაუწყვეტია და მხრის დამჭერს ეძებს. იგი შესთხოვს ზეცას და ეარს-
კვლავებს, რომ მისცენ ძალა და მოთმინება. გული ზიზღით შეჰყურებს იმ
კაცუნებს, მისი ხელის სათხოვრად რომ მოსულან და თვითონ მონობის უღ-
ლიდან ვერ დაუხსნიათ თავი. გულში სწორი არჩევანი გააკეთა: ერის თავი-
სუფლებისათვის მებრძოლ გმირად უბრალო, მაგრამ მამაცი ფარნაოზ გაურჯე-
ლაძე აირჩია. ფარნაოზი მთის შვილია, მის გულში გაჩენილა, ირემს ძუძუ
უწოვებია, კანჯარსა და ქურციკს ზურგით უტარებია. მისი ოცნებაა ამირანის
დახსნა საუკუნო ტყვეობიდან. ერის ხსნის საკითხი მის გულში საინტერესო
განოპასუხებას პოვებს. შეერთებული ძალებით გული და ფარნა შეძლებენ
დიადი საქმის გადაწყვეტას,—ასეთია მათი ოცნება. სამუუხაროდ, აქ წყდება
მოთხრობის გამოქვეყნებული ნაწილი. დანარჩენი ხელნაწერი ვერ აღმოვაჩი-
ნეთ.

პატარა ერების პრობლემა საინტერესოდ არას გამოქმებული ს. მგალობ-
ლიშვილის მოთხრობაში „ზეციერო, გამიღმე!...“ პირველი მსოფლიო ომის
საშინელებანი ქართულ სოფელსაც მოსწვდა. ისედაც დაძაბუნებულ ხალხს აწ-
ლა „ომის ქირი“ ანაღგურებს. გლეხობას ვერ გაუგია, რატომ უნდა იომონ და
რისთვის. სოფლის მასწავლებლის პირით ავტორი ცდილობს, დაანახვოს მკი-
თხველს ჭეშმარიტება: „ჩვენისთანა პატარა ერები, — დაიწყო მასწავლებელ-
მა, — დიდმა სახელმწიფოებმა ლამის ჩაყლაპეს, გაბეგრეს, სული ამოართვეს,

³⁶ ს. მგალობლიშვილი, მზეთუნახავი გული, ვაზ. თემი, №3 გვ. 2.

³⁷ იქვე.

³⁸ იქვე.

ეს მოიღეს მიზეზად ზოგიერთებმა, პატარა ერები უნდა გავათავისუფლოთო, ყველამ თავისთვის უნდა იცხოვროსო, თავისი სამეფო ჰქონდესო, აი ამაზე ატყდა ომი, მაგრამ პატარა ერები კი შიგ შუაში გამოჰყლიტეს, აქლემები წაიკიდნენ და კოზაყები გამოჰყლიტეს“³⁹. ხსნა სადა? მწერალი ეროვნული განთავისუფლების იდეას უშუალოდ რევოლუციას უკავშირებს და ბრძოლისაკენ მოუწოდებს ხალხს: „უნდა ხმა ამოვიღოთ, ისე ვინ რას მოგვაშეუღებს!... ხელგაუნძრევლად ხომ ხედავთ, აღარა მოდისრა“⁴⁰.

ეროვნული საკითხი თუ სხვა ხალხოსანი მწერლების შემოქმედებაში წარსულის გაიდევლება და მომავალზე ზერელე ფრაზებით გამოხატა, ს. მგალობლიშვილთან მან რამდენადმე გამოკვეთილი სახე მიიღო. მწერალი წარსულსა თუ აწმყოს ფონზე აჩვენებს ქვეყნის ეროვნული დამოუკიდებლობის შენარჩუნებდა და მისი ღირსების დაცვის ამოცანას. ახსიათებს რა ერის მოლაღატეთ, მათ უპირისპირებს ქვეშაირტ პატრიოტებს. და ქვეყნის ეროვნულ ჩაგვრისაგან ხსნის გზას საერთო რევოლუციაში ხედავს. ამაშია ს. მგალობლიშვილის ეროვნული მოტივის პროგრესული მნიშვნელობა.

Т. А. ГОГОЛАДЗЕ

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ВОПРОС В ПРОЗЕ С. МГАЛОБЛИШВИЛИ

Резюме

В творчестве грузинских писателей-народников, как это было характерно для многовековой грузинской литературы, значительное место занимает национальный вопрос. Не является исключением творчество (здесь мы анализируем прозу) Софрома Мгалоблишвили. Если в произведениях других грузинских писателей-народников этот вопрос решается идеализацией прошлого и некоторыми фразами о будущем, у С. Мгалоблишвили («Красная подкладка», «В большом зале», «Солнцеликая Гули», «Князь Исроним», «Улыбнись, всевышний!») эта тема своеобразно подчеркнута. На фоне прошлого и настоящего страны, отрицая всякий шовинизм, писатель ставит вопрос о сохранении национальной независимости. Остро характеризует изменников своего народа, противопоставляя им истинных патриотов, и проблему спасения страны от национального гнета рассматривает как составную часть социалистической революции. В этом заключается прогрессивное значение его прозы.

³⁹ ს. მგალობლიშვილი, ზეიკურო, გამომე!..., გაზ. „სახალხო ჟურნალი“, 1916. № 757, გვ. 4

⁴⁰ იქვე.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ახალი
ქართული ლიტერატურის კათედრა
წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა
აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლი-
ტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა

политического, научно-философского и литературного движения в Грузии во второй половине XIX века.

Пребывание в Петербурге и активное участие в студенческом революционном движении, увлечение идеями русских революционных демократов и поэзией Некрасова, знакомство с лучшими достижениями русской культуры определили дальнейшую литературную и общественную деятельность «тергдалеули» у себя на родине. Один из участников студенческих волнений 1861 года Яков Исарлишвили вспоминает, что входившие в кружок грузинских студентов «лица, сыгравшие немного позже весьма крупную роль в создании периодической печати на Кавказе и внесшие вообще в общественную жизнь Кавказа большое оживление, сильно тяготели к редакции «Современника»⁴.

Условно идей русских революционных демократов способствовало и личное знакомство с ними грузин-студентов. Особенно большое влияние на них оказало посещение дома Чернышевского, где собирались представители прогрессивной литературы, революционно настроенная молодежь, сотрудники «Современника». Яков Исарлишвили свидетельствует, что с семьей Чернышевского были связаны почти все грузины-студенты, которые стали со временем выдающимися деятелями у себя на родине. «Некоторых из нас, — пишет он, — общительность и радушие, которые мы встречали в семье Чернышевского, сильно привлекли на вечера, экспромтом устраивавшиеся в этом доме. В числе посещавших дом Чернышевского кавказцев, я помню П. Я. Пиколодзе, Г. Е. Церетели и П. В. Гогоберидзе (впоследствии они, как известно, основали в Тифлисе первую грузинскую газету «Дрозда» и вообще сыграли выдающуюся роль в истории грузинской журналистики)... Там нередко мы встречали молодых сотрудников «Современника» Н. А. Добролюбова, Пиотровского, Пантелеева и других»⁵.

Известно, что, придавая огромное значение национально-освободительной борьбе угнетенных народов против царизма, Чернышевский внимательно следил за духовным ростом, развитием культуры этих народов и зарождением национально-освободительных тенденций. В 1855 году Чернышевский поместил в седьмом номере журнала «Современник» рецензию по поводу выхода в свет альманаха «Зурна», где одобрил напечатанные в нем произведения. «Все, что они пишут, — читая в этой рецензии, — заслуживает полного участия и одобрения, как зародыш и залог более удовлетворительного развития тифлисской литературы в будущем... Мы радуемся, что между коренными тифлисскими жителями являются люди, имеющие склонность к литературным занятиям; пройдет еще несколько лет — и между ними некоторые будут писать гораздо лучше, иные, быть может, и в самом деле прекрасно. С этой же точки зрения мы радуемся появлению грузинской романтики, которая пишет, право, недурным слогом»⁶. Предвидение Чернышевского сбылось. Именно во второй половине XIX века Грузия переживала небывалый расцвет литературы и культуры.

Грузинские шестидесятники видели в Чернышевском вождя и учились у него практике революционной борьбы. «Первые значительные струи социалистического мышления в грузинской мысли, — пишет исследователь С. Хундадзе, — исходили из учения Чернышевского; критика капиталистического строя, высшие социальные идеалы, принципы труда, ассоциации и увлечение общим строем, сближение с народом и забота о народе, — вот что освоено в 60-х годах частью грузинской интеллигенции под идейным влиянием Чернышевского»⁷. Чернышевский и журнал «Современник» способствовали формированию общественного мышления «тергдалеули» в области философии, эстетики

и социологии. Грузинские общественные деятели и пресса отмечали огромное значение роли «Современника» в выработке у «тергдалеули» материалистического мировоззрения и этим объясняли популярность журнала среди широких демократических кругов. Идейная направленность журнала активизировала выступления «тергдалеули» против консервативно-идеалистических концепций.

Во второй половине XIX века в грузинской литературе развернулась напряженная борьба между «отцами» и «детьми». После возвращения в Грузию великий грузинский писатель Илья Чавчавадзе повел решительное наступление против «отцов». Он призывал новое поколение к самоотверженной борьбе против аристократической среды, за утверждение новых начал жизни, за создание новой, свободной Грузии. Именно этим пафосом проникнуто знаменитое стихотворение И. Чавчавадзе «Ответ на ответ».

Говоря об огромной популярности великих русских революционных демократов в Грузии, разумеется, нельзя забывать и о том, что в 60—70-ых годах прошлого столетия шла ожесточенная идейная и литературная борьба между «тергдалеули» и представителями консервативно-либерального лагеря. Следует иметь в виду, что в то время консерваторы и либерально настроенные писатели выступали вместе.

Поводом к борьбе послужила статья И. Чавчавадзе о переводе князем Ревазом Шалвовичем Эристави «Безумной» Козлова, в которой вождь грузинских шестидесятников не только вывёл все обветшалое и достойное изгнания из родной литературы, но и указал ей первый путь дальнейшего развития. При этом он, учитывая огромный исторический опыт жизни своего и других народов, руководствовался материалистической философией и эстетикой великих русских революционных демократов, идеями, широко представленными в журнале «Современник», был вдохновлен революционной поэзией Некрасова.

Придавая огромное значение критическому направлению журнала «Современник» в формировании мировоззрения молодого поколения, Илья Чавчавадзе писал: «Пока Современник» возглавлял новое направление, отрицание старого велось умно и научно... отрицание у «Современника» происходило с отличным хорошего от плохого...⁸ Илья Чавчавадзе высоко оценивал роль журнала, появившегося в сложной исторической обстановке борьбы революционных сил с самодержавием. Вождь грузинских шестидесятников образно пишет, что Россия, очнувшись от дремоты, «увидела, что основа ее болезни в самом ее жизненном строе, введенном раз и навсегда и остающемся без обновления. Она отвергла этот строй, отвергла все, что способствовало этому строю. Этот отказ от существующего возник в кругу мыслящего общества, которое всегда и всюду является надеждой и утешением каждого народа, которое всегда становится ведущим в жизни. Это общество со всей силой проводило это огромное дело отрицания, и в каждом его деянии или осуждается все старое, или проповедуется зарождающееся новое. Лучшие представители этого общества — в поэзии, науке и публицистике — все были неутомимыми последователями этого великого дела. Благодаря их неистинно неоценимым усилиям это смелое отрицающее направление широко распространилось в России и заняло свое место на жизненном поприще. Во главе этого нового направления стоял знаменитый «Современник»⁹.

Газета «Иверия», редактируемая И. Чавчавадзе, признавала большое влияние журнала «Современник» и стихотворений Некрасова на молодое поколение Грузии. «На протяжении 1856—1866 годов вокруг «Современника», — подчеркивал Чавчавадзе, — объединялись лучшие

писатели. Это было славное время для некрасовского журнала и самого Некрасова. В это время в России началось великое брожение умов, выразившееся в требованиях государственных реформ. К этому времени относятся лучшие стихотворения Некрасова, имевшие огромное воздействие на российскую молодежь того времени и на нашу грузинскую молодежь¹⁰. Так, Илья Чавчавадзе, характеризуя передовую русскую интеллигенцию, оказывавшую благотворное влияние на развитие грузинской общественной мысли, со всей определенностью писал о том, что главнейшим новым направлением в России «был славный «Современник».

Выдающийся грузинский поэт Акакий Церетели расценивал деятельность «Современника» в 60-х годах как начало обличительной критики самодержавного строя России. И хотя он понимал, что это только робкие шаги, но приветствовал их как залог будущего пробуждения России. В своих воспоминаниях А. Церетели писал: «Как раз в те годы на литературной арене появился саратовский семинарист Чернышевский. Он стал во главе журнала «Современник» и вместе с Добролюбовым, Антоновичем, Некрасовым и другими подверг Россию жестокой и язвительной критике. Россия зашевелилась. Но, подобно только что проснувшемуся человеку, не сразу сознающему, что происходит вокруг, она двинулась вперед пока робко и неуверенно.

Ничто не могло бы вернуть ее снова в рабское состояние»¹¹.

Известный общественный деятель Нико Николадзе в 1873 году вспоминает, с каким восторгом встречало молодое поколение Грузии появление каждого номера журнала «Современник»: «Если бы ты только знал, читатель, какое это было время, с каким нетерпением и жаждой мы, молодежь, ожидали того счастливого дня, когда выйдет книга любимого журнала, с каким восхищением и поспешностью, с какой жаждой и неутомимостью принимались мы за чтение... Как билось тогда наше сердце, как волновалось чувство и горел разум! Сколько длинных, бесконечных северных зимних почей провели мы в его чтении, в разборе его мыслей, в рассуждениях и жарких спорах... И сколько последующих ночей тревожно мучили нас волнения тех чувств, работа тех мыслей, которые вызывал в нас этот журнал! Кто пересчитает эти дни продолжительного счастья, восторга, мучений разума и возвышенных чувств, кто забудет их след, навеки запечатлившийся в сердце»¹². Нико Николадзе отмечает, что журнал теснейшим образом был связан с читателем, так как поднимал самые животрепещущие вопросы. «Литература 1856—1861 годов возбуждала к себе беспредельные симпатии нашего общества. В эти времена все, что жило в России умственною жизнью, все, что способно было стремиться к благородным идеалам человеческого существования, дышало одною общезнанию жизнью с литературой...» — свидетельствует он¹³.

Взволнованные строки Николадзе красноречиво говорят о том умственном голоде, в котором находилась прогрессивная молодежь до «Современника». Один только этот журнал сумел стать настоящим идейным центром. В этой же статье Николадзе рассказывает, что «выхода книжки журнала все ждали с биением сердца; слово писателя пожиралось, как манна небесная, и по прочтении каждый чувствовал, что стал морально здоровее, физически свежее, чем был прежде. Силы читателя удесят�ерялись, мирозерцание его становилось шире, взгляды и убеждения его крепились, словом, он становился лучшим, полезнейшим человеком. Люди, разбросанные поодиночке, по невообразимо отдаленным закоулкам нашей беспредельной России, чувствовали, что

они не одиноки, что есть центр умственной жизни, что есть много сердец, биение которых регулируется на одном общем с ним маятнике».

II. Николадзе находился в дружеских отношениях с сотрудниками журнала «Современник»: И. Пиотровским, П. Самариним, И. Рождественским, М. Антоновичем и Ю. Жуковским. Его сближение с ними началось в период студенческих волнений и ареста. С сотрудниками журнала «Современник» Николадзе объединяла его позиция горячего защитника интересов крестьянства и сторонника русских революционных демократов. В своих воспоминаниях Николадзе пишет: «Точно я хоть и жил с грузинами-студентами, но большую часть своего времени, свободного от чтения, проводил с юношами с которыми сдружился в дни, называвшиеся нами «плесом Вавилонским»¹⁴. Особые симпатии он питал к Пиотровскому: «К нему меня влекло то, что я знал его, как автора бойких статей в «Современнике», под рубрикой «Погоны за лучшим»¹⁵. «Но после самоубийства Пиотровского, — вспоминает Н. Николадзе, — я высылки на родину Линсва, у меня приятелями остались Самарин и Рождественский. Они познакомили меня с Е. Стопакевичем, старшим корректором «Современника», недавно окончившим университет. Он жил в Спасском переулке, близ Сенной, недалеко от меня, знал все новости и был общительный и интересный человек. А главное — он давал мне читать статьи «Современника» в корректуре за неделю до их появления в свет»¹⁶.

Между Николадзе и Стопакевичем установились дружеские отношения, о чем свидетельствует отклик журнала «Современник» за 1862 год (№ 5), хранящийся в личном архиве Н. Я. Николадзе. В этом номере журнала была напечатана пьеса Стопакевича «Родные картины»; в ней представлялись сцены из провинциального быта. Стопакевич видел в Николадзе человека высоких идеалов, цепил его непримиримость к существующему строю и в знак дружбы подарил ему свою пьесу с надписью: «Будущему витязю Имеретии, другу несчастного крестьянина и ревнителю демократизма, Николаю Яковлевичу Николадзе на память от автора. 9 июня 1862 года»¹⁷. Благодаря Стопакевичу Николадзе познакомился и сдружился со многими революционно настроенными молодыми людьми. «Мой интерес, — писал он, — усугублялся пазлами сюда из Москвы приятелей Стопакевича, студентов Московского университета Аргиропуло, Заичевского и Саблина (старшего). Они сидели всегда порознь и всегда с одним и тем же чемоданом, битком набитым свежими тетрадями издававшихся ими почтительно литографированных переводов материалистических сочинений Бюхнера и Фейербаха: «Сила и Материя», «Сущность Религии» и т. п. На этот раз они привезли начало нового издания: «Сущность Христианства», которое я и взялся распространить в грузинской среде. Все эти юноши держали себя как истые заговорщики... Эгих юношей я иной раз встречал и у Чернышевского»¹⁸.

Будучи горячим поклонником журнала, Николадзе тщательно изучал весь печатавшийся материал. Дома же я занимался изучением старых номеров «Современника», — вспоминает он, — и проглатывал от первой до последней строчки новых его книжек, выхода которых ждал, как манны с неба»¹⁹. Он знакомился с рукописями, запрещенными цензурой, и оставил воспоминания о цензурных гонениях на «Современник», о том, что десятки статей запрещались, сотни переделывались: «Сначала меня интересовали тут рукописи «Современника», особенно же их сличение с цензурными листами, зачастую возвращавшимися испещренными красными чернилами. Бывало также, что некоторые листы и совсем не возвращались; вместо них на других ли-

стах находилась надпись «статья такая-то задержана для представления в цензурный комитет», что обозначало — пиши пропало. Я с жадностью перечитывал рукописи или «чистые листы» таких статей, затовавшиеся для авторов и редакции»²⁰.

В брошюре «Правительство и молодое поколение», изданной в Женеве в 1866 году, Николадзе пишет о невыносимом положении журнала «Современник» из-за строгостей и придирок царской цензуры. Он рассказывает, в каких тяжелых условиях, созданных цензурой, приходилось работать Чернышевскому, и с удовлетворением отмечает, что Чернышевскому все-таки удалось до читателей свои идеи, защищавшие интересы крестьянства. В качестве примера Николадзе называет две статьи «Современника» — «О новых условиях крестьянского быта» и «Труден ли выкуп земли?», в которых, по его мнению, частично показывалось, что отмена крепостного права была проведена в интересах дворян. Николадзе подчеркивал, что подобная критика политики самодержавия была большой смелостью, т. к. влекла за собой выговоры цензорам, еще большие притеснения журнала и грозила ему закрытием, что уже имело место в 1862 году.

Прометность идей Чернышевского у Николадзе прослеживается в публицистических статьях последнего. Так, например, в первой книжке журнала «Кребули», издававшемся Н. Николадзе совместно с Г. Церетели в 1871 году, приводились обширные цитаты из романа «Что делать?» без указания автора и названия произведения, что, безусловно, объясняется цензурными соображениями. Н. Николадзе часто цитировал Чернышевского и впоследствии в издававшейся им в Тифлисе русской газете «Обзор» в 1878—80-е годы.

Николадзе был настолько связан с «Современником», что после закрытия журнала считал свое пребывание в Петербурге бесполезным. Особенно тяжелое впечатление на него произвел арест Чернышевского. После этого он уехал в Грузию и объяснил это так: «...Петербург был мне противен: никакой революции в нем я уже не ожидал. Университет закрыт, публичные лекции прекратились, «Современник» запрещен...

Студенты, у которых можно было чему-нибудь поучиться, все разъехались. Семьи Чернышевского и его самого больше нет. Поеду домой: писать повести и читать книги и там возможно»²¹.

Будучи ярым сторонником журнала «Современник», Николадзе ревностно защищал его от нападков реакционера Каткова. В петербургской газете «Народное богатство» Н. Николадзе обвинял его в желании отвлечь читателя от серьезных проблем, так как тот по любому поводу «примешает разными намеками о вредном влиянии лондонских агитаторов на нашу общественную жизнь»²². Это заявление было большой смелостью, если учесть, что пресса России находилась под строгим контролем царской цензуры.

Николадзе не только с большим интересом читал «Современник», но и сотрудничал в нем. В 1864 году он опубликовал в 8-ом номере журнала свое раннее прозаическое произведение «Провинциальные картины»²³. Рассказ был напечатан без подписи, в оглавлении вместо нее стояли буквы «ZZ». Авторство названного рассказа и псевдоним Николадзе, выраженный буквами ZZ, были установлены профессором В. С. Шадури. Рассказ посвящен О. В. Хелопой. По свидетельству дочери Н. Николадзе Р. Н. Николадзе-Полиевктовой, это инициалы Ольги Виссарионовны Хелтуловой (Хелтуплишвили), двоюродной сестры Н. Николадзе. Эпиграфом к рассказу взяты слова Некрасова: «Не весела, ты, родная картина». По своему замыслу и художественным особенностям «Провинциальные картины» — высокодейное произведение.

Молодую светскую женщину погубило ее воспитание. Автор показывает, что среда, в которой она вращалась порождала одни только пороки в людях и уродовала их жизнь. Содержание рассказа подводило читателей к выводу о необходимости переустройства общества путем борьбы против царизма и крепостничества. В рассказе показаны настолько тягостные картины тогдашней жизни, что автору пришлось из-за цензуры в примечании на первой странице сделать оговорку: «В предлагаемых картинах речь идет о давно минувших временах».

Николадзе пытался продолжить сотрудничество в «Современнике» и во время пребывания в Париже. В 1865 году из Франции он прислал статью о грузинской литературе, о чем свидетельствует письмо К. Лордкипанидзе к редактору журнала «Современник»: «Г. Николадзе, проживающий в Париже, rue de Seine 45, поручил мне передать редакции журнала «Современник» прилагаемую статью о грузинской литературе с просьбой написать ему об ее судьбе прямо в Париж не франкированным письмом. К. Лордкипанидзе... При этом я должен сообщить редакции, что автор желает напечатать статью без поднеси, если только это будет возможно. 25 июня 1865 года»²⁴. Статья, к сожалению, не была напечатана.

Николадзе не случайно обратился в журнал «Современник» с просьбой опубликовать его статью о грузинской литературе. Он знал, что именно этот журнал проявлял большое внимание к жизни и культуре народов, входящих в состав Российской империи. Статьи «Современника» о равенстве наций и призыв к уважению их прав оказали большее влияние на рост самосознания и освободительную борьбу народов, в частности, грузинского. Эти статьи особенно сблизили и определили духовное родство русских и грузинских шестидесятников.

Примечательно, что грузинская пресса отразила полемику, которая велась на страницах русской периодики вокруг оценки роли журнала «Современник» и всего творчества Некрасова в развитии общественной мысли. Началась она еще при жизни Некрасова и продолжалась многие годы. Буржуазная критика стремилась принизить общественное и литературное значение наследия Некрасова. Передовая же грузинская пресса выступила в защиту русского поэта и журналиста.

В 1878 году газета «Обзор» на своих страницах поместила статью, в которой излагались совершенно противоположные взгляды. 3 января был напечатан «Некролог о П. А. Некрасове» без подписи. В статье отдавалось предпочтение Некрасову-журналисту: «Несмотря, однако, на несомненное значение его поэтических произведений, не им обязан он своей славой, а тем положением, которое он занял в русской журналистике в течение последних 30 лет...»²⁵. Это характерный пример непонимания Некрасова некоторыми его современниками. Далее приводятся даже вездерные обвинения, вроде того, что Некрасов якобы стоял в стороне от общественной жизни: «Ни одно из крупнейших явлений нашей общественной и политической жизни не вызвало ни в поэзии Некрасова, ни в направляемых им лично журналах, ничего особенно выдающегося, отмеченного печатью силы и влияния». Упрек, безусловно, носит злостный характер. Но даже в этой статье автор вынужден был положительно оценить деятельность Некрасова в «Современнике» и признать его огромные заслуги в развитии русской литературы. «Наиболее блестящий период деятельности Некрасова, — читаем мы в том же некрологе, — относится ко времени процветания «Современника». Темы стихотворений того времени отличаются несом-

ненною силою и глубиною». Некролог заканчивается определением места поэта в ряду лучших русских писателей.

В этом же году «Некролог о Н. А. Некрасове» без указания автора вошел в сборник «На память о Николае Алексеевиче Некрасове», изданный в Петербурге. Экземпляр этого сборника хранится в архиве Н. Я. Николадзе²⁶.

Выдающийся грузинский шестидесятник, глашатай идей Чернышевского в Грузии и его близкий друг, Нико Николадзе не мог не знать, как высоко ставил Чернышевский Некрасова как поэта, называл его гениальным и благороднейшим из всех русских поэтов. Николадзе всегда был горячим поклонником «Современника» и поэзии Некрасова, знал многие стихотворения поэта наизусть, часто цитировал его в своих статьях и сравнивал заслуги Ильи Чавчавадзе в грузинской литературе с заслугами Некрасова в литературе русской. Можно предположить, что Николадзе опубликовал «Некролог о Н. А. Некрасове» с целью отразить на страницах газеты «Обзор» полемику некоторых представителей демократических кругов общества, которые обвиняли Некрасова в том, что в период сотрудничества с Краевским он несколько отошел от традиций революционных демократов.

Умаление художественных достоинств поэзии Некрасова тотчас вызвало возмущение общественности Грузии, так как вопрос о назначении поэзии был животрепещущим не только для русских, но и для грузинских шестидесятников; он был тесно связан с вопросом об активной общественной роли искусства. С этой точки зрения их особенно привлекал «Современник» и его редактор Некрасов, у которого одним из основных свойств творчества являлось неразрывное сочетание поэзии и сознательной мысли.

В то время, когда шестидесятники стремились к тому, чтобы искусство отражало жизнь народа и служило народу, консерваторы и либералы защищали положение о «чистоте» искусства. И потому представители старого поколения, не затрагивая официально имени Н. А. Некрасова, по существу боролись с его идеями, с революционной направленностью его творчества. В какой-то степени это нашло отражение в недоценке его поэтических средств, в умалении общественной значимости его журналистской деятельности, в непризнании его реалистического метода.

Прогрессивные деятели отстаивали Некрасова, как подлинно революционного народного поэта. Акакий Церетели в присланном Нико Николадзе письме с описанием похорон Некрасова, воспринимает творчество Некрасова как единое целое и подчеркивает, что он был народный, талантливейший русский поэт и в то же время «усердный деятель 60-х годов»²⁷. В газете «Иверия» по случаю смерти поэта Ильи Чавчавадзе отмечает, что «Некрасов был труженником в русской литературе и журналистике» и тут же добавляет, что он «своими стихами в литературе занимал такое место, как ни один поэт»²⁸.

По просьбе Н. Николадзе в конце января 1878 года Глеб Успенский прислал в газету «Обзор» статью под заглавием «Опять о Некрасове». Желая придать публикациям газеты «Обзор» полемический характер и в то же время опасаясь, что демократическая направленность статьи Успенского вызовет новые репрессии со стороны цензуры, редактор газеты Николадзе оговорил в сноске, что, «печатая эту статью нашего уважаемого сотрудника, мы предоставляем себе право вернуть ее особо к характеристике Некрасова»²⁹.

Успенский дал ответ не только анонимному автору «Некролога о Н. А. Некрасове», но и всем тем, кто стремился «принизить цен-

ность его поэтического наследия, набросить тень на идейно-общественный облик самого поэта»³⁰.

Несмотря на первоначальное намерение редакции «Обзор» продолжить полемику о Некрасове, ответной статьи на выступления Глеба Успенского не последовало, а это значило, что редакция присоединилась к мнению Успенского. Высокое общественное значение его статьи было отмечено журналом «Отечественные записки», где приводились значительные из нее выдержки³¹.

Появление статьи Глеба Успенского в тифлисской газете «Обзор» стало подлинным литературным событием. И не только потому, что признание Глебом Успенским огромных заслуг Некрасова в развитии русской литературы разделялось грузинской общественностью, но и потому, что говорило об интересном явлении: грузинские писатели привлекали к сотрудничеству в своей прессе наиболее прогрессивных представителей русской литературы.

Глубоко изучая развитие прогрессивной общественной мысли в России, передовые деятели Грузии особое внимание уделяли публицистике «Современника». Небывалая до того сила и резкость статей, срывающих маску с угнетателей разного рода, высокая идейность, народность тематики, освободительный пафос журнала нашли живой отклик в произведениях грузинских писателей, ставивших своей целью правдивое отображение жизни народа и борьбы за его интересы. «Наше дело служить жизни грузинского народа; улучшение этой жизни — наше первое и последнее желание» — заявлял Илья Чавчавадзе³².

Вернувшись в 1861 году из Петербурга в Грузию, Чавчавадзе стал во главе борьбы, направленной против крепостничества и самодержавия. Он создал шедевры грузинской литературы — «Отарова вдова» и «Разбойник Како». Вдохновленный идеями великих русских революционных демократов, следуя призывам некрасовского журнала «Современник», И. Чавчавадзе создает глубоко волнующую поэму «Призраки». Она, как многие поэмы Некрасова, исполнена гражданского гнева и печали, является суровым обвинительным приговором, резким осуждением «мира грабежа и насилия».

Гневный голос Чавчавадзе смело зазвучал как мощный призыв к борьбе с насилием, за освобождение народа. Творчество Чавчавадзе, имевшее огромное революционизирующее значение для молодого поколения, характеризуется народностью тематики. Оно было пронизано боевым духом протеста, свойственным «Современнику», идеями Чернышевского и поэзией Некрасова. Он призывал к преобразованию родины в социальном, экономическом и культурном отношении. И. Чавчавадзе широко распространял в Грузии идеи «Современника». Об этом свидетельствует известный грузинский публицист, литературовед и общественный деятель Р. Панцхава (Хомели): «Лучший журнал «Современник» и его замечательный экономист Н. Г. Чернышевский, которого наш студент Илья близко знал, ... проповедывал освобождение крепостных с земель. И наш Илья служил этой идее до последней капли крови... Проповедь Н. Чернышевского и Илья Чавчавадзе была увлекательной»³³.

«Современник» оказывал настолько большое влияние на развитие грузинской критической мысли, что литературные противники Чавчавадзе яростно нападали на его журнал «Сакартвелос моамбе», который, по их выражению, «рядился в платье «Современника». Издававшийся в 1863 году журнал «Сакартвелос моамбе» был выразителем настроений молодого поколения грузинской интеллигенции и пропагандировал идеи русских революционных демократов. О большом

общественном значении «Сакартвелос моамбе» писал историк грузинской литературы А. Хаханашвили в некрологе, посвященном памяти И. Чавчавадзе: «В роли публициста покойный князь Илья Чавчавадзе известен также как основатель ижевского в свое время большое общественное значение прогрессивно-национального органа «Сакартвелос моамбе»³⁴.

Вполне понятно, что «тергдалсулни» наряду с общими принципами материалистической эстетики, творчески воспринимая идеи русских революционных демократов, выдвигали положения, обусловленные национальным своеобразием развития общественной жизни. Они были сторонниками создания и развития своей собственной национальной культуры и литературы не на почве подражания, а на почве органического усвоения идей великих русских мыслителей. Илья Чавчавадзе, например, считал, что свою историческую миссию выполнили только те грузинские общественные деятели, которые не оказались в плену чужих идей, а критически и творчески усвоили и развили достижения русской литературы и науки. Он писал: «Это влияние принесло пользу только тому, кто все идеалы этой литературы испытал огнем своей собственной критики, не усвоил их слепо и поэтому избрал нелегкий путь в жизни. Всякая мысль — только пустая фраза для того, кто принял ее, не закалив в огне критики... К счастью, мы можем сказать, что некоторые из нас, воспитанные и обученные русской литературой, не слепо поддались ее неизбежному влиянию. Они сперва проверяли ее идеалы, а затем или приняли их, или отвергли. К нашему утешению, они и этим не удовлетворились. Критически осмыслив идеалы и художественные достижения русской литературы, они не остановились на подражании какой-либо одной эпохе. Они развивают свою собственную литературу, следя за дальнейшим движением русской литературы»³⁵.

Таким образом, грузинская литература, сохранив свой национальный характер, оставалась самостоятельной в общерусском движении. Как совершенно справедливо отмечал И. Чавчавадзе, она непосредственно сопутствовала ее успешному шествию вперед. И в этом отношении весьма значительную роль сыграл журнал «Современник».

Революционный пафос журнала «Современник», вся поэзия Некрасова оказали решающее влияние на мировоззрение Акакия Церетели. Именно с Некрасовым перекликался грузинский поэт, когда он на первое место выдвигал общее, социально-характерное, типическое. Народность музыки Церетели во многом напоминает народность поэзии Некрасова. Оба поэта не только обращаются к народу, а в полной мере сливаются с народным сознанием. Вот как определяет назначение своей поэтической лиры Церетели в стихотворении «Мотив» (перевод А. Гатова):

Я беру мою чопгури,
Чтобы правде послужила,
Чтоб она, встречая бури,
Мысль на бой пооружила.

Чтобы песня осушила
Слезы тысяч угнетенных,
Мгнетателей сразила
Целой тучей стрел каленых.

При всем этом А. Церетели отлично понимал, что национальное возрождение его родины могло быть достигнуто лишь в результате освобождения народа от социального и национального гнета. В этой связи нам вновь вспоминаются чудесные некрасовские строки:

Доля народа,
Счастье его,
Свет и свобода
Прежде всего!

Дух свободомыслия, ненависть к самодержавию, любовь к угнетенному народу, которыми всегда веяло со страниц «Современника», определили неослабный интерес к нему прогрессивных деятелей Грузии в последующий период. Одним из ярких подтверждений всего сказанного может послужить случай, описанный уже русским автором. Воспользуемся воспоминаниями В. А. Пыпина о том, как она, находясь в Грузии в девяностые годы, познакомилась с одним из пламенных поклонников журнала «Современник». Им оказался князь Андроников, учившийся в свое время в Петербургском университете. «С тех пор, — рассказывает о нем Пыпин, — досуги свои в далекой Грузии он проводил, перечитывая «Современник», полный экземпляр которого в роскошном переплете он берег, как реликвию. Со слезами на глазах вспоминал он о неотразимом впечатлении от личности Чернышевского, которое лелеял всю жизнь»³⁶.

Некрасовский «Современник» занял значительное место в грузинской литературе, в ее славных литературных традициях. Он оказал благотворное влияние на деятельность и творчество грузинских шестидесятников. И это вполне понятно. Нельзя в этом отношении не согласиться с известным литературоведом Г. Ломидзе. «В художественной литературе, — пишет он, — к какой бы нации она не принадлежала, скрещивается исторический опыт различных национальных литератур. Ни одна литература не может обрести полноценное существование, если она не обопрется на завоевания, приобретенные человечеством»³⁷.

На протяжении многих десятков лет все передовые люди Грузии видели в Некрасове истинного сына русского народа, неутомимого борца за народное счастье, а идеи, пропагандировавшиеся со страниц его «Современника», оставили значительный след в развитии русской и грузинской литератур.

Литература

1. Я. Мансветашвили, Воспоминания, Тб., 1967, с. 42.
2. Г. Туманишвили, Характеристики и воспоминания, книга I, изд. 2-е, Тб., 1913, с. 230.
3. В переводе на русский язык — «испившие вод Терека».
4. Г. Туманишвили, Характеристики и воспоминания, книга I, изд. 2-е, Тб., 1913, с. 231.
5. Там же, с. 232.
6. Н. Чернышевский, Полное собрание сочинений, М., 1949, т. II, с. 722.
7. С. Хундадзе, Материалы по истории грузинской литературы и общественной мысли, Тб., 1949, с. 24—25 (на груз. яз.).
8. И. Чавчавадзе, Полное собрание сочинений, Тб., 1955, т. V, с. 93 (на груз. яз.).
9. Там же, с. 87.
10. Газета «Иверия», 1878, № 2.
11. А. Церетели, Пережитое, М., 1940, с. 139.
12. Журнал «Кребули», 1873, № 4, статья Н. Скадели (Н. Я. Николадзе) «Между прочим», с. 137—138.
13. Газета «Тифлисский вестник», 1875, № 91.
14. Журнал «Каторга и ссылка», 1927, книга 32, статья Н. Николадзе «Воспоминания о шестидесятих годах», с. 35.
15. Там же, с. 34.

16. Там же, книга 34, с. 35.
17. Республиканская государственная библиотека им. К. Маркса ГССР, архив Н. Я. Николадзе, № 15/55.
18. Журнал «Каторга и ссылка», 1927, книга 34, статья Н. Николадзе «Воспоминания о шестидесяти годах», с. 35.
19. Там же, с. 34.
20. Там же, с. 35.
21. Журнал «Каторга и ссылка», 1927, книга 34, статья Н. Николадзе «Воспоминания о шестидесяти годах», с. 45—46.
22. Газета «Народное богатство», 1864, № 19, статья Н. Скандели (Н. Я. Николадзе) «Критические очерки-обозрения русской журналистики».
23. Литературное наследство, №№ 53—54, Н. А. Некрасов, М., АН СССР, 1949, т. III, статья С. Рейсера «Гонимые ведомости «Современника», с. 286.
24. Кутаисский государственный историко-этнографический музей им. акад. Н. Бердзенишвили, литературный архив К. Лордкипанидзе, № 422.
25. Газета «Обзор», 1878, № 2, статья «Некролог о Н. А. Некрасове».
26. Республиканская государственная библиотека им. К. Маркса ГССР, архив Н. Я. Николадзе.
27. Газета «Обзор», 1878, № 8.
28. Газета «Иверия», 1878, № 2.
29. Газета «Обзор», 1878, № 27.
30. Г. Успенский, Полное собрание сочинений, АН СССР, 1953, т. VI, с. 623.
31. Журнал «Отечественные записки», 1878, № 3, статья Г. Елисева «Внутреннее обозрение», с. 131—138.
32. Журнал «Сакартвелос моамбе», 1868, № 1, с. 121.
33. И. Чавчавадзе, Сочинения, Тб., 1967, с. 28—29.
34. Газета «Санкт-Петербургские ведомости», 1907, № 194, статья А. Хаханашвили «Памяти князя Ильи Григорьевича Чавчавадзе».
35. И. Чавчавадзе, Полное собрание сочинений, Тб., 1955, т. IV, с. 370 (на груз. яз.).
36. В. А. Пыпина, Любовь к жизни Чернышевского, М., 1923, с. 107.
37. Г. Ломидзе, Единство и многообразие. М., 1960, с. 479.

Кафедра русского языка Тбилисского государственного
медицинского института

Представил Институт истории грузинской литературы
им. Ш. Руставели АН Грузинской ССР

თინანო თემზაძე

ქართული სიმბოლისტური რომანი
(ტიპოლოგიური ნიშნები)

ქართული სიმბოლიზმის ისტორია, მისი ბუნება და როლი დღემდე დავას იწვევს ჩვენს ლიტერატურისმცოდნეობაში. რამდენიმე საფუძვლიანი გამოკვლევა რომლებიც უპირატესად ქართული სიმბოლისტური პოეზიის ნიმუშებს ეყარება, ვერ მოგვცემს სასურველ შედეგს, ვიდრე შესწავლილი არ იქნება ქართული სიმბოლისტური პროზა ევროპულ-რუსული სიმბოლიზმის ესთეტიკურ პრინციპებთან და ორთოდოქსი სიმბოლისტების ნაწარმოებებთან შეკრებით.

წინამდებარე ნაშრომში მიზნად ვისახავთ ეპოქით ზოგიერთი ტიპოლოგიური ნიშანი რუსული სიმბოლისტური პროზის ერთ-ერთი მამამთავრის ანდრეი ბელისა და დემნა შენგელაიას რომანებში („პეტერბურგი“, „ვერცხლის მტრედი“, „სანაევარო“, „ტფილისი“).

მითათებულ რომანებში ზოგიერთი მსგავსების შესახებ ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში ადრეც გამოითქვა აზრი (ა. გაწერელია და სხვ.), მაგრამ თუ საგანგებოდ შევისწავლით დასახელებულ ნაწარმოებებს, მათში აშკარად შეინიშნება ზოგიერთი სტრუქტურულ-ტიპოლოგიური ერთგვაროვნება.

სიმბოლიზმი, როგორც მიმართულება, ლირიკას ანიჭებდა უპირატესობას, იგი დაუპირისპირდა ეპოსს, რომანის კლასიკურ სახეს და გააბატონა მცირე ფორმის ტილოები (ესკიზი, მინიატურა, ნოველა, მოთხრობა), მიუხედავად ამისა, შეიქმნა საკმაო რაოდენობის სიმბოლისტური რომანები. ამ თვალსაზრისით კი განსაკუთრებით საინტერესოა ანდრეი ბელის შემოქმედება. „პეტერბურგი“ და „ვერცხლის მტრედი“ სიმბოლისტური რომანის ეტალონად გამოცხადდა და ბევრი თანამედროვე ავტორისათვის გახდა მსახაბძი მაგალითი.

ამიტომ კანონზომიერად შეიძლება ჩაითვალოს ის, რომ ანდრეი ბელის რომანებში ოცინ წლებში გავლენა მოახდინეს დემნა შენგელაიას შემოქმედებაზეც.

„მე მეთამ მაგიყებდა გოგოლი. მახსოვს, როგორ გამიხარდა, როდესაც წაგიკითხე, რომ ანდრეი ბელიმ ის თავის მასწავლებლად აღიარა, ბელი ხომ მაშინ ჩვენი კერპი იყო“¹, — იგონებდა შემდეგში მწერალი, მაგრამ აქვე უნდა გავითვალისწინოთ, რომ ქართველი მწერლისათვის სიმბოლიზმის იდეური მხარე ყოველთვის უცხო იყო; „როცა ჩვენში ლიტერატურული დაჯგუფებები შეიქმნა, მე მიუხედავად „ცისფერყანწელების“ სურვილისა და ბუნებრივი მოლოდინისა, მათ ჯგუფს არ მიემხრობივარ, მემარცხენეობა ვარჩიე. ამ ნაბიჯს სხვა მიზეზებიც ჰქონდა, მაგრამ მთავარი მაინც ერთი გარემოება იყო: მართალია, თავყანს ვცემდი ფრანგული და რუსული სიმბოლიზმის კორიფეებს და ბევრად დავალბებულნი ვიყავი, კერძოდ, სიმბოლისტური პროზისა-

¹ გ. ა. ს. ა. თ. ი. ა. ნ. სამი საღამო დემნა შენგელაიასთან, გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, 1971, 5 ნომბერი.

გან, სიმბოლისტების იდეალობში არასოდეს გამიზიარებია, რადგან, ბუნებით ყოველთვის მატერიალისტი ვიყავი“².

სწორედ სიმბოლიზმისადმი ამგვარმა დამოკიდებულებამ განაპირობა დ. შენგელაიას აღრინდელი რომანების თავისებურებანი. მათში ორგანულადაა შეზავებული ქართული კლასიკური რეალისტური რომანის ტრადიციები და სიმბოლისტური, კერძოდ, ბელსეული რომანის პრინციპები.

„პეტერბურგის“ მთავარი სიუჟეტური რკალი აგებულია 1905 წლის რევოლუციაზე. გმირთა ხასიათები იხსნება ერთი ფაქტის გარშემო: შვილმა უნდა მოკლას მამა და ტრაგიკულად განიცდის ამას (აქ ყალიბდება ბელსის კონცეფცია რევოლუციაზე), მაგრამ ეს გარეგნული ნიშანია მხოლოდ, ძირითადად სიუჟეტი სხვა მიმართულებით ვითარდება, კერძოდ, როგორი უნდა იყოს მომავალი რუსეთის ბედი? რა გნით იპოვის იგი თავის სახეს და ადგილს ისტორიის მსვლელობაში? მთელი ნაწარმოები გამსჭვალულია ქრისტიანულ-მისტიკური სულით: ქრისტესა და სპალენძის მხედრის კულტით (ქვეყნის ხსნა, რუსეთის სახე). ანალოგიური ხასიათისაა „ვერცხლის მტრედიც“. მასში მთავარია აღმოსავლეთისა და დასავლეთის სინთეზის და რუსეთის „ბედნიერი მომავლისათვის“ საჭირო და აუცილებელი გზის ძიების საკითხი. ამ შემთხვევაში ბელსისათვის ამოსავალია რუსი ხალხის მისტიკური სული, რომელიც მომავალი რელიგიური ხსნის საწყისადაა მიჩნეული („კანტიანელობა“, „პანმონოლიზმი“, რევოლუცია აქ გაგებულია ერთიან, ხალხის დამაბეჩავებელ ძალად). ორივე ნაწარმოები წმინდა თეურგიული ხასიათისაა.

სულ სხვა პრობლემაა „სანავარდოში“. ესაა აგონია დავიწყებაში მიმაველი კლასისა, უკანასკნელი ფურცელი ჭილაძეთა გვარის ისტორიისა, რომლის ბოლო ნაშრომს ეპალოფსია ხრწნის და თანდათან თეთრი ღუჭით იფარება გმირული წარსულის აღწერით გავსებული მატთან.

აქ არაა არც ქრისტეს კულტი და არც პრობლემა ქვეყნის დაღუპვისა და მისი ხსნის შესახებ. ჭაობით დატბორილი და სიციხით შეტრუსული სანავარდო არ იშვევს მკითხველის შიშს მომავალზე; რომანის ყოველ პასაჟში იგრძნობა, რომ აგერ, ტყის გადაღმა, იშინა მატარებლის კვილი და ნამდვილი ცხოვრების სუნთქვა. ახალი ხალხი მომავალში კი არ უნდა მოვიდეს, ის აქაა, ერთი ფეხს ნაბიჯზე ერთი ფეხის გადადგმაა საჭირო, რომ აყვავდეს სანავარდო...

„სანავარდოს“ სიუჟეტურ რკალში ყურადღება გადატანილია უნაყოფოების ტრაგედიაზე. ნწერალმა, — როგორც ა. ბაქრაძე შენიშნავს, — თავადაზნაურთა კლასის გადაშენებას არა მხოლოდ სოციალურ-პოლიტიკური საფუძველი მოუძია, არამედ სულიერიც³.

მაგრამ ამ სხვაობის მიუხედავად საერთო მანიც გამოვლინდა დ. შენგელაიასა და ა. ბელსის რომანებს შორის.

ბელსიმდე სიმბოლისტური რომანი, როგორც წესი, დიდად არ განსხვავდება ჩვეულებრივი აღწერითი რომანისაგან. აქ მხოლოდ გაძლიერებულია დეკადენტური ესთეტიზმი, თემატიკაც მრავალფეროვანია, დაწყებული თავადაზნაურთა ყოფითი სურათებით (ანრი ღუ რენე), დამთავრებული ბიბლიური სიუჟეტებითა და ისტორიული მოვლენებით (მერქეკოვსკი, სოლოგუბი). ან-

² იქვე.

³ ა. ბაქრაძე, სანავარდო ანუ უნაყოფობის ტრაგედია, „ცისკარი“, 1968, № 3.

დროი ბელემ კი ყურადღება გაამახვილა არა თვით სახე-სიმბოლოების მეტ-ნაკლებობასა თუ ნაწარმოების შინაარსის უბრალო გაბუნდოვნებაზე, არამედ შეცვალა რომანის აგების სტრუქტურაც. მაგალითად, „პეტერბურგში“ სამი პარალელურად განვითარებადი სოუჟეტური ხაზია, სადაც სამი მომართულებით იშლება მოქმედება და მკითხველი ერთბაშად იძირება სამ სამყაროში, რომელთაც დამოუკიდებელ არსებობასთან ერთად თანხვედრის შრებებიც გააჩნიათ. პირველი სამყარო რეალურია, ცხოვრებისეული. აქ ვითარდება სოუჟეტ-ი, იკვრება კვანძი. მეორე — სიზმარისეული, რომელშიც ხდება ყველა ასტრალური ჩვენებისა თუ სიზმრების აღწერა (ამას ნაწარმოებში დიდი მნიშვნელობა ენიჭება) და მესამე — რელიგიურ-მისტიკური, სადაც ადამიანი ღმერთს ხვდება. ეს სამყარო, თითქოს განცალკევებით არ დგას. მოქმედება აქ ხდება მიწაზე და ამავე დროს ჩვენს წარმოდგენაშიც. ამდენად მას რაღაც შუალედური, შემთავსებელი როლი ენიჭება გონებრივსა და რეალურ სამყაროთა შორის.

მსგავსი რამ გვხვდება „სანავარდოშიც“. რეალურ მოქმედებასთან ერთად ჩნდება მეორე სიმბრტყე, რომელიც ჭინკების, ბონდოს მზეთუნახავისა და დოდო ბაყაყის საბრძანებელია თეთრ ცხენზე ამხედრებულ ბატონიშვილთან ერთად. ამ უკანასკნელთა ფოლკლორულ-მითოლოგიური მხარის ახსნაზე ჩვენ არ შევჩერდებით (იგი გამოკვლეული აქვს ა. ბაქრაძეს)⁴. იდეურად ბელისთან აქ დგმნა შენგელაიას არაფითარი საერთო არ აქვს. ამ შემთხვევაში ყურადღება გვინდა გაემახვილოთ მხოლოდ პასაჟის გამოხატვის სტრუქტურულ მხარეზე, სადაც მსგავსება თვალნათლივ ჩანს: ორივე შემთხვევაში საქმე მრავალპლანიან სისტემასთან გვაქვს (ვიმეორებთ, იდეური დატვირთვა განსხვავებულია — ბელისთან გამომდინარეობს თეურგთა კონცეფციისგან, შენგელაიასთან — ფოლკლორულ-მითოლოგიური სახეებიდან).

ბელისთვის პეტერბურგი არა მარტო იმ ქალაქის სახელწოდებაა, სადაც მოქმედება მიმდინარეობს, არამედ ყველაზე პირველი და შეიძლება მთავარი სახე-სიმბოლოც. პეტერბურგი ბილწია და მრუში, ავისმომასწავებლად დასწოლია გმირებს მხრებზე და ყოველ წუთს ახსენებს მკითხველს თავს ნაკრისფერი კედლებით, გრიპის ბაცილებით, სუსხითა და სიბინძურით. და, მიუხედავად ავტორის კილოსი, ძალაუნებურად შიშისა და მოკრძალების გრძობას აღძრავს მკითხველში. პეტერბურგი ქალაქი-სიმბოლოა. მაგრამ განა ასევე არაა გააზრებული „ტფილისისა“ და „სანავარდოს“ სახელწოდებანი? ორივე, მართალია, თავისებურად, მაგრამ მაინც იმასვე ნიშნავს, რასაც სიმბოლო „პეტერბურგი“. ტფილისიც „ავია; ტფილისმა დაცლა იცის... ის ობიპრია სატევა-რივით, „მრუში და მტრის და მოყვრის დაუნდობელი“⁵. აქაც ისევე, როგორც „პეტერბურგში“ „ქურდები, პროსტიტუტები, რეციდევისტები, ვოლგის სანაპირო გუბერნიებიდან გადმოხვეწილი უპატრონო ბავშვები და კაცის-მკვლელები ბაცილებივით გამოხობდებიან ბნელ ჭურღმულებიდან და თვალა-ცეცებულნი მოიპარებიან შესახვევებში და ქუჩაბანდებში“. ასეთივე უბედურება ტრიალებს „სანავარდოშიც“. „სანავარდო გახვეული იყო აორთქლებულ ხაშში და გვალვაში... ჭაობი და ჭონჭყო... ჩამონგრეული ღობეები. დამპალ-

⁴ ა. ბ ა ქ რ ა ძ ე, „სანავარდო“ ანუ უნაყოფობის ტრაგედია, „ცისკარი“, 1968.

⁵ ბ. შენგელაია, ტფილისი, „მნათობი“, 1927, № 1, გვ. 41.

წყლით სავსე თხრილები და შიგ ჩაწოლილი, უღლიანი ღორის ნეტარი ოხვრა“⁶.

რომანის სახელწოდებათა შორის მთავარი ის კი არაა, რომ სამივე ადგილის სახელწოდებაა (ტფილისი და პეტერბურგი — სატახტო ქალაქთა სახელწოდება), არამედ ის არსებითი, ერთმანეთის მსგავსი მოვლენები და ანალოგიური სიტუაციები, რაც გვხვდება და ოგულისხმება მათში. ქალაქის სახელს ყველგან ერთი და იგივე ფუნქცია აკისრია. ყოველი მათგანი „ავია“ და აშ „ავ“ ადგილებში ცხოვრობენ უბედური გმირები, რომელთა შორის ვერც გამოყყოფთ დადებით და უარყოფით პერსონაჟს.

არის კიდევ ერთი გარემოება, რაც ერთმანეთთან აკავშირებს „ტფილისსა“ და „პეტერბურგს“:

ნებისმიერი ასტრალური ჩვენება, სიზმარი, მისტიკური ხილვები თუ სხვა „პეტერბურგში“ ხდება ე. წ. «ტვინის ვარჯიშის» («Мозговая игра») პროცესში. «ტვინის ვარჯიშის» დროს ვეგებულობთ ჩვენ, თუ როგორ გამოდიან თავიანთ საბრძანებლიდან ფიქრები, დასეირნობენ ოთახებში და შემდეგ მოგზაურობით დალილინი ისევე თავისქალაში ბრუნდებიან. «ტვინის ვარჯიში» ბელისთან ხატვის ფორმალისტური ხერხია, რომელშიც მკაფიოდ მქედვნიდება მისი სიმბოლისტური ხედვისათვის დამახასიათებელი სტილი და მანერა. მსგავსი ადგილები გვხვდება «ტფილისშიც»: «მერე დგება ისევე აუტანელი სიცარიელე» ყველა აზრები მიმატოვებენ და ჩემი გონება მაშინ ემსგავსება დაბნეულ ციხე-ქალაქს. ყველა სასწაულ-მოქმედი სიტყვები გამწირავენ . . . მაგრამ ტვინში უეცრად შემოვა ციციანთელასაგით აცახცახებული წმინდა ცეცელია და უეცრად გამეცინება. როილაჰ პირი დააბჩინა და დაჭრილ გორილასაგით გაღაგაბოტე პიუპიტრებზე, ჩავიღე როიალი ჯიბეში და დავალრჩე მისი ბლაველია⁷ და ა. შ. გრძელდება მოლანდებანი: მორიელისა და სალამანდრას, ორთაბრძოლა. ყვავი რიფსიმეს სტუმრობა. მოჩვენებები ჯვარცმანზე და სხვ.

დაბოლოს, ორივე რომანისათვის დამახასიათებელია ავტორის ოდნავ დამცინავი, ირონიული კილო, თითქოს ყველაფერი სასხვათაშორისოდაა ნათქვამი. ირონია დასაშვებო, მიღებული ფორმა იყო სიმბოლისტური ესთეტიკისათვის, სიმახინჯის აღწერასთან ერთად იგი ერთგვარად ანეიტრალდება მკითხველს განწყობილებას. ირონიული, ცინიკური დამოკიდებულება სამყაროსადმი უკმაყოფილოთა პასუხი იყო გაბატონებულ რეალობაზე.

კიდევ უფრო მეტი თანახვედრის წერტილები გააჩნია „სანავარდოსა“ და ბელის დასახლებულ ორ რომანს. პირველი, რაზეც შეიძლება ყურადღების გამახვილება, ესაა მამათა და შვილთა კონფლიქტის რთული კომპლექსი.

„პეტერბურგში“ სენატორ აპოლონ აპოლონის ძე აბლუუხოვი ბოროტების საწყისის სიმბოლოა (იგი იმ აპარატის დამცველია, რომელსაც მისი შვილი ებრძვის).

„სანავარდოშიც“ აზნაური ყარამან კილაძე ასევე ბოროტების სათავეა (ძველოს, დრომოჭმულის, სისხლდამპალის).

მათი შვილები — ბონდო და ნიკოლოზი — მამის წინააღმდეგ არიან აღმდგარნი. ორივე გრძნობს, რომ მათი უბედურება მამის სხეულიდან იწყება (ერთისთვის — შეხედულებანი, მეორისთვის — სისხლი).

⁶ ლ. შენ გ ე ლ ა ი ა, თხზულებანი, ტ. 2, თბ., 1960, გვ. 11, 31.

⁷ ლ. შენ გ ე ლ ა ი ა, ტფილისი, „მსათობი“, 1927, № 1, გვ. 50, 53, 57.

მამათა და შვილთა დამოკიდებულებაც ორივე ავტორის მიერ თითქმის ერთნაირადაა დანახული: მამები შესცქერიან შვილებს, მათში პოულობენ რაღაც ამოუცნობს და ორივეს ეჭვი ღრღნის. თავიანთი მხრივ, შვილებიც ეჭვით შესცქერიან მამებს და მათში ხედავენ საკუთარი ტრაგედიის საწყისს. ამასთან, შვილები იმდენად გვიან მამებს წვრილმან საკითხებშიც კი, რომ ეს მსგავსება უფრო ამძაფრებს მათ ურთიერთობას. «Николай Апполонович проклинал свое бранное существо и поскольку был образом и подобием отца, он проклинал отца. Богоподобие его должно было отца ненавидеть. Николай Апполонович отца чувственно знал, до мельчайших изгибов и до невнятных дрожаний, был чувственно абсолютно равен отцу, он не знал, где кончается он и где в нем начинается этот сенатор...»

Когда оба соприкасались друг с другом, то они являлись подобием двух повернутых друг на друга отдушин, и пробежал неприятнейший сквознячок.»⁸

ანალოგიური სურათია „სანავარდოშიც“: „მამასავით ხელს ისევამდა ხშირად (მოდგმით თუ გამოჰყვა)...“

ყარამანს მოეჩვენა, თითქოს ბონდომ მას გასცინა, ისე ნაცნობი და ნათესაური იყო ეს ხელის გადასმა და უსიამოვნებასთან ერთად, რაღაც, მტრული გრძნობა დაებადა შვილისადმი (ეს მეორედ), მერე ხელი ჩაიჭინა¹⁰.

დასახელებულ რომანებში მამათა გვარებს დიდი ხნის ისტორია აქვთ. მაგრამ ერთგან სისხლი წმინდა რჩება (აბლუუხოვეები ამაყობენ თავიანთი სუფთა სისხლით), ხოლო მეორეგან იგი ვერ უძლებს საუკუნეებს და „ბერდება“. მაგრამ გასათვალისწინებელია ისიც, რომ აბლუუხოვეთა სისხლის „სიწმინდე“ ვერ იცავს მის ნაშვირს მონღოლური ჩვენებებიდან, რომელიც შვილს სწორედ მამის გენებით გამოჰყოლია, საუკუნეებში გაუდგამს ფესვები ქილაძეთა მოდგმას და მატინეც გადაიხსო სახელებით, მაგრამ სწორედ ამ საუკუნეებში „შექვა მათი თესლი პლაზმოიდებით და დალორწა სისხლი“, ბოლოს კი მთელი ეს ავლა-დაღება მეგვიდრეობით ბონდოს გადაეცა, რათა ამ უკანასკნელს ეზღო მის წინაპართა ცოდვები.

ამგვარად, მამა და მამასავე: ორივე ნაწარმოებში ნახედვით მამამ მისცა სათავე ბოროტებას. შვილები მხოლოდ ამ ცოდვათა მსხვერპლნი არიან: ამით აჩხნება ის უჩვეულო ზიზღიც, რომელიც მამებისა და შვილების შეხვედრასას უცებ იჩენს თავს.

მაგრამ, აი თითქოს ყველაზე დაძაბულ მომენტში, ერთი ნათელი სხივი შეიჭრება „პეტერბურგში“. ეს ნათელი სხივი კოლიას ბავშვობაა, —ის დრო, როდის გახსენებაც მამასაც და შვილსაც საოცარ სიწინაულს განაცდევინებს უკვე დაკარგულზე და ერთი წუთით მაინც გააზნტავს მათ ურთიერთობაში ჩამოწოლილ ნისლს. ბავშვობის მოგონებანი ორივესთვის იმ დროთა გამოძახილია, როცა მოდგმაში ჭერ არ ეჩინა თავი უთანხმოებას, როცა მათი „სუფთა სისხლი“ შედარებით ახალგაზრდა იყო.

ასევეა „სანავარდოშიც“. ყარამანიც სიამოვნებით იგონებს ბონდოს ბავშვობას, როცა იგი ჩურჩულით პირჯვარს იწერს და ენამოჩლექილი ლოცულობს. ამ დროს ყარამანს სითბოთი ევსება გული და იგი მზადაა შვილის გატანჯვისათვის მშობელ მამასაც კი შეუთვალოს კრულვა: „ის ბონდო, იქ რომ

⁸ А. Б е л и н. Петербург, М., 1935, გვ. 100.

⁹ დ. შ ე ნ გ ე ლ ა ი ა, თხზულებანი 2 ტომად, ტ. II, 1960, თბ., გვ. 41.-

იყო პატარა ქულაჯით, უდრის ამ ბონდოს, აქ რომ წევს ავადმყოფი და სუსტი და ყარამანმა საოცარი სითბო და სიბრალული იგრძნო მისდამი... ღრმად ამოსუნთქა და შუბლში ფრთხილად აკოცა¹⁰.

აი, ეს ორი მომენტი: პირველი—საკუთარი ხორცისადმი ფიზიოლ გიური ზიზღა და მეორე — ჩვეულებრივი მამაშვილური სიყვარული (იგი მიზნად ისახავს პირვანდელი წესრიგის აღდგენას) განსაზღვრავს ამ რომანებში თაობათა ურთაერთდამოკიდებულებას.

ერთგან დულჯინი ნიკოლოზ აბლეუხოვს ასე ეპასუხება: «И выжили вы Николай Апполонович, как Дионис терзаемый...» და. მართლაც, ნ. აბლეუხოვი თავისი ტანჯვით დიონისეს თუ შეედრება (თუმცა მოქმედებით სასაცილომდე დაყვანილი დიონისეა), მაშინ ბონდო ჭილაძეს კიდევ უფრო მნიშვნელოვანი საფუძველი აქვს თავისი განცდებისათვის. თანაც, თუ ახალგაზრდა აბლეუხოვი შთლიანად თუ არა ნაწილობრივი მაინც გამასწარავებელია ბელის მიერ, ბონდო არათუ დაკინვის საფუძველს იძლევა, არამედ, პირიქით, უდიდეს ადამიანურ ტანჯვაზე მიგვანიშნებს.

ამავე დროს თუ „პეტერბურგში“ შვილი აბლეუხოვი დიონისეს გაშარყებული მანიშნება, მაშინ მამამისი — აპოლონ აპოლონის ძე აბლეუხოვი — უფრო დიდი შარყია დიონისეს დელფოსელი ძმის — აპოლონისა. ამ შემთხვევაში, სახელისა და მამის სახელის დამთხვევის გარდა, მსგავსებაზე მიგვანიშნებს ერთი გარემოებაც: ბერძნული მითოლოგიის მიხედვით, სხვა მრავალ საქმიანობათა შორის, აპოლონი სახელი დაკავშირებულია „კარებთან“, რაც იმაზე მიგვითითებს, რომ აპოლონი თავიდან შესაძლებელია კარების ღმერთი ყოფილიყო, ე. ი. ღმერთი, რომელიც ოჯახის, ქალაქის, სახელმწიფოს კარებს იცავდა ბოროტმზრახველებისაგან¹¹. თუ ღვთაების ამგვარ გააზრებას ბელის აპოლონ აპოლონოვიჩის დაუკავშირებთ და ამ უკანასკნელის თანამედრობასაც გაეჩხენებთ, ვნახავთ, რომ იგი იმავე მისიას ასრულებს, რასაც მისი პირველსახე. აბლეუხოვი ხომ სენატორია? მეტიც, იგი უმალესი რანგის ბიუროკრატია და მისი მთავარი მოვალეობა სახელმწიფოს დაცვა და სახელმწიფო „კარის სამსახურია“.

აღსანიშნავია, რომ 1908 წელს ბელი წერდა: «И струны Лирь натянуты на лук тетивый. чтобы стрелами Апполона—стрелами дия — разить саранчиноподобную стаю издавнуюся под жизнью. Вернуть искусству Апполонов свет!»¹²

სწორედ აპოლონისეული კათარზისი აკლიათ ბელისა და შენგელიას გმირებს და ამიტომ ხდება მამა შვილის ტანჯვის მიზეზი. ამიტომ არა აქვთ მათ შვილებთან ერთად მომავალი.

ხელოვნებას, — ბელის თქმით, — დაუბრუნდება აპოლონისეული სინათლე და ეს გზა სწორედ ამ დასაღუპავად განწირულ ადამიანებზე გაეა, რათა წინააღმდეგობათა დაძლევით დასასრულს შეტი სინათლე შეემართოს.

ეს საბედისწერო გზა განელეს ანდრეი ბელის „პეტერბურგისა“ და დემონა შენგელიას „სანაფარდოს“ გმირებმა.

ყურადღება უნდა გავამახვილოთ კიდევ ერთ გარემოებაზე: «...Да, той болезни, которая так изводит меня. Имя этой болезни еще неизвестно,

¹⁰ იქვე, გვ. 64.

¹¹ Влч. Иванов, Дионис и праднионийство, Баку, 1923.

¹² А. Б е л ы й, Пророк Безличия, Арабески, М., 1910, გვ. 16

თვით სენატორი, რომელიც თითქოს ყოველივე ამისაგან დაცულია „გემეტრიულ სხეულთა სიმეტრიით“, სწორედ ამ ახირებაში ავლენს თავის სუსტ მხარეს. რის გამოც მას ზარდამცემი „ტვინის ვარჯიშისა“ ჯერ ასტრალური სიზმრები, ხოლო შემდეგ მონგოლური ჩვენებები ეწყება.

«ვერცხლის მტრედში» კი პეტრე დარიალსკია ეპილეფსიით დაავადებული («огненная моя страстная кровь, и кровь меня отравляет»).

დარიალსკის, მარტლაც, გააჩნდა რაღაც ისეთი, რაც ადამიანს მის მიმართ შიშს განაცდევინებდა: «И что-то на нас зверинное глядят из него ... ей показалось, что его голова излучает невидимое, мозг сжигающее пламя: но она не знала, что такое это пламя — его завтрашний день»¹⁷. ამ სვალინდელ დღეს კი მოკლებულია ბელის მიერ ფსიქიკური მოშლილობით დაავადებულთაგან ყველა: ლიპანჩენკოს კლავს დედკინი და ეს უკანასკნელი გიჟდება, აბლუუხოვებს ეკარგებათ მომავლის რწმენა და უსაქმობისა და ნიჰილიზმის ქაობში ეშვება, ხოლო საკმაოდ გვიან გონს მოსული დარიალსკი თავისავე სექტრს მსხვერპლი ხდება. ასეთია ამ ავადმყოფთა ცხოვრების ფინალი.

მაგრამ ნუთუ ასე, ბელის ანაბარა, ტოვებს ბელი თავის გმირებს? ნუთუ ვერ ხედავს გზას მათი ხსენსათვის? პირიქით, მისი გმირების, მთელი ცხოვრება ცდაა მდგომარეობიდან თავის დასაღწევად. ყოველი მათგანი სხვადასხვა საშუალებით, ზურგზე აყიდებული საკუთარი ცხოვრებისეული გამოცდილებითა და ინტერესით მიდის ერთ გზაზე, რომელიც, მათი აზრით, სიმშვილასა და ბედნიერებ-საკენ მიიმართება: ხ ს ნ ის გზამ კი აპოკალიფსზე უნდა გაიაროს.

ბელის პერსონაჟთა გაღერვას თავისუფლად შეიძლება ამოვეყენოთ გვერდით ქართველი დეგრადირებული თავადიშვილი „ბონდოე ზენიანი“, რომელსაც ყველაფერთან ერთად ავტორმა ახალი ქირი აჰკიდა და ამით უფრო ტრაგიკული გახდა მისი პიროვნება.

ბურ საქონში ბონდო ჭილაძესა და ბელის გმირებს — ნ. აბლუუხოვსა და დარიალსკის საერთოდ გააჩნიათ (ეს თავის დროზე შენიშნა ა. გაწერელია)¹⁸: უფრო მეტიც, ეს ერთი ტიპის სამნაირი გამოვლენაა, რომელიც ხშირად ერთ სახეში შეიძლება გავევითიანოთ, მაგრამ მათ შორის სხვაობაც იმდენად დიდია, რომ ყოველი მათგანი ბოლოს ინდივიდუალურ პიროვნებად რჩება.

თუ დარიალსკი «писал стихи, читал Каптя и поклонялся он, юный нехрист, Красному знамени», ნიკოლოზ აბლუუხოვი წმინდა წყლის კანტიანელია და ასევე რევოლუციონერი (თუმცა რევოლუციონერის მნიშვნელობა არც ისე ნათელია მისთვის). ბონდო ჭილაძე ეწაფება კანტის წმინდა გონების კრიტიკას და ასევე ამხედრებულია მეფის წინააღმდეგ. მანაც, აბლუუხოვის აზრით, კინაღამ ჩაიღინა «ტერორისტული აქტია» (რუსი ხელმწიფის მოკვლის სურვილი), მაგრამ შემდეგ მასავით შეეშინდა საკუთარი თავისაც და ღმერთისაც. ამას გარდა აქაც ანალოგიური ხასიათის საუბარია კანტის ნოუმენზე, სავანზე თავისთავად და სავანზე სხვისთვის, დიალექტიკაზე და ა. შ., როგორც «პეტრებურგში».

ბონდოს ბოდვა კულმინაციას აღწევს იმ ღამეს, როცა მას თვალებში „შე-

¹⁷ А. Б е л я н и, серебряный голубь, М., 1917, გვ. 186.

¹⁸ ა. გაწერელია, «პეტრებურგის მხიარულების შარდევანად», გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, 1971 წ., 5 ნომბერი.

ეჩიხრება“ კანტის „წმინდა გონების კრიტიკა“ ზედ წამომჩადარი ბაყაყით. რაც შეეხება აბლეუხოვს, მისი ისედაც დაძაბული ფსიქიკა უალრესად იძაბება, როდესაც იგი თავის ოთახში დამალულ ბოძებს ვერ პოულობს და ასე ღვას „*еж креслом и бюстом, конечно же, разумеется. — Канта*“.

ბელის გმირებივით ბონდო ეპილეპტიკოსია, მაგრამ თავისი ავადმყოფობით იგი ცალკე არ ღვას „სანაჯარლოში“. მისი ნახევარძმა გუჯუ და ტასიაც ხომ „გადარეულებია“, მაგრამ მათგან განსხვავებით ბონდოში უფრო მეტი ტრაგიზმია, რადგან ესმის ყოველივეს მიზეზი და ისიც იცის, რომ ხსნა არაა. დარიალსკის არ იყოს, ბონდოს თვალეზიცი შიშს იწვევენ მაყურებელში: „შემოხედვა ბლუ და უაზრო. უყურებს ყარამან და რალაც ბნელსა და ვამოუცნობს მოუხვდა შეილს, მაგრამ არ იცოდა რას“¹⁹.

რომ არაფერი ვთქვათ გუჯუსა და ტასიაზე, თვით ყარამანსა და ციციხოსაც აწუხებთ პალუცინაციები. ციციხოს ეს საერთო ავადმყოფობისგან წარმოეშვა, ყარამანს კი შეილის მდგომარეობით ღრმად დამწუხრებულს, ხშირად შემოაწვება „პინკების მარულა“. მსგავსი პარალელების დაძებნა კიდევ შეიძლება, მაგრამ საილუსტრაციოდ ესეც კმარა.

როგორც უკვე ვთქვით, ჩვენ მიერ დასახელებული გმირები ბოლოს ერთ გადაწყვეტილებაზე მიდიან: სინამდვილით შეწუხებულნი და გზაბნეულნი ვერც ფილოსოფიაში და ვერც წესწყობილების წინააღმდეგ ამხედრებაში იპოვიან შევებს და რელიგიას მოტბრუნდებიან.

ლაპანჩენკოვან სახლში დაბრუნებული ალექსანდრე დედლინი «вспомнил теперь обещание Степки с собой принести ему Треник (интересовала молитва — Василия Великого утешительная к бссам») ამოკალიძისისკენ მიჰქვას ახალგაზრდა აბლეუხოვიც: «засяду и буду читать ...всего этого, чувствую, у меня пробуждаются интересы к чтению: вот засяду я дома, и буду пить бром да читать Апокалипсиса»²⁰. ბოლოს იგი იქამდეც მივა, რომ ამოკალიძეა და ვერც კი სკოვოროდათა დაინტერესებული, აღმოსავლეთში წავა და მუშიათა შესწავლას დაიწყებს: «Николай Апполонович — тянется к мумиям. К Мумиям привел «случай». А Кант? Кант забыт»²¹.

ამავეს აკეთებს დარიალსკიც. კაცი, რომელიც რევოლუციონერად ითვლებოდა, სექტის მამალმერთი გახდა და ბოლოს ამ გზას დაადგა ბონდოც: „წმ. გიორგის ხატთან თაფლის სანთელი ენთო და შეესწრო მხურვალედ მლოცავს (ბონდოს. — თ. თ.)“.

ლოვინთან მუდამ გაშლილი სახარება იღო“²².

ამგვარად, ფსიქიკური აშლილობითა და ეპილეფსიით დაწყებული ამბავი ბოლოს სახარებითა და ქრისტი ღმერთით მთავრდება. მაგრამ აქაც თავს იჩენს ისევე „ამოკალიფსია“. ამოკალიფსური მეორედ მოსვლის ჩვენებანი, რომელიც მხოლოდ ზოგიერთმა მათგანმა იგრძნო, სინამდვილეში ყველამ განიცადა საკუთარ თავზე. წინააღმდეგ შემთხვევაში ა. ბელი არ იტყოდა, რომ „მომავალი წინ არის“, არც ღებნა შენგელაია ათქმევინებდა ბონდოს: „ახალ ქვეყანას ახალი ხალხი უნდა“ და ბონდოსაც ტყუილად არ ეშინია მათი, რადგან უკვე საკუთარი თავის დალუპვას გრძნობს.

ბელის რომანებსა და შენგელაიას „სანაჯარლოს“ გმირებს არა მხოლოდ

¹⁹ დ. შენგელაია, სანაჯარლო, თბზ., ტ. II, თბ., 1960, გვ. 41.

²⁰ А. Б е л и н, Петербург, გვ. 279. ²¹ იქვე, გვ. 395. ²² იქვე.

²³ დ. შენგელაია, სანაჯარლო, გვ. 60.

ეპილეფსია უღრღნის ხერხემალს, არამედ შიში და ბოდვა აპოკალიფსისა, შიში და ბოდვა „მეორედ მოსვლასა“, თუნდაც ეს „მეორედ მოსული“ ახალი ხალხი იყოს, რომელსაც ჭვეყნის გადარჩენის მისია აქვსრია.

ყოველივე ზემოთქმულთან ერთად ხაზი უნდა გავუსვათ იმ გარემოებას, რომ „პეტერბურგსა“ და „სანაევარდოს“ იდეურად სრულიად განსხვავებული ფუნქცია აქვსრია. თუ ბელისთვის ხსნა არსაიდან ჩანს, „სანაევარდოს“ ავტორი ამზადებს მკითხველს მომავალი ცხოვრებისათვის.

ამავე დროს დ. შენგელაიას „სანაევარდოში“, რომელიც სიმბოლიზმისა და რეალიზმის თავისებური სინთეზია, სიმბოლისტური პასაჟები, თუნდაც „მეორედ მოსვლასა“ და „ჭვეყნის ხსნის შესახებ“, განსხვავდება ბელის „მეორედ მოსვლის“ მითოლოგიურ-მისტაკური ვერსიისაგან. დემნა შენგელაიას „მეორედ მოსვლა“ ისტორიის მიერ განწირული სოციალური ფენის აგონიაზე მიგვანიშნებს და მხსნელად გვოსახავს ახალ „წვივმაგარ ხალხს“. ეს მოვლენა გაპირობებულია არა მხოლოდ ქართველი მწერლის მსოფლგანცდით, არამედ თვით ეპოქის შინაარსითაც („სანაევარდო“ დაწერილია საბჭოთა სინამდვილეში).

ამგვარად, ბონდო ჭილაძესა და ბელის გმირებს (ნიკოლოზ აბლეუხოვი, პეტრე დარიალსკი) ბევრა საერთო აქვთ, მეტიც, ისინი ერთი ტიპის სხვადასხვაგვარი გამოვლენაა. მაგრამ ამ საერთო ნიშნებს მიუხედავად მათ იმდენი ზოგადინდივიდუალური თვისებები გააჩნიათ, რომ საყვებით დამოუყვებელ სახეებად გვევლინებიან. ქართული სიმბოლისტური რომანი (დ. შენგელაია). მართალია, ვანიცდის ა. ბელის შემოქმედების გავლენას (და ჩვენ შევეცადეთ კიდევ გვეპოვა საერთო ნიშნები), მაგრამ მისი მხატვრულ-ესთეტიკური ფუნქცია და იდეური გადაწყვეტა სრულიად ორიგინალურია: მსგავსება, რომელიც სტრუქტურულ-ტიპოლოგიური ხასიათისაა, არ სცილდება მხატვრულ-ესთეტიკურ ფარგლებს.

Т. Д. ТЕВЗАДЗЕ

ГРУЗИНСКИЙ СИМВОЛИЧЕСКИЙ РОМАН (ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ЗНАКИ)

Резюме

· Анализируя грузинский символический роман «Тбилиси» и «Санабардо» Д. Шенгелая автор усматривает типологическое сходство последнего с романами А. Белого «Петербург» и «Серебряный голубь», выявляющемся как в структурном построении сюжета, так и в воспроизведении образов и сложных взаимосвязях главных героев. Однако сходство исчерпывается художественно-эстетической функцией и не затрагивает идейную сторону произведений, где и выявляется своеобразие грузинского символического романа.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის საბჭოთა ლიტერატურის განყოფილება
წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა

თამარ ნუცუბიძე

ფერის კონტრასტი ფუნქცია ქართულ და ინგლისელ
რომანტიკოსთა შემოქმედებაში

(შედარებითი ანალიზი)

იმ თავისებურებათა შორის, რომლებიც განსაზღვრავენ მწერალთა ინდივიდუალობას, გარკვეული ადგილი უკავია ფერთა გამოყენებას. რომანტიზმის წარმომადგენლებისათვის დამახასიათებელია ფერთა პალიტრის როგორც ზოგადი, ასევე კერძო ნიშან-თვისებები. მათ შემოქმედებაში ფერები, როგორც წესი, ახდენენ საგანთა კონტურების ნიველირებას. დამახასიათებელია აგრეთვე მკვეთრი კონტრასტის პრინციპი. იტალიელი ხელოვნებათმცოდნე ვენტური აღნიშნავს: „სტატიკას რომანტიკულმა ფერწერამ დაუპირისპირა დინამიკა. უკიდურეს დამთავრებულობას — დაუმთავრებლობა, ქარბ ობიექტურობას — გამახვილებული სუბიექტურობა, სიმკვრივეს — ატმოსფერო, საგნებს — სინათლის ეფექტი, გაქვავებულ სრულყოფილებას — მუდმივი ცვლილება; ფერწერის მთავარი პრობლემა გახდა ფერი, რომელმაც ბოლო მოუღო პლასტიკურ ფორმას და უარყო სკულპტურული მოდელი“¹.

ეს თვალსაზრისი, გამოთქმული გოიასა და დელაკრუას, კოროსა და ტერნერის და რომანტიზმის პერიოდის სხვა მხატვართა შესახებ, არსებითად ვრცელდება რომანტიკოს პოეტთა ფერთა მეტყველებაზეც. ლონდონის უნივერსიტეტის პროფ. ს. ტოლანსკი თავის უაღრესად ავტორიტეტულ გამოკვლევაში „ფერის საოცარი თვისებები“, აღნიშნავს, რომ სპეციფიკურებს შეუძლიათ გარჩიონ ფერთა ათასზე მეტი ნიუანსი. მაგრამ ამა თუ იმ მწერლის შემოქმედებაში არ შეიძლება მოველოდეთ ფერების გამის ასეთ ქარბ გამოყენებას. პოეტური მეტყველებისათვის უფრო დამახასიათებელია სწრაფვა რამდენიმე დომინანტური ფერისა და მისი ნიუანსებისაკენ, ხოლო ზოგი ფერი სრულიად უგულვებლყოფილია ხოლმე.

ფერთამეტყველების საკითხმა ლიტერატურათმცოდნეობაში ამ ბოლო ორ ათეული წელს მანძილზე მიიპყრო მკვლევართა განსაკუთრებული ყურადღება, თუმცა ლიტერატურასა და სხვადასხვა ხელოვნებას შორის ურთიერთობის საკითხი ყოველთვის იყო ესთეტიკის კვლევის საგანი. ინგლისური ლიტერატურის ისტორიიდან შეგვიძლია დავსახელოთ დრადინის ესეი „პარალელი პოეზიასა და ფერწერას შორის“ (1695), რომელშიც იგი ლაპარაკობს ამ ორი ხელოვნების ზოგად პრინციპებზე და სპეციფიკურ ნიშნებზე. 1748 წელს ინგლისურად ითარგმნა აბატ დიუბუას ნაშრომი სათაურით „კრიტიკული ფიქრები პოეზიის, ფერწერის და მუსიკის შესახებ“.

ფერწერის თვალსაზრისით რომანტიკული პოეზია უფრო მდიდარია და მრავალფეროვანია, ვიდრე ზოგი სხვა ლიტერატურული სისტემა, მაგალითად, კლასიციზმი. რომანტიზმი, რომელმაც ლიტერატურის ისტორიაში მანამდე არ-

¹ Лионелло Вентури, Художники нового времени, М., 1956, гл. 54.

² С. Толанский, Удивительные свойства цвета, М., 1969, гл. 47.

ნახული ყურადღება დაუთმო ბუნებას, ზრდის ფერთა აღმნიშვნელ ლექსიკურ მარაგს, განაიდან ბუნების წარმოსახვა წარმოუდგენელია ფერების გარეშე. განსაკუთრებით მდიდარია ფერების სპექტრი პეიზაჟურ ლირიკაში. შედარებით ნაკლებად გვხვდება იგი წმინდა მედიტაციურ ლექსებში, სადაც წამყვანი ადგილი უკავია „შინაგან მონოლოგს“, აღსარებას და სუსტად ისახება გარე სამყარო. მაგრამ არის მედიტაციური ლირიკის ისეთი ნიმუშებიც, სადაც იჭრება ობიექტური სინამდვილე თავისი პლასტიკითა და შეფერვლით. ასეთ ლექსებშიც გვახსენება ფერთა გამომხატველ პოეტურ საშუალებებს.

ფერო პოეტურ მეტყველებაში რომანტიზმის აღმოჩენა როდია. მაგრამ რომანტიზმი ამ მხრივ უაღრესად მდიდარია, ვიდრე წინამორბედი პერიოდის ლიტერატურა. ასეთ ურთიერთობაშია ინგლისური და ფრანგული რომანტიზმი მე-18 საუკუნის ლიტერატურის მიმართ. XVIII საუკუნის რუსული პოეზია ღარიბია ფერთი შთაბეჭდილებებით. XIX საუკუნის დასაწყისი კი მდიდარია ამ თვალსაზრისით, რადგან თავს იჩენს რომანტიკული მიმდინარეობა.

ქართული რომანტიზმის სათავეებთან ა. ჭავჭავაძე პირველი თვალსაჩინო ფიგურაა, რომელს ლირიკაში, მართალია არა დასრულებული სახით, მაგრამ მაინც აშკარად იჩენს თავს ახალი პოეტიკის, ახალი მსოფლგანცდის ნიშნები. ეს მომენტი ჩანს მისი ლექსების კოლორიტიშიც. იგი ხშირად იყენებს ისეთ ტრადიციულ ლექსიკურ საშუალებებს, როგორცაა: „მელნის ტბა“, „ბაგე-ვარდი“, „გიშერი“, „სპეტაკი“, ბაგეთა შედარება ლალთან, ლაყვებისა ვარდთან და სხვ. ამასთანავე მის ლექსებში ორჯერ გვხვდება იმ დროის დასავლურ და რუსულ პოეზიაში გაბატონებული ეპითეტი „ლაყვარდის ფერი“.

სიტყვა „ლაყვარდი“, „ლაყვარდოვანი“ გავრცელებულია როგორც ქართულ, ასევე ინდოევროპულ ენებში. მისი ფუძე ყველა ენაში არის არაბული სიტყვა „აზულ“ — ლურჯი (ვა, რომელიც არეკლება ძვირფას თვალში. ამ თვალს ევროპულ ენებში ეწოდება „ლაზური“. ეს სიტყვა დასტურდება „ვეფხისტყაოსანში“.

შესაძლოა, ლაყვარდი ქართულ პოეზიაში ზოგჯერ ინტენსიურ ცისფერს — ლურჯს აღნიშნავს. ეს ეპითეტი გვხვდება XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული რომანტიზმის სამივე დიდ წარმომადგენელთან. ა. ჭავჭავაძე ლექსში „სასე შენი“ ლაყვარდის ფერს იყენებს დამოუკიდებელ ერთეულად და არა როგორც მსაზღვრელს: „მეტმან ცრემლმან ლაყვარდის ფერ მალემა“. რაც შეეხება „ვეფხისტყაოსანს“, აქ ლაყვარდი — ცის ფერის ატრიბუტია („ცისა ლაყვარდის“). „ვაგჩა“ ა. ჭავჭავაძის ყველაზე უფრო რომანტიკული ხასიათის ლექსია, როგორც თავისი მხატვრული სახეებით, ასევე მსოფლგანცდით. ამ ლექსში ნ. შარათაშვილის პოეზიიდან უნდა მომდინარეობდეს ცის განსაზღვრებად ლაყვარდის გამოყენება, თუმცა გასათვალისწინებელია იმდროინდელი ინტელექტუალური და დასავლეთევროპული პოეტური პრაქტიკაც. „გოგჩაში“ ლაყვარდს ფერწერული ფუნქცია აქვს.

ფერის აღმნიშვნელ სიტყვათაგან ა. ჭავჭავაძეს ყველაზე მეტად აქვს გამოყენებული შავი ფერის აღმნიშვნელი ლექსიკა. მის ლექსებში გვხვდება სამოცამდე ასეთი ერთეული: შავი (9), წყვილი (3), მელნის ტბა (9), სიბნელე და ბნელი (20), თაღი (1), ღამის ფერი (1), ჩადრბურვილი (1), გიშერი (7), ბანდლებანი (1), დაბნელება (1).

³ Ellis, The Colour-Sense in Literature, L., 1931.

ეროვნული კატასტროფის განწყობილებას შეეფარდება შავი ფერის სიტყვების ჩვეული ლექსში „ოპ, ვით გვემტყუნეა“: „მფარვიან ღრუბელს, ავდრის საგუნელს, წყვილიადა და ბნელს“. პატიმარი პოეტი წყევლის „სადგურსა ბნელსა, ყოვლით თალხსა“ („ოპ, წარმავალნო“). მძაფრ პატრიოტულ დღაღღისში „ისმინეთ, მსმენნო“ სამკვიდროს ხელმოყოფთა და შექმნილი ვითარების დასახასიათებლად პოეტი იყენებს მუქად შეფერადებულ სახეებს: „პირ-ბნელნი სათინი“, „დაგვახვიეს თავს ბნელნი ბურნი“ და სხვ. მაგრამ შავი ფერი, განსაკუთრებით ტრადიციული პოეტური არსენალი, ხშირად დადებითი შინაარსითაა გამოყენებული, ეს კარგად ჩანს ლექსში „სიყვარულსა შევეუპყრე ვარ“: „თმა გოშერო ღამის ფერო“. „მელნის ტბათა გარ-მდგომელნო მცველადა, შეენო პინდნო“.

რაც შეეხება სინათლისა და სითეთრის აღმნიშვნელ სიტყვათა ჩვეულებას, როგორც წესი, დადებითი დახასიათების და შეფერილობის განსაზღვრის ფუნქცია აქვს. მის ლექსებში არც ერთხელ არ გვხვდება ჩვეულებრივი მეტყველებასათვის დამახასიათებელი სიტყვა — თეთრი, მაგრამ დაახლოებით 20-ჯერ გამოყენებულია თეთრის აღმნიშვნელი პოეტური ლექსიკა: ფერმკრთალი, ნათელი, გამკრთალი, ფერმიხდილი, მიმკრალი მნათი.

ა. ჭავჭავაძის ლირიკაში ხშირად გვხვდება ქალის ღაწეთა და ბაგეთა პოეტური ხოტბის ტრადიციული სახეები. წითელი ფერი პოეტს სამკერ აქვს გამოყენებული შემდეგი ფორმით: „ვენახე ვარდი სწითლდა“ („არვის პმართებს“), „სადა ვარდნი წითლად ჰღვიან“ („მას წალკოტსა მშვენიერსა“), „წითელს ღვინოს სარკედ ჰხმარობ“ („გემმთვრალისადმი“), ასე რომ, წითელი ფერი არ შეიძლება მივიჩნიოთ დამახასიათებლად პოეტისათვის.

ა. ჭავჭავაძისთან დასტურდება მწვანე ფერის გამოყენების რამდენიმე შემთხვევა. ეს არის ბუნებისადმი ინტერესის გამოვლინების ერთ-ერთი ნიშანი. ამ ფერით პოეტი ახასიათებს ბუნების მშვენიერებას: „ველსა ვსხდეთ მწვანით შენეულსა“ („მუხამბაზი ლათაური“), „ნაისის ვარდნან ფურჩვენღმან, ზეზეკმან მწვანით მკობიღმან, ბულბული ათრო სუნითა“ („მამისის ვარდმან“); „ღურვილობდა ზამთრისა ეამი, მწვანესა პრთოდა თრთვილის წილ წამი“ („ღურვილობდა ზამთრისა ეამი“). განსაკუთრებული კოლორიტული ფუნქცია აქვს მწვანეს ლექსში „გოგჩა“.

მწვანე ფერის შემოქმედი XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართულ პოეზიაში ბუნების თემის დამკვიდრებას დაუკავშირდა. რაც შეეხება ინგლისურ რომანტიკულ პოეზიას, აქ მწვანე ერთ-ერთი ყველაზე უფრო გაფორმებული ფერია. უილმსონის მას იყენებს „ორჯერ უფრო ხშირად, ვიდრე რომელიმე სხვა ფერს“⁴. კიტსის ყველაზე უფრო ობტუსისტურ ლექსებში ნახსენებია ხოლმე მწვანე ბაღები, მთები და ბებები (ასეთ ლექსებს განეკუთვნება „მძღვანა“, „ოდა ბულბულს“ და სხვ.).

ა. ჭავჭავაძის პოეზიაში რომანტიზმი ჯერ კიდევ არ არის მოცემული დასრულებული სახით, მაგრამ თავისთავად საგულისხმოა მწვანე ფერის შემოქმედი მის პოეზიაში ბუნების მოვლენათა აღწერის მიზნით. საინტერესოა, რომ პუშკინის „სპირენდის მხედრის“ თარგმანში პოეტმა «Тениювдана» ასე თარგმნა: „ზურმუხტის ფერნი ბაღნი“. ზურმუხტის ფერი მწვანის აღსანიშნავად შემდეგ თავს იჩენს გ. ორბელიანისა და ვ. ორბელიანის პეიზაჟურ ლირიკაში.

⁴ E l l i s, The Colour-Sense in Literature, L., 1931, გვ. 8.

ამგვარად, ა. ჭავჭავაძის ლირიკაში სპექტრალური ფერები — მწვანე და ცისფერი ახალ რომანტიკულ ტენდენციებს უკავშირდება, ხოლო უპირატესად კი გამოყენებულია შავი ფერის სიტყვათა ჯგუფი. ამ შვიძლება მივეუთოთ, რომ ბაირონის ლირიკაშიც მინიმალურად არის გამოყენებული სპექტრალური ფერები. იგი იშვიათად ხმარობს ცისფერს და, როგორც წესი, თვალუბის განსაზღვრებისათვის («ქალს», «ჩემს შვილს», «სონეტი ენერ ვასს», «სონეტი მასვე» და სხვ.) უფრო დამახასიათებელია ბაირონისათვის შავი ფერის აღმნიშვნელ სიტყვათა ჯგუფი: Dark, Darkness, Black, Blackness და სხვ., რომელიც, როგორც წესი, სულიერი განწყობილების გამოხატვას ემსახურება. მისთვის დამახასიათებელია ასეთი გამოთქმები: ბნელი გონება, ბნელი მომავალი, სულის სიღრმეში სუფევს სიბნელე, შავ-ბნელი ბედი, ბნელი ფიქრები, ბნელი სული, ბნელია ჩემი სული და სხვ.

ქართულ ლირიკაში ა. ჭავჭავაძის, ხოლო ინგლისურ ლირიკაში — ბაირონის პოეზია წარმოადგენენ ფერთა პალიტრის მკვეთრი თვისებრივი განახლების პირველ სტადიას, რომელიც დასრულებულ სახეს სხვა პოეტთა შემოქმედებაში პოულობს. ეს იმით ახსნება, რომ ა. ჭავჭავაძე არაა ბოლომდე დასრულებული რომანტიკოსი, ხოლო ბაირონი უოლტერ სკოტის მსგავსად „ემხრობოდა ხელუფლების გაგების უფრო ტრადიციულ გააზრებას, რომელიც ახლოს იყო განმანათლებლობასთან“⁵. შეღიშ და კატასტა ინგლისურ ლირიკას გამოხატელობითი საშუალებების განახლების თვალსაზრისით უფრო დიდი როლი ითამაშეს, ვიდრე ბაირონმა.

უაღრესად საინტერესოა კოლორიტის თვალსაზრისით ნ. ბარათაშვილის ლირიკა, რომელშიც იშვიათად ვხვდებოდა ფერის აღნიშვნის ტრადიციული საშუალებანი. არც ერთხელ არ იჩენს თავს „მელნის ტბა“, ლალისა და ბაგეთა შედარება, ხოლო დაწვები და ვარდი მეტად თავისებურად არის ურთიერთდაკავშირებული: „ვარდი დაწვებდ მყის აეფურცლა“ („ღამე ყაბახზე“), „პაწაწა ტუჩნი, ვარდებ ნაფურცლნი“. („ნა... დორტეპიანოზიდ მომღერალი“). ნ. ბარათაშვილს არა აქვს გამოყენებული არც ერთი სპექტრული ფერი, გარდა ცისფერისა, და მხოლოდ „ბედი ქართლისას“ ცნობილ ლირიკულ გადახვევაში — „მობრახ არაგეო, არაგვიანი“ — პოეტი მამართავს მწვანე ფერს: „არაგეო, მაგ შენს ამწვანებულ მთებს“.

უფრო უხვად არის გამოყენებული მის პოეზიაში ნეიტრალური ფერები: შავი, ბნელი, ბუნდოვანი, შუქნიბინდული, ბნელი, დაბინდული, წყვდიადი; თეთრი, სპეტაკი, ნათელი, განანათლე, ცოთრი, ნათლდება და სხვ. ამ სიტყვათა ჯგუფებს წინააღ ანა ფერთი დახასიათების, არანელ ემოციური განწყობის ფუნქცია აკისრია. „მერანში“ პოეტი შავი ფერს საშუალებით იძლევა ყორნის უაღრესად პლასტიკურ სახეს („უკან მომჩხავის თვალბედითი შავი ყორანი“). იქვე შავი ფერი არაბიზუალურ მოვლენას — ფიქრს უკავშირდება: „და ნიავს მთეც ფიქრი ჩემი, შავად ნელვარი“. ანალოგიურ მოვლენასთან გეაქვს საქმე გ. ორბელიანის ლექსში „თამარ მეფის სახე ბეთანიის ეკლესიაში“: „აღარ გვიბრწყინის შავ ღრთა ძალით ფერ წახდენილი“ და იქვე ფერწერულად არის წარმოსახული უკუღმართ აწმყოს ს-მბოლო: „...და რაც დაეცა/ ის წარიტაცა/, შავმან ყორანმან, ვით უმწე მსხვერპლი!“

ქართველმა რომანტიკოსებმა ნაყოფიერად გამოიყენეს ბნელისა და შავის

⁵ Н. Я. Дьяконова, Английский романтизм, М., 1978, стр. 123.

სემანტიკური შინაარსი არა იმდენად ფერითი დახასიათებისათვის, როგორც თავიანთი სულიერი განწყობილების გამოსახატავად, თუმცა შავი სიტყვების ჩგუფს, გადატანითი მნიშვნელობით ხმარების დროსაც, მაინც შემოაქვს ლექსში გარკვეული ფერითი ეფექტი.

ასევე გამოწვევად იყენებს ბარათაშვილი თეორი ფერის ეფექტს, რაც მის პოეზიაში ყოველგვარ პოზიტიურს უკავშირდება. შეიძლება ითქვას, რომ თეთრი ფერი ბარათაშვილის ლირიკაში იმავე ფუნქციას ასრულებს, რასაც მწვანე — კიტის ლირიკაში. კიტისს ლექსებში მწვანე ფერი გამოყენებულია ისეთ პასაჟებში, სადაც პოეტს მკაფიო ტონალობა შემოაქვს. ასეთია ლექსი „ოდა ბულბულს“. ანალოგიურ ფუნქციას ასრულებს ბარათაშვილთან თეთრი ფერის სიტყვათა ჩგუფი, ე. ი. როგორც თეთრი და სპეტაკი, ასევე ისეთი სიტყვები, რომელთაც, აკად. ვ. ვინოგრადოვის გამოთქმით, თან ახლავთ „მნიშვნელობის კომპინატორული გაფართოება“⁶. კერძოდ, ბარათაშვილს ლირიკაში ისეთი განსაზღვრებანი, როგორცაა: მნათი, განანათლოს, ნათელი. ცისიერი, ციური, მართალია, არ წარმოადგენენ თეთრი ფერის სრულ სანონის, მაგრამ თეთრის ემოციურ შეგრძნებას უკავშირდებიან, და ამასთანავე, თეთრის მსგავსად, პოზიტიური შინაარსით არიან გამსჭვალულნი.

დაუუყვარდეთ სიტყვას „ციური“ ბარათაშვილის ლექსებში: „ყვლეც ციური ცეცხლი გარმოსარე“ („ჩენს ვარსკვლავს“), „მამ რად ერჩევი მათ შორის და ციურთ დაედარები“, „მაგრამა მშვენიერება გაქვს, ცისიერო, უხრწნელი“ („არ უკუინო“), „და განისმოდა ციურთ დასთა გალობის ზარი“ („უპოვე ტაძარი“), „დამაფრქვევს ცვარს ციურს“ („ცისა ფერს“). „ციური“ ყველგან სინათლეს, სიწმინდესა და სიკეთეს უკავშირდება და უახლოვდება თეთრი ფერის შინაარსს.

ჩვეუ უნდა ითქვას ნათელის შესახებ, რომელიც მშვენიერების თვისებად არის მიჩნეული: „მშვენიერება ნათელია, ზეცით მოსული, / რომლით ნათლდება ყოვლი გრანობა, გული და სული“.

განსაზღვრება თეორი, რომელიც ა. ჰაუპვაიმეს არც ერთხელ არა აქვს გამოყენებული, ნ. ბარათაშვილთან განსაკუთრებულ პოეტურ დაცვრთვას იძენს. ლექსში „ღამე ყაბახუნდ“ პოეტის წინაშე ზმანებასავით მოვლენილი საოცნებო ქალი ერთადერთი — თეთრი ფერით არის დახასიათებული. ლექსში „ქეთევან“ ჩონგურზე მომღერალ ქალს აგრეთვე მოსაგეს თეთრი — „სპეტაკი საცმელი“. ასევე შთამბეჭდავია თეთრი ფერი ლექსში „საყურე“, რომელშიც საყურის რხევა შედარებულია თეთრი შროშანის რხევასთან.

ნ. ბარათაშვილის ლექსებში საგანთა ფერითი მომენტის განსაზღვრება მინიმუმამდეა დაყვანილი. ხშირად ფერითი ეპითეტების ნაცვლად გამოყენებულია ემოციური ეპითეტები, მაგ.: „პოი, მთაწმინდავ, მთაო წმინდავ, აღგილნი შენნი/დამაფიქრველნი, ვერანანი და უღაბურნი...“.

ასევე ლექსში „ჩინარი“ ჩინარის განსაზღვრებისათვის გამოყენებულია მრავალი ეპითეტი, მაგრამ არ არის არც ერთი ფერითი განსაზღვრება. ეს იმაზე მეტყველებს, რომ ეპითეტებს ემოციური მხარე პოეტისათვის უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე წმინდა ხედვითი, ეთიკური მომენტი. ამ ლექსის მხატვრულ ძალას, პეიზაჟის აღქმის თავისებურებას განსაზღვრავს არა „გაფერადების“ ტექნიკა, არამედ ამ პეიზაჟზე სუბიექტური საწყისის პროეციების უნარი.

⁶ В. В. Виноградов, О языке художественной литературы, М., 1959, стр. 228.

ის გარემოება, რომ ეპითეტთა შინაარსობრივი დახასიათება პოეტისათვის უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე საგანთა კოლორისტული აღწერა, ბევრს მეტყველებს ბარათაშვილის მსოფლგანცდის თავისებურებაზე. „მერანისა“ და „შემოღამება მთაწმინდის“ ავტორი სინამდვილეს გვიჩვენებს უმთავრესად არა ფერითი სიუხვით, არამედ მკრთალი განათების შუქზე, სადაც ერთმანეთს უპირატესობისათვის ეცილება შუქი და ჩრდილი. პოეტი ამჩნევს ხოლმე აგრეთვე ლაევარდოვან ცისფერს, მაგრამ ეს ფერი არაამქვეყნაურია და „ზენაართ სამყოფთა“ კუთვნილებია.

როგორც ცნობილია, ბარათაშვილის „ცისა ფერს“ თავისებური შემოქმედებითი გაბეჭვება-პოლემიკაა ა. ჭავჭავაძის ლექსთან „ფერსა ბნელს, ფერსა შავს“, რომელიც თავის მხრავ წარმოადგენს რუსული რომანსის გადმოქართულბულ ვარიანტს. ორივე ლექსის თემის საფუძველს შეადგენს ფერის პოეტური აპოლოგია. მაგრამ ა. ჭავჭავაძის ლექსში ეს თემა წმინდა სატრფიალო ლირიკის ამოცანებს ექვემდებარება. რაც შეეხება ნ. ბარათაშვილს, მის ლექსში ლურჯი ფერის აპოლოგია სცილდება სატრფიალო თემატიკას ამოცანებს. ლურჯ ფერს, ყველა სხვა ფერთა შორის, პოეტი იმ მიზეზით ანიჭებს უპირატესობას, რომ იგი ცით არის „მოსრული“. ლექსში „ფიქრნი მტკერის პირას“, „გოგჩის“ მსგავსად, მტკერის ანკარა ზვირთებში იხატება „ლაევარდი ცისა“ (შტრ.: „ცისა ლაევარდს“, — „გოგჩა“). რაც შეეხება ლექსს „შემოღამება მთაწმინდაზედ“, აქ ლაევარდოვანი ცა არა მხოლოდ ფერწერულად შეფერადებული, არამედ ცის სილურჯე ამასთანავე სიმბოლოა იდეალთა და ოცნებათა მიუწვდომლობისა.

ქართულ რომანტიკოსთაგან ნ. ბარათაშვილი სხვებზე ხშირად მიმართავს ცისფერს, ყველაზე უფრო მრავალმხრივ და ღრმა სიმბოლურ მნიშვნელობას ანიჭებს მას.

თანამედროვე ქართულ ენაში. მსგავსად რუსულისა და განსწავლვით მრავალ ინდოევროპული ენისაგან. დიფერენციატურულია სპექტრის ერთ-ერთი ძირითადი ფერის «ცისფერის» ბაცი და მუქი შეფერადობა: ცისფერი—ლურჯი; Голубой — синий; ინგლისურ ენაში გვაქვს სიტყვა «blue». რომელიც აღნიშნავს ცისფერსაც და ლურჯსაც. ნ. ბარათაშვილის პოეზიაში ცისფერის აღმნიშვნელი სიტყვების ქვეფილან გამოყენებულა ლაევარდი. ცისა ფერი და ლურჯი.

ინგლისელ რომანტიკოსთაგან ცისფერსა და ლაევარდოვან განსაკუთრებით ხშირად და ბარათაშვილის ანალოგიურად შელი იყენებს. მაგალითად. ლექსში „მონღლანი“ პოეტი ამბობს, რომ მონღლანი „ისე ლურჯია, როგორც უსახლკრო ცა“. ლექსში „ღრუბელი“ პოეტი ლაპარაკობს „ზეცის ლურჯი ღიმილის“ შესახებ. ლექსში „ოდა დსავლეთის ქარს“ გაზაფხულის თბილ ნიავქარს პოეტი შემოდგომის ქართა „ლაევარდოვან დს“ უწოდებს. მასთან გამოყენებულა ასეთი პოეტური სახე: „ლაევარდოვანი იმედი“, ხოლო „ლაევარდოვანი ზეცა“, ისევე როგორც ბარათაშვილთან, მიჩნეულა მარადიულობის სიმბოლოდ.

თუ ბაირონი და კიტსი არ იყენებენ ცისფერის პოეტურ ფორმას „ლაევარდი“, შელისთვის იგი უაღრესად დამახასიათებელია. ეს მომენტი საერთოა ბარათაშვილსა და შელის შორის, თუმცა სხვა მხრივ ისინი განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან: ბარათაშვილის ფერთა პალიტრა ძუნწია და შუქ-ჩრდილის ეფექტზეა აგებული, შელის ლირიკა კი ნაირფეროვანია. ინგლისელ რომან-

ტიკოსთაგან იგი ყველაზე უხვად იყენებს ფერებს. ზოგჯერ მის ერთსა და იმავე ლექსში გვხვდება ფერის აღმნიშვნელი ორი, სამი და მეტი ეპითეტი. მაგალითად ლექსში „ოდა დასავლეთის ქარს“ პოეტი ლაპარაკობს „ყვითელ, შავ, უფერულ და მიმჭრალ წითელ ფოთოლთა“ შესახებ; ლექსში „ღრუბელი“ გამოყენებულია მწვანე, თეთრი, ალისფერი, ლურჯი, ოქროსფერი.

შევეხოთ იმ გარემოებას, რომ ერთგან ბარათაშვილი ხოტბას ასხამს შავთვალეზიან ქალს—*შადლი შენს გამჩენს, ლამაზო, ქალო შავთვალეზიანო*—და ამასთანავე არანაკლები აღფრთოვანებით ეტრფის ცისფერ თვალებს: *თვალეებში მშვენიერს ვეტრფი მე ცისა ფერს*. აქ არავითარი წინააღმდეგობა არაა. ნ. ბარათაშვილი აქაც რომანტიკულ პოეზიასა და ფერწერაში დამკვიდრებულ გემოვნების ერთგული რჩება. XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ფერწერაში მოხდა ქალის პორტრეტის ერთგვარი კანონიზაცია *«უპირველეს ყოვლისა ეს არის აუცილებლად ღამაში ქალი: ქერა ქალი ცისფერი თვალეებით ანდა შავგრემანნი ქალი შავი თვალეებით. ქალის სახის ეს ორი ტიპი იძენს შაბლონის ხასიათს...»*⁷. ასეთი ვითარება იყო ფერწერაში და თათქმის ასევე პოეზიაში. *«შავი ან ლაყვარლისფერი თვალები, შავი ან ოქროსფერი დალალები თანამეზობლობენ და იბრძვიან პირველობისათვის მრავალი რომანტიკოსი პოეტის ლექსებში»*. *«Люблю я красавицу с очами лазурными»*. (ბარიატინსკი); *«Я помню очи голубые»* (ბატუშკოვი). ასეთი ტაყებია დამახასიათებელი იმდროინდელი რუსული რომანტიკული პოეზიისათვის.

ამგვარად, იმაში, რომ ა. ქავჭავაძე შავ თვალებს უმღერის, ხოლო ნ. ბარათაშვილი ამ ლექსის ანტიციკლიზაციას ახდენს და სხვა ლექსში კი თვითონვე უმღერის შავ თვალებს, არავითარი წინააღმდეგობა არაა. ყველაფერი ეს ქალის პორტრეტის რომანტიკული კანონის გამოვლინებათა რიგს განეკუთვნება. ამ შემთხვევაში ქართული რომანტიზმის ფერთა სიმბოლიკა იმეორებს ზოგადრომანტიკულ პრინციპს.

ქართული რომანტიზმის დიდ სამეულში გ. ორბელიანის ლირიკა ყველაზე მეტად არის შეფერადებული. მის ლექსებში ჰედონიზმი, მატერიალური სამყაროს ყოველგვარი გამოვლინებით ტებობა ხშირად ძლევს პლატონურ საწყისს და, როცა პირველი იმარჯვებს მეორეზე, მის ლირიკაში ჩნდება სინამდვილის ცოცხალი, მაჟორული ფერები.

წითელი გ. ორბელიანის ლირიკაში ერთ-ერთი ყველაზე უფრო „მატერიალური“ და ამქვეყნიური სილამაზის მაუწყებელი ფერია. *«სადღეგრძელოში»* წითელი ფერის ჭგუფის სიტყვათაგან გამოყენებულია *«ეარდისფერი»* და პოეტური შედარება *«ცეცხლის ალებრივ»*: *«ცისკარმან აღმოსავლეთი ვარდისა ფერად შეღება»*, *«აენთნენ ცეცხლის ალებრივ შორს გაბნეულნი ღრუბელნი»*. პოეტი ამ ფერს ალეგორიულობას მოკლებულ წმინდა ფერწერულ ფუნქციას აკისრებს.

გ. ორბელიანის ფერთა გამაში, როგორც წესი, მწვანე ფერს რეალისტური, დამაკონკრეტებელი დეტალის შექმნის დანიშნულება აქვს. სამშობლოს სილამაზის ჩვენებისას პოეტი ამბობს: *«სად ვეღნი, ფერად ზურმუხტნი ნაზადა აღმწვანდებიან»*. იგი აქ იყენებს სიმწვანის აღმნიშვნელ როგორც ძირეულ ლექსიკურ ფორმას — *«აღმწვანდებიან»*, ასევე მის პოეტურ სინონიმს — *«ფერად ზურმუხტნი»*.

⁷ Европейский романтизм, М., 1973, გვ. 432.

⁸ Там же, გვ. 434.

ზ უ რ მ უ ხ ტ ი ს ფერი ბუნების სიმწვანის აღსანიშნავად უფრო ხშირად გვხვდება ვანტანგ ორბელიანის ლექსებში: „გამოსალმება“, „მოგონება“, „ორი სიზმარი“, „ადგილი“, „კიდევ კახეთს“ და სხვ. ასევე ხშირად იყენებს იგი ლაქვარდის ფერს.

გ. ორბელიანის პოეზიაშიც დასტურდება „ლაქვარდოვანის“ გამოყენების რამდენიმე შემთხვევა: „ოდეს ვარსკვლავი დილის წინ მსარბოლი მკრთოლვა-რებს ზეცას ლაქვარდოვანსა“ და სხვ. პოემაში „სადღეგრძელო“ გვხვდება ცისფერის საინტერესო მეტაფორული ფორმა: „სადა შევჰხარით... ღამით ვარსკვლოვანს ფირუხსა, მთოვარით განათებულსა!“

თეთრი ფერის ჭგუფის სიტყვათაგან გ. ორბელიანის პოეზიაში გვხვდება „სპეტაკის“ გამოყენების ერთადერთი შემთხვევა: „ბუმბერაზ მთანი მღუ-მარედ ცთამდის აყუდებულნი/, ჰსხედან, ვით დევნი, სპეტაკის ყინულ გვირ-გვინით შემკულნი“. თეთრი ფერის ეფექტის შესაქმნელად ლექსში — „მუხამ-ბაზი“ იგი მიმართავს უაღრესად ხატოვან მეტაფორულ ხერხს: „მრწამს, რომ დაწვთ ზედა გადაჯვრია ნუშის ყვავილი“. პოეტურ ტრადიციაში დაწვის ფერი ჩვეულებრივ ვარდისფრად არის წარმოდგენილი, „ნუშის ყვავილს“ ამ შემთხვევაში სიწითლის ინტენსივობის შესუსტების ფუნქცია აკისრია, რაც იმაზე მეტყველებს, რომ გ. ორბელიანი არაიშვიათად მისწრაფვის ფერთი შტრიხის დაზუსტებისაკენ. ამას გვიჩვენებს კიდევ მეორე მაგალითი: „თოვლ-ღვინო შენნი დაწვნი“ („ს“), სადაც ღვინო წითელ ფერს აღნიშნავს, თოვლი თეთრს, ხოლო „თოვლ-ღვინო“ — ბაც ვარდისფერს. თეთრ ფერს უახლოვდება თავ-ღი ემოციური ზემოქმედებით ისეთი განსაზღვრებებიც, როგორცაა: ნათელი, უნათლესი, ნათელმოსილი, ნათლოვანი და ა. შ.

ამგვარად, ქართველ რომანტიკოსთა შემოქმედებაში უფრო შეიმჩნევა შუქ-ჩრდილის, ნეიტრალური ფერების გამოყენების ეფექტი. იგი უფრო ნაკლებადაა „გაფერადებული“, ვიდრე ინგლისელ რომანტიკოსთა პოეზია. ინგლისური რომანტიკოსის არცერთი დიდი წარმომადგენელი არ მიმართავს ისე ხშირად თეთრსა და შავს, სინათლისა და მათ შორის გარდამავალი განათების ეფექტს, როგორც ნ. ბარათაშვილი, და არცერთი ქართველი რომანტიკოსის პალიტრა არ არის ისე უხვი სპექტრული ფერებით, როგორც ამას ვხედავთ შელას ლარციაში. არცერთ ქართველ პოეტს არ აქვს გამოყენებული „ყვითელი“ და „ოისფერი“, რომლებიც გვხვდება ინგლისელ რომანტიკოსებთან. ქართველ და ინგლისელ (და არამართო ქართველ და ინგლისელ) რომანტიკოს პოეტთა შორის საერთოა ყველაზე უფრო რომანტიკული ფერის — „ცისფერის“ უაღრესად ემოციური და ხშირი გამოყენება.

პოეტური ლინგვისტიკური და თეთრისა და შავის, შუქისა და ჩრდილის მხატვრული ფუნქცია ქართველ და ინგლისელ რომანტიკოსთა შემოქმედებაში უშუალოდ უკავშირდება მათი პოეტური ქმნილებების იდეურ-მხატვრულ ელერადობას და მჭიდროდ არის დაკავშირებული ინდივიდუალურ თავისებურებებთან, პოეტური ტრადიციების მიღების ხასიათთან და დასახულ მხატვრულ ამოცანებთან.

Т. Ш. НУЦУБИДЗЕ

ПОЭТИЧЕСКАЯ ФУНКЦИЯ ЦВЕТА В ТВОРЧЕСТВЕ ГРУЗИНСКИХ
И АНГЛИЙСКИХ РОМАНТИКОВ

Резюме

В грузинской романтической лирике важную поэтическую функцию выполняет эффект светотени и нейтральных цветообозначений и весьма редко используются спектральные цвета, столь характерные для лирики английских романтиков.

Идентичным является использование синего и лазурного цвета в лирике грузинских и английских поэтов как признака духовной чистоты и возвышенности.

Сравнение творчества романтиков с точки зрения поэтической функции цвета тесно связано с индивидуальностью авторов и с их идейно-художественными задачами.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის ქართულ-საზღვარგარეშულ ლიტერატურულ ურთიერთობათა განყოფილება

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა

გ ი ო რ გ ი შ ა ა უ ლ ა შ ვ ი ლ ი

ქ ვ ე ლ ი თ ბ ი ლ ის ის კ ო მ უ ზ ი ა და მ ე - 19 ს ა უ ჯ უ ნ ის მ ე ო რ ე
ნ ა ხ ე ვ რ ის ქ ა რ თ უ ლ ი პ რ ი ს ა

აკადემიკოსი კორნელი კეკელიძე წერდა, რომ არც ერთ ენაზე არ აჩვენობს ისეთი მდიდარი ანტიმაკმადიანური პოლემიკური ლიტერატურა, როგორც ქართულზეა. ეს პოლემიკური ლიტერატურა საზოგადოებრივი პრობლემების მრავალ დარგს მოიცავდა. მხატვრულ სიტყვასაც ეხებოდა და მის ობიექტად ხშირად ქართული საერო ლიტერატურაც გამხდარა, რადგანაც „სასულიერო მწერლობა იმაში ხელადა სპარსული მწერლობის ანარქულს“. მიუხედავად ამისა, ქართული ეროვნული ლიტერატურული ტრადიციების დასაცავად ჩატარებული მხატვრული ბრძოლის პროცესი, რომელიც სანახევროდ აღმოსავლური მხატვრული სიტყვის იდეურ-შინაარსობრივი გველენის წინააღმდეგ მიმდინარეობდა, ქართული ლიტერატურათმცოდნეობაში მონაგრაფიულად შესწავლილი არ არის. მიუხედავად ამისა, რომელიც პროცესს ადვილად ქონდა მის შემდეგაც კი, როდესაც საქართველოში აღმოსავლეთის ქვეყნების პოლიტიკური ექსპანსია შეწყდა. ამიტომაც ამ მიმართებით რომელიმე საკითხის ხელშეწყობა ინტერესმოკლებული არ უნდა იყოს.

მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის ქართულ პრესაში იბეჭდებოდა წერილები, რომლებშიც დავობილი იყო იმ გამოცემელთა საქმიანობა, რომლებიც ე. წ. „შაჰრიანი ლიტერატურის“ სახელით ბეჭდავდა აღმოსავლური ლიტერატურულ ტრადიციებზე აღზრდილ ძველი თბილისის პოეტთა თხზულებებს. „შაჰრიანი ლიტერატურა“ ეწოდებოდა მოსახლეობის დაბალი ფენებისათვის სპეციალურად გამოცემულ ლიტერატურას, რომელიც სიდიფს გამო ხელმისაწვდომი იყო მოსახლეობისათვის. ქართველი ინტელიგენცია ამ სახის ლიტერატურის მასობრივად გამოცემას დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა. მოსახლეობის ფართო ფენებში განათლების შეტანის დიდ საშუალებად მიჩნდა. ამასთან ერთად ცდილობდა, რომ გამოსაცემად გამიზნული მასალა თემატიკისა და იდეის თვალსაზრისით სათანადოდ ყოფილიყო შერჩეული. „პირველი პირობა იმისათვის, რომ წიგნი გავრცელდეს საზოგადოებაში ისაა, რომ წიგნი კარგი, სასარგებლო და სასიამოვნო იყოს“, — წერდა სერგი მესხი. „შაჰრიანი ლიტერატურის“ გამოცემაზე დიდ მზრუნველობას იჩენდნენ მე-19 საუკუნის ქართველი საზოგადო მოღვაწენი პ. უმიკაშვილი, ზ. ტიქინაძე, ი. იმედაშვილი, აგრეთვე კ. გვარამაძე, ვ. აღნიაშვილი, ს. მერკვილაძე, ი. როსტომაშვილი და სხვანი.

გამომცემელთა ნაწილი კი ლიტერატურის აღმზრდელი მისი მისი ესთეტიკური ღირებულებით დაინტერესებული არ იყო და ისეთი სახის პროლეტკიას სცემდა, რომელიც ქართველი ინტელიგენციის უკმაყოფილებას იწვევდა. არსებითად ეს ეხებოდა ძველი თბილისის პოეზიის ნიმუშებს.

„თვე არ გავა, რომ ჩაქუჩ-ოლღანებმა, რიყა-ოლღანებმა და სხვა ანგვარმა ოლღანებმა თავისი პოეტური ნიჭის ნაწარმოები ერთი წიგნი მაინც არ გამოსცნ. სწორედ გააკვირეს საქმე“, — წერდა გავთი „ღრობა“.

რეა-ოლანდი ძველი თბილისის პოეზიის ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენლის დავით გივიშვილის ფსევდონიმია. „ოლანდების“ მრავლობით რიცხვში წარმოდგენა იმას ნიშნავს, რომ ინფორმაციის ავტორს მხედველობაში ერთიანი ლიტერატურული სახე აქვს, რომლის წარმომადგენლებიც „ოლანდები“ იყვნენ.

მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის ქართველი ინტელიგენცია ძველი თბილისის პოეზიის ერთ ნაწილს, რომლის ამოსავალიც აღმოსავლური დამწერლობითი, ხალხური და აშუღური ლიტერატურა იყო, სიმპათიით არ ეკიდებოდა. ამის მიზეზი არა მხოლოდ მის აღმოსავლურ, უცხო ფორმასა და შინაარსში, არამედ იმ ლიტერატურული შემოქმედებითი პრინციპებისა და მეთოდების ურთიერთშეთავსებლობაში უნდა ვეძიოთ, რომლებსაც, ერთი მხრივ, XIX საუკუნის ქართული ლიტერატურა და, მეორე მხრივ, ძველი თბილისის პოეზია იყენებდა.

გაფორმებაც აღნიშნული ლიტერატურისა, გარდა იმისა, რომ ტექნიკურად მეტად დაბალ დონეზე იდგა, თავისთავად იწვევდა ერთგვარ რეაქციას. რა შთაბეჭდილებას შექმნიდა ასეთი დასათაურება — „ჯიბგარი ვარ“, „კინტოს გოდება“, „ქვრივი რით სჯობს ქალწულსა“, „ორთაქალაში ლოთების ქეიფი“, „არ შეგცავდეს ბარამკა, ქართული, სომხური და თათრული ახალი ლექსები“, „საარშიყო სარკე“ და სხვ.⁹, ან სატიტულო ფურცელზე გამოტანილი თაბახიანი კინტოს ფოტო, მოქეიფეთა ღრეობის ამსახველი სურათები და ა. შ.?!⁹

წიგნის გაფორმების დაბალი მხატვრულ-ესთეტიკური დონე ფასს უკარგავდა ზოგიერთ ისეთ პოეტურ ნიმუშსაც, რომელსაც ქართველი ინტელიგენცია უსარგებლოდ არ ჩათვლიდა.

ძველი თბილისის პოეზია არსებითად აღმოსავლური ლიტერატურის ტრადიციულ შემოქმედებით მეთოდად, მხატვრულ სისტემასა და ზტილს იყენებდა, რაც თემის გადაწყვეტის ასპექტსაც განაპირობებდა. ძველი თბილისის პოეზია, განსაკუთრებით თავისი არსებობის პირველ პერიოდში, მთელ ყურადღებას უთმობდა ჰედონიზმს, სუფრის პოეზიას, სატრფიალო და რელიგიურ-სოციალურ საკითხებს. განსაკუთრებით თვალში საცემია ჰედონიზმი—ყოველდღიური დღით ცხოვრების, მომავალზე ხელჩაქნეულობის, თავდავიწყების თემა და მისი გადაწყვეტის კოშმარული ფინალი: „ქვეყანა ვით სიზმარია,—/ცეცხლისა მომდებარია,/ რისთვის ვართ?... საოცარია!...“¹⁰.

მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში, საზოგადოებრივი აზრის არაჩვეულებრივად განვითარებას ებოქაშა, როდესაც პიროვნების ადგილს საზოგადოება იკავებს, როდესაც იდეები და იდეალები საზოგადოების პრაქტიკულ საქმიანობას წარმართავს და ლიტერატურას მხოლოდ ესთეტიკური ტკობისა კი არა, აღმზრდელი მითი ფუნქციაც ეკისრება¹¹, ზემომოყვანილ სტრიქონებში გამკლავებულ სულისკვეთება ქართველი ინტელიგენციის დიდ ეროვნულ-პრაქტიკულ საქმიანობას ეწინააღმდეგება. მათი გულისყური იქითაა მიმართული რომ „უბრალო, მდაბიო ხალხი გონების საზრდოს თხოულობს“¹² და ცდილობს შექმნას ეს საზრდო. ამავე დროს გამრუცდელ მკითხველთან აღწევს ისეთი ლიტერატურული პროდუქციაც, რომელშიც „ერთი მოსული ჰქუვა, გრძნობა, პოეზია და ჰაზრი არ მოიპოვება“¹³.

პირადი სიამოვნების კულტის აპოლოგია, სიკვდილის კოშმარული განცდის სამარადისო თემის ლიტერატურული ვარიაცია, აზრის უარყოფა და

გრძნობის დომინანტი, — ეწინააღმდეგება „თერგდალეულთა“ მსოფლმხედველობას.

სუფრის პოეზია ქართულ ლიტერატურაში ეროვნული თავისებურებებით ხასიათდება. ქველი თბილისის პოეზიისათვის ეს თემაც აღმოსავლური ლიტერატურული ტრადიციებით, აზროვნებით არის ნიშანდობლივი. ისიც უნდა დავუმატოთ, რომ აღმოსავლური მხატვრული სიტყვის, თეოლოგიური ჰერეტის საფუძველზე გარდაქმნილი სუფრის პოეზია დროთა ვითარებაში კარგავს პირვანდელ გამაზნულობას და ვულგარულ, ფრაგოლურ ხასიათს იძენს, რომელიც საფუძველშივე განსხვავდება ადგილობრივი ლიტერატურის სუფრის პოეზიის წინებორციე სენტენციებისაგან.

სატრფილო ლიბიკის გააზრებისას ქველი თბილისის პოეზია იმდენად იყო შეზღუდული ტრადიციებით, რომ მის შაბლონურ, ტრაფარეტულ, უკვე მომავლურებელ მხატვრულ აზროვნებასა და პოეტუკას მკითხველის დაკმაყოფილება აღარ შეეძლო.

სოციალურ თემატიკას „თერგდალეულთა“ თუ მათ მემკვიდრეთა ინტერესი უნდა გამოეწვია. მაგრამ ეს ასე არ მოხდა იმის გამო. რომ ქველი თბილისის პოეზიაში სოციალური საკითხი წარმოდგენილია სუფიურ-მისტიკური თვითრეფლექსიის გზის მეორე და მეექვსე საფეხურების ე. წ. „სილატიკისა“ და „ღმერთზე დანდობის“ „მკამებით“. ამავე დროს მას უკვე დაკარგული აქვს საწყისი არსი და გააზრებულია არასპირიტუალურა, რეალური თვალსაზრისით. ეს კი იდენტური არ არის დღევანდელი გაგების სოციალური მოტივისა. ამიტომ იყო, რომ ქართული პრესა აქტიურობდა: „თუ არ გვინდა, რომ ამ გვარის წიგნების წყალობით ხალხის გონება გაირყვანას, უნდა ვეცადოთ რომ იმის ტენს უფრო რიგანი და გონიერული საზრდო მივეცეთ“¹⁴.

„ახპატელოვის მახინჯ წიგნებმა კიდევ ამ მოკლე დროში იჩინა თავი. მაგალითად. ამას წინად დაიბეჭდა მეორე გამოცემული მისი „ვარშაიანი“ და შესაბამე გამოცენა ბაზრის გამოცემისა ვითომდა „მოლა მასრადინის“ თქმულება“¹⁵.

ამას გამო ქართველი მოწინავე საზოგადოების წარმომადგენლები კონკრეტულ საშუალებებს ეძებდნენ, რომ ცოდნას მოწყურებული და გამოუცდილი მკითხველისთვის მიეწოდებინათ იაფფასიანი, მაგრამ ესთეტიკურად და შინაარსობრივად სრულყოფილი ლიტერატურა, გაეფართოებინათ წიგნის მაღაზრის ქსელი და სხვა¹⁶.

საყურადღებო ისიც არის, რომ ქველი თბილისის პოეზიის კრიტიკით დაბალი ფენაც გამოდის. საყურადღებოა ხელოსანი პოეტის ი. დავითაშვილის წერილი, რომელიც მას 1880 წელს გაზეთ „დროების“ რედაქციისათვის გაუგზავნია: „...ჩამოთვლილები მყავხარტ ყველა მწერლები და მინდა ეგები ხალხმა გაგცნოთ და თავი დაანებონ სკანდარნოვებისა და მისთანების ნაწერების კითხვას“¹⁷.

ი. დავითაშვილის აზრით, „სკანდარნოვების“ პოეზია არ არის ნამდვილი ლიტერატურა და იგი ხალხისათვის არ არის განკუთვნილი. ამ წერილის ღირებულება უნდა იმ თვალსაზრისითაც შეფასდეს, რომ მისი ავტორი იმ სოციალური ფენის წარმომადგენელია, რომლის იდეებს, მისწრაფებებს, ესთეტიკურ სამყაროს, მიზნებს თითქმის გამომხატავდა ქალაქური პოეზია.

ქველი თბილისის პოეზიას ქართველ ინტელიგენტთა წრეებში არა მარტო გამკიცხებლნი, არამედ შემწყნარებელნიც ჰყავდა. ეს უკანასკნელნი იმას კი აღიარებდნენ, რომ „ოღლანების“ ლიტერატურა „გონების საზრდოს“ ვერ

იძლევა, მაგრამ მათი პოეზია ერთგვარ საფეხურად მიაჩნდათ უფრო სერიოზული სახის ლიტერატურაზე გადასასვლელად¹⁸.

ძველი თბილისის პოეზიის წარმომადგენელი უპასუხოდ არ ტოვებდნენ მათ კრიტიკას. ამას ადასტურებს გ. სკანდარნოვას ორი სატარული ხასიათის ლექსი, რომლის ადრესატები არიან სერგი მესხი და პ. უმიკაშვილი.

ს. მესხის წინააღმდეგ ლექსის შეთხზვის მიზეზიც და საბაბიც ცნობილია. ს. მესხი ერთ-ერთი აქტიური მოწინააღმდეგე იყო ძველი თბილისის პოეზიისა. გ. სკანდარნოვას ლექსიდან ეს ვითარება კარგად ჩანს:

...რა გაწყინე, ნეტარ რას მემღერები?
...შენის მეტი სხვა არავის იწონებ.
მეცა მკითხე, ენებ მეც არ გიწონებ!
...არ იწონებ ჩემი სიმღერის თქმამო,
შენს გახეთქი ჩემ გავის არ აძლევ ხმაო¹⁹.

არანაკლებ ავია პ. უმიკაშვილის მისამართით შეთხზული ლექსი, რომლის სათაურიცაა „ქარაფშუტა სწავლულს“²⁰. ავტორი კაცხავს უმიკაშვილს:

...ნეტარ რაებს ზრუნავ, მოხბარ ვიციოდე,
მართო ეგრას იხამ, კარგა იყოდე...
...მაგ აზრით სამშობლოს ვერას მოუტან²¹.

ლექსის შეთხზვის საბაბი და სკანდარნოვა-უმიკაშვილის ურთიერთობა ჩვენთვის უცნობია, მაგრამ. რამდენადაც პ. უმიკაშვილი ერთ-ერთი აქტიური მოღვაწე იყო სახალხო წიგნების გამოცემისა, შესაძლოა კონფლიქტმა ამ ნიჟარაზე იჩინა თავი. მიზეზი კი საბიებელი არ არის, პ. უმიკაშვილი მე-19 საუკუნის ქართული საზოგადოებრივი აზრის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფიგურა იყო და მოულოდნელი არ არის, ისიც ძველი თბილისის პოეზიის აღმოსავლური ლიტერატურული პრინციპების წინააღმდეგ გამოსულიყო.

ასე რომ, აღნიშნული სალიტერატურო პოლემიკა შემთხვევითი ხასიათისა არ ყოფილა. ძველი თბილისის პოეზია აღმოსავლური მსოფლმხედველობის, ესთეტიკური ნაზრების, მხატვრული მეთოდის მეშვეობით ქართული ლიტერატურული აზროვნების ახალ ეტაპს ოპოზიციას უქმნიდა.

საინტერესო ისიც არის, რომ სოციალ-ეკონომიკურ და ინტელექტუალურ მოძრაობას ამავე პერიოდში ადგილი ჰქონდა მახლობელი აღმოსავლეთის მთელი რიგი ქვეყნების — აზერბაიჯანის, თურქეთისა და სპარსეთის ყოფაშიც. მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრიდან ამ ქვეყნების მხატვრული სიტყვის ასპარეზზე გამოვიდა პლეადა, რომელიც თეორიულად და პრაქტიკულადაც ასაბუთებდა ძველი ლიტერატურული მეთოდისა და ფორმების უეფარგისობას და გეზი რეალისტურ მეთოდზე ჰქონდა აღებული. დიდი აზერბაიჯანელი მწერალი და საზოგადო მოღვაწე მირზა ფატალი ახუნდოვი (1812—1878) მთელ რიგ შრომებში — „პოეზიისა და პროზის შესახებ“²², „კრიტიკული შენიშვნები“²³, „ქებალ-უღ-დოვლეს წერილები“²⁴, აგრეთვე თავისი მხატვრული შემოქმედებით ამტკიცებდა ტრადიციული აღმოსავლური ლიტერატურის შეუსაბამობას მე-19 საუკუნის ესთეტიკური აზროვნების მოთხოვნილებებთან. აზერბაიჯანელი საზოგადო მოღვაწის ჰასან ბეგ ზარაბის (1837—1907) პუბლიცისტურ განსაზღვრული ნაწილი²⁵, გამოჩენილი აზერბაიჯანელი რომანტიკოსის აბას სავათის (1874—1918) სტატია „როგორი უნდა იყოს ახალი ლიტერატურა“²⁶ — იმის თეორიული დასაბუთება იყო, რომ

აქამდე არსებული ტრადიციული ლიტერატურული მეთოდები ვეღარ აკმაყოფილებდა მკითხველს.

რედაქციასთან ერთად, რომელიც, როგორც ჩვენი ძველი პოეტების ლექსები და ბაიათები მას გამო, რომ ეპოქას არ შეესაბამებოდა, მკითხველის გულგრილობას და სიტუაციას კი იწვევენ და ვერაფრით შემთხვევაში აღნიშნავენ ცოდნას ვერ მიანიჭებენ, — წერდა საპათი²⁷.

მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრიდან თურქეთში დაწყებული ე. წ. „თანზიმის ეპოქა“, რომლის დიდი წარმომადგენლები ლიტერატურაში იყვნენ იბრაჰიმ შინასა (1825—1871) და ზიად ფაშა (1825—1880), მოითხოვდნენ, რომ თურქულ მხატვრულ სიტყვას მიებაძა ევროპის ლიტერატურისათვის და „ლიტერატურულად საზოგადოებრივი ცხოვრებით“²⁸, მიეტოვებინა უკვე მოძველებული ლიტერატურული მეთოდები²⁹, ბრძოლა გამოეცხადებინა სქოლასტიკური ლიტერატურისათვის³⁰, უკუეგდო ეპიგონური გზა, გაემარტივებინა სტილი და ლიტერატურა გაემდიდრებინა რეალური შინაარსით³¹.

ანალოგიური ვითარებას ქონდა ადგილი სპარსულ ლიტერატურაშიც³². მაშასადამე, აღმოსავლეთის მთელ რიგ ქვეყნებში მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრიდან დაწყებული დიდი ლიტერატურული გარდაქმნები ითვალისწინებდა ძველი, ტრადიციული მეთოდების, ფორმების, ვერსიფიკაციის, პოეტიკის ცვლილებებს. აღმოსავლური ქვეყნების ტრადიციული მწერლობის მეტნაკლები შემკვიდრე ძველი თბილისის პოეზია კი მტკიცედ მიჰყვებოდა იმ გზას, რომელიც მისი წინაპრის ქვეყანაში უკვე უარყოფილი იყო. თუ რატომ იჩენდა ასეთ კონსერვატივობას ძველი თბილისის პოეზია, რამ განაპირობა ის, რომ მასში ლიტერატურულმა ცვლილებებმა მხოლოდ ნაწილობრივ და ისიც ძალზე მოგვიანებით შეაღწია, ცალკე კვლევის ობიექტია.

შენიშვნები

1. ვ. კვარციანი, ეპოქები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, IV, თბილისი, 1957, გვ. 125.
2. იქვე.
3. ვ. კ. კ. ვ. ლ. ი. ძ. ძ., ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, თბილისი, 1951, გვ. 415-458; იტილები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, IV, თბილისი, 1951, გვ. 110-133.
4. ამ ხარვეზს ნაწილობრივ აყვებს დ. ლაშქარაშვილი „ევროპეიზმის პრობლემა ქართულ ლიტერატურაში“, თბილისი, 1977. წერილში საუბარია მხოლოდ ძველი თბილისის პოეზიაზე, თორემ აღმოსავლური ლიტერატურის უარყოფა თუ მის წინააღმდეგ გამართული პოლემიკის მასალები ქართულ პრესაში ბევრად მეტია, ვიდრე აქ მოხმობილი მასალა.
5. მ. მ. ე. ს. ი., წიგნების გაერელება ჩვენში, გაზეთი „დროება“, 1871, № 21.
6. ე. მ. ა. ბ. ბ. რ. ი. ძ. ე., ქართული სახალხო წიგნების შემდგენელ-გამომცემელნი, თბილისი, 1977.
7. გაზეთი „დროება“, 1878, № 124.
8. ან. განაძის ქართული, ჟიბიკი ვარ, თბილისი, 1905; მ. ის. ი. ვ. ე., კენტოს გოდება, თბილისი, 1904; დ. გ. ი. ე. შ. ვ. ი. ლ., ქერიერი თო სქობს ქალწულსა, ტფილისი, 1912; გ. ს. კანდარნოე ა. მსუწავი კაცის ცხოვრება, ორთაქალაში ლაოების ქეივი, ტფილისი, 1879; მ. ის. ი. ვ. ე., საარსებო სარკე, თბილისი, 1912; გ. მ. ა. ტ. ი. ა. ნ. ი. ა. რ. შ. გ. ე. ი. დ. ვ. ე., ქართული, სიპსური და თათრული ახალი ლექსები, ტფილისი, 1910.
9. გ. ს. კანდარნოე ა., კენტო საქულას შიქასტა და ბაიათები, ტფილისი, 1908.
10. გ. ს. კანდარნოე ა., ალავერდი-იახშოლი, სუფრაში სათქმელი სიღერა და სხვა საღიბო ლექსები, ტფილისი, 1912.

11. მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის ქართული სოციალ-ეკონომიური, ლიტერატურული თუ საზოგადოებრივი აზროვნების განვითარების რთული და საინტერესო გზა ქართულ ლიტერატურათმცოდნეობაში კარგად არის გამოკვლეული და შესწავლილი. ამდენად, შემდეგად მივიჩნევთ საილუსტრაციო მასალის მოხმობა თუ სათანადო ლიტერატურის მიმოიხილვა.
12. გაზეთი „დროება“, 1877, № 191.
13. იქვე.
14. გაზეთი „დროება“, 1878, № 124.
15. გაზეთი „ივერია“, 1899, № 263.
16. გაზეთი „დროება“, 1871, № 19, 21; 1877, № 181.
17. ი. დ ა ვ ი თ ა შ ე ი ლ ი, სრული კრებული, თბ., 1951, გვ. 195-224.
18. ჟურნალი „მნათობი“, 1869, № 12, გვ. 5-8; გაზეთი „დროება“, 1875, პ. წულუკიძის პოლემიკური ხასიათის წერილი „ვეფხისტყაოსნის“ იადვასიანი განმარტების გამო.
19. გ. ს კ ა ნ დ ა რ ნ ო ე ა, საარზიუო ჩანგი, ტფილისი, 1912, გვ. 17-18.
20. გ. ს კ ა ნ დ ა რ ნ ო ე ა, ხუმარა მესტიერე, ტფილისი, 1913, გვ. 18-19.
21. იქვე.
22. М. Ф. А х у н д о в, Эсэрлერი, Баку, 1951, т. II, გვ. 220-221.
23. იქვე, გვ. 153.
24. იქვე, გვ. 17-18.
25. გაზეთი „Хəјр“, 1906, № 6;3. Б. Г с ю ш о в, Мирозозрение Г. Б. З а р л д и н, Баку, 1962, Ф. I а с ш м з а д а, XIX эср Азэрбайжан эдэбиіаты тарихи, Баку, 1966, გვ. 431-435.
26. Аббас Саһіаѳ, э с а р л а р и, т. II. Баку, 1976, გვ. 7-8.
27. იქვე.
28. В а п а r l i. Resimli Türk edebiyati tarihi, გვ. 264.
29. X. К а м и л о в, Общественные мотивы в турецкой поэзии, М., 1969, гв. 5-21; Л. О. А л ь к а с в а, Очерки по истории турецкой литературы, 1908-1969, М., 1969, гв. 3-18; Н. А. А й з е н ш т е й н, Из истории турецкого реализма, М., 1968, гв. 16-20.
30. İsmail H a b i b, Türk Tecedüt edebiyatı tarihi, İstanbul, 1925.
31. Añ Саһір, Türk edebiyatı antolojisi, İstanbul, 1934, гв. 9-12.
32. М. С. Б р а г и н с к и й, Д. С. К о м и с с а р о в, Персидская литература, М. 1963.

Г. Н. ШАҚУЛАШВИЛИ

ПОЭЗИЯ СТАРОГО ТБИЛИСИ И ГРУЗИНСКАЯ ПРЕССА ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ ДЕВЯТНАДЦАТОГО ВЕКА

Резюме

На страницах грузинской прессы второй половины XIX века часто публиковались материалы, отвергающие ашугскую поэзию старого Тбилиси.

Подобное неприятие было вызвано не столько восточным оттенком этой поэзии, сколько тем художественно-творческим методом, который использовался поэтами старого Тбилиси и который не отвечал требованиям, предъявляемым художественной литературе грузинской интеллигенцией.

В тот период литературу стран Ближнего Востока определяла воспитательная функция, и по мнению грузинской интеллигенции, это было главным назначением художественного слова.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკად. გ. წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთ-მცოდნეობის თურქოლოგიის განყოფილება

წარმოადგენს საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკად. გ. წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთ-მცოდნეობის ინსტიტუტმა

ლილი ჟუთათელაძე

რამდენიმე ცნობა ზაქარია გაბაშვილის ბიოგრაფიიდან

ზაქარია გაბაშვილი (ხუცესად და მოძღვრად წოდებული) საკმაოდ ცნობილი პიროვნებაა ქართული ეკლესიის ისტორიასა და საერთო მწერლობაში: პოლემისტის, მკვერმეტყველის, მოქადაგისა და საეკლესიო მოღვაწის შესახებ სხვადასხვა დროის მკვლევართ არაერთხელ გამოუთქვამთ თავისი აზრი. ზაქარია ხუცესის დიდ განათლებაზე მიუთითებდა იოანე ბატონიშვილიც, როცა წერდა: „ძველთა ფილოსოფიისა სწავლასა გამოცდილი და ღვთისმეტყველებისა ცა მიწვენილო, მშვენიერი რიტორი და უცხო მოქადაგე...“ [1, 159].

ლიტერატურის ისტორიაში განსაკუთრებით ვრცლადაა წარმოდგენილი და დახასიათებული განხეთქილება ანტონ პირველსა და ზაქარია მოძღვარს შორის, რომელიც საბოლოოდ ზაქარიას დამარცხებით დამთავრდა. დაუნდობელ მებრძოლსა და შეურაცხებელ პოლემისტს თავი იმერეთისათვის შეუფარებია. სოლომონ პირველს იგი სამეფო კარს მოძღვრად დაუნიშნავს.

თბილისიდან გაქევებული ზაქარია, უეჭველია, შეიღებდაც თან გაიყოლებდა (ბესიკს უფრო მოგვიანებით ეწია იგივე ბედი, სახელდობრ 1777 წელს მანაც იმერეთის სამეფო კარს ნიანშურა) [2, 116-117]. ქუთაისსა და გელათში ჩანს იოსებ, ნიკოლოზ, ოსე და ბესიკი.

ზაქარია მოძღვრის გენეალოგიის დადგენის ცდა მოცემული აქვს გიორგი ლეონიძეს ერთ წერაღში [3, 349], სადაც ზაქარიას შეიღებად დასახელებული არიან: იოანე (მიტროპოლიტი), ოსე (კალიგრაფი), ბესიკი (პოეტა), ანტონ, ზაქარია. შემდეგ, როცა იგივე ნაშრომი, შევსებული, ცალკე წიგნად გამოცა [2, 11], მან ცვლილებები შეიტანა. ზაქარია მოძღვრის შეიღებიდან ანტონი ამოიღო, ხოლო ზაქარიას ნაცვლად იოსები ჩასვა, რაც საბუთებსა მხედვით სავსებით მართლდება. ზაქარია გაბაშვილის ვაჟთა შორის იოსებიც არის და ოსეც¹. მხოლოდ არ ჩანს იოანე მიტროპოლიტი. იგი გიორგი ლეონიძეს დასახელებული ჰყავს სულის საოხად შექმნილი თხზულებას „სუნიერისსა მამართ განშობას“ მხედვით. რომლის ანდერაშშიც ვკითხულობთ: „დაესრულა მწიგნობართა ღმრთიანათა აპრილის ე, წელთა ჩლოთ [1779]. იოანეს მეერ გაბაშვილისა ხუცეს-მონაზონისა აღიწერა“ (A—609).

როგორც ვხედავთ, ამ ხელნაწერის აღმწერი თვითონ არც ხუცეს-მონა-

¹ უნდა აღინიშნოს, რომ იოსებ და ოსე სამეცნიერო ლიტერატურაში იხსენიებიან ერთ პიროვნებად. მაგალითად, სერგი ეორჯაძე წერს: „ზაქარიას მეორე შეიღებს—ოსებს (ოსე) „ანანთქება“ რომელიც ავტორს თეიმურაზ მეფის ასულს—ელისაბედისათვის მიუძღვნია...“ (S-1512, გვ. 51-53) [9, VIII]. გიორგი ლეონიძის ნაშრომში ვკითხულობთ: „...ბესიკთან ერთად სამწერლო სარბიელზე ზაქარიის ოჯახიდან კვლევ ცნობილი იყო იოსებ ანუ ოსე გაბაშვილი, ავტორი პოპულარული „ანანთქებისა ბატონიშვილის ელისაბედის სამქებრად“ (2, 42). ეს „ანანთქება“, მართლაც, ოსებს ეკუთვნის და არა ოსეს. ამავე წიგნში გიორგი ლეონიძეს, როცა გაბაშვილების გენეალოგიას აღწევს, სამართლიანად მისში იოსებიც შეჰყავს და ოსეც [2, 11].

ზონი იოანე გაბონელი და არსად არ არის მინიშნებული, რომ იგი იყო შვილი ზაქარია ხუცესისა (გაბაშვილისა)?

გ. ლეონიძის მიერ შედგენილ გენეალოგიაში ზაქარიას შვილთა შორის არ ჩანს ნიკოლოზ (დეკანოზი). ოსე გაბაშვილი (ზაქარიას ძე) კი რუსეთიდან გაგზავნილ თავის წერილებში სხვადასხვა პირთა მიმართ არა ერთხელ იხსენიებს ძმას — ნიკოლოზ დეკანოზს, მაგალითად: ერთ-ერთ წერილში ანა დედოფალთან მას აღნიშნული აქვს: „... ნიკოლოზ გარდაცვალა, ჩემი ძმა. დეკანოზი, ესე შეეძუსე ანუ მეხუთე წელი არს, მე ასლა შევიტყვე: და შვილნი მისნი ცხოვრებენ ზოგნი ქალაქს და ზოგნი იმერეთს. მამული ოსევე აქუსთ, რომელიც დაუტრევთ და სცხოვრობენ“ [4, 12931-ბ]. მეორეგან, ოსეს წერილში გრაგოლ ზურაბის ძე წერეთელთან, ვკითხულობთ: „... სოფლიურმან ჩვეულებამაქნის თვისი არა დაივიწყა და ამისთვის მომივლინა მყუდროებასა ჩემსა (ასტრახანს — ლ. ქ.) გაწირული ქურივი, შვილი ჩემი ანასტასია, რომელმანცა აღმავსო ცრემლითა და ტირილითა, და აღმძრა ცრემლმან ქურციისამან. და ამას მივეც ხედრებული ჩემი, რაიცა მაქუნდა. ვინათჳან ძმისა ჩემისა ნიკოლოზის დეკანოზის შვილთა დაუტრევს სიყვარული და სწავლა მამისა...“ [4, 12929-ბ].

ოსე სთხოვს გრიგოლ წერეთელს, დაეხმაროს მის ქალს, ქერიე ანასტასიას, მოაღებინოს მამის წილი მამული, რომელსაც დაპატრონებთან მისი გარდაცვლილი ძმის ნიკოლოზ დეკანოზის შვილები და დაუვიწყნაით მამის დარიგება-სწავლანი.

კიდევ ერთი წერილი ოსე გაბაშვილისა დავით წულუკიძესთან — იმავე საკითხზე: „...შევსაკუთრე კუალად ძმას—ნიკოლოზ დეკანოზს და ყოველივე მიუტყვე რასაც სამართლით შეეუვილოდი გარდა ამისა, რაც ხედრებული მამული მაქუნდა, იმასვე ჩავაბარე და ესე შვილნი ორნი ასულნი ჩემნი ანასტასია და ეკატერინა და ჩემი ძმისწული ნინა [ოსების შვილი?], ვითარცა თანასწორნი შვილთა მისთანი.“ [4, 12928-ბ].

მასწავლაჲ. როგორც ოსეს წერილებიდან მოყვანილი აღვსებები მიუთითებს, ზაქარია გაბაშვილს ჰყოლია კიდევ ერთი ვაჟი ნიკოლოზ (დეკანოზი).

რამდენიმე წლის წინათ XIX ს-ს დამდეგს გადანუსხულ ავგაროზში (S—5157) [10,137] წაეწყდით ავგაროზის შედგენილობისათვის უჩვეულო, ორიგინალურ ტექსტს. იგი ეხება ზაქარია ხუცესის (გაბაშვილის) გარდაცვალებას, რაც საგანგებოდ შეამადლებული ტონითაა აღწერილი. ზაქარია გაბაშვილის ბობოქარ ცხოვრება-მოღვაწეობას ვინც არ იცნობს, ამ თხზულების მიხედვით. მას წმინდანად წარმოადგენს: „...ხოლო ზემო თქმული ესე წინამკვიდარი (საღმარისტრო—ლ. ქ.), რომლის მიცვალებაჲ წინასწარვე იხილა ამაჲ წმიდამან (ზაქარია მოძღვარმა—ლ. ქ.) და აღმოსთქუა...“

„ზაქარია მოძღვრის გარდაცვალებაჲ მისი აღმწერი აღწოდებაჲ-ს არქმევს იმის გამო, რომ ზაქარია მას დაღუპების უმაღლეს ზეცად აყვანილად, აღწოდებულად“ მიჩნეა.

გარდაცვალების ეპოს ზაქარია მოძღვრის „ხედვათა“ აღმწერლად ტექსტის ბოლოს გელათის სამღვდელთა დასახელებული: „... აღმწერა ერთხმო-

* ამასთან დაკავშირებით აღნიშნის ღირსია ერთი გარემოება: იოანე გაბონელი მისგან გაღწერილი თხზულების ავტორს არ ასახელებს. სინამდვილეში „სუნდისისა მიმართ განბოზობა“ იგუვება, რაც ზაქარია გაბაშვილის სახელით ცნობილი „განზახებათა წიგნი“ (S-5156).

ბითა და ერთსიტყვითა ამა საკვირველებისა თვალთ მხილველთ, გაენათს შეკრებულთა წმინდათა სამღვდელთათაა“. ჩანს, თხზულება შეუქმნიათ, თუ მაშინვე არა, მისი მიცვალების ახლო ხანებში. დასახელებული თხზულების შექმნაში მონაწილეობს ზაქარიას ძმისწულიც: „...და მე, უღირსსა ძმის ძესა მისსა, წარწერილისა წაკითხუას მიბრძანებდა...“

სასიკვდილო სარეცელზე ზაქარია ხუცესს, ამ თხზულების მიხედვით, განოცხადებთან სამნი მღვდელმთავარი — ვასილი (დიდი), გრიგოლ (ღმრთისმეტყველი) და იოანე ოქროპირი, სპირიტონ საკვირველმოქმედი და თვით იესო ქრისტეც კი.

„გენათს შეკრებულთა სამღვდელთა“ მომავლადი მოძღვარი, როგორც ზემოთაც აღვნიშნე, წმინდანობის ხარისხამდე აყვავთ და სასწაულებრივად მოუბარი ზაქარიას «აღსრულებამ» ზეცად «აღწოლებდა» უჩნთ.

დიდი ხნის წინ მოპოვებულ ამ თხზულებაზე დაწვრილებითი საუბრის საკვირველი განაპირობა ტექსტში სიზუსტით დასახელებულმა ზაქარიას გარდაცვალების თარიღმა და მისი წლოვანების აღნიშვნამ. ამასთანავე, დაკრძალვის ადგილმდებარეობაზე ზედმიწევნით მითითებამ — მისი უფროსი ვაჟის იოსების გვერდით: „...ვინაჲდან იხილა რამ ესე საკვირველებითი აღსრულებამ ქრისტესმეორემან დიდისა გენათისა მიტროპოლიტმან ეფთჳმოს... შეკრიბნა სამღვდელონი და ესრეთ სსსოებით დამარხა ყოვლად ღირსი ესე ხუცეს-მოძღვარი, ძისა თჳსისა, სასურველისა იოსების თანა დასაველეთის კარის წინარე, ჩრდილოეთით კერძო...“

როგორც ამ ამონაწერიდან ჩანს, ზაქარიას ძე იოსები (და არა იგივე ოსე) გარდაცვლილა და გელათს დაკრძალული ყოფილა მამაზე ადრე.

კიდევ იოსების შესახებ ტექსტიდან: „... და კუალად სთქუა (ზაქარია მოძღვარმა—ლ. ქ.): აჰა წმიდანი მოწამენი მოცინენო, და წიგნი მრავალბეჭდონი მოართულჳს... ამან წმიდამან (ზაქარიამ. — ლ. ქ.) მოუგო: ორმეოცთა მოწამეთა ბეჭედი აკლსო. მცირე ხნის შემდეგ გინიცა მუნ გამობრწყინდენ და მათ მიერ მოღებულისა ეპისტოლესა აღმბეჭდელად გამოჩნდენ, რომლისა შორის იხილა ძეცა თჳსა, პირუტყლგარდაცვლილი და მეამბოხემან სიხარულით ხმაჰყო: „აჰა, ბუნებითი ძე ჩემი იოსებ, ორმელი აღრაცხილ არს და დაწიარებულ შორის მოწამეთა...“

ზაქარია მოძღვარს თავისი „პირველგარდაცვლილი“ ძე ორმეოც მოწამეთა შორის ეჭვენა. ამ შემთხვევაში ჩვენთვის საინტერესოა იოსების, ზაქარიას შვილს. მამაზე ადრე გარდაცვალება და, მაშასადამე, არსებობაც. ვინღა ოსე? ოსეც ზაქარია მოძღვრის შვილია, ცნობილი კალიგრაფი, რომელსაც რუსეთში მან წერა პეტრედა ანა იმერეთის დედოფალთან (ორბელიანის ქალთან).

როგორც უკვე აღვნიშნა, «აღწოლების» ტექსტში ზაქარია მოძღვრის პიროვნება (არა მხოლოდ ზაქარიასი, მისი უფროსი ვაჟის იოსებისაც) წმინდანობის შარავანდედითაა მოსილი. ზაქარია დაჭილდობებულია წინასწარხედვითაც. ასეთი ამაღლებული წარმოდგენა ზაქარია გაბაშვილის პიროვნებაზე შეიძლება აიხსნას არა მხოლოდ პირადი გავლენიანობით და უნარით, არამედ იმითაც, რომ იგი საკმაოდ მაღლებული და დაფასებული იყო სოლომონ I-ის კარზე. იგი ხოტბას ასხამდა იმერეთის მეფის გამირობას, დავით აღმაშენებლის ერთ-ერთ მემკვიდრედ, ნისი ხმლისა და დროშის ღირსეულ მატარებლად სახავდა [5].

განსახილველი თხზულება დაწერილი უნდა იყოს, როგორც ვთქვით, ზა-

ქარია მოძღვრის აღსრულების უმაღლეს ან მის ახლო ხანს, ყოველ შემთხვევაში, 1784 წლამდე (სოლომონ I-ის სიცოცხლეში).

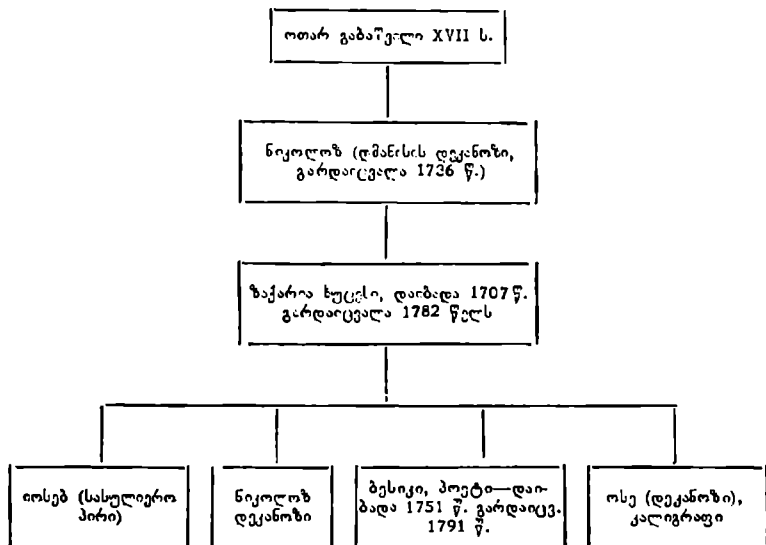
ზაქარია გაბაშვილის გარდაცვალებისა და დაკრძალვის ადგილის შესახებ მკვლევართა სხვადასხვა აზრი არსებობს. პლატონ იოსელიანის ცნობით, ზაქარია გარდაიცვალა 1780 წლის ახლოს და მარხია თბილისში, ვერის „ლურჯ მონასტერში“ [6, 39; 2, 22]. იოანე ბატონიშვილით: ზაქარია განისვენებს იმერეთში („კალმასობა“), ხოლო უფრო ზუსტ ცნობას იძლევა ოსე გაბაშვილი ანა დედოფალთან მიწერილ წერილში:

„სრულად სოფელი დაუტყვე და გენათის მონასტერსა მივმართე და დავესადგურე (იგულისხმება ცოლისა და შვილების დახოცვის — 1812 წლის შემდეგ, — ლ. ქ.), მუნ დამარხვა მენება მამა ზახარისთან“ [2].

ზაქარია ხუცესის (მოძღვრის) დაბადების დროდ 1705 წლის, ხოლო გარდაცვალებისა — 1780 წლის ახლო ხანებია მიჩნეული. ზუსტი თარიღების დასადგენად მივმართოთ ზაქარიას აღსრულებაზე შექმნილი თხზულების ანდერძს: „...დამარხა (ეთფთვი გენათელმა. — ლ. ქ.) ყოველად ღირსი ესე ხუცეს-მოძღვარი ძისა თვისისა იოსებისა თანა დასავლეთის კარის წინარე, ჩრდილოეთით კერძო“. „ხოლო აღსასრული მიიღო წელთა სამეოცდაათხუთმეტთა მჭონებელმან, თვესა ფებერვალსა ვ, ქრისტეს აქათ ჩღპბ“ [1782]. „აღწერა ერთხმობითა და ერთ სიტყვთა, ამა საკვრველებისა თვალთ მხილველთ, გაენათს შეკრებულთა წმინდათა სამღვდელთათა“.

ამრიგად, გაირკვა, რომ ზაქარია ხუცეს-მოძღვარი გარდაცვლილა 1782 წლის 6 თებერვალს, 75 წლის ასაკში, ე. ი. იგი დაბადებულა 1707 წ.

ზაქარია გაბაშვილის გენეალოგია (გ. ლეონიძის მიერ შედგენილ, მცირე შესწორებით) ზემოთ მოყვანილი საბუთების მიხედვით ასე უნდა წარმოვიდგინოთ:

* * *

ლიტერატურაში დღემდე არ ყოფილა ცნობილი, რა მისიით იმყოფებოდა კალიგრაფი ოსე გაბაშვილი რუსეთში, ვიდრე არ გამოქვეყნდა ოთარ კასრაძის სტატია „წარსულის ფურცლები“ [7]. დასახელებული ნაშრომის ავტორის მიერ საქართველოს სსრ ცენტრალურ სახელმწიფო ისტორიულ არქივში მოკვლეული იქნა მასალები (ცსსა, საქმე № 8835), რომლებიც გვაცნობენ ოსე გაბაშვილისა და გვარით უცნობი ზაქარია არქიმანდრიტის რუსეთში გადასახლების მიზეზს. როგორც ო. კასრაძის დასახელებულ სტატიაშია მოთხრობილი, ზაქარია არქიმანდრიტი ხელმძღვანელობდა საჩხერაში ზურაბ წერეთლისეულ სტამბას, რომლის გამმართავიც თვითონ იყო. ბეჭდავდა საეკლესიო წიგნებს. აი, იქ შეემთხვა მას, შეიძლება ითქვას, გაუთვალისწინებელი უბედურება, რამაც ოსე გაბაშვილთან ერთად ჯერ თბილისის საპატიმროში, ხოლო საბოლოოდ ბელგოროდის მონასტერში ჩაექცა.

ჩვენს ხელთ არსებულ უცნობ თხზულებასთან («აღწოდებაჲ») და ო. კასრაძის სტატიასთან დაკავშირებით გავვიჩინდა სურვილი არქივში დაცული დასახელებული მასალის (№8835) გაცნობისა. შეიძლება ითქვას, რომ ეს სქელტანიანი საქმე შევისწავლეთ კიდევაც. მასში არა ერთი და ორი ფაქტია საინტერესო, რომლებიც ბევრ საკითხს ჰქენს შუქს და რომელთა გათვალისწინება ამ დარგში მომუშავე მკვლევართ დასჭირდებათ და გამოადგებათ.

ვინაიდან ო. კასრაძე და, ალბათ, არც სხვა ვინმე, ზაქარია არქიმანდრიტისა და ოსე გაბაშვილის კანონსაწინააღმდეგო მოქმედების კვლევას არ დაუბრუნდება, ამიტომ მინდა მეტი სიზუსტე დაიცვა ოსეს დანაშაულის ხარისხის ჩვენებაში (ოსესი იმიტომ, რომ იგი უფრო ცნობილია ქართული ლიტერატურის ისტორიაში), თანაც მივუთითო მის უკანასკნელ ადგილსამყოფელზე, აგრეთვე აღვნიშნო ზაქარია არქიმანდრიტის გარდაცვალების დრო და ადგილი.

ოსე გაბაშვილს დიდი უბედურება სწვევია 1812 წ. მომსრველისა სენისაგან გარდაცვლა მეუღლე — რაფსიმე 35 წლის ასაკში და მასვე ეძახს, მიყოლებით შვიდი შვილი 1 წლიდან 15 წლის ჩათვლით (გიორგი, ელესაბედ, დიმიტრი, ბესარიონ. იოანე, ებრაქსია და ევსტატი). ამასთან დაკავშირებით ოსე ერთ-ერთ წერილში აღნიშნავს: „...ოდეს უბედურება შემემთხვია მომსრველისა გამო სენისა და არარაჲ დამიტყვა; და მოვედ ბრძანებითავე ჩემისა უფლისა მეუფისა და კელმწიფისათამან (!) ეკლესიად (გელათს, — ლ. ქ.) და აღვაშენე კელინი და მუნ ვიყავ მცხოვრები მართო; და შევესაკუთრე ძ მ ა ს ნ ი კ ო ლ ა ო ს დეკანოზს...“ [4, 12928—ხ].

ვიდრე ოსე გელათში დამკვიდრდებოდა, მისთვის, როგორც კალიგრაფ-მწიგნობრისათვის, დაუწერინებიათ წერეთლებისათვის სოლომონ მეორისაგან მამულების ბოძების სიგელი. მასში არ ყოფილა შეტანილი სახლთუხუცესის, ზურაბ წერეთლის, ძმის ბერის სახელი. ეს ახალი დოკუმენტი წინათ არსებულთ აუქმებდა; მაშასადამე, ბერსა და მის შვილებს იმერეთის უკანასკნელი მეფის ბოძებულში წილი აღარ ედებოდათ. ბერის ვაჟს — იოანეს გადაუწყვეტია შექმნა ახალი საბუთისა, რომელშიაც უნდა ჩაწერილიყო მამის — ბერის სახელი. სიგელს ბეჭდით დაბეჭდვაც ესაჭიროებოდა. იოანე წერეთელს სტამბის ოსტატი დავით ზუბაშვილი ბეჭდის გამოჭრაში დაუყოლიებია. დავით ზუბაშვილს ეს ხელობა მამისაგან ჰქონია ნასწავლი. ისინი განდობიან ზაქარია არქიმანდრიტსაც, როგორც ამავე სტამბის ხელმძღვანელს [7].

ზაქარია არქიმანდრიტი რომ მეფის ყალბი ბეჭდის მოჭრის საქმის კურსში იყო, ამაზე მეტყველებს მთავარი დამნაშავეის იოანე წერეთლის ჩვენება: „...მესტამბე დავით ზუბაშვილი დავითანხმე სამეფო ბეჭდის დამზადებაში, რომელიც ორჯემ ერთად გამოვეჭირთ სპილენძზე. ბეჭედს ვაჩვენებდით არქიმანდრიტ ზაქარიას: იგი გვიწუნებდა, ვერ ხედავდა მსგავსებას ნამდვილ სამეფო ბეჭედთან. ბოლოს, როცა ბეჭედს მიეცა საჭირო სახე, წვედი იერომონახ ოსე გაბაშვილთან, რომელსაც მანამდეც არა ერთხელ ვუხოვდი დავწერა ყალბი სიგელი, რადგან დედანი ჩემს ნათესავებთან ინახებოდა, [რომელიც] დაწერილი იყო მისივე ხელით. ოსე გაბაშვილმა ბევრჯერ მოხრა უარი. მაგრამ ბოლოს დათანხმდა და დაწერა ჩემს მიერ მომზადებული შავის მიხედვით. მან არ იცოდა, რომ მე მაქვს სამეფო [ყალბი] ბეჭედი“.

რავით მეორე, უშუალოდ სიყალბის ჩამდენ დავით ზუბაშვილის ჩვენება ასეთია: „...გავაკეთე სოლომონ II ყალბი ბეჭედი თხოვნითა და უშუამდგომლობათა ქუთათის ოქქის წმ. გიორგის მონასტრის არქიმანდრიტ ზაქარიას და შორაპნას მაზრის თავადის ივანე ბერის ძის წერეთლისა, რომელთაც გამომიძახეს რაქიდან სოფ. წყალწითელაში, ამ არქიმანდრიტის (ზაქარიას. — ლ. ქ.) სახლში და მთხოვდნენ მე გამეკეთებინა ზემოთ ხსენებული ბეჭედი, ზუსტად ისეთი, როგორც განსვენებულ მამაჩემს ჰქონდა გაკეთებული მეფისათვის...“ დავით ზუბაშვილმა უარი თქვა ბეჭდის გამოჭრაზე. არცოდნაც მოაშველდა და რაქაში გაემგზავრა უკანვე. შემდეგ იგი დაბრუნდა საჩხერეში თავის სამუშაოზე — სასტამბო ნიშნების დასამზადებლად.

„...1817 წლის ივლისში, კვირაცხოვლობას, ზაქარია არქიმანდრიტმა წამიყვანა, — განაგრძობს მესტამბე ზუბაშვილი, — თავის ბინაში — საჩხერეში ხსენებული სამეფო ყალბი ბეჭდის გასაკეთებლად, სადაც დამხვდა თავადი ივანე წერეთელი: სადაც დავიწყეთ ბეჭდის სპილენძზე ამოკვეთა არქიმანდრიტთან ერთად, და როგორც მას ჰქონდა ნამდვილი მეფის ბეჭედისაგან სიგლები... სამუშაო დავამთავრეთ ორი თვის შემდეგ... არქიმანდრიტმა თავის სკვრივადან ამოიღო ძველებური თურქული ქალაღის დაუწერელი ფურცელი, მისცა თ-დ ივანე წერეთელს და უთხრა მელანი წაესვა ბეჭედზე... ქალაღის ფურცელზე გამოვიდა ბეჭდის კარგი გამოსახულება. ის ქალაღი ივანე წერეთელმა შეინახა ჯიბეში, ბეჭედი კი გააფუჭა ჩაქურჩის ცეპით. თვით ივანე წერეთელმა მოიხრა: ამ ქალაღით მივიღივარ ახლა გელათის მღვდელთან ოსე გაბაშვილთან, რომ ვთხოვო დამიწეროს ამ ქალაღზე. მამაჩემის — ბერი წერეთლის სახელზე, უკანასკნელი მეფის — სოლომონის სიგელი იმ მამულზე, რომლის ნაწილი ახლა უჭირავს ბიძას გენერალ-მაიორს ზურაბ წერეთელს და ბიძაშვილს ქაიხოსრო წერეთელს...“

ყველა ჩვენებიდან ჩანს, რომ ოსემ არ იცოდა სიგელის შედგენის სრული საყალბე, უკეთ, სამეფო ყალბი ბეჭდის არსებობა.

ზაქარია არქიმანდრიტის ჩვენებით, მან უარი უთხრა ბერის ეკს—ოიანეს გარეულოყო ამ საქმეში, თუმცა იმასაც აცხადებს, რომ მას არ დაუშლია მესტამბე ზუბაშვილისა და ივანე წერეთლისათვის მუშაობა...

„...ისიც მართალია, რომ ორჯერ თუ სამჯერ მათ მე მაჩვენეს (ბეჭედი მუშაობის პროცესში. — ლ. ქ.), რომ არ ყოფილიყო ცუდი და ყოფილიყო კარგი. იყო ცუდი და მე მათ უთხარი: ეს არ ივარგებს, ცუდია. ეს არის ჩემი დანაშაული. დამნაშავე ვარ იმაშიც, რომ ქალაღი მთხოვეს და მივეცი ივანეს.“

სხვა დანაშაული არა მაქვს...“ როგორც ამ ჩვენებიდან ჩანს, და იგი ყველაზე დამაჩერებელია, ზაქარია არქიმანდრიტი არ უშლიდა ყალბ ბეჭედზე მუშაობას სტამბაში და უმეწმებდა კიდეც, ბეჭედი ჰგავდა თუ არა ნამდვილს. ოსეს ჩვენებები არ მოგვეყავს, რადგან სხვა დამნაშავეთა ნალაპარაკები უკეთ აცხადებს მის, დანარჩენ სამთან შედარებით, ნაკლებ დანაშაულს.

ო. კასრაძის დასახელებულ სტატიაში ერთი პატარა უზუსტობაა: „...ამით უსარგებელია ზურაბის ძმისწულს, ბერის შვილს — იოანეს, ფარულად შესულია სტამბაში და დავით ზუბაშვილის დახმარებით სოლომონის ხელმოწერილ საბუთში თავისი სასარგებლო ტექსტი ჩაუმატებია, ამასთანავე მოუჭრია ყალბი სამეფო ბეჭედი და დოკუმენტი იმით დაუმოწმებია...“ [7, 189].

მეფის ხელმოწერილ სიგელს სტამბაში რა უნდოდა? იგი, როგორც მასალებიდან ვიცით, ხელთ ჰქონდათ ზურაბ და ქაიხოსრო წერეთლებს. გარდა ამისა, ბერის შვილს — იოანეს ფარულად შესვლა, შეპარვა რად დასჭირდებოდა სტამბაში. როცა მისი განზრახვის სისრულეში მოსაყვანად მასთან მუშაობდა თვით მესტამბე ზუბაშვილი, ნამუშევარს კი უმეწმებდათ სტამბის ხელმძღვანელი ზაქარია არქიმანდრიტი? თანაც, არსებულ ნამდვილ სიგელში კი არ ჩაუმატებია იოანეს საჭირო ტექსტი, არამედ ოსე გაბაშვილისათვის დაუწერილობა ახალი, სუფთა ქაღალდზე, გელათში. ოსეს დანაშაულიც ვე არის, მუხბედავად იმისა, რომ ბეჭდის მოჭრაზე მან არა იცოდა რა.

არქივის დასახელებულ დიდუბანან საქმეში არც ერთხელ არ არის ნახსენები ზაქარია არქიმანდრიტის გვარი. მისი ვინაობა გაურკვეველი რჩება. მაგრამ ის ხომ ვიცით (ო. კასრაძის დასახ. სტატია), რომ იგი სტამბას ხელმძღვანელობდა საჩხერეში, ბეჭდვდა საეკლესიო წიგნებს. ეწეოდა კულტურულ საგანმანათლებლო საქმიანობას [8, აღწ. 96, 97, 100...].

ეგების საინტერესო იყოს მისი გარდაცვალების თარიღისა და დაკრძალვის ადგილის ცოდნაც.

ესა საქმიდან ვიცით, რომ ნამდვილი ყალბისმქნელები, იოანე წერეთელი და მესტამბე დავით ზუბაშვილი, იმდროინდელი „მართლმსაჯულების“ მეოხებით განთავისუფლდნენ, ხოლო თითქმის უდანაშაულო ოსე გაბაშვილი და განთავისუფლებულებთან შედარებით ნაკლებ დამნაშავე ზაქარია არქიმანდრიტი დაისაჯნენ სამაგალითოდ: 1820 წ. გადასახლებულ იქნენ ბელგოროდში, წმ. და საკვირველმოქმედის ნიკოლოზის სახელობის მონასტერში. ზაქარია არქიმანდრიტმა უცხო ქვეყანასა და მკაცრ პირობებში 3 წელი იცოცხლა.

ოსე გადმოგვცემს: „...უფალმან ჩემმან მოძღუარმან არხიმანდრიტმან ზახარია აქა ყოფასა შინა იცოცხლა მწუხარებით სამი წელი და შემდგომად გარდაიცვალა ამასვე მონასტერსა შინა, ქრისტესის ჩუკვ [1823] წელსა, ნოემბრის ით დღესა, ორშაბათსა, შუალანისასა; ხოლო ყოვლად სამღუდელომან ამა საღრუბენორსა [საგუბერნიისა] არხიერმან ვლადიმერ, მოსრულმან თვისით სამღრთო კრებულთურთ ამა მონასტრად, წესი აუგო, შენდობის წიგნა წაუკითხა, უწირა თვისი კრებულთ და ამ მონასტრის კრებულთ და ესრეთ დამარხა ამასვე მონასტერსა შინა საქურთხვევლისა. დღესასწაულსა ყოვლად წმიდისა ტაძრად მიუყანებოისასა, დღესა ოთხშაბათსა“ [4, 12934-ხ].

ორიოდე სიტყვა ოსეს გზების შესახებ ზაქარია არქიმანდრიტის გარდაცვალების შემდეგ. მივმართოთ ისევ ოსეს წერილს ანა დედოფალთან: „...იმდენი სიცოცხლე გაქუს და მე ცხოვრება, რამდენი მწუხარება მე ყოზლარს გამოვიარე: ჭერეთ სნეულებითა ციებისა და შემდგომად აქ ყოფითა. მე მსურდა,

პირველითგან რომ წამოგვეყვანეს, თქვენთან ხლება (პეტერბურგში. — ლ. ქ.) და ხომ არ მოხდა. მერმეთ მენება შინ გაწვება, არც ეს იქმნა, და მერმე აღვირჩე ქართველებში მოხვლა არა ყიზლარს, არამედ ასტრახანს; და უწმიდესსა სინოდს ესთხოვე: რახან აღარც ერთი ინებეს, ასტრახანს დასადგურება ებოძებინა პრაგონი. გამომისტუმრეს ასტრახანს საშინელს სიცხეებში ფოშტით. გიახელ ასტრახანს. არც იყო ქართველი მღუდელი, არც ბერი და არც ვინ ვიხილე სხვა. და პაეღე, ასტრახანის არქიერმან, აქ გამომისტუმრა. ავთ შენი მტერია, ავი საჩემ[ო] ადგილი ეს იყოს. ჩოდოლი, სნეული, მოსაწყენი; სიცხე ზაფხულში საშინელი და ზამთარი ცივი. ორივე ყბები მოშწვა სოცევმ. მონასტრის ქება რღა მოგახსენო, ამ სიგლახავე მონასტერი და ღარიბი და საწყალო არსად გამოგონია და არც მინახავს და არც... აქ, მონასტერში, დამასადგურეს. შუა ბაზარში არის. ასე ფოლორცი არც ქარვასლა მინახავს, მერწუმუნე. ჩემი გამოსავალი თეთრის ეს არის, აქ ყოფაში იქნება ასე მეორე წელი, ერთი თუმნის მშოველი არ ვიყო. რამდენს მე ვნანობ ბელლო[რო]თისგან წამოსვლას, მაგრამ ვინღა მყავს გამომხსნელი და ყურის მგდები? გარნა მივეცი მოთმინებასა და სიკვდილსა თავი... [4, 12931-ბ].

ზაქარია არქიმანდრიტის გარდაცვალების შემდეგ ოსეს ბელგოროდში, სადაც არც ერთი ქართველი არ ეგულებოდა, მწარე სიმარტოვე უგრძენია და ასტრახანში გადაყვანა უთხოვია, უეჭველია თანამემამულეებთან შეხვედრის იმედით. როგორც ვხედავთ, არც ეს გაძარტლებია და ბელგოროდიდან წამოსვლა სანანებლად განდობია.

მამასადამე, ოსეს უკანასკნელი საცხოვრებელი ადგილი ასტრახანი ყოფილა, რომელ წელს გარდაიცვალა, ცნობილი არ არის, ვიცით მხოლოდ, რომ მისი მიმწერა ანა დედოფალთან 1826 წელს შეწყვეტილა.

ოსე გაბაშვილს, მიუხედავად ცხოვრების მძიმე პირობებისა, მნუსხველობითი მოღვაწეობა ასტრახანშიც არ შეუწყვეტია. იგი ანა დედოფალს სწერდა: „...გებრძანათ ქართლის ცხოვრების აღწერა კიდევ. თქვენვე რცით, მე შენს ბრძანებას აღვასრულებ და თუ გამომიგზავნით ქართლის ცხოვრებას დედნად, ვეცდები, ღუთით, მალე აღვიწერო და აღვასრულო ბრძანება თქვენი...“ [4. 12931-ბ].

ოსე გაბაშვილმა, მრავალი სამწარის განმცდელმა, თავისი სიცოცხლე დაასრულა გადასახლებაში — ასტრახანს, იმავე ქალაქში, სადაც მისი ქვეყნის დიდი წინაპრები: ვახტანგ VI და თეიმურაზ II განისვენებდნენ.

ლიტერატურა

1. იოანე ბატონიშვილი, „ქალმასობა“, ტ. II, კ. კეკელიძისა და ალ. ბარამიძის რედაქციით, თბილისი, 1948.
2. გ. ლეონიძე, ბესიკი, თბილისი, 1953.
3. გ. ლეონიძე, ბესიკი, „ლოტერატურის მკვლევანი“, 3—4, 1942.
4. გორგი ლეონიძის სახელობის ქართული ლიტერატურის მუზეუმის ფონდი.
5. ლ. ქუთათელიძე, ზაქარია გაბაშვილის რიტორული თხზულება და მისი დაწერის თარიღი, აკად. ს. ჯანაშვილის სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, ტ. XIX-B, 1956.
6. П. Иоселиани, Описание древнейшей города Тифлиса, 1866.
7. ო. კასრაძე, წარსულის ფურცლები, „განთიადი“, 1977, № 2.
8. ქართული წიგნი, ბიბლიოგრაფია, ტ. I, 1941.
9. ბესიკი, ს. რ. გორგაძის რედაქციით, ტფილისი, 1912.
10. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, კოლექცია S, ტ. VII, 1973.

ლ. ი. კუთათელაძე

НЕКОТОРЫЕ СВЕДЕНИЯ ИЗ БИОГРАФИИ ЗАХАРИЯ ГАБАШВИЛИ

Резюме

В статье дано несколько новых сведений из биографии Захария Габашвили, извлеченные из неизвестного сочинения о его кончине. Означенное сочинение составлено священнослужителями Гелатского монастыря и внесено в Авгар (S—5157). Текст выполнен в возвышенном тоне и сам З. Габашвили своими видениями возведен в степень (ранг) святого. В колофоне составителями текста названы духовные лица Гелати (непосредственным составителем является, как видно, племянник Захария). Сочинение характеризуется весьма своеобразным стилем и гиперболизацией личных качеств Захария Габашвили.

Особого внимания заслуживает точная дата кончины З. Габашвили (1782 г.), не известная в научной литературе, а также сведение о месте его погребения — Гелати, — рядом с могилой старшего его сына Иосифа. До сих пор в научной литературе было принято мнение, что Иосиф и Осе являются одним и тем же лицом. По данному тексту выясняется, что сыновьями З. Габашвили были и Иосиф и Осе (каллиграф).

В статье дана попытка восполнить генеалогию З. Габашвили. В результате изучения материалов выясняется, что у него был еще один сын — Николоз (протоиерей).

Здесь же представлены некоторые детали из жизни Осе Габашвили, в частности, названо последнее место его пребывания — город Астрахань; даны также сведения о дате кончины архимандрита Захария (основателя и руководителя типографии в Сачхере) в городе Белгороде и описание места его погребения.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის კ. კე-
კელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის არქეო-
გრაფიის განყოფილება

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა
აკადემიის წევრ-კორესპონდენტმა ე. მეტრეველმა

ზოთა რევიზილი

ბერმანელი ავტორები „ბარდამავალი ხანის“
ქართულ მწერლობაში

XVIII—XIX საუკუნეთა მიჯნის ქართულ მწერლობაში, რომელსაც პირობითად „ბარდამავალი ხანის“ მწერლობას უწოდებენ, მხატვრული სიტყვის ბევრი მესვეური ეპიგონობის გზას ადგა და ძველი მოტივების გადამღერებას უნდებოდა, თუმცა ზოგიერთი პოეტი მაინც ახერხებდა ინდივიდუალური ხმის შენარჩუნებას¹. ყოველივე ამასთან ერთად წარმოებდა დიდი მთარგმნელობითი მუშაობა, რის შედეგადაც ქართული მწერლობა იცებოდა რუსული და უცხოურა, კერძოდ, ფრანგული და გერმანული, ლიტერატურის საუკეთესო ნიმუშებით. დღეს უკვე რამდენადმე შესწავლილია ფრანგულიდან შესრულებული, საკუთრივ, კორნელის, რასინისა და ვოლტერის, თარგმანების ხასიათი, იდეური შინაარსი და მხატვრული ფორმა². მაგრამ იგივე შეუძლებელია ითქვას გერმანული მწერლობიდან გადმოღებული ლიტერატურული ნიმუშების თაობაზე. ამ უკანასკნელთა თავისებურება, შეიძლება ითქვას, ჭერჭერობით სრულიად შეუსწავლელია. და ეს მაშინ, როცა ბარდამავალი ხანის მწერლები თარგმნიდნენ გერმანული ლიტერატურის გამოჩენილ წარმომადგენელთა საუკეთესო ქმნილებებს. ქართველი მკითხველი იმ პერიოდში გაეცნო დიდ გერმანულ განმანათლებლებს ვილანდსა და კლოპშტოკს, აგრეთვე—კრონეცკსა და კლაისტს, უცსა და ჰალერს, კრამერსა და ბრავეს: გაეცნო უადრესად პოპულარული სათავგადასავლო რომანების ავტორს ქრისტინან ჰაინრიხ შპისს. ყველა ამ მწერალთან ერთად ქართველობა ეზიარა დიდი გერმანელი და ნიდერლანდელი ჰუმანიტი მწერლის ერაზმ ფონ როტერდამის იდეების სამყაროს.

გერმანული ლიტერატურის ნიმუშების გადმოქართულების ფაქტი ფიქსირებულია ხელნაწერთა აღწერილობაში, ასევე ლიტერატურის ისტორიის მკვლევართა შრომებში³, მაგრამ მეცნიერული კვლევის საგნად ჯერ კიდევ არ ქცეულა თავისთავად ნათარგმნი პროდუქციის ხასიათი ან ხარისხი და, ამდენად, დღემდე გაურკვეველია, თუ სახელდობრ რითი დაინტერესდა ქართველობა გერმანელთა ქმნილებებით, ან რამდენად ესიტყვებოდა ქართველობის სულსკვეთებას გერმანული პოეტური ნიმუშების იდეური სამყარო და მხატვრული ფორმა.

გერმანული ლიტერატურიდან პოეტური თარგმანები შესრულებულია გიორგი ავალიშვილის (1769—1850) მიერ და გაერთიანებულია კრებულში შემდეგი სათაურით: „ახალი ჰსწავლა დატკობად სიცოცხლითა, პოემა ოთხთა წერილთა შინა, ქმნილი უფლისა უცისა, თანაშეერთებითა უმჯობესთა თხზულებათა ბარონისა დე კრონეცისა, ღალერისა, კრამერისა, კლოპშტოკისა, ვილანდისა და კლაისტისა, უდიდებულესთა ნემეცურთა მწერალთა, თარგმნილი უცხოთა ენისაგან, მოსკოვა, 1799“⁴.

გავეცნოთ აქ ჩამოთვლილ მწერლებს და ვნახოთ რას წარმოადგენს მათი შემოქმედება ან როგორია ქართულად თარგმნილი მათი თხზულებანი.

1. იოჰან პეტერ უცი (Johann Peter Uz, 1720-1796) განმანათლებელთა ეპოქის მნიშვნელოვანი ანაკრონტული პოეტია. სტუდენტობის დროს იგი პალეში დაუახლოვდა მოწინავე ლიტერატორების ჯგუფს და გახდა ჯერ «მსუბუქი პოეზიის» მნიშვნელოვანი მესვეური, ლექსის ფორმის, კერძოდ რითმის, უდიდესი პატივისმცემელი, ხოლო შემდეგ — ცნობილი გერმანელი ავტორი, რომელმაც ბევრი რამ გააყეთა მშობლიური ენის გასწვნიდად და პოეტის მექანიზმის დასაუფლებლად.

ლექსების წერა უცმა დაიწყო 1743 წლიდან, ხოლო პირველი კრებული «ლირიკული ლექსები» (Lyrische Gedichte) გამოაქვეყნა 1749 წელს. ოთხი წლის შემდეგ გამოსცა კომიკური ეპოსი «სიყვარულის ღმერთის გამარჯვება» («Der Sieg des Liebesgottes», 1753). უკვე უცის ადრინდელი ლექსები ცხადყოფდნენ ავტორის მდიდარ პოეტურ წარმოდგენებს, სალექსო ფორმისა და პოეტური ენის სინატიფეს.

მაგრამ საბოლოოდ უცის შემოქმედება მაინც ვერ თავსდება «მსუბუქი პოეზიის» ვიწრო ჩარჩოებში. ადრინდელი პერიოდის ანაკრონტი ული ლექსების ადგილს თანდათან იკავებენ ეთიკურსა და პატრიოტულ თემებზე, აგრეთვე ფილოსოფიურ საკითხებზე დაწერილი ქმნილებები. უკვე ლექსი «დაბრკელებილი გერმანია» («Das bedrängte Deutschland», 1746) ცხადყოფს, რომ უცი იჭრება მსუბუქი პოეზიისათვის უცხო, ღრმა პრობლემების სფეროში. უცის პოეზია ამიერიდან დატვირთულია სოციალური თემატიკით. ავტორი კიცხავს ომის მოთავეებს, პრივილეგირებულ თავადებს და უცხოქვეყნური და არისტოკრატიული ჩვევებისადმი ბრძალ მიმბაძველებს. ლექსში «პატრიოტი» და სხვა ავტორი კიცხავს გერმანელი თავადების საბრძოლო პოლიტიკას, რომელიც აღრმავებდა განხეთქილებას თვით გერმანელთა შორის და ხალხს კიდევ უფრო საშინელი გასაჭირისაკენ უბიძგებდა. უცმა უაჩყო ალექსანდრიული ლექსი და გადავიდა უფრო მოქნილ, ცოცხალ სალექსო ზომაზე. ოდაში «თეოდიცია» (Theodicee, 1755) პოეტურ ენაზე თარგმნის ლაიბნიცისა და ვოლფის ფილოსოფიის ძირითად დებულებებს¹.

ქართველი საზოგადოებისათვის ცნობილია უცის პოემა «ცდა ხელოვნებაზე, მარად ბედნიერი იყო» («Versuch über die Kunst, stets glücklich zu sein», 1760), რომელსაც თარგმანში ეწოდება «სწავლა დატყობად სიცოცხლისა». ალექსანდრიული ლექსით დაწერილი პოემა ადრინდელი ბაროკოსა და კლასიციზმის სტილის თავისებური ნაზავია. პოემაში გაგრძელებულია დიდაქტიკური პოეზიის ნამდვილად ჰუმანისტური ტრადიციები. ამ პოემის დაწერამდე უცი ვართული იყო ფილოსოფიური პრობლემებით, ემარჯვებოდა მეტაფიზიკური აზროვნება. ფილოსოფიური პოეზიის სფეროში მოპოვებული წარმატება ავტორმა ოსტატურად გამოიყენა «ცდაში ხელოვნებაზე»; ქრისტიანი ადამიანის ღვთისმოსაური იდეები მასში გადმოსცა ნატიფი პოეზიის ბრწყინვალე ფორმით.

უცის პოემა შედგება ვინმე იერუსალიმის სახელზე დაწერილი ოთხი ბარათისაგან. მათგან პირველში პოეტი სთხოვს თავის მეგობარს, გაეხსენოს ერთად გატარებული სასიამოვნო საღამოები ერთ-ერთი ციხე-კოშკის ბაღში-გერმანიის სამხრეთ-აღმოსავლეთით. დღის მომხიბლავ სიმშვენიერეს იქ ენაცვლებოდა ღამის მომაჯადოებელი სილამაზე და განმარტოებულ ყოფაში შევბას პოულობდნენ სათნო სულები. შემდეგ პოეტურ ბარათში განვითარებულია ავტორისეული ფილოსოფიური მოსაზრებანი: კეთილდღეობა და ბედნიერება

სურს ყველას. ადამიანთა კმაყოფილება განიზომება მათი ღვთისმშობიანობით. ვისაც სურს იგემოს ცხოვრებისეული განცხრომა და სიტკბო, მან უნდა ამრავლოს სულის მარგებელი საქმეები, შეიმსუბუქოს დარდი და შეიმციროს სევდა, ბედნიერებას ეზიაროს სიბრძნისა და სიკეთის მეშვეობით, საკუთარი ვნებებისა და სურვილების ალაგმვით. ადამიანმა უპირატესობა უნდა მისცეს ნამდვილ სიკეთეს; სათნოება ადამიანის ღირებულების საგანია, თავისუფლება — მისი ჭილოდ. ადამიანი კეთილი უნდა იყოს შინაგანად. ბრძენი ყოველთვის კმაყოფილია და ბედნიერი.

ადამიანის სხეული იშლება და იზრუნება, ხოლო სული მისი ღვთაებრივია და უკვდავი. ადამიანმა უნდა იზრუნოს სულის ცხოვრებაზე და არა ხორცის სიამოვნებაზე. სულიერი განცხრომა ბუნების კანონია და ადამიანის არსებობის მიზანი. კეთილი ბუნება ადამიანს ჰგვრის სიხარულს. დაბოლოს განვითარებულია ის აზრი, რომ ადამიანი გაურბის ცხოვრებისეულ ნეტარებას, რათა დაიცხროს საკუთარი სურვილები და ამით სიმშვიდე და სიხარული მოიპოვოს. „ისწავლე, — გვაუწყებს უცი, — დასტკბე ნაბოძებით, რომელსაც შენ გიგზავნის გულმონაწილე ზეცა. ცხოვრებით დატკბობის ხელოვნება არის ნაკადი საშუალება იყო ბედნიერი“. ესაა საერთოდ ამ ბარათის მთავარი იდეა, რომლის ფრაზეოლოგიამ თავი იჩინა უკვე პოემის სათაურშიც.

მეორე ბარათში ლაპარაკია ბოროტის აუცილებელ ძლევასა და კეთილის საბოლოოდ გამარჯვებაზე, როგორც ბუნების გარდაუვალ კანონზე. ბუნების ხმისადმი მიუყრადებით ვიგემებთ სულიერი დაცხრომის ტკბელ ნაყოფს. ქვემარტებისა და ყოვლის შემძლეობის განსაცდელად საჭიროა უხეში სიმაკაცის თავიდან აცილება; საუკეთესოდ ჩაძირვა თვინიერსა და ზომიერ სიამოვნებაში.

მესამე ბარათში ლაპარაკია ღმერთის მნიშვნელობაზე ადამიანის ცხოვრებაში. ადამიანს არაფერი ჰგვრის იმდენ სიხარულსა და სიმშვიდეს, ვიდრე იმისი გაფიქრება, რომ ამ ქვეყნად არსებობს ყოვლად ბრძენი და ყოვლად კეთილი ღმერთი, რომელიც განაგებს მოკვდავთა ხედვას და მთელ სამყაროს. ადამიანი არ დაიღლება ღვთაებრივი შემწეობისა და დახმარების მოლოდინში.

მეოთხე წერილში ლაპარაკია ბედნიერების შეუძლებლობაზე უბედურებათა და შეჭირვებათა ეპოს. წუთისოფელი საგამოცდო ვადაა, უკეთესი ხვედრი გველის მხოლოდ მყობადში. უღრტენიველად უნდა ავიტანოთ ცხოვრებისეული უბედურებანი, წუთიერი სიკეთის დაკარგვა და მოყვასთა განრიღება ჩვენგან. ღმერთისადმი რწმენა გვიცავს სიკვდილის საშინელებისაგან. სიკვდილი ადამიანის ხსნაა და გრძელ სოფელში არსებობის დასაწყისი. გარდაცვალება კეთილი მეგობარია, რომელიც გვითანამგზავრებს აღთქმულ ბედნიერ მხარვრად. ფრთხილი გრძნობიერება შიშითა ძრწის მის წინაშე. ურწმუნოსა და მანკიერ თავისუფალ მოაზროვნეს უსკდება გული. მათგან განსხვავებით, ქრისტიანი სულსა ლევს სიხარულით, სიკეთისადმი რწმენა მასში აბათილებს ყოველგვარ შიშს. ქრისტიანი არა ძრწის იმ დროს, როცა სული თავისუფლდება ხორციელი ბორკილებისგან და როცა ქვეშაირიტად ფაქდება ადამიანის მიერ გაკეთებული საქმეები.

სულ ბოლოს ნათქვამია: ადამიანმა უნდა იცოდეს, როგორ მიიცივლოს მშვედობიანად. „ქერ არს, რაათა ვსცნათ ჰსწავლა მოკვდომისა კეთილ-შემთხვევით, ქრისტიანებრ. — რათა ვიცხოვროთ ბედნიერად და განსვენებით უცი თვლის, რომ ესაა ერთადერთი ქვეშაირიტი სიხარული, რომელსაც ეძიებს მორწმუნე ადამიანი. „აჰა მხოლოდითი იგი ქვეშაირიტი სიხარული, რომელსა-

ცა ეძიებს ძე სარწმუნოებისა!“ იგი და მხოლოდ იგი უმსუბუქებს მძიმე ხეტიალს მიწიერ მომლოცველებს. „იგი აღამსუბუქებს სიმძაბითა მეგზაურებასა ქვეყნიერთა პილირიმთასს; იგი, უუქლანყოფი, მოიყუანს მათ უკუდავებისა მამართ“⁶.

ამგვარად, ლაპარაკი სამყაროში ადამიანის მდგომარეობაზე და ღმერთის რწმენის აუცილებლობაზე, უცნს პოემაში, მთავრდება ამქვეყნიური ყოფის გმობითა და საიქით ნეტარი ცხოვრების აღიარებით, სიცოცხლით დატკბობა შესაძლებელია მხოლოდ კეთილად გარდაცვალების ფილოსოფიის ცოდნით და ღმერთის მართლმსაჯულების სამართლიანობის აღიარებით.

უცნს პოემა საინტერესოა აგრეთვე ავტორისეული პოლიტიკური შეხედულებების განვითარების თვალსაზრისითაც. დემოკრატიაზე მასში მინიშნება ეკ არაა; და ეს ბუნებრივია. უცი ლაპარაკობს მხოლოდ ანარქიასა და მონარქიაზე. ამ ორთაგან პირველი სახელმწიფოებრივი ფორმა, ანარქიული მმართველობა, ავტორისათვის ყოვლად მიუღებელია, რაკი მასში „მშფოთვარე უმთავრობობა, მოქმედებს გონებისა და სინდისის წინააღმდეგ“ და რაკი ამის გამო მანკი თითქმის ყოველთვის დაუსჯელი რჩება. ანარქიისაგან განსხვავებით, მდგომარეობა კარგია მონარქისტულ წყობაში. მონარქიას მართავს ბრძენი მეფე და მასში ყველაფერია იმისათვის, რომ სიკეთეს მიეზღას თავისი, ხოლო ბოროტება შესაფერისად დაისაჯოს.

«ცდაში ხელოვნებაზე» უცი ეპაექრება ეპიკურეს მატერიალური ტკბობისა და პედონისტური განცხრომის ფილოსოფიას; მოძღვრებას იმის თაობაზე, თითქოს ადამიანის ბედნიერება ცხოვრებისეული სიამტკბილობით დაკმაყოფილებაშია, უცი არ იწყნარებს ეპიკურეს მოძღვრებას, ხოლო თავის მხრივ იმ აზრისაა, რომ კმაყოფილება მიიღწევა სწორედ ხორციელ სიამოვნებაზე ხელის აღებით: შინაგანი სიხარულის («innere Freude»), შინაგანი სულიერი კმაყოფილების მიღებით. რაც ვლინდება სიბრძნესა და სიკეთესთან ერთად. ვისაც ბედნიერება სურს, მან უნდა ჩაჰქოლოს და დათრგუნოს საკუთარი ვნებები; იფიქროს სულის საუკუნო ნეტარებასა და უკვდავებაზე. სიკვდილი ადამიანს შიშის ნაცვლად უნდა ჰგერიდეს სიხარულისა და ბედნიერების გრძნობას.

2. იოჰან ფრიდრიხ ფონ კრონეგკი (Johann Friedrich von Cronck, 1731-1758). გერმანული განმანათლებლური მოძრაობის ზომიერი ფრთის მნიშვნელოვანი წარმომადგენელია. იგი წერდა ზნეობის დამრიგებლური სულისკვეთების სტატიებსა და დიდაქტიკურ ლექსებს, სულიერ საგალობლებსა და ლიტერატურულ წერილებს, აგრეთვე პიესებს. მან პრემიაც კი დაიმსახურა კლასიციზტური ტრაგედიისათვის «კოდრუს» («Codrus», 1797), რომელშიც იქადაგა მაღალი მოქალაქეობრიობის კეთილშობილური იდეა. აქვს კომედია «მიუნდობელი» («Der Misstraurische»), მაგრამ ყველაზე მნიშვნელოვანია «ქრისტიანული ტრაგედიის» საუკეთესო ნიმუში, დაუმთავრებელი ქმნილება «ოლინტი და სოფრონია» (Olint und Sophronie, 1764)⁷. ამ პიესის გამო «მამბურგის დრამატურგიაში» ლესინგი თავს დაესხა კრონეგკს. «ქრისტიანულ ტრაგედაში» მან მართებულად დაინახა ცრუმორწმუნეობის მთელი სკოლა, რომელიც ადამიანს მიჯნავს სინამდვილისგან, აბლაგეებს მასში რეალური საჭიროებისა და მისწრაფებების გრძნობას, გარდა ამისა. «ოლინტსა და სოფრონიაში» ლესინგმა დაინახა გოტშედის კლასიციზმის ტიპური წარმომადგენლის ყოვლად ნიშანდობლივი პიესა.

კრონეკის თხზულებათაგან ქართულად ითარგმნა «განმხოლოება» («Einsamkeit»), რომელშიც ჩაქსოვილია დაობლებული გულის გრძნობები. მას საფუძვლად დაედო სამწუხარო ფაქტი მწერლის ბიოგრაფიიდან. 1757 წელს კრონეკს გარდაეცვალა დედა, რომლის მიმართ მგრძნობიარე შვილი განსაკუთრებული სინაზით იყო გამსჭვალული. და აი, პოეტი დასტირის უსაყვარლესი დედის სამარეს, იხსენიებს მას, როგორც სერენას, პოეტი ისეა დათრგუნვილი უბედურებით, რომ შვებას ვერაფერში ხედავს, მისი სევდა აღსაყვანია სასიამოვნო ფიქრებით, მგრძნობიარე გული პოეტს წოგნს წაიკითხავს სიამოვნებით, ხოლო კეთილი სული — აღმოაჩენს საჭირო საზრდოს. თავად კრონეკი გარდაეცვალა დედის სიკვდილიდან ერთი წლის შემდეგ. პოეტის შემოქმედებიდან არა ჩანს, რომ მას ჰყოლოდეს ვინმე სატრფო; ქალური სინაზის განსახიერებას, სიყვარულს და სიბოძის იგი ხედავს მხოლოდ სერენას სახეში. შეძრწუნებული პოეტი თავს იმით ინუგეშებს, რომ დედა წავიდა სულეთის ქვეყანაში, კარგსა და ლამაზ სამყაროში, რომლის ბინადარიც უნდა მომავალში გახდეს თავად მგოსანიც.

პოეტი უხმობს მუხას, რათა მოევიწიოს მას და მისცეს შეწევნა ბუნების სილამაზის შესაქებად. იგი მარტოა თავის კაშნიან ფიქრებთან. სერენა იქცა მიწად და მას ველარ გამოაღვიძებენ მეგობართა მიერ დათხეული მღუღარე ცრემლები. სერენამ პოვა მარადი განსვენების ადგილი სკოლებს ქვეყანაში და ამდენად ბედნიერია. უბედურია სწორედ ჭერ კიდევ სამზეოზე ღარჩენილი მისი შვილი. პოეტი გმობს ამქვეყნიურ ამოებას და ხარობს იმისი გახსენებით, რომ გრძელს სოფელში არსებობენ ნამდვილად ნეტარი ს-ცოცხლით. ამქვეყნიური მაცდური სანახაობა, ამოება მთავრდება ადამიანის გარდაცვალებით და ახალი სანახაობის დაწყებით. პოეტს სურს მალე გადასახლდეს იმ მყუდრო ადგილას, სადაც არ ჩემის მიწის ბინადართა განწირული გნაისი, სადაც შვებასა და მოსვენებას პოეებს ყოველი. პოეტი მზადაა შეწყვიტოს აჭა და გოდება. მაგრამ იგი ვერ მოიშლის ცრემლთა დენას, რადგანაც მასში ხედავს დარდის შემსუბუქების და სულის დამშვიდების უებარ საშუალებას.

სერენაზე მოგონებებიდან, რომელიც პირველი სიმღერის თემაა, პოეტი გადადის მასთან გასაუბრებაზე. დიალოგი დედის აჩრდილთან უკვე პოემის მეორე სიმღერის თემაა. დედის აჩრდილს პოეტი ესაუბრება ამქვეყნიური ცხოვრების ამოებაზე. აჩრდილი ცდილობს დაამედოს მგოსანი მომავალი ცხოვრების ბედნიერებით, მაგრამ, ამსთანავე, — შეუშსუბუქოს თვით წუთისოფლის უბედურება. ამისათვის თურმე საჭიროა ადამიანი განმარტოვდეს ბუნების წიაღში და დასტკბეს მისი მშვენიერებით. დაბოლოს პოეტი იხსენებს იმ ფაქტს, რომ ღმერთი მთელი ბუნების მომცველია, ხოლო ადამიანი შექმნილია მისივე მიერ, როგორც მისი მსგავსი და შესაფერისი.

ქართულად თარგმნილია კრონეკის პოემის მხოლოდ პირველი სიმღერა, რომელშიც დამუშავებულია სერენაზე მოგონებების თემა. პოემის საერთო განწყობა ამ სიმღერაში ძირითადად უკვე მოცემულია და ამიტომაც, ვფიქრობთ, მთარგმნელმა საჭიროდ აღარ მიიჩნია მეორე სიმღერის გადმოქართულება.

პირველი სიმღერის დასასრულს პოეტი მიმართავს საკუთარი სინდისის უკვდავ ხმას: «მე მსურს გრძნობა და მოთმინება უბედურებისა ჩემისა» (ich will mein Unglück empfinden und Leiden); რომ ამ ქვეყნად მუუფებენ ვნებანი, «ხოლო სათნოება მკვიდრ არს საცხოვრებელსა სერენისსა» (die Ruh

wohnt dort, bei Serenen)». პოეტს სურს მოსვენება პოვოს ამ ქვეყნად. იგი არ დაარღვევს საკუთარი ჩივილით ირგვლივ გამეფებულ სიმშვიდეს. პოეტი დაღუძვება, მაგრამ არ დასცხრება «ერემლთა დათხევად» («Weinen wer dich») ერემლის დაუნთხევლად იგი ვერაფერში პოევებს საკუთარ ვაებათა შემსუბუქებას. დაბოლოს: «ესევეითართა სახითა კეთილმორწმუნეთა მოთმინება მყუდრო და მშვიდი მწუხარებათა შინა ჰხის მარმარილოჲსა საფლავსა ზედა და დაუცხრომელად უპყრიეს ხელითა თვისითა ტვირთი უბადრუკებათა» (გვ. 115-116).

პოემაში მთლიანად კრონეგკი უმღერის ბუნებასა და სიყვარულს, მეგობრობასა და გარდაცვალებას, აგრეთვე, მარად ცხოვრებას გრძელ სოფელში. პირად განცდებს კრონეგკმა მისცა განზოგადებული მნიშვნელობა. თავისი სულისკვეთებით და გააზრებით კრონეგკის პოემას ბევრი რამე აქვს საერთო ნოკალასის „ჰიმნებთან ღამისადმი“. სატრფო ქალიშვილის, სოფიო კიუნის გარდაცვალებით დასევდიანებული ნოვალისი გმობდა ამქვეყნიურ ცხოვრებას და ყოველნაირად აიღვალებდა საიქიო ყოფას. როგორც ნოვალისისათვის, ასევე კრონეგკისათვის ნიშანდობლივია იაკობ ბემეს მისტიკური სულისკვეთება. ბემეს მსგავსად კრონეგკი ბედნიერებას ხედავს მხოლოდ რეალურა სინამდვილის გმობაში, ღლის წინაშე ღამის გაიდვალებაში, სიცოცხლის წინაშე სიკვდილისათვის უპირატესობის მინიჭებაში. ამქვეყნიურ ცხოვრებასთან შედარებით კრონეგკი უპირატესობას აძლევს საიქიო ყოფას და, ამდენად, ადიდებს გარდაცვალებას. როგორც მიწიერი ცხოვრების დამთავრების და სამუდამო განსასვენებელში მოხვედრის საშუალებას. სერენასადმი პოეტის მიმართებაში ჩანს კრონეგკის მისტიკური ეგზალტაცია. პოემა საერთოდ დაწერილია სპირიტუალისტური სულისკვეთებით. კრონეგკს სწამს ადამიანური ყოფის უსაზღვროება, რის გამოც მის პოემაში ყველაფერი ატარებს მისტიკურ ხასიათს, ყველაფერი ადასტურებს იმ თეზას, რომ სიკვდილი არაა ადამიანის გამარჯვება საკუთარ თავზე. გარდაცვალება თრგუნავს ყველაფერს, ხოლო თვით სიკვდილს სძლევს ქრისტეანობა, რომელიც ადამიანს უღებს სიყვარულსა და მხარადიულობას სამყაროს კარიბჭეს.

3. ქართულად ითარგმნა აგრეთვე გ. ჰალერი (G. Haller) პოემა «სასუფეველი ღმრთისა». გერმანულ ლიტერატურა იცნობს ათზე მეტ მწერალ ჰალერს, მაგრამ მათ შორის არც ერთ ისეთს, რომლის სახელი იწყობოდეს გ.-თი (ან ჰა.-თი). ჰალერთა უმეტესობა მეცნიარებე და მეოცე საუკუნის მკვიდრნი არიან; ხოლო მეთერთმეტე საუკუნის დასასრულისათვის, როცა ქართულად ითარგმნა «სასუფეველი ღმრთისა», ცნობილი იყო ალბრეხტ ფონ ჰალერი (1703—1777) და მისი შვილიშვილი—კარლ ლუდვიგ ჰალერი⁹. ამდენად, გადმოქართულებული ლექსი უნდა განეკუთვნებოდეს ან პაპაან შვილიშვილ ჰალერს¹⁰. ჩვენთვის ხელმისაწვდომ წიგნსაცავებში არ აღმოჩნდა ამ ორი ჰალერის თხზულებათა ისეთი სრული გამოცემა, რომელშიც მოთავსებულ იქნებოდა ჩვენთვის ამჟერად საინტერესო პოემა.

ამ პოემის ავტორი, ჩვენი მეტად გაუბედავ და ფრთხილ ვარაუდით, უნდა იყოს ნაინც ალბრეხტ ფონ ჰალერი, შვეიცარიული წარმოშობის გერმანელი პოეტი და ღვთისმეტყველი, გეტინგენის უნივერსიტეტის პროფესორი. ბოჩანკის, ფიზიკისა და ანატომიის სფეროში დაწერილი ფუნდამენტური გამოკვლევების ავტორი. პოემა „სასუფეველ ღმრთისა« თავნაი იდეური სამყაროთა მეტად ახლოს დგას ჰალერის სხვა ისეთ ცნობილ ქმნალებებთან,

როგორცაა: „აზრები გონიერებასა, ცრუმორწმუნეობასა და ურწმუნოების თაობაზე“ (1729), „ადამიანური სიკეთეების სიყალბე“ (1730), „ნაიბგვარი ჩვევები“ (1731) და, განსაკუთრებით, „ბოროტების წარმოშობის შესახებ“ (1734)¹¹.

მაგრამ, საბოლოოდ, მანაც გაურკვეველი რჩება, რომელი პალერია: ალბერესტი, კარლ-ლუდვიგი თუ სხვა. ერთი რამ კი ცხადია: პოემის ავტორი პალერია და მისი პალერობა დადასტურებულია რუსულ თარგმანშიც, რომელსაც ჩვენ ორიგინალის მაგივრად დავეყრდენით¹².

პალერის ქართულად თარგმნილი პოემის — „სასუფეველი ღმრთისა“ მთავარი იდეა გადმოცემულია უკვე პირველსავე სტრიქონებში, სადაც მოცემულია მეუფის ქება-დიდება. ღმერთის გარემომცველი სერაფიმები, თურმე, შიშითა ძრწოან შემოქმედის დიდებულებას წინაშე, ადამიანი კი, შემმართველი და გაბედული, მათთან განსხვავებით, არ იღებს ყურად საყოველთაო საგალობელს და თავისი მოქმედებით ხელს უშლის მეუფეს, რომლის წინაშეც იგი მხოლოდ არარაობაა. და პალერი შესთხოვს ყოვლის შემქმნელს, არ გაანადგუროს ცოდვილ ადამიანთა ჯილაგი. მთელი თავისი სიცოცხლე ადამიანი დაღის ცოდვითა და დაბნეულობათა გზით, ეს მართალია, მაგრამ როცა დგება სიკვდილის ეამი, სული გამოისყიდის ხორციელ ცოდვებს და ეზიარება მარად ნეტარებას. როგორც ოდესმე, მომავალშიც ღმერთი იქნება ნეტარების წყარო. მორწმუნეთა შორის მისი ღვთაებრივი მაღლი აღძრავს სიხარულს: ყველას ნათლევ გადაუშლის საყოველთაო კეთილდღეობის საბრძანებელს.

ღმერთის განდიდების შემდეგ პალერი გადადის ადამიანის შექებაზე. თავის მსგავსსა და საკადრის ქმნილებას, ადამიანს ღმერთმა მისცა ნეტარებით დატკობონ უნარი. სხვებისთვის თვალშეუღვამი, ღმერთი პირადად ყველაფერს ხედავს. ადამიანმა უნდა მიაპყროს მზერა და მიაყურადოს, თუ სურს დაინახოს და მოისმინოს ღმერთი. მისი ხმა ადამიანამდე აღწევს მეჩას გრვენივსა და ფრინველთა გალობას სახით. რომელ ქვეყანაშიც არ უნდა წავიდეს ადამიანი, მას ყოველთვის თან ახლავს ღმერთი.

წელწადის სხვადასხვა დროს ქმედითი ღმერთი გვევლინება სხვადასხვანაირად. მის ნაკვალევზე პიბინებს ბალახი და იფურჩქნება ტყე. ბუნება იმოსება მწევანე სამოსით. ღმერთის ნება-სურვილით ურთიერთს ენაცვლება წელწადის დროები. ზამთარი თითქოს ყველაფერს იავარქმნის და აპარტახებს, ნაწილად კი ბუნება მხოლოდ იძინებს, რომ შემდეგ ისევ განაოღვიდოს. ღმერთი არ ისურვებს ქვეყნად მხოლოდ მარადი ზამთრის, ან გაზაფხულის სუფევას.

ამ ღვთაებრივ ჰარმონიაში, პალერის აზრით, დისონანსი შეაქვს მხოლოდ ადამიანს. მის ხელში ფუჭდება ყველაფერი კარგი, რაც გამოდის შემოქმედის ხელიდან. ღმერთის მიერ წინასწარი გაფრთხილების მოუხედავად, ადამიანი ცოდავს და ზოგჯერ მისი დანაშაული იმდენად დიდია, რომ მეუფე იძულებული ხდება დასაჯოს იგი და მისი მთელი თაობები, მოუვლინოს მათ ომები. არც ერთი იმპერია არ შექმნილა ღმერთის ნება-სურვილის გარეშე; არც რომელიმე სამეფო დანგრეულა მისი თანხმობის გარეშე. იგი ვეაძლევს ხან პუტრის მოსავლით მდიდარ, ზოგჯერ — გვალვიანსა და მოუსავლიან წლებს. ჩვენ ვიცით მისი მაღლიცა და რისხვაც.

დაბოლოს, ავტორი მოუწოდებს მკითხველებს, დაზარონ თავები ღმერ-

თის სიძლიერის წინაშე, მუხლმოდრეკილებმა თაყვანი სცენ ყოვლად ძლიერს. მაშინ მადლიანი ღმერთი ისევ დაგვაბერტყავს თავისი წყალობის კალთას.

პოემის დასასრულს პალერი დიდებით ესალმება იმ ბედნიერ დღეს. როცა დადგება ყველა ხალხისათვის ნეტარი დრო, როცა მთელი სახელმწიფოები ზოიარებებიან ზეთისხილის რტოებით, როცა ღმერთის ნება-სურვილით შეწყდება სისხლისმღვრელი ომები, ქვეყნად დამყარდება მშვიდობა, ბოლო მოეღება შფოთსა და ბოროტებას. პოეტი მიმართავს ღმერთს: „ყოვლად უზენაესო! განჰსაცხადენ უკანასკნელ ყოვლითა დიდებითა შენითა! კჳთამოვედ ზეცით და მაჩვენე შენი ყოვლისაშემძლებლობა! სახედველნი შენნი მოჰსწყლავნ საცვიფროებითა განხეთქილებასა, მძინეარებასა და მკუთლლობასა! და მოეფარვიან საოცრებანი ესე ქუესკნელთა შინა უფსკრულისათა! უბრძანე ანგელოზსა აღმსაბობსა გარდაგდებად მახვილისა თვისისა, და რქუ მას: „კჳა არს! შურისძიებულ ვარ მე! მშვიდობა ჰვლობდინ“ (გვ. 142).

პალერის პოემაში გამეორებულია ოდიოზამდელო ჰიმნი ღმერთისადმი, როგორც ყოველივეს შემქმნელისა და გამგებელისადმი, მაგრამ აქვე შეიმჩნევა გარკვეული სიახლე: ღმერთი, პოეტის თანახმად, არაა ბუნების საზღვრებს მიღმა მდგარი უსახო საწყისი; იგი არაა ბუნებისადმი დაპირისპირებული ძალა; ღმერთი არაა ბუნების არც შემქმნელი და არც პირველი ბიძგის მიმცემი. ღმერთი გათქვეფილია თვით ბუნებაში, საერთოდ ყველაფერში. იგი ბუნებაშია და ბუნება მასშია, ღმერთში.

ამგვარად, პალერის კონცეფციის სიდიადე და სიახლე მის პანთეისტურ ღმერთშია; მაგრამ პალერი მაინც არაა ბარუხ დე სპინოზას პანთეისტური ფილოსოფიის ორთოდოქსული მალიარებელი. პალერი უმალ რჩება გერმანელი მოაზროვნისა და პოეტის ანგელუს სილეზიუსის (1620—1677) შეხედულებათა ტყვეობაში. პალერისათვის უცხოა ტრადიციული თეოლოგიის მორალური ნორმები და რეაქციული რელიგიის დოგმები; უცხოა ლაპარაკი აღმავანის არარაობაზე. მისი შეხედულებანი პანთეისტურია და ამდენად გამომზატველი რელიგიის პროგრესული ფრთისა. აგრძელებს რა პანთეისტური ღმერთის დახატვაში ანგელუს სილეზიუსის და, რამდენადმე, სპინოზას ფილოსოფიური მოაზრებების ხაზს, პალერა დამსახურებულად ზღვება დიდი გოეთეს სახელოვანი წინამორბედი. პალერმა ხელი შეუწყო პანთეიზმის ჩამოყალიბებას იმ თავისებურ რელიგიურ საბურველად, რომლის შიგნით იმალებოდა ზოცირთი ფილოსოფოსის მატერიალიზმი.

4. უცის და, განსაკუთრებით, კრონეგის თხზულებათა გაცნობის შემდეგ რაიმე სიახლეს არ წარმოადგენს მრავალრიცხოვანი რომანების ავტორის კარლ გოტლობ კრამერის (Carl Gottlod Cramer, 1758-1817) პოემა „აღდგომა მკვდართა“, რომელშიც ლაპარაკია ხორცის მოკვდაობასა და სულის უკვდავებაზე.

ნიადაგი მიიბარებს ადამიანის სხეულს და მას ისევ მიწად აქცევს, — ნათქვამია პოემაში, — ხოლო სული შეერწყმის უკვდავებას. ჰირსუფალთა ცრემლების ფრქვევისას სული იქნება მარადიულობაში. წარმდგარი ღმერთის წინაშე. ღმერთი იქნება მისი შემწე განკითხვის ქამსაც. მაშინ ადამიანს მოეცითება ყოველი ცოდვა და დანაშაული, ჩადენილი მისივე ხორცის კარნახით. რწმენა ყოვლად სრულყოფილისადმი ადამიანს გაჰყვება საუქუნებში, მეუფის შემწეობით თვინიერდებიან მოკვდავის მტრები; სიბოროტე მუნჯდება და შური ქრება. ღმერთის გამარჯვებით ითარგუნება სიკვდილი. წუთიე-

რი ტანჯვის საფასურად ღმერთი გვანიჭებს საუკუნო სიხარულს და ნეტარებას. ახლოდებდა მსოფლიოს სამსჯავრო, რის შედეგადაც განახლდება მიწა. მანამდე კი ადამიანმა უნდა იბრძოდეს, ღირსეულად შეხედეს განახლებულ ცხოვრებას, დღენიადღე მამაცად ერკინებოდეს ცდუნებას. ადამიანმა უნდა განიჭმინდოს საკუთარი სული დიდების მოსაპოვებლად. მიწისაგან შექმნილ არსებას არ ძალუძა ჩაწვედეს ყოვლად უზენაესის განჩინებით, არ შეუძლია გააგოს. თუ ნამდვილი მორწმუნეობისათვის როგორი ნეტარება ელის მას მარადიულობაში.

კარლ კრამერი წერს: „მოკუდლო! შენ ხარ ჯერეთ ქვეყანადე, ნუ დაუტევებ უწინარეს დროებას სარბიელსა შენსა, და იქმენ ღირს ახლისა ცხოვრებისა—დიდებულისა აღდგომისა ახოვანსა მხედარსა თანა ამს (მართებს.—შ. რ.) ბრძოლა განაძლეღთა შინა, ძღვევის შემოსად და ბრძოლად პირისპირ მტერთა, უწინარეს, ვიდრე მის წინამთხოვრებისა ხმა განაცხადებდეს მას მძლეველად; შენ მოუთმენლად გაუფრს შესვლა დღესასწაულებითსა საზოგადოებასა შინა; სათნოებითგან იწყე ყოველივე და აღასრულენ დაურღვევლად შეკრულებანი შენნი; და განსაქმნილ სული შენი მიღებისათვის დიდებისა მის, რომლითაცა იგი ოდესმე დამტკბარ იქმნების“.

„მაშინ შეერთდები შენ ჩვენ თანა, მაშინ ჰსენობ მას, რამსაცა სფერის სიშორისა არავითარითამე ენითა, არავითარითამე ძნობითა განცხადებად შესაძლებელ არს. არა არს კაცი, რომელიმეცა წარებატა მას შინა. თვით იგი, რომელიცა გარდამოხდა ქვეყანად, რათა თქვენ გიღადაღოთ შესადა, — თვით იგივე არა რასსამე დაგაფარავს თქვენ. არსება მიწით შენაწვევრებული ვერა მისწყობების საზღვართა ყოვლად უზენაესითასა, და არა ძალუძს შეშეცნება, თუ ვითარი ნეტარება წინათვე განმზადებულ არს საუკუნოდ განათლებულთა მართალთათვის» (გვ. 154—155)¹³.

5. გარდამავალი ხანის მკითხველები ფრიდრიხ გოტლიბ კლოპშტოკს (Friedrich Gottlieb Klopstock, 1724-1803) გაეცნენ მისი ცნობილი ოდიით *გაზაფხულის ზეიმი* («Die Frühlingsfeier»), რომელსაც ქართულად ეწოდება «ღმერთი ნაეჭვარსა შინა».

კლოპშტოკი აუმხედრდა სასახლის კულტურას და მოითხოვა გროვნიული სულიერი საგანძურის შექმნა. მაგრამ ყოველივე ამასთან ერთად, მისი შემოქმედება ატარებს პიეტეზმის სულისკვეთებას, გარკვეულ რელიგიურ კონცეფციას და ცრუსათნობას. რელიგიურ გრძნობებზე კლოპშტოკი ლაპარაკობს თვით ბუნების დიდი მოვლენებით მიღებული განცდების გადმოცემისას. ამ მხრივ საინტერესოა ოდა *„გაზაფხულის ზეიმი“*, რომელშიც ავტორი ლაპარაკობს ქექა-ქუხლის მამართ ღვთისნიერი ადამიანის დამოკიდებულებაზე, მის გრძნობათა და შეგრძნებათა მთელ სამყაროზე; მის ფიქრებზე შემოქმედის სიღრმისთან დაკავშირებით.

პოეტი დაიადებს: «არა მსურს მ, რათა შთავიდდე სოფელთა უკუანესა; არა მსურს ფრინვა ქთალმუხავებულთა მათ კრძოთა შინასადაცა პირველქმნილი შეაღწა ნათლისაანი ღრმითა ქთალმოწიწიბითა ქვეყანამულნი უკალობენ». (Nicht in den Ozean der Welten alle Will ich mich stürzen» და სხვ.).

პოეტი ქება და დიდებას უძღვნის შემოქმედს. ღმერთმა მიუტევას ცრემლები მომჭირალსა და უმწეო არსებას, განუფანტოს ყოველგვარი ეჭვი და ცხადად უქციოს ჭეშმარიტება, აუწყოს სიკვდილის შევზნელი ველი და შემ-

დღე პოეტი აღწერს ქვეა-ქუხილს და წვიმის მოსვლას, როცა „ცა შთამოუტეობს მთელთა მდინარეთა ქვეყანასა ზედა“¹⁴, მაგრამ ესაა წვიმა, რომელიც გააცოცხლებს გამოფიტულ დედამიწას. რაკი სინესტე შეისრუტა, დედამიწა გაიფურჩქნება ყოველგვარი სიუხვით. დაბოლოს პოეტი აუწყებს „მოკვდავთ“, რომ ამ წყალობას ადამიანისათვის გზავნის ღმერთი, მყოფი არა უკუნეთსა, და ქარამოტში, არამედ ჰაერის წყნარსა და საამურ რხევაში. „აჰა, ღმერთი მყოფი თქუენ შორის არა ბნელსა და ნიაე-ქარსა შინა, არამედ მობერესა შინა წყნართა და საჰამოთა ქართასა, რომლისა(ცა) ქუეშე გამოისახა ნახევარსფერო სოფლისა — შეიდფეროვანი ირისე“ (გვ. 163—164)¹⁵.

6. გოეთემდელ გერმანულ მწერლობაში ღირსშესანიშნავი მოვლენაა ქრისტოფ ვილანდის (Christoph Martin Wieland, 1733-1813) შემოქმედება. ვილანდმა მშობლიურ ლიტერატურაში უდავოდ დადებითი როლი ითამაშა, მაგრამ ახალგაზრდობაში ერთხანს მოექცა პირფერული, პატრიარქალური ღვთისმოსაობის იდეების გავლენაში. საკუთარი პოეტური ნიჭის სიდიადე მან დაამტკიცა გალექსილი ეპოპეა «ობერონით», თუმცა იგი უმაღლესი პროზაული ქმნილებითაა ცნობილი. «აბდერიტების ისტორიისა» და «აგათონის» ავტორს აქვს რელიგიურ-დიდაქტიკური საგალობლებისა და პოემების ციკლი, რომელთაგან გამოირჩევა «ქრისტიანის შეგრძნებანი» («Empfindungen eines Christen». 1755). მასში გაერთიანებულია ერთი თემის გარშემო დაწერილი ოცდაათი საგალობელი; ხოტბის საგნადაა ქცეული ღმერთსა და მესიასთან დაკავშირებული დიდებული საქმეები: მეუფის უსასრულობა, მის მიერ ანგელოზების შექმნა, შემდეგ ანგელოზთამაგვარი ადამიანების გამოძიწვა და სხვა. პოეტი აღიღებს ღმერთს ბუნების მშვენიერების, საკუთრივ, გაზაფხულის სილამაზის ცქერის დროს; აღიღებს თვით იმ კეთილი საქმეებისათვის, რომელთაც სწეული ფანტაზია ბოროტებად მიიჩნევს. ღმერთისა და ქრისტეს განდიდებასთან ერთად აქვეა მოცემული ხოტბა ბუნებისა და ადამიანისადმი, როგორც ღმერთს ყველაზე უფრო სრულყოფილი ქმნილებებისადმი¹⁶.

მწერლობის ისტორიაში „ქრისტიანის შეგრძნებანი“ ნაკლებად შესწავლილი ძეგლია. აღნიშნულია მხოლოდ, რომ ვილანდი მასში ფანტიკური სიმკვეთრით ესხმის თავს ანაკრეონტელი პოეტების ჰედონიზმს, უწოდებს მათ „ბახუსისა და ვენერას გამშაგებულ თავყვანისმცემლებს“, ამტკიცებს, თითქოს იხანი ყოველთვის მზად არიან დასცინონ ყოველივე ამაღლებულსა და წმინდას, და მათ იმაში ადანაშაულებს, თითქოს ისინი ახშობენ ახალგაზრდობის რელიგიურ აღტყნებას¹⁷. ვილანდის რელიგიური შეცოდებანი გააკრიტიკა ლესინგმა. ვილანდმა იღო ყურად ეს კრიტიკა და მალე გადავიდა განმანათლებელთა საერთო თემატიკაზე.

ქართველ მთარგმნელს „ქრისტიანის შეგრძნებანიდან“ ამოუღია ორი თავი და მათთვის, როგორც ურთიერთისაგან დამოუკიდებელი ქმნილებებისათვის, ცალკე სათაურები მიუცია. პროზაულ სადიდებელ სიმღერათაგან პირველის სათაურია „დილეული გალობა“, მეორესი — „გალობა მშვენიერებასა ზედა გაზაფხულსასა“. ორივე ჰიმნი ერთი და იგივე თემის პოეტური ვარიანტია.

„დილეული გალობაში“ პოეტი დაღაღებს: აღმოსავლეთიდან აღმომხდარი მზის შუქზე, როცა ღრუბლები განიფანტნენ, ნახევრად გამოღვიძებული მშვენიერი ბუნება თავს ანებებს თვლემას და ესალმება ავრორას — განთიადის ქალღმერთს, ცურ სიკეთეთა წყაროს. მზის სხივების ამ ციაგში ელჩნდება

ნება-სურვილი ღმერთისა და თვით შემოქმედი; იფურჩქნებიან მცენარეები; სასიამოვნოდ მოქლურტულე ჩიტები უგალობენ ყოვლად უზენაესსა და ძლიერს. ამ ბედნიერი დღით აღამიანი უნდა ცხოვრობდეს ღმერთის სიყვარულით. მოკლეა ამ ქვეყნად აღამიანის ცხოვრება, მაგრამ დიდია იმ ქვეყნად მისი ნეტარებით არსებობის შესაძლებლობა.

და პოეტი იმედოვნებს: მალე დასრულდება მისი მოგზაურობა „ველურსა ამას ველსა ზედა“ და შევა სხვა სოფელში, რომელშიც აღარ იქნება დრო; რომელშიც განცხრომათა საუკუნეები რბიან როგორც წამები; და ყოველი საუკუნე აღონიშნება „ახლითა ნეტარებითა“; ყოველივე ეს „უფროვე სრულ-ჰყოფს სულსა ჩვენსა, თვითოეული უწიროეს შეგვაერთებს ჩვენ ღმერთისა თანა“ (გვ. 173—174).

მეორე ნაწყვეტს — «გალობა მშვენიერებასა ზედა გაზაფხულისასა» — პოეტი იწყებს ყოვლად უზენაესისადმი მიმართული სადიდებელი სიტყვებით: «სახიერება მისი დაუსრულებელ არს, წყალობანი აღმოუვსებელი». შემდეგ განდიდებულია გაზაფხული, რომელიც ადამის მოდგმას აძლევს სარჩოს; გაზაფხულს მოსდევს სიხარული, რითაც იცხება და იტირთება ყოველი არსების გული. ლმობიერმა ღმერთმა მიანიჭა ბუნების სილამაზით დატკბობის უნარი. «გარნა ბედნიერ არს კაცი იგი, რომელიცა ნუგეშინისცემულ იქმნების ზეციერთა საქმეთა მიერ ხელთა შენათათა, რომელიცა გაქებს შენ ღლე და ღამე ბაგითა თვისითა, გულითა თვისითა — ყოვლითა ცხოვრებითა თვისითა». («Aber selig sei der Mensch, der sich an deinem Werken ergötzet, und dich Tag und Nacht lobet!»)¹⁸.

«ნეტარ არს ქრისტიანე იგი, რომელიცა ყოველთა მწუხარებათა თვისთა აღმსუბუქებს მხოლოდსა ღმერთის მიერ» (გვ. 178: «selig ist der Christ, dessen Freude der Herr ist»).

7. მეთვრამეტე საუკუნის 40-60-იანი წლების მწერლობის მნიშვნელოვანი წარმომადგენელია ევალდ ქრისტიან ფონ კლაისტი (Ewald Christian von Kleist. 1715-1759). კენისბერგის უნივერსიტეტში იურიდიული ფაკულტეტის დამთავრების შემდეგ მან ვერ შესძლო სული მიეყო მისთვის საყვარელი შემოქმედებითი საქმიანობისათვის. პომერანიის გაღარიბებული აზნაურული ოჯახის ნაშიერისათვის შეუძლებელი გახდა შესაღწერისი სამოქალაქო სამსახურის შოვნა, რის გამო ოფიცრად მსახურობდა ჯარში ჯერ დანიის და შემდეგ პრუსიის მხედრობაში, საკუთრივ, ფრიდრიხ მედიის არმიასში, თავისი სიცოცხლე კლაისტმა დაამთავრა გმირულად 1759 წელს. 44 წლის ასაკში. კიუსტრინთან ბრძოლაში მიიღო მძიმე ჭრილობა, რომელიც მისთვის საბედისწერო აღმოჩნდა. ლესინგმა მძიმედ განიცადა ნიჭიერი მეგობრის ნაადრევი სიკვდილი.

ლექსების წერა კლაისტმა დაიწყო მეტად ადრე და ჟეროვანი ხარკი მიუზღა „მსუბუქ პოეზიას“. სულ მალე მან გადაინაცვლა ფილოსოფიური და აღწერილობითი პოეზიის სფეროში. მაგრამ კლაისტის სულიერი სწრაფვა, — დამტკბარიყო ბუნების სილამაზითა და პოეზიის სინატიფით — ცუდად ესადაგებოდა სამხედრო სამსახურსა და ყაზარმულ ცხოვრებას. პოეტს სულ უფრო მეტად უძლიერდება მძიმე სულიერი განცდები. საცოლის ღალატმა, — მდიდარ პარტნიორზე უსიყვარულოდ გათხოვებამ, — კლაისტის ხასიათს საბოლოოდ მისცა მელანქოლიური და რამდენადმე მიზანთრობული იერი, რამაც თავი იჩინა აგრეთვე მხატვრულ ქმნილებებში.

ლესინგის რჩევითა და ზეგავლენით კლასიკმა დატოვა აღწერილობითი ხასიათის პოეზია და გადავიდა პოეზიის უფრო ქმედით გეარებზე. ეპოსსა და დრამაზე. მის თხზულებათაგან ყველაზე მეტად ცნობილია ღეჰსები და ჰეგზა-ჰეტრებით დაწერილი პოემა „გაზაფხული“ («Die Frühling», 1749). ნამდვილი პოეტური სურათების ჩვენებით, უკვე ცნობილი აღწერილობითი პოეზიის შემოქმედებითი ხერხების მომარჯვებით მასში გაიდგალებულია ბუნების სილამაზე წელიწადის ყველა ოთხივე დროში. პრუსიის არმიის ოფიცერი კლასიტი არ იყო ომის თაყვანისმცემელი. მან დამაჯერებლად აღწერა ომის საშინელებანი. ომის დღენიდაგი საფრთხით შემფრთხეული პოეტი თავადებს ომისათვის მზადებასა და დამპყრობლურ პოლიტიკაზე ხელის აღებისაკენ მოუწოდებს. თავიანთი ხმლებიდან მათ ნამგლები უნდა გამოსჭვდონ და სახლში მეტი განათლება შეიტანონ. აქვე პოეტი აღიღებს მიწათმოქმედების მადლიან შრომას და მეცნიერის კვლევით საქმიანობას¹⁹.

ფეოდალური წყობისადმი მძაფრი კრიტიკული დამოკიდებულების მიუხედავად, კლასტი დროდადრო ხოტბას ასხამს პრუსიის არმიას და თვით ფრიდრიხ მეორეს. იგი საერთოდ არ გაუბროდა აქტუალური პრობლემების დამუშავებას, თუმცა პოლიტიკური პოეტი კლასტი არასოდეს არა ყოფილა.

კლასტის ქმნილებათაგან ქართულად თარგმნილია ღეჰსი «არისტი» («Arist»), რომელსაც თარგმანში მდრტვინებული კაცია ეწოდება. თავისი ხანგრძლივი მოგზაურობის დროს არისტმა, — ვკითხულობთ ღეჰსში, — ვერც ერთხელ ვერ იხილა მზე. იგი იყო დახშულ ბნელითა ღრუბლითა («Die Sonn' war in Dunkel versteckt»). ხან შმაგი ქარები დაჰქროდნენ, ხანაც მდინარეები ეღვრებოდნენ მიწას. არისტის სული იყო დასველიანებული, როგორც ბუნება («Die Seel' Arists war finster, wie die Luft»). იგი ამაოდ ელოდა მზის სხივების ხილვას ცის ტატნობზე («Er hoffte umsonst die Sonne wieder um am Firmament zu sehen, die daraus verschwunden Schien»). სულმოკლეობის გამო იგი ბრაზობს, დრტვინავს და ჩივის. რომ ღეღამიწაზე ხან უკუნია და ხან თაკარა ცეცხლია აბრიალებული. ასე აგრძელებდა იგი თავის მდრტვინებას, რომ უცებ მიწაში, მის ფეხებთან, ისარი დაერქო: «უგუნურო! ჩამოსძახათ ზევიდან უხილავემა ძალამ, ... რას ემდური? ეს ბასრი ისარი განგეგმირავდა გულს, რომ კეთილმოქმედ წვიმას არ დაესუსტებინა დაჰიმული მშვილდი; დაეხსენ ქვეყნის წესრიგის გომობას, განელდეს შენი რისხვა, განიწმინდოს შენი ცთომილებანი. როგორ გაბედე საკუთარი თვალებით გეხილა საოცარი ჯაჭვი მთელი სამყაროსი, ჩასწვდომოდი ზეცის საიდუმლოებას?»

გასწი, სულმოკლე, და გწამდეს, რომ იგი, რომლის ხმაც გესმის ქართა მხუილში და რომელსაც ხედავ შენს თავზე დატეხილი მეხის გაეღვებაში, შენთვის იღწვის და ზრუნავს შენი სიცოცხლის შენარჩუნებისათვის!²⁰

კლასტის ეს აზრი თარგმანში გადმოცემულია შემდეგნაირად: „მოვედ, სულ-მცირეო! და გრწმენინ, რომელ-იგი, რომლისაცა ისმენ საშუალ ნიავ-ქართა და ჰხედავ ელვათა შინა მბრწყინათა თავსა ზედა შენსა, განიზრახავს შენთვის და ჰზრუნავს დაცვისათვის ცხოვრებისა შენისა“ (გვ. 180).

გარდამავალ ხანაში გერმანულიდან თარგმნილი ნიმუშების წინასწარმა გულდასმითმა გაცნობამ შესაძლებლობა მოგვცა წამოვყავნოთ რამდენიმე მოკრძალებული მოსაზრება:

თარგმნილი ნიმუშების ავტორები არიან ერთი ქვეყნისა და ერთი თაობის მგოსნები, მთლიანად მეთვრამეტე საუკუნის მესვეურებია. თუმცა მათგან ნომდევნო საუკუნეში გადმოაბიჯეს ვილანდმა (გარდაიცვალა 1811 წ.) და კლასტიმა (გარდაიცვალა 1817 წ.), მაინც თარგმნილ ნიმუშთა ავტორები არიან ერთსა და იმავე ისტორიულ ვითარებაში მცხოვრებნი და საკითხებიც, რომლებიც მათ აწუხებთ, ერთი და იგივეა. თავიანთი პრობლემატიკით და საკითხებზე გადაწყვეტის ნაირობით ეს ავტორები განეკუთვნებიან ლესინგის ეპოქას, რომელთაც, ამასთანავე, ბევრი რამე აქვთ შემორჩენილი წინამორბედი საუკუნისათვის ნიშანდობლივი დაცემულობის სულსკვეთებიდან. თარგმნილ ნიმუშებს ახასიათებს იდეების ანალოგიურობა და თვით ერთფეროვნება. სხვადასხვა ავტორის ქმნილებები ძირითადად ერთმანეთს ჰგავს. აბსოლუტური იდენტურობა მათ შორის, რა თქმა უნდა, გამორიცხულია, მაგრამ ურთიერთთან მსგავსება მაინც თვალშესადგამია.

ნათარგმნმა ავტორებმა მეტ-ნაკლებად ხარკი მიუზღეს იმეამად გერმანიაში გავრცელებულ ე. წ. რელიგიურ პოეზიას. მისი წარმომადგენელი მისტიკოსი პოეტები ცხოვრების აზრს ემებდნენ რელიგიურ-ფილოსოფიურ განმარტებებაში, იდეალისტურ მოძღვრებაში და სულს პირველადობის სპირიტუალისტურ აღიარებაში. მათ სურდათ ხალხის ინტერესებიდან გამოეთიშათ ქმედითი ბრძოლისა და შემართების იდეა. დამეძაბენათ მისი შეგნება ნაირგვარი დამღუპველი ცრურწმენებით: რელიგიური პოეზიის მესვეურები მკითხველებს მოუწოდებდნენ ამქვეყნიურ ყოფაზე ხელის აღებისა, ღმერთისადმი სიყვარულის იდეით დატვირთვისა და საიქიო ცხოვრების აღიარებისაკენ. ღრმად დარწმუნებულნი იმაში, რომ განუზომელია იმქვეყნად ადამიანის ნეტარებით არსებობის შესაძლებლობა, ვილანდი აღიღებს ღმერთისა და ბუნებას, რომელშიც, თურმე, ვლინდება შემოქმედი. ადამიანის ბედნიერებისათვის, გვარწმუნებს კლასტი, ზრუნავს მხოლოდ ღმერთი. კლოპშტოკისა და ჰალერის აზრით, ღმერთი ყოველივეს სათავეა, ხოლო მასთან კავშირი სულის სიმშვიდის მოპოვების უტყუარი შესაძლებლობა. უდიდეს ბედნიერებას, — გვარწმუნებს უცი, — ადამიანსა ჰგვრის სწორედ ღმერთისადმი რწმენა, შეჭირვებათა ეამს გამორიცხულია ამქვეყნიური ნეტარება, უკეთესი ხვედრი ადამიანს ელის მომავალში და გრძელს სოფელში. მათი შემოქმედებიდან მთლიანად გამოთიშულია სატრფიალო თემატიკა და საერთოდ ჰედონიზმის კულტი. თარგმნილი ავტორები დიდად არიან დავალებულნი ანგელუს სილეზიუსის მხრივ. მის მიერ მწერლობაში დანერგულმა მისტიკურმა ალტინებამ და საარწმუნოებითმა ფანატიზმმა ფართო გაქანება და გავრცელება პოვა უცისა და კრონეცკის, კლოპშტოკისა და ვილანდის, აგრეთვე სხვათა შემოქმედებაში.

გერმანიის სამხრეთ რაიონებში ოცდაათწლიანი ომის გამო, ხოლო ჩრდილოეთის კუთხეებში — შავი ჭირის ეპიდემიით მოსახლეობის დიდი ნაწილის გაუღატამ განაპირობა ის ფაქტი, რომ ბევრი მწერლის შემოქმედებაში დაისადგურა გულგატეხილობამ, გარდაცვალებეს თემამ და თვით ეპიტაფიის

უნარმა. თარგმნილი ნიმუშები ერთგვარად ქადაგებენ ცხოვრების უსაზრობას, ყოველივე ამქვეყნიურისადმი გულგატეხილობასა და უნდობლობას, ნერგავენ სულით დაცემულობას. ამქვეყნიურ ცხოვრებაში უცი და კრონევი ხედავენ მხოლოდ ამაოებას, გარემომცველ სინამდვილეს მიიჩნევენ დაბნეულობად, ცრემლებისა და გოდების მწვავე ხედრად, ისინი ლაპარაკობენ ყოფისა და სინამდვილის არარაობაზე, ქვეყნის სიმუხთლეზე, აღამიანთა სულიერ გაპარტახებასა და საზოგადოების ეთიკურ დაკნინებაზე. კრონევისა და კრაპერის, აგრეთვე უცის, ქმნილებებში ლაპარაკია გარდაცვალებასა და მოუსაველეთში გადასახლებაზე. მაგრამ პოეტებს სიკვდილისა არ ეშინიათ, რაჟი—რელიგიური სულისკვეთებით აღზრდილებს — გარდაცვალება მიიჩნიათ ამქვეყნიურ ტანჯვათაგან თავის დაღწევისა და მარად ბედნიერ სასუფეველში გადასახლების ერთ-ერთ საშუალებად. სულეთი კრონევისათვის ბედნიერების საწყაროა, სულთა ქვეყანა—მყუდრო სავანე, რომელშიც აღამიანი ეზიარება სრულ განსვენებას. აღამიანის გარდაცვალებით, — ფიქრობს უცი, — იწყება მისივე არსებობა ნეტარ ქვეყანაში. სიკეთისადმი რწმენა აღამალებს მორწმუნე პიროვნებას. გარდაცვალება სულს განთავისუფლებსა ხორციელი ბორკილებისაგან. უდიდესი ნეტარება მოიპოვება ხორციელ სიამტკილობასე ხელის ადებით. გარდაცვალების გარდუვალობის შეგება და საყუთარი მოკვდაობის აღიარება აღამიანს იმთავითვე ანიჭებს უდიდესი ბედნიერებისა და სიხარულის გრძნობას.

და მაინც, ამ ერთგვარი რელიგიური საბურველის მიუხედავად, თარგმნილი ნიმუშებისათვის უცხო არაა: ანდრეას გრიფიუსისა და ლესანგესათვის ნიშანდობლივი დიდი ჰუმანიზმი, გარკვეული ოპტიმიზმი და, საერთოდ, ფართო მოქალაქეობრივი პათოსი; წუხილი ქვეყნის დაქსაქსულობისა და გერმანული სულის დაფლეთილობის გამო; ჩაგვრის და უსამართლობის კრატეკა. პალერი, მაგალითად, ამ ქვეყნად ხედავს მხოლოდ შფოთს, ბოროტებასა და არეულობას, სისხლისმღვრელ ომებს, იგი ოცნებობს ქვეყნად მარადი მშვიდობის დამყარებაზე. ომის საფრთხით შეშფოთებული კლასიკი თავადებს დაცხრომისა და მშვიდობისმოყვარე პოლიტიკის გატარებისაკენ მოუწოდებს. პოეტები აედვლებენ პატრიარქალურ ცხოვრებას ბუნების წიაღში, ზიზღით ლაპარაკობენ ქალაქის ცივილიზებულ ყოფაში გამოვლენილ მანკებზე, ქადაგებენ ზომიერებას, როგორც სიკეთის აუცილებელ წინაპირობას. პოლიტიკაში ეს პოეტები, კერძოდ უცი, უპირატესობას აძლევენ გონიერ საფუძველზე აგებულ მონარქისტულ წყობას, ხოლო ფილოსოფიაში — პანთეიზმს, პროგრესულ მიმდინარეობას რელიგიის შიგნით. ღმერთი, პალერის თანახმად, ბუნების კანონების თავყრილობაა, ბუნებასთან ერთადერთი მთელის შემქმნელი და წარმომადგენელი. პალერმა ყველაფერი გააკეთა ურთიერთთან სულისა და მატერიის წინააღმდეგობათა პანთეისტური შერიგებისათვის. ესაა სიჯალე პალერის ნააზრევში და ასეთი თეზისის წამოყენებით პოეტი გახდა ერთი წინაპართაგანი იმ მოძღვრებისა, რომლის თანახმად არ არსებობს დუალიზმი ღმერთსა და სამყაროს შორის.

თარგმნილი ნიმუშებს ეს ფილოსოფიური, პოლიტიკური და რელიგიური შეხედულებანი მემკვიდრეობით მიიღეს რომანტიზმის თავკაცებმა — ნოკალისმა და შატობრიანმა, აგრეთვე მათმა სახელოვანმა მესვეურებმა როგორც ევროპაში, ასევე რუსეთსა და ჩვენში.

გარდამავალი ხანის წამყვანი ქართველი მწერლების დაინტერესება გერ-

მანული პოეზიის ასეთი ნიმუშებით და მათი გადმოთარგმნა გამოწვეული იყო სწორედ იმდროინდელი საზოგადოების დაძაბული და გართულებული პოლიტიკური მდგომარეობით. თარგმნილი ნიმუშების თემატიკა, დემოკრატიული პათოსი და პანთეისტური წარმოდგენები მახლობელი აღმოჩნდა ქართული კლასიკური პოეზიის უდიდეს ტრადიციებზე აღზრდილი მთარგმნელისათვის. ამაზე მეტყველებს გიორგი ავალიშვილის ორიგინალური ქმნილება — იამბაკოდ თქმული „ხმა ცოდვილისა ღმრთისადმი“ (1838), რომელშიც ავტორი ცდილობს ყოველ ჭეშმარიტ ქართველს გაუხსნოს სული, ჰუმანური სათნოებითა და ლმობიერებით აუტოკოს გული, დაუტკბოს გრძნობა და სულიერი საზრდო მიაცეს მის კაცთმოყვარეობითს განზრახვასა და წადილს.

როგორ გამოეხმაურა ქართველობა გერმანელი ავტორების ნიმუშებს? ჭერჭერობით ჩვენ ვერ მივაკვლიეთ რაიმე ცნობას იმის თაობაზე, თუ როგორ შეხვდა მკითხველი საზოგადოება ნათარგმნ ნიმუშებს. ჩვენთვის ძნელია ლაპარაკი თვით თარგმანების ხარისხზე, მაგრამ თუ გავიხსენებთ იმ გარემოებას, რომ გამომცემელი და რედაქტორი წიგნისა — „ხმა ცოდვილისა ღმრთისადმი“ — ილია ჭყონია მეტად მაღალი აზრისა იყო „ხელოვან ოსტატისაგან ნიჭიერად მონაგარებულ“ კრებულზე, მის მხატვრულ ღირსებებზე, მაშინ ისიც უნდა ვეცდეთ, რომ ამ ოსტატობას და სინატიფეს გ. ავალიშვილი არც გერმანული ლიტერატურიდან ნათარგმნ ნიმუშებს მოაკლებდა¹.

გარდამავალი პერიოდის ქართველობამ, როგორც აღინიშნა, ჭეროვანი ინტერესი გამოიჩინა აგრეთვე იოახიმ ვილჰელმ ფონ ბრავეს, ქრისტინან ჰაინრიხ შპისისა და ერანზ ფონ როტერდამის მიმართ. ბრავეს საკითხი რამდენადმე გარკვეულია². რაც შეეხება ორ დანარჩენს, ისინი სრულიად შეუსწავლენი არიან და ამიტომ მათზე მსჯელობიდან ამჟღერად ვიკავებთ თავს, რაკი გვინდა შპისისა და როტერდამისადმი ქართველობის დამოკიდებულება ცალკე გამოკვლევების საგნად ვაქციოთ.

შენიშვნები

1. კ. კ ე ე ლ ი ძ ე, ა. ბ ა რ ა მ ი ძ ე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, თბილისი, 1959, გვ. 481.
2. კ. კ ე ე ლ ი ძ ე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, თბილისი, 1958, გვ. 697-701; კ. კ ე ე ლ ი ძ ე, ა. ბ ა რ ა მ ი ძ ე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, 1969, გვ. 479-480; გ. მ ი ქ ა ძ ე, ვოლტერის თხზულებათა ქართული თარგმანები („ალზოზა“ და „ზაიზრა“), კრებული: ლიტერატურული ურთიერთობანი, წ. II, თბილისი, 1969, გვ. 252-264; მ ი ს ი ე ე: პიერ კორნელის „სინა“-ს ქართული თარგმანისათვის, კრებული: ძველი ქართული მწერლობა და რუსთველოლოგიის საკითხები, წიგნი V, თბილისი, 1973, გვ. 182-189 და სხვ.
3. ტ. რ უ ხ ა ძ ე, ქართულ-რუსული ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიიდან XVI—XVIII სს., თბილისი, 1960, გვ. 238-239.
4. კრებული დაცულია საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში, ფონდი H, № 209.
5. E. P e t z e r, Johann Peter Uz, Ansbach, 1930.
6. უ ც ი, სწავლა დატკობად სიციცხლისა, ხელნაწერი H-209, გვ. 78. ქვევით ფრჩხილებში ვგეღვან მითითებული იქნება ამ ხელნაწერის გვერდები.
7. პიესაში ნაჩვენებია, თუ ქრისტინანული სარწმუნოებისათვის როგორ სწირავენ თავს-პირველი ჯვაროსნული ლაშქრობის დროს იერუსალიმში, სულთან ალაუნის კარზე მყოფი სახელოვანი რაინდი ოლინტი (მას ერთხანს სარკინოზად იცნობდნენ), მისი სატრფო, ქრისტინანი ქალმწიფილი სოფრონია და მსპივე უმედოდ გამოჩნუებული სპარსეთის პრინცესა კლორინდა. ეს უკანას-

ქელი ოლინტს სთავაზობს საკუთარ ხელსა და ტახტს, თუკი ქრისტიანი რაინდი მოისურვებს გახლეს მასი თანამეცხედრე.

8. Cronegk, Johann Friedrich von Sämtliche Schriften, Bd. II, Calsrye, 1776, გვ. 41-78.

9. იხ. «Deutsche Literatur-Lexikon von Wilhelm Kosch», Bd. I, Bern, 1959, გვ. 805-806.

10. გ. ჯალერის შესახებ არაფერია ნათქვამი არც თეოლოგიის პროფესორის გოტჰოლდ ბოეტერხერს მიერ საგანგებოდ თეოლოგებისა და კულტის მსახურებისათვის დაწერილ გერმანული მწერლობის ისტორიაში (იხ. Gotthold Boetticher, Deutsche Literaturgeschichte, Hamburg, 1906) და არც დიდ კრებულში: «Ich bin bei euch aile Tages». Leipzig, 1903), რომელშიც თავმოყრილია საერთოდ რელიგიურ თემაზე გერმანულ მწერალთა მიერ დაწერილი ყველა მნიშვნელოვანი ქმნილება. ჩვენთვის საინტერესო პოემა მოხსენებულად კი არაა გ. ეგოროვას ბიბლიოგრაფიულ მშობილკაში: Произведения швейцарских писателей на русском языке, კრებულში: «Литература Швейцарии», М., 1969, გვ. 403-412.

11. Albrecht von Haller, Versuch Schweizerischer Gedichte, Göttingen, 1748.

12. კრებული: У д ц, Наука наслаждаться жизнью, перевод с немецкого, М., 1799: Г. Г а л л е р-Царство божие», გვ. 252-276, перевод Петра Победоносцева.

13. რაკი ჩვენთვის ხელმისაწვდომ წიგნსაცეხებში ვერც კრამერის პოემის ორიგინალი მოვიძიეთ, ამიტომ ამ შემთხვევაში ქართული თარგმანი შეუუჭრეტ პეტრე პობედნოსცევისეულ რუსულ თარგმანს; К. К р а м е р, Воскресение мертвых, в кн.: У д ц, Наука наслаждаться жизнью, М., 1799, გვ. 275-279.

14. კლოპშტოკის ამ ოდას უელისხმობდა ლოტე. მას შემდეგ, რაც ქუხილმა და წეობამ ჩაშალა მექლისი, «მე ცრემლით დნამულ თვალბეჭეჩავხედე—მან ხელი ხელზე შემახო და მეუბნებო-კლოპშტოკი. წამსვე მომავონდა კლოპშტოკის ოდა» (გ ო ე ტ ე, ხალგაზრდა ევრტერის ცნებანი, ტფილისი, 1928, გვ. 33.).

15. Klopstocks Werke in einem Band, Berlin und Weimar, 1971, გვ. 45-49.

16. Wieland Christian Martin, Gesammelte Schriften, Bd. II, Berlin, 1909, გვ. 336-404

17. История немецкой литературы, т. 2, გვ. 20, М., 1963, გვ. 180.

18. ქრ. მ. ვილანდის დასახ. წიგნი, გვ. 350.

19. Ewald von Kleist, [Die Frühling, კრებულში: Annemarie Ancr, 'Landschaft der Dichter, Dresden, გვ. 161-164.

20. Kleist Ewald Christian, Sämtliche Werke, Zweiter Theil, Berlin, 1805, გვ. 53.

21. ილია კეონია აღნიშნავს: «უმაჯერესა ღრსუბანი ამ თორმეტ-მარცელოვანის, პლასტიკის მხრივ უნაკლებო იამბიკით დაწერილის ქმნილებისა არს ის ძალა-დაუტანებელი, ცხოველი და უზადო ვრძნობა, ის უხვად მოოქეონი პოეტურნი ხატებანი და შედარებანი და, ბოლოს, ის ზოგან მარტული და თავმდაბალი, ზოგან თამამი და ახოვანი კილო, რომლითაც თავიდან ბოლომდე გამსკვადლულია მისი ყოველივე ჰაჰნი, ყოველივე ხანი, ყოველი ტეპი» (წინასიტყვაობა გ. ავალიშვილის წიგნისა «სხა ცოდვისისა ღმრთისადმი», თბილისი, 1884, გვ. 11).

22. ტრ. რ უ ხ ა ძ ე, ძველი ქართული თეატრი, თბილისი, 1949, გვ. 257-262.

Ш. РЕВИШВИЛИ

НЕМЕЦКИЕ АВТОРЫ В ГРУЗИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ «ПЕРЕХОДНОГО ПЕРИОДА»

Резюме

На рубеже XVIII—XIX веков, в так называемый «переходный период», в грузинской литературе велась большая переводческая работа. Уже изучены образцы переводов с русского и французского языков, но до сих пор совершенно не исследованы переводы сочинений немецкой литературы.

В представляемом труде предметом анализа является характер,

идейная направленность и художественная форма переведенных Г. Авалишвили следующих произведений: «Наука наслаждаться жизнью» Иоганна Петера Уца, «Уединение» Иоганна Фридриха Кронегка, «Бог в буре» Фридриха Готлиба Клопштока; отрывки из поэмы Христофа Мартина Виланда «Чувствования христианина», «Ропщущий человек» Эвальда Христиана фон Клейста, а также «Царство божие» Гамлера и «Воскресение мертвых» Карла Готлиба Крамера.

Переведенные произведения характеризуются аналогичностью и однообразием идей. В них слышатся отзвуки «религиозной поэзии», чувствуется отречение от земной жизни и стремление к одиночеству, недоверие ко всему земному и общественному. Но, несмотря на религиозную оболочку, им не чужд гуманизм, определенный оптимизм и вообще глубокий гражданский пафос. Переживания этих поэтов вызваны расчлененностью страны и немецкого духа; они (поэты) критикуют угнетение и несправедливость, идеализируют патриархальную жизнь на лоне природы и издеваются над пороками цивилизации. В политике они отдают предпочтение опирающемуся на умственное начало монархическому строю, а в философии — пантеизму: отрицают дуализм между богом и вселенной, проповедают идеи, которые позже были подняты на щит основоположниками романтизма.

Зантересованность грузинского переводчика этими произведениями немецкой поэзии была вызвана социальной осложненностью политического положения того времени. Тематика этих переводов, демократический пафос и пантеистические представления были близки автору переводов, воспитанному на великих традициях грузинской классической поэзии.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გერმანული ფილოლოგიის კათედრა

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა ა. ბარამიძემ

მ ა რ ი ნ ე რ ა ხ უ ლ ი ო ზ ი ე ლ ი

ზ ი დ ა და ჯ ა რ ე ს ი უ ზ ე ბ ტ უ რ ხ ა ზ ო თ ა ე რ თ ი ა ნ ო ბ ა ო ლ დ ო ს ჰ ა ქ ს ლ ის
„მ ა ს ხ რ უ ლ ფ ე რ ხ უ ლ შ ი“

ო ლ დ ო ს ჰ ა ქ ს ლ ის (1900—1950 წ წ.) ნ ა წ ა რ მ ო ე ბ ე ბ ის პ ო ე ტ ო ლ ო გ ი უ რ ი პ რ ი ნ ც ი ბ ი ძ ა ლ ი ა ნ ხ შ ი რ ა დ ს ა თ ა უ რ შ ი ე ე ი გ რ ძ ნ ო ბ ა. ა ქ ა ე რ ო მ ა ნ ა ნ ს ა თ ა უ რ ს „Antic Hay“ (ს ი ტ ყ ვ ა ს ი ტ ყ ვ ი თ: მ ა ს ხ რ უ ლ ი, გ რ ო ტ ე ს ყ ე ლ ი ფ ე რ ხ უ ლ ი) ს ი მ ბ ო ლ ო რ ი მ ნ ი შ ე ნ ე ლ ო ბ ა ა ქ ე ს. მ ა ს შ ი ჩ ა ნ ს მ წ ე რ ლ ის თ ვ ა ლ ი თ დ ა ნ ა ხ ლ ი პ ო რ ე ე ლ ი მ ს ო ფ ლ ი ო ო მ ის შ ე მ დ გ ო მ დ რ ო ი ნ დ ე ლ ი ი ნ გ ლ ის ის ს ა ზ ო გ ა დ ო ე ბ ის მ ა ლ ა ლ ი ფ ე ნ ის ს უ ლ ი ე რ ი და ზ ნ ე ო ბ რ ი ე ე ვ ა ნ წ ყ ო ბ ა, ა გ რ ე თ ე ე ს ი ნ ა მ დ ე ლ ის მ ხ ა ტ ე რ უ ლ ი ა დ ქ მ ის ა ე ტ ო რ ს ე უ ლ ი პ რ ი ნ ც ი ბ ი. ა მ ს ი მ ბ ო ლ ო თ ი ა დ ა მ ი ა ნ თ ა მ თ ე ლ ი ც ნ ო ე რ ე ბ ა მ ა ს ხ რ უ ლ ფ ე რ ხ უ ლ ა დ წ ა რ მ ო გ ე ი დ ე ბ ა: ა რ ა ფ ე რ ს ა რ ა ა ქ ე ს ა ზ რ ი, გ ა უ დ ა ა უ რ ე ბ უ ლ ი ა ყ ვ ე ლ ა ლ ი რ ე ბ უ ლ ე ბ ა. ე ს ა რ ის ს ა მ ყ ა რ ო, ს ა დ ა ე ბ ა ტ ო ნ ო ბ ს ის უ ზ ი ლ ა ვ ი ძ ა ლ ა, ა დ ა მ ი ა ნ ს ბ ე დ ის ხ ე ლ შ ი თ ო ჭ ი ნ ა დ რ ო მ ა ქ ე ე ვ ს. ა მ ა ე ე დ რ ო ს ს ა თ ა უ რ შ ი ე ე ჩ ა ნ ს ჰ ა ქ ს ლ ის ა თ ვ ის დ ა მ ა ხ ა ს ი ა თ ე ბ ე ლ ი გ მ ი რ თ ა ს ა ხ ე ე ბ ის შ ე ქ მ ნ ის ე რ თ ე რ თ ი ძ ი რ ი თ ა დ ი ხ ე რ ხ ი — გ რ ო ტ ე ს კ ი¹ და ე რ თ ვ ა რ ა დ ნ ა წ ა რ მ ო ე ბ ის ს ი ლ ე ე ტ უ რ კ ო მ პ ო ზ ი ც ი უ რ ი ა ე ვ ბ ის თ ა ვ ს ე ბ უ რ ე ბ ა ე. ყ ო ვ ე ლ ი ე ე ე ს „ფ ე რ ხ უ ლ ის“ ც ნ ე ბ ს ე ყ რ დ ნ ო ბ ა (ფ ე რ ხ უ ლ ი, რ ო გ ო რ ე ც ნ ო ბ ი ლ ი ა, წ ა რ მ ო ა დ გ ე ნ ს ხ ე ლ ა ხ ე ლ ჩ ა ე ი დ ე ბ უ ლ ა დ ა მ ი ა ნ თ ა წ რ ი უ ლ ც ე ე ვ ა ს). რ ო მ ა ნ ა ნ ს პ ე რ ს ო ნ ა ე ე ბ ი მ ა ს ხ რ უ ლ ფ ე რ ხ უ ლ შ ი ჩ ა ბ მ უ ლ ი ს ა ტ ი რ ე ბ ის მ ს გ ა ვ ს ა დ უ ა ზ რ ო დ ტ რ ი ა ლ ე ბ ე ნ ლ ო ნ დ ო ნ ის ქ უ ჯ ე ბ შ ი. 1920 წ ლ ის ლ ო ნ დ ო ნ ი ე რ თ დ რ ო ს ა და ე რ თ ს ი ვ რ ც ე შ ი ა ე რ თ ი ა ნ ე ბ ს ა მ მ ა ს ხ რ უ ლ ი ფ ე რ ხ უ ლ ს გ მ ი რ ე ბ ს — გ ა მ ბ რ ი ლ ს, შ ი რ ო უ ტ ე რ ს, რ ო ზ ის, კ ო ლ მ ე ნ ს და ს ხ ე ვ ს.

რ ო მ ა ნ შ ი ე ს ს ი მ ბ ო ლ ო „მ ა ს ხ რ უ ლ ი ფ ე რ ხ უ ლ ი“ ს ხ ე ა დ ა ს ხ ე ვ ა მ ხ ა ტ ე რ უ ლ ს ა ხ ე დ და ს ი მ ბ ო ლ ო დ ი შ ლ ე ბ ა. თ ი თ ქ მ ის ყ ვ ე ლ ა გ მ ი რ ი რ ო მ ე ლ ი მ ე ც ნ ო ე ლ ის ა ს ო ც ი ა ც ი ა ს ი წ ე ე ვ ს. რ ო მ ა ნ ს ჰ ყ ა ე ს თ ა ვ ის ი კ ა რ ნ ა ვ ა ლ უ რ ი უ შ მ ა კ ი და კ ა რ ნ ა ვ ა ლ უ რ ი მ ა ს ხ ა რ ა. ს ი უ ე ე ტ ი გ ა დ ა ტ ე ი რ თ უ ლ ი ა კ ა რ ნ ა ვ ა ლ ე ს ა თ ვ ის დ ა ნ ა ხ ა ს ი ა თ ე ბ ე ლ ი გ ა დ ა ე მ ე ბ ი თ და მ ო უ ლ ო დ ნ ე ლ ი შ ე ხ ე ე დ რ ე ბ ი თ, რ ო მ ე ლ ნ ი ც ა ლ ს ა ვ ს ე ა უ ც ნ ა უ რ ი ს ი ტ უ ა ც ი ე ბ ი თ.

ს ა თ ა უ რ შ ი ე ე გ ა მ ო ე ლ ე ნ ი ლ ი მ ხ ა ტ ე რ უ ლ ი ხ ე დ ე ვ ა ა ლ ე ი ძ ე ბ ს გ ა რ კ ე ე უ ლ ე ჯ ა ნ რ უ ლ ტ რ ა დ ი ც ი ა ს, რ ო მ ლ ის ძ ი რ ე ბ ი დ რ მ ა დ ი ჰ რ ე ბ ა კ ა რ ნ ა ვ ა ლ უ რ ფ ო ლ კ ლ ო რ შ ი. ა ლ ს ა ნ ი შ ნ ა ვ ი ა, რ ო მ მ ო ლ დ ე რ ნ ის ტ უ ლ რ ო მ ა ნ შ ი ე ა ნ რ ის მ ს ო ფ ლ მ ხ ე დ ე ე ლ უ რ ა ს ჰ ე ქ ტ ს ე მ ლ ე ვ ა ტ რ ა დ ი ც ი ა ს ს ა ბ ი რ ს ა ბ ი რ ო ნ ე გ ა ბ ე ტ უ რ ნ ი ჰ ი ლ ის ტ უ რ ი უ ლ ე რ ა დ ო ბ ა, მ ა ს შ ი ე რ ა თ რ ო უ ლ ა დ შ ე ნ ა რ ჩ უ ნ ე ბ უ ლ ი ა, თ ა ნ გ ა რ დ ა ქ მ ნ ი ლ ი ა ე ა ნ რ ის შ ი ნ ა გ ა ნ ი ა რ ს ი.

რ ო გ ო რ ვ ლ ი ნ დ ე ბ ა ზ ე მ ო ხ ს ე ნ ე ბ უ ლ ი ე ა ნ რ უ ლ ი ტ რ ა დ ი ც ი ა ჰ ა ქ ს ლ ის ა მ რ ო მ ა ნ შ ი?

„მ ა ს ხ რ უ ლ ი ფ ე რ ხ უ ლ ი“ გ ა მ ო ხ ა ტ ა ვ ს მ ო ლ დ ე რ ნ ი ზ მ ის გ ა რ კ ე ე უ ლ ი მ ი მ დ ი ნ ა რ ე ო ბ ის ა თ ვ ის დ ა მ ა ხ ა ს ი ა თ ე ბ ე ლ მ ხ ო ლ ო დ ნ ი ჰ ი ლ ის ტ უ რ ს უ ლ ის კ ე ე თ ე ბ ა ს, თ ე რ ა მ დ ე ნ ა დ მ ე მ ა ი ნ ე უ ჰ ი რ ის ს პ ი რ დ ე ბ ა მ ა ს?

თ ო ჭ ი ნ ის მ ო ტ ი ე ე თ ო ჭ ი ნ ის ტ რ ა გ ე დ ი ა მ ხ ო ლ ო დ, რ ო მ ე ლ ს ა ე ა რ ა ე ი თ ა რ ი

¹ ა ლ ს ა ნ ი შ ნ ა ვ ი ა, რ ო მ თ ო ჭ ი ნ ის მ ო ტ ი ე ე გ რ ო ტ ე ს კ ის ე რ თ ე რ თ ი ძ ი რ ი თ ა დ ი შ ე მ დ ა დ ე ნ ე ლ ი ნ ა წ ი ლ ი ა.

გამოსავალი არა აქვს, და ნიღაბი კი მარტო სიცარიელის სიმბოლოა, თუ პაქ-სლის თვალთ აღქმული სამყარო, მასხრული ფერხულის უზარო ტრიალში რომ ჩაბმულა, თვითონვე შეიცავს თავისი აღდგენის შესაძლებლობას?

ამ საკითხების გარკვევა წარმოადგენს წინამდებარე წერილის მიზანს.

„მასხრული ფერხულის“ სამყარო, ერთი შეხედვით, ჩიხშია მომწყვედეული. სიუჟეტი წრეში ტრიალის შთაბეჭდილებას ტოვებს. აღსანიშნავია, რომ წრეში ტრიალის შეგრძნება რომანის მნიშვნელოვანი სივრცობრივი, აგრეთვე დროული და აზრობრივი განზომილებაა: უმიზნოდ ტრიალებს რეკლამა პიკადილიზე, ბრუნავენ შიროუტერის დამაგრებელი ველოსიპედის ბორბლები, ტრიალებენ მოქმედი პირები რესტორნიდან გამოსასვლელ მრგვალ კარებში. წრეში ტრიალებენ მასხრული ფერხულის გმირები სამეჯლისო საღამოზე. ზედმეტად გამნიშვნელოვანებულა ტაქსის წრიული მოძრაობა ლონდონის გარშემო. როზის ოდისეა მასხრული ფერხულის გმირებს შორის და ა. შ. მასხრულ ფერხულში ჩაბმული ადამიანები დაუსრულებლად ხედებიან ერთმანეთს ხან წინასწარი შეთანხმებით, ხან შემთხვევით. რომანი მთავრდება ისევე ერთ-ერთი მომავალი შეხვედრის მინიშნებით. გაუთავებელ შეხვედრებს სიმბოლური მნიშვნელობა აქვს რომანში, რადგან ამ შეხვედრების დროს აშკარად იგრძნობა ადამიანთა ერთმანეთისაგან გაუცხოება. იმართება დიალოგები ჰეშმარიტი კომუნიკაციის, კონტაქტის გარეშე. თავისი ხასიათით ამ დიალოგებს შეიძლება ანტიდიალოგებიც კი ვუწოდოთ.

საერთო ფერხულის ნაწილად აღიქმება ერთადერთი ჰეშმარიტი დიალოგი² გამბრილსა და ემილის შორის. მათი შეხვედრის ეპიზოდის დასაწყისი და დასასრული მასხრული ფერხულის სამყაროს უშუალო ნაწილია. გამბრილი რაბლეზიური გმირის ნიღბით („ძლიერი მამაკაცი“) მიდის გამოფენაზე, რათა გაიცნოს და მიიზიდოს თავგადასავლს მოყვარული გოგონები. მისი გაბურძგნული ბაკენბარდები და ფართომხრებიანი კოსტაუმი ახალგაზრდა ქალების ყურადღებას იპყრობს. გოგონების ხითხითი მათი გაცნობის საბაბი ხდება. ემილის უცნაური საიდუმლოც (რამდენიმე თვის წინათ გათხოვილი ემილი ისევე ქალიშვილად დაბრუნდა სახლში) ამ სამყაროს უშუალო ნაწილია. გამბრილი ემილის შეხვედრა ისევე მოულოდნელად მთავრდება, როგორც დაიწყო. ეს არის თითქოს დასაწყისის დასასრული. გამბრილი ემილისკენ მიმავალ გზაზე მოულოდნელად გადაეყრება მაირა ვივიუს, რომელიც რომანში „ქალბატონ არარად“, ამაოების სიმბოლოდ იხსენიება და იწყება მისი კლოუნადა. მასხრის ნიღაბს ამოფარებული გამბრილი თანმიმდევრულად ამდაბლებს, უარყოფს, ამასახარავენს თავის დამოკიდებულებას ემილთან, რაც ფაქტიურად მისთვის საკუთარი „მე“-ს უარყოფას უტოლდება.

გამბრილისა და ემილის დიალოგი — სულიერი კონტაქტი უარყოფილია რომანის სიუჟეტის შემდეგ ეპიზოდებში, პაროდირებულია ყველა თვალთახედვით, როგორც XX საუკუნისათვის შეუძლებელი, მიუღებელი იდეოლოგიური ურთიერთდამოკიდებულება, როგორც შემთხვევითი გადმონაშთი. რომანის გმირთა და თვითონ მთხრობელის თვალთახედვითაც ეს ასეთივე ანაქრონიზმად აღიქმება, როგორც რენის მიერ დაგეგმილი ლონდონის მაკეტი ამ შემთხვევით შემორჩენილი მყუდრო ქუჩა ქალაქის შუაგულში — თავისი შოშიების გუნდითა და ჭადრის ხეებით. ამ ეპიზოდს თვით მასში მო-

² დიალოგის ცნება აქ გაიგებებულია სულიერი კონტაქტის ცნებასთან.

ნაწილზე გმირებიც კი აღიქვამენ როგორც ზმანებას, მოჩვენებას, ილუზიას, მოუხედავად იმისა, რომ მას მკვეთრად გამოხატული ქრონოტოპი აქვს—ლამით გამბრილთან სახლში. ილუზორული და შემთხვევითი, XX საუკუნისათვის არატიპური ხასიათი ამ ეპიზოდისა, აგრეთვე ნომდევნო კონტრასტული ეპიზოდი, სადაც მისი უარყოფა, დამდაბლება ხდება, მასხრული ფერხულის საერთო სუსტემაში, შინაგან ლოგიკაში მოაქცევს მას, იმ სისტემაში, რომელშიაც ყველა დადებითი განცდა თუ მოვლენა მხოლოდ იმიტომ შემოდის, რათა უარყოფილ იქნეს, დაგვარწმუნოს ყოველივეს უფასურობაში.

„მასხრული ფერხული“ გმირები სტატეკურები არიან, არ ვითარდებიან. ისინი რსეთ განზოგადებულ, სიმბოლურ ფიგურებად აღიქმებიან, რომელნიც საერთო ფერხულში ერთხელ და სამუდამოდ არჩეული დევიზით მონაწილეობენ.

ამ ფონზე გამოიყვეთება ცენტრალური ფიგურის — გამბრილის ცხოვრების გზა, რომელიც რომანის ჩაკეტილ, „მომრგვალებულ“, წრიულ, ცალსახა მთლიანობას სხვანაირად გაგვაზრებიანებს, სხვა კუთხით დაგვანახებს. გამბრილის გზა, ერთი მხრივ, ნეგატიურად აღქმული მასხრული ფერხულის ცენტრალური სიუჟეტური ხაზია, რომელსაც ნაწარმოების გარე სიუჟეტური ხაზი შეიძლება ვუწოდოთ. მეორე მხრივ კი ეს არის მისი სულიერი ცხოვრების განვითარების გზა, რაც გაიზარება, როგორც რომანის შიდა სიუჟეტური ხაზი.

რომანის გარე სიუჟეტური ხაზი იწყება გამბრილის გზით (ის ანებებს სასახურს თავს, იწყებს „ცხოვრებას“) და მთავრდება მისი და მარას ერთად ლონდონის გარშემო ტაქსით უაზრო ტრიალით. აქვე მინიშნებაა გამბრილის მომავალი გზისა, რაც ფაქტიურად წრიული ტრიალის გაგრძელებას უნდა ნიშნავდეს. მაგრამ გამბრილის ეს გზა აღიქმება როგორც საკუთარი თავისგან გაქცევის სხვადასხვა საშუალების ძიება. მის მოქმედებას, მოძრაობას მხოლოდ მექანიკურ-სივრცობრივი ხასიათი აქვს. აღსანიშნავია, რომ ამ სიუჟეტურ ხაზში გამბრილის ხასიათის, ბუნების შეცვლა მხოლოდ გარეგნულად ხდება. განიერი, ფართომხრებიანი ტანსაცმელი, აგრეთვე მიწებებული წვერი „რბილ და მელანქოლიურ“ გამბრილს „სრულყოფილ მაშაყადად“ გადააქცევს, ხოლო კოკლომით სიარული კი მასხარად. მასხრის ნიღაბი მისთვის ყოველგვარი პასუხისმგებლობის მოცილებას საშუალებას.

როგორც აღვნიშნეთ, რომანის შიდა სიუჟეტურ ხაზს ქმნის გამბრილის შინაგანი ცხოვრების გზა, რომანში მისი შინაგანი მეტყველებას საშუალებით რომ ვლინდება. სხვა გმირთა შინაგანი მეტყველება ქმნის ფონს, რომელზედაც გამბრილის გზა გამოიყვეთება.

გმირთა შინაგან მეტყველებაში ერთი ადამიანის სწრაფვა მეორე ადამიანისაკენ, სულიერი კონტაქტის, დიალოგის სურვილი (სოციალური ინსტიქტი) წარმოვედგება როგორც ადამიანის არსებითი, თანდაყოლილი თვისება. ამ ფონზე გარე სიუჟეტური ხაზს ყოველსმომცველი ნიპილისტური სულისკვეთება. ყოველსმომცველი ანტიდიალოგი გაიზარება როგორც ადამიანის ამ თანდაყოლილი სულიერი ინსტიქტის მარცხის შედეგი. ეს აზრი მიისწრაფვის გმირთა შინაგან მეტყველებაში ტექსტობრივი გამოვლენისაკენ და ზოგ შემთხვევაში თავს იჩენს გარე სიუჟეტურ ხაზშიც ცალკეული სიმბოლოების სახით.

მასხრულ ფერხულში ტრიალებს მარა, გამბრილის მეგობარი ქალი, რომელიც „ტრაგიკულ ნიღაბად“, „ქალბატონ არარად“ იქცა მას შემდეგ, რაც ხუთი წლის უკან ომში საყვარელი ადამიანი დაკარგა. მისი ოცნება—ადამიან-

თა ცხოვრება პარალელური ხაზების მსგავსად მიდიოდეს, რომ გამოირიცხოს ამ ხაზთა შეხების შესაძლებლობა, შებრუნებული სახეა მაირას აუხდენელი ნატერისა — იპოვოს ტოლი, მიაღწიოს კონტაქტის უმაღლეს სახეს — სიყვარულს. იგივე ინსტინქტია ირონიზებული გამბრილის ოცნებით — გაიცნოს „მილიონობით სულიერი მეგობარი“ ყოველდღიურად. აქვეა როზიც, რომლის სწრაფვამ ოჯახური იდილისაკენ მარცხი განიცადა. ის მხოლოდ მაშინ გახდა იდეალი თავისი მეუღლისათვის, როდესაც სრულიად დაკარგა მასთან კონტაქტის დამყარების სურვილი, და მიხვდა, რომ ურთიერთობის დროს მთავარია იყო «A perfect example of non-existence». აქვე ტრიალებს ლიპიატიც. მთელი ცხოვრება რომ ცდილობს ჩაახშოს თავისი კვანძოვანი ხმა და მოიხრგოს ხელოვანის ნიღაბი. მისი ძლიერ განვითარებული სოციალური ინსტინქტი ყველაზე კარგად მკლავდებდა რომანის ბოლოს — მაირასთვის განკუთვნილ წერილ-აღსარებაში. იგივე შეიძლება ითქვას სხვა პერსონაჟების შესახებაც.

გარე სოუჟეტურ ხაზში ეს ინსტინქტი ისევე ირონიზებული და პაროდირებულია, როგორც სხვა წარსული ღირებულებები; სიკეთესა და სიბოროტეს შორის განსხვავება, პასუხისმგებლობისა და მოვალეობის შეგრძნება, სამყაროს პარმონიული აღქმის უნარი, სიჩუმის საკეთე და სხვა. ამ ინსტინქტის ირონიზება უკავშირდება მოღერნისტული რომანის სხვა თემებს, როგორცაა: ბუნებასთან დაშორების ავადმყოფური განცდა, ცივილიზაციის უარყოფითი გავება და ა. შ.

სოციალური ინსტინქტის უფასურობის შეგრძნება გმირებს აუცხოებს საკუთარი თავისგან, ადამიანი უარყოფს თავის „მე“-ს, თავის არსსა და ცდილობს იქცეს ნიღაბად; მისი შინაგანი ხმა არასოდეს არ გამოდის გარეთ. გმირთა შინაგან მეტყველებაში სოციალური ინსტინქტის წამიერი გავლენა გაიზრება როგორც ნიღბის ჩამოვარდნა; ნიღაბი სწრაფადვე უბრუნდება თავს ადგილს. ადამიანი ამ სამყაროში ჯერ კიდევ მთლიანად არ არის დაუფლებული თავის ნიღბს. ნიღბის ქვეშ არის არა არაა, არამედ უარყოფილი, დათრგუნვილი „მე“. ნიღბის ჩამოვარდნისას გმირთა შინაგანი სამყაროს წამიერი გავლენა ცი კი საკმარისია, რომ აღვიქვათ თითოეულის ითაკა, რომელზეც დაბრუნების იმედი აღარავის არა აქვს და არც არავინ ცდილობს. მაგრამ, აღსანიშნავია, რომ უარყოფილი და დათრგუნვილი, ის ჯერ კიდევ მაინც არსებობს. მასხრული ფერხულის წევრებიდან მთლიანად ნიღაბდებული მხოლოდ მერკატანია, რომელიც გაიგივებულია თავის „უაღრესად დახვეწილ ბუნდუართან“ და „ზედმიწვენიო ზუსტ სიტყვასთან“.

ნაწარმოების გარე სოუჟეტურ ხაზში არის აშკარა სიმბოლო „შოშები“. ეს სიმბოლო ლეიტმოტივად გასდევს მთელ რომანს და ნაწარმოების ფარულ აზრს გამოავლენს. შოშების გუნდი დანახულია უფროსი გამბრილის თვლით. ამ ჩიტების აღქმისას წამოწეულია მათი განსაკუთრებული გუნდური ინსტინქტი, უსიტყვო კომუნიკაციის, უფროსი გამბრილის სიტყვით რომ ეთქვათ, „ტელეპათიის“ უნარი. უფროსი გამბრილისთვის შოშების გუნდი სიმბოლოა ცოცხალ არსებებს შორის პირდაპირი, უშუალო კომუნიკაციის შესაძლებლობისა. მისი აზრით, ადამიანმა ეს უნარი მხოლოდ იმიტომ დაკარგა, რომ

² ამ ორი გმირის სურვილი ნაწილად ამ რომანისათვის დამახასიათებელი „ოცნების“ ტიპისა, რომელსაც შეიძლება პაროდითად ანტიოცნება ეწოდოს. პაქსლის შემდეგ რომანებში ანტიოცნება ანტიუტოპიის სახეს იღებს.

სიკოცხლის უმეტეს ნაწილს ის უსულო საგნებთან ატარებს. აღსანიშნავია, რომ შოშაების გუნდი, ისევე როგორც უფროსი გამბრილი, თავისი არსებით წარსულ ღირებულებებს მიეკუთვნება. არ უნდა იყოს შემთხვევითი, რომ ისინი რომანში მხოლოდ საღამო ეამს გვხვდებიან.

ნაწარმოების სიღრმისეული აზრი სხვანაირად გაგვაზარებინებს რომანის ერთადერთ დიალოგს — გამბრილსა და ემილს შორის. გარე სიუჟეტურ ხაზში ეს დიალოგი, როგორც აღვნიშნეთ, ერთ-ერთი ანტითეზური დაპირისპირების წყვილს წარმოადგენს. ნაწარმოების საერთო ფონზე კი ამ ორი გმირის შეხვედრა თავისი ინტენსიურობით, მიუხედავად ხანმოკლეობისა, თავისთავად, დამოუკიდებელ მნიშვნელობას იღებს, გამოეყოფა თავის ანტითეზურ წყვილს, სიმბოლოს დონემდე მალღდება და უპირისპირდება რომანის ფართო მხატვრულ სივრცეს—ე. წ. ანტიდიალოგურ სამყაროს. ის მიიზიდავს რომანში მოცემულ ყველა დადებით გაცდას, უარყოფილ ღირებულებას, დათრგუნვილ შეუძლებელ „მე“-ს ანუ კომუნიკაციის, კონტაქტის, დიალოგის აწ უკვე აღარაჩსებულ უნარს. გარე სიუჟეტურ ხაზში გამბრილისა და ემილის შეხვედრა დავიწყებას ეძლევა. ქრება, როგორც „სანთლები“ (რომელიც რომანში სასრული დროის სიმბოლოდ გვევლინება). მას არ მოჰყვება არაერთი შედეგი — მასხრული ფერხული გრძელდება.

რომანის მთლიანობაში კი (რაც გარე და შიდა სიუჟეტური ხაზების ერთიანობით იქმნება) ის უკავშირდება „დიდ დროს“, იჭრება მომავალში, როგორც ადამიანის პოტენციური შესაძლებლობების სიმბოლო, როგორც ნატურის ასრულება. ამ დიალოგს გაცვაართ კონკრეტულიდან, 1920 წლის ინგლისიდან — ადამიანთა სინამდვილისაკენ საერთოდ. გამბრილისა და ემილის დიალოგი წარმოადგენს ერთგვარ ბიძგს, რომელსაც ნაწარმოებმა ცენტრალური ფიგურა გამბრილი წრეში უაზრო ტრიალიდან, ავტომატური მოქმედებიდან გამოჰყავს. ეს კონკრეტული შედეგი ამ დიალოგს რეალობას ანიჭებს და მას აწყო დროის ერთ-ერთ რეალურ შემადგენელ ნაწილად ხდის⁴.

როგორც აღვნიშნეთ, გამბრილის შინაგანი ცხოვრების გზა, შინაგანი დინამიკა ქმნის ნაწარმოების შიდა სიუჟეტურ ხაზს, რომელიც გარე სიუჟეტურ ხაზთან უშუალო კავშირით ვითარდება. შიდა სიუჟეტური ხაზი გამოვლინდება გამბრილის შინაგანი მეტყველებით, რომელიც წარმოადგენს შინაგანი დიალოგისა და ანტიდიალოგის თანმიმდევრულ მონაცვლეობას.

შინაგან დიალოგსა და ანტიდიალოგს⁵ განსხვავებული სტრუქტურა აქვთ რომანში. შინაგანი დიალოგის პოლემიკური ხასიათი განაპირობებს მის სინტაქსურ და აქცენტურ აგებულებას. შინაგან დიალოგში გამბრილი ერთმანეთს უპირისპირებს სახარების ბატონ პელვისა და დედამისისეულ გაგებას.

⁴ „მასხრული ფერხული“ პოეტის მნიშვნელოვან თავისებურებას წარმოადგენს დაპირისპირებულ წყვილთა მოცემა: აწყო—წარსული, სინთეზ—სნაური და სხვა. გარე სიუჟეტურ ხაზში მოცემული ხატები და მოვლენები გაცვაებულ ანტითეზებს ქმნის, განსხვავებულ „ქარნაველიზებულ“ ლიტერატურისათვის დამახასიათებელი ამბივალენტური ხედვისაგან, რომელიც მოვლენას მთლიანობაში აღიქვამს.

⁵ მნიშვნელოვანია, რომ გამბრილ-ემილის დიალოგი კულმინაციას სრული დემილის დროს იღვეს. „დიდი დროის“ სიმბოლოდ „მდინარე“ გვევლინება.

⁶ შინაგანი დიალოგი წარმოგვიდგება როგორც გმირის საუბარი თავის „მე“-სთან, თავის არსთან, ანტიდიალოგი კი როგორც გმირის საუბარი თავის ნიღბთან, სტატეკურ გმირებთან. ეპიზოდური ხასიათის გამო, შინაგანი დიალოგი აღიქმება, როგორც ნიღბის ჩამოვარდნა.

აწმყოსა და წარსულს; ის ეძიებს „ლმერთის“, „სიკეთის“, „მოვალეობისა“ და „პასუხისმგებლობის“ გრანობების ახალ მნიშვნელობებს. მისი შინაგანი მეტყველება საესეა კითხვისა და ძახილის ნიშნებით, პირობითი და გამყოფი შეკითხვებით, ელიფსური წინადადებებით, დანაწევრებული და ფრაგმენტული სინტაქსით. საკითხის მუდმივი გადაუჭრელობა, მუდმივი ეჭვი აიძულებს გამბრილს ედიოს გამოსავალი, რეალურად შესაძლებელი სიტყვა.

ანტიდიალოგის შინაგანი სტრუქტურა მშვიდია და თავდაჯერებული. ის საესეა არა კითხვის ნიშნებით, ეჭვით, არაფრად, ბატონ პელვისა და მერკაპტანისეული „რწმენით“, „სინათლით“. ამ მხრივ საინტერესოა რომანის პირველი თავი, რომელიც იწყება გამბრილს შინაგანი დიალოგით და მთავრდება შინაგანი ანტიდიალოგით. შეუძლებლობა, ერთი მხრივ, აწმყოში „რწმენის“ და „სიკეთის“ არსებობისა, მეორე მხრივ კი, მუდმივად ეჭვით ცხოვრებისა — ბადებს გამბრილისათვის არსებობის ერთადერთ შესაძლებელ ფორმას—ირონიას, გროტესკს, პაროდიას, ერთადერთ შესაძლებელ სიტყვას — მასხრულს. გამბრილს შინაგანი ანტიდიალოგი წარმოადგენს თავის თავთან გაუცხოების დასაწყისს, რაც შემდეგ სხვებისაგან გაუცხოების საფუძვლად გვევლინება.

გამბრილი ტოლთან შეხვედრამ, ინტენსიურმა პოზიტიურმა განცდამ დაარწმუნა თავისი შინაგანი ხმის რეალობაში. მან ემილისთან ურთიერთობისას აღმოაჩინა თავისი საკუთარი განდევნილი „მე“. გამბრილის შინაგანი დინამიკა უშუალოდ გამოვლინდა შიდა სიტუეტურო ხაზის საშუალებით, რომელიც მთავრდება გამბრილის შინაგანი დიალოგით. რომანის ბოლო თავში მოცემულ გამბრილის შინაგან დიალოგს აღარა აქვს პოლემიკური ხასიათი. აქ აღარა ეჭვი, ზერყეობა. გამბრილისათვის რაღაც დასრულდა და ნათელი გახდა. ამ დიალოგში ერთ ამზაცადაა გაერთიანებული ყველა მის მიერ განდევნილი ღირებულება, რომელიც მას აწმყო დროისათვის შეუფერებლად მიაჩნდა. ის წარმოადგენს ერთგვარ პასუხს რომანის პირველი თავის შინაგან დიალოგში დასმულ შეკითხვებზე. ემილისთან ურთიერთობამ გამბრილი დაარწმუნა წარსული განდევნილი ღირებულებების რეალობაში, მიუხედავად მათი მხოლოდ ეპიზოდური გამოვლინებებისა (ამავე რიგს მიეკუთვნება უფროსი გამბრილის მოქმედება, რომელიც გამბრილისათვის აშკარა სიკეთის სიმბოლოდ იქცა: უფროს გამბრილს მეგობრის სიყვარულმა საკუთარი თავი დააეიწყა. მან ვალში ჩაჯარღნილი პარტიულის წიგნების გამოსასყიდად გაყიდა ლონდონის მკვეტი, რომელიც მისი განუხორციელებელი ოცნების სიმბოლოს და საამაყეს წარმოადგენდა). გამბრილი ფიქრობს წავიდეს ლონდონიდან და რომელიღაც სასტუმროში დაწეროს იმზე, რაც აღარდებს, რაზეც ფიქრობს, მიუხედავად იმისა, რომ ის დაწმუნებულია არავინ დაიჯერებს მის გულწრფელობას და ევლაც. საპირფარეოში კითხვისას, ალბათ დასცინებს კადეც“.

გარე სიტუეტური ხაზის თითქმის ბოლოს, რომელიც მალე მოსდევს გამბრილის შინაგან დიალოგს, არის ერთადერთი სიტყვა გამბრილის სულიერ დინამიკას რომ გამოაუღენს. ეს არის გამბრილისა და მიირას დიალოგში ნახშიარი «tomorrow» („ხვალ“), რომელიც პირდაპირი მნიშვნელობით გამოიყენება (განსხვავებით გამბრილის აღრინდელი მასხრული სიტყვიდან), უპირისპირდება მიირას «tomorrow»-ს, აწმყოში რომ არის ჩაკეტილი, და მხოლოდ წრიული ტრიალის გავრძელებად აღიქმება. გამბრილისთვის „ხვალ“ არის საკუთარი „მე“-ს გამოვლენის შესაძლებლობა. გამბრილის მთლიანი დაბრუნება თავის თავთან რომანის

ტექსტობრივი სტრუქტურის გარეთაა, მაგრამ აქ არის საწყისი და მისი რეალობის შევრძნება. გამბრილის დაბრუნება საკუთარ თავთან — სამყაროს აღიარებას, მიღებას უტოლდება, მოასწავებს იმ სამყაროს მიღებას, რომელიც მისთვის უკვე დიალოგისა და ანტიდიალოგის, სულისა და სხეულის, სიკეთისა და სიბოროტის ერთიანობას წარმოადგენს. ეს განცდა უპირისპირდება ნიჰილისტურ სულისკვეთებას.

თავის მხრივ გამბრილის მომავალი გზა ამბივალენტურად აღიქმება. ერთი მხრივ, გარეგნულად ის გაიაზრება, როგორც ესკეპიზმის ერთ-ერთი საშუალება⁷ (ასე აღიქვამს მას, მაგალითად, მაირა ვივიში: „წადი“ ლონდონიდან — ეუბნება ის გამბრილს, „ეს ხშირად შეეღის“), და, მეორე მხრივ, — გამბრილის გზა, რომანის ერთადერთ დიალოგთან ერთად, სცილდება ნიჰილისტური სულისკვეთებით გამსჭვალულ წრეს, იჭრება მომავალში.

ჩიხში მოქცეული სამყაროს სტატიკური გმირები ქმნიან ერთგვარ ფონს, რაც გამოკვეთავს დინამიკურ ცენტრალურ გმირს — გამბრილს. გმირის ეს ღიაობა⁸, დაუსრულებლობა, რაც მთელი რომანის ღიაობის საფუძველს წარმოადგენს, აღიქმება როგორც ჩიხში მოქცეული სამყაროს წრიული ტრიალის ერთგვარი გარღვევა.

ამრიგად, „მასხრულ ფერხულში“ ამ ორი სიუჟეტური ხაზის ერთიანობა ქმნის ნაწარმოების კომპოზიციას. ეს არის ის დონე, ის უმაღლესი მხატვრული სტრუქტურა, რომელზედაც ვლინდება ნაწარმოების სიღრმისეული აზრი.

რომანის მთლიანობა, განსხვავებით ცალკეული ხატებისა და მოვლენებისა, რომელიც გაქვავებული ანტიფიზის წყვილებს წარმოადგენენ, როგორც ვხედავთ, დინამიურია. ეს უკანასკნელი ძირითადად ვლინდება დიალოგური და ანტიდიალოგური სამყაროების შეჯახებაში, ერთიანობაში, რაც თავის მხრივ წარმოადგენს სხვა სტატიკური დაპირისპირებებს გაერთიანების საფუძველს.

ქანრის შინაგანი არსი გამოვლინდა რომანის მთლიანობაში, რომელიც შეიცავს დაპირისპირებების მოხსნისაკენ სწრაფვას.

აღსანიშნავია, რომ ჰაქსლის მომდევნო რომანებში ზემოხსენებული ამბივალენტური არის ორ ხაზად გაიშალა — იგულისხმება ჰაქსლის ორი რომანი „ჰქვიანი ახალი ქვეყანა“ და „კუნძული“. „ჰქვიანი ახალი ქვეყანა“. არის ლოგიკურ ბოლომდე დაყვანილი ანტიდიალოგი, სადაც სოციალური ინტინქტის შესაძლებლობა ძირშივეა აღმოფხვრილი, რადგან ხელოვნურად, წამლებისაგან გაჩენილ ადამიანებს არ შეიძლება ჰქონდეთ თანდაყოლილი ინსტინქტი მეორე ადამიანისაკენ სწრაფვისა. ამ რომანს ანტიუტოპიაა უწოდებენ. მეორე რომანი „კუნძული“ სამყაროს მაქსიმალური ჰარმონიის გამოვლენას ემსახურება.

ჰაქსლის „მასხრული ფერხული“ მიეკუთვნება მოდერნისტული რომანის განვითარების იმ ხაზს, სადაც ნიჰილიზმი არ არის ყოვლისმომცველი მსოფლშეგრძნება. „მასხრული ფერხულის“ ჩიხში მოქცეული სამყარო თვითონვე შე-

⁷ აღსანიშნავია, რომ „გზა“, როგორც ესკეპიზმის ერთ-ერთი ფორმა, ირონიზებულია შიროუტერის უგზო გზით, გზით, რომელიც არსად არ მიდის, რადგან დამარტბულ ეელოსიპედზე მდომი მეცნიერი თავისი უცნაური ცდის ჩატარებისას მხოლოდ დროსა ფარავს.

⁸ გამბრილი აგრეთვე რომანის ერთადერთი გმირია, რომელიც მისწრავს სამყაროს ერთიანობის, ჰარმონიულობის შეგრძნებისაკენ. სამყაროს მთლიანობა გამბრილისთვის სულისა და სხეულის ერთიანობაში მდგომარეობს. სხვა გმირებთან ეს მოტივი მხოლოდ პაროდირებული და ირონიზებული ფორმით გვეხვება.

იცავს თავისი აღდგენის შესაძლებლობას. აქ აწმყო ისეა წარმოდგენილი, რომ მასში უკვე აშკარად იგრძნობა შესაძლებელი მომავლის პოზიტური ჩანასახი.

М. М. РЧЕУЛИШВИЛИ

ЕДИНСТВО ВНУТРЕННЕЙ И ВНЕШНЕЙ СЮЖЕТНЫХ ЛИНИЙ В «ШУТОВСКОМ ХОРОВОДЕ» ОЛДОСА ХАКСЛИ

Резюме

По нашему мнению, в «Шутовском хороводе» Олдоса Хаксли выделяются две сюжетные линии: внутренняя и внешняя. Единство этих двух линий и создает композицию произведения. Это та наивысшая художественная структура, на уровне которой выявляется глубинный смысл произведения. Целостность романа, в отличие от отдельных образов и явлений, составляющих устойчивые, неизменные пары антитез, динамична. Динамичность проявляется, главным образом, в столкновении, в единстве диалогического и антидиалогического миров, что, в свою очередь, является основой единения иных стилистических противопоставлений.

Внутренняя сущность жанра выявляется в целостности романа, которая содержит в себе стремление к снятию противопоставлений.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ინგლისური ფილოლოგიის კათედრა
წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა გ. ქიზლაძემ

პაპა დედამიწისკენ

ბუნების დაცვის საკითხები ხალხურ ეროვნებასა და
ზემირსიტყვიერებაში

ბუნების დაცვა ამჟამად დიდმნიშვნელოვანი პრობლემაა, არა მარტო ცალკეული ქვეყნებისა და სახელმწიფოებისათვის, არამედ საერთაშორისო მასშტაბითაც. ამ პრობლემას საბჭოთა კავშირში დიდი ყურადღება ექცევა. საბჭოთა კავშირის ყველა რესპუბლიკამ უმაღლესი საბჭოს სესიებზე მიიღო ბუნების დაცვის კანონი. უკანასკნელი ორი ათეული წლის მანძილზე მოწვეული იყო 400-ზე მეტი საერთაშორისო კონგრესი და კონფერენცია ბუნების დაცვის საკითხებზე. დღეისათვის ბუნების დაცვა საერთაშორისო პრობლემა გახდა და ამავე დროს ჩომერ პირველ პრობლემად.

ზოგიერთი მეცნიერის დებულება, თითქოს ბუნების დაცვისა და მისი რესურსების რაციონალური გამოყენების პრობლემა წამოიჭრა დედამიწაზე ადამიანის გაჩენასთან ერთად — არ შეიძლება ჩათვალოს მართებულად. საზოგადოებას განვითარების გარეგანულად, როდესაც მოსახლეობა დღევანდელთან შედარებით გაცილებით ნაკლები იყო და ბუნების რესურსებზე მოთხოვნილებაც უმნიშვნელო იყო, ადამიანი არ ფიქრობდა ბუნების რესურსების დაცვაზე. ბუნების სიმდიდრეთა დაცვის პრობლემა და მათი რაციონალური გამოყენების საკითხი წარმოიქმნა ადამიანთა საზოგადოების განვითარებისა და ბუნებრივ სიმდიდრეზე მოთხოვნილების ინტენსიურ ზრდასთან დაკავშირებით. ეს ყველაფერი კარვად და ასახული და დღემდე შემონახული ხალხურ ზეპირსიტყვიერებაში და ქართულ წერილობითს ძეგლებში.

ანტიოქიის საეკლესიო მსოფლიო კრების ძეგლისწერის ქართული თარგმანის ბოლოში შენახულია შემდეგი დიდმნიშვნელოვანი ცნობა: „ესეცა გუესმა ქვეყანასა სომხთისასა და ქართლისასა რომელნიმე სუმბულ სარქისს მსახურებენ და რომელნიმე მაცოფრთა მათ სახლისა ანგელოსთა უწოდენ და მსახურებენ სახელ კერპთა და რომელნი უჩინოთა ჰმსახურებენ სადაცა სახლად. გინა გარე ველთა, ანუ სადაც კლდის პართა, ანუ ხეთა და რომელნიმე უფლის ცხელთა ჰმსახურებენ და რომელნიმე ბორანიას ეშმაკთა თაყუანის სცემენ კერპთა რამე თუ ეშმაკნი არიან“¹.

ამ ცნობაში ის არაა საყურადღებო, რომ სომხთისა და ქართლში მრავალ წარმართულ ღვთაებათა გარდა ხეებსაც ემსახურებოდნენ.

მრავალი მოდგმა განვითარების განსაზღვრულ საფეხურზე თაყვანსა სცემდა ხეს და ეს კულტი ბევრჯერ დღესაც ცოცხალია. უძველეს თქმულებებსა და ზღაპრებში ხეები მშობლებად ითვლებიან. ეს შეხედულება ძველი სინამდვილეს ანარეკლია. მრავალ მოდგმას სწამდა თავისი წარმოშობა ამა თუ იმ ხისაგან. ფრანკოელების თქმულებით, მათი წინაპარი ნუშის ხისაგან დაიბადა. ევანგელისტ ლევენდაში, ვაჟი თავის გულს აკაციის ყვავილებში მალავს და, როდესაც მისი ცოლის დაქინებით ხესა ჰკრიან, კვდება. „გლგამეშის“ თქმუ-

¹ ივ. ჯ ა ე ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. I, ტფილისი, 1928, გვ. 82.

ლებში ხუმბაბის სიკოცხლე დაკავშირებულია ნაძვის არსებობასთან. ვიღამეში ჭრის ნაძვის ხეს და ხუმბაბი კვდება. საბერძნეთში მუხა მიიჩნდათ მოდგმის წარმოშობად. მრავალი ქართული ზღაპარი ადასტურებს ადამიანთა ხისაგან წარმოშობას: „ალვის ხე რომ წამოიქცა, ნეტავ დედავ რაო? — შვილო შენი ტანი არის, ვაი შენს დედასო“.

„ღღესაც ბევრი მოდგმა, როგორცია: ღრამარები, იურკასები, სიუ, ბაზიტები და სხვ., თავიანთ წინაპრებად ხეებსა თვლიან. ამ ხეთა თაყვანისცემას ორი მთავარი ფაზისი ჰქონდა: თაყვანს სცემდნენ ჭერ როგორც ღვთაებას, შემდეგ კი — როგორც ღვთაებათა სიმბოლოს. ეს ორივე მომენტი, როგორც საერთაშორისო, ისე ქართულ ფოლკლორში მრავალ თქმულებასა და ზღაპარში გვხვდება“².

კერძოდ მუხის თაყვანისცემა ბევრგან იყო გავრცელებული. ღღესაც პალესტინაში არის „სამღეთო მუხნარი“, რომელსაც ეთაყვანებიან. ე. წ. აბელის საფლავეც (ლიბანის მთებში) საღეთო მუხებით არის შემორტყმული. სილეზიაში, ტიურინგიაში, საბერძნეთში და სხვ... ბევრგან არის შენახული საღეთო მუხნარი, რომელიც შეუვალაია. საქართველოში ხომ ასეთი ადგილები მრავალია: რკონი, ჭყონდიდი, მუხრანი, დიდმუხა (ფრონის ხეობაში), ქურმუხი (სანგილო), ოფურჩხეთი (ქუთაისის მახლობლად), კორკმულა (იკორთის მახლობლად), ლაშარის გორი და სხვ.³... ხეთა მსახურების ცნობები შენახულია ქართულ საისტორიო ძეგლებში: „სანახებსა ქართლისასა, ქალაქსა მას, რომელსა ეწოდების ურზნისი, სადა იგი იხილა ერთ უცხო და უცხოთა ღმერთთა მსახურნი, რამეთუ თაყვანის ცემდეს იგინი ღმერთად, მათდა ცეცხლსა, ქეასა და ძეღთას“⁴.

საქართველოში და მის მეზობელ ხალხთა შორის მეტად გავრცელებული ხის კულტის შესახებ არსებობს ძველი საისტორიო წყაროების როგორც წერილობითი ცნობები, ისე ხალხში დღემდე დაცული ხის თაყვანისცემა.

ხეთა მსახურების არსებობას ძველ საქართველოში ადასტურებს ბიზანტიელი ისტორიკოსის პროკოპი კესარიელის ცნობა: აფშილები და აფხაზები „ჩვენ დრომდის თაყვანსა სცემენ ტყეებსა და ხეებსა, იმიტომ რომ მათ ხეები გულუბრყვილოდ ღვთაებად მიიჩნიათ“⁵.

აფხაზები ღღესაც მოწიწებით უფრთხილდებიან საღმრთოდ განკეთვნილ „ხატის ტყეებს“ და ღვთაებასავით შეჰვალადებენ მუხის ხეს. ამასთანავე მათ ახლაც მტკიცედა სწამთ ტყეების ღმერთი, რომელსაც ისინი უწოდებენ „მიზიტუსს“. „ყოველ გაზაფხულზე მთიელი აფხაზები დიდი ამბით პირველ ყვავილობას (მანგჩ-ჩყან) ღღესასწაულობდნენ ხოლმე. სახლები მწეანე ბალახითა და ყვავილებით ჰქონდათ მორთული. წინა დამეს ახალგაზრდა ქალები მოხუც დედაკაცთა მეთაურობით სიმღერითა და თოფის სრულით მიდიოდნენ ტყეში ხუთყურა ყვავილის საპოვნელად. ყმაწვილი ბიჭები კი ხაზანის საძებნელად მიდიოდნენ. მზე ამოანათებდა თუ არა, ყველანი სიმღერითა და საგანგებო წესით ყვავილებით მორთულ სოფელში ბრუნდებოდნენ. წინ მოუძღოდნენ მოხუცი, თავზე მუხის ფოთლების გვირგვინით შემკული, რომელიც საზვარაკო ირემზე იჭდა, უკან ქალები და კაცები მოსდევდნენ. ყოველ ქალს

² ვ. კ. ტ. ე. შ. ი. ღ. ვ. ი. ღ. ღ. ხალხური პოეზია, 1961, გვ. 401.

³ იქვე, გვ. 402.

⁴ ქართლის ცხოვრება, ბროსეს გამოცემა, 1849, გვ. 73.

⁵ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. I, ტფილისი, 1928, გვ. 86.

ყვავილი, ან ხის ტოტი უნდა მიეტანა და იმ სამსხვერპლოს ფეხთით დაედო, რომელზედაც „მიზიტხუ“ ღმერთისათვის ზვარაკი უნდა შეეწირათ. შესაწირავს მოჰყვებოდა ხოლმე ჭირითობა და ყაბახი და ვინც გაიშარჯებდა, სამსხვერპლოსთან მდებარე ყვავილი ერგებოდა“⁶.

განსაკუთრებით ყურადღების ღირსია აგრეთვე აფხაზური დღესასწაული „ამშაპ“, რომელიც აპრილის დამდეგს იცოდნენ. 16 დღის განმავლობაში დღესასწაულის წინ ხალხი მარხულობდა, ღვინოსაც კი აღარ იყარებდა და ცდილობდა ზნეობრივად გასაქტეებულყო. სამი დღით ადრე ცოდვათა მონანიება იწყებოდა. წინა ღამეს მამასახლისის მეთაურობით მთელი სოფელი აიშლებოდა და მიეშურებოდა ტყისაკენ, სადაც სათაყვანებელი საღვთო პუხა იდგა. ისინი ლოცულობდნენ და ემთხვეოდნენ მუხას, შემდეგ მიუბრუნდებოდნენ მამასახლისს და აღსარებას ამბობდნენ⁷.

დღესაც საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში მრავალი ხე, ხევნარი და ტყე წმინდად არის მიჩნეული და თაყვანისცემის ობიექტს წარმოადგენს.

„ფშავის სამლოცველო-ხატების გარშემო მდებარე ტყეები წმინდაა და შეუვალი — იქიდან ნაფოტის გამოტანა არ შეიძლება. საუკეთესო ტყე ხევსურეთში ხატისაა. უმეტესად ხატი მშვენიერ მალობ ადგილას ასვენია და გარშემორტყმულია მაღალი წმინდა ხეებით“⁸.

აქედგან გამომდის, რომ კახეთში სოფელ აწყურის წმ. გიორგის და ალავერდის ეკლესიების ადგილზე ძველად წმინდა ტყეები ყოფილა გაშენებული⁹.

სვანეთში — კალის საზოგადოებაში გვხვდება ასწლოვანი ხეებით დაფარული ადგილები. ეს ტყეები წმინდა და შეუვალია. სვანის რწმენით, აქედან ნაფოტის გამოტანაც კი ღვთის რისხვის გამოშფევეია: მოავლენს უჩვეულოდ მსხვალ სეტყვას. წმინდაა აგრეთვე წმ. კვირიკეს მონასტრის ფიჭვნარი. მხოლოდ ეკლესიის საჭიროებისათვის, წისქვილის ან ხიდის ასაგებად თუ მოსკრიბან აქ ხეებს. მულახის საზოგადოებაში საეკლესიო ტყეა, რომელსაც სვანები „ხელამის“ უწოდებენ. აქ ხის მოჭრის უფლება არავის აქვს. მის განაპირას დგას ნაძვის ხე, რომელსაც სვანები თაყვანსა სცემენ. მასზე პირველად იწერენ და შესაწირავი მიაქვთ. ასეთი სალოცავი ხეები სვანეთის სხვა ადგილებშიაც არის¹⁰.

ვახუშტი გადმოგვცემს, რომ მის დროს აფხაზები მიცვალებულებს ჩაცმულებს და იარაღსმულეებს კუბოთი ხეებზე დგამდნენ. ეს ცნობა გვიღვინბაუშს აფიჭრებინებს, რომ ამ ჩვეულებას კავშირი უნდა ჰქონდეს ხის კულტთან. უკანასკნელ დრომდე მენით მოკლულს აფხაზები ხეებზე ტოვებდნენ, ვიდრე გვამი არ გაიხრწნებოდა. მხოლოდ ამის შემდეგ კუბოს ჩამოიღებდნენ ხიდან და ძვლებს მიწას მიაბარებდნენ¹¹. აფხაზების შესახებ საყურადღებოა დუბროვინის დაკვირვებანი: „აბაზგი თაყვანსა სცემს ზოგიერთ ხეს. ლოდებს, ხევნარს და ტყეებს და უწოდებს მათ ანასკარანის“ (აკრძალულს, შეუვალს)¹².

⁶ იქვე, გვ. 87.

⁷ იქვე.

⁸ უ რ ბ ნ ე ლ ი, ეთნოგრაფიული წერილები „ივერია“, 1886 წ.

⁹ ე. ლ ო მ ი ა, ხის კულტისათვის საქართველოში, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, III, 1927, გვ. 166.

¹⁰ იქვე.

¹¹ იქვე.

¹² იქვე.

ქართულ ხალხურ წესებს საქართველოს ყველა კუთხეში დღემდე შეუნახათ ხეთა მსახურების ნიშნები. შემორჩენილ შელოცვებში გვხვდება მუხაროგორც საღვთო მკურნალობის ძალის მქონე: „მსგავსო ასპიტისაო, ნაშობნო იქედნეთაო, რომელი გამოხვედ ხეთა ღრმათაგან, მუხათა ძირთაგან, ძირი შენნი წაშლად დაწუნე და განვაქარნე ქარსა მას ნიაცქარისა“¹³.

ე. წ. ხატის ტყეებში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია მუხას, ცაცხეს, უთხოვარს და აკაკის. უქანასკნელ ხანებამდე ეს ხეები თუ ტყე შეუვალა იყო, წყაროს მოტეხაც კი არ შეიძლებოდა აქ, თორემ ხატი გარახდებოდა, „დაპკრუნჩხავდა“. დღესაც ბევრგან არის მოწმელებულ მთის წვეროებზე შერჩენილი ქოჩორი. ეს საღვთო ხეებია, რომელნიც გაკაფვას გადაურჩენ შეუვლობს გამო. საინტერესო თქმულება არის ჩაწერილი კახეთში. ე. თამარაშვილის მიერ — „წმინდა მუხა“: „მუხა წმინდაა, იმისი შეშა ხატისაა, ნუ გავარისხებთ პირმცინარს. იქიდან არც შეშის გამოტანა შეიძლება და არც რკოსი. ერთმა გაკირვებულმა გლეხმა გადასწყვიტა შეშის გამოტანა, მაგრამ დასწვდა ერთ დიდ ტოტს... ხმელი ტოტი წმინდა გიორგის განრისხებულ ხატად იქცა, პირიდან ცეცხლსა ჰყრიდა პირმცინარი“... „ამბობენ, ყოველ ახალწლის განთიადზე წმინდა მუხის გარშემო ვილაც მოხუცი, თავშალმობილი უვლის და გულში ცემით მუხასა სთხოვს შეილის სასჯელის პატიებას... წმინდა გიორგი პირმცინარო, შენ აბატიე უნებლიეთ ცოდვა ჩემ ზურისაო“¹⁴.

შეუვალა იყო არა მხოლოდ საღვთო ხე, არამედ იმას შეკედლებულიც. გაკირვების დროს ხეს მიჰმართავდნენ თავის შესაფარებლად. აქადემკოს შიფნერის აზრით, აფხაზეთში ვინც თავს წმინდა ტყეს შეაფარებდა, თუნდ ავაზაკი ყოფილიყო, ხელშეუხებელი იყო. ეს წესი იცოდნენ კავკასიის მთის სხვა ხალხმაც: ყაბარდოელებმა, ჩაჩანმა, ლეკმა, ოსმა და სხვა. ტყის ამგვარი მნიშვნელობის მაჩვენებელი უნდა იყოს ოსური ლეგენდა „ხეთაჯი-კობის“ შესახებ, როდესაც მტრისგან დევნილ დაქანცულ ხეტალს თავის დაღწევის იმედი გადაუწყდა, უეცრად ტყიდან ხმა მოესმა: „ტყისკენ, ხეტალ, ტყისკენ!“ ღონემიხდილმა ხეტალმა უპასუხა: „ხეტალს უკვე აღარ შეუძლია ტყემდე მიღწევა, თვით ტყე მოვიდეს მასთან საშველად“. და ასეც მოხდა, უეცრად ხეტალს ტყე შემოერთდა და მტრებისგან იხსნა. ეს ტყე მას აქეთ იწოდება ხეთაჯიკონ, ე. ი. ხეთაჯის ბუჩქი. ეს ტყე შეუვალაა, არც ხილი და არც შეშა აქედან არ გაიტანება¹⁵.

ხევსურებსა და ფშაველებს დღესაც სწამთ, რომ არსებობს განსაკუთრებული მუხის ანგელოზი. ფშაველ-ხევსურთა დიდებასა და ლოცვაში ყოველთვის ითქმის ხოლმე — „დიდება მუხის ანგელოზს“. ქართლში, ჭავჭავთში, გარეკახეთში — პატარძელში — კოტამანზე ორი დიდი მუხა დგას, იმათი ხელის ხლება არ შეიძლება, თავისი ანგელოზი ჰყავთ (ცნობა ეკუთვნის გ. ლონიძეს)¹⁶.

ქართლში სოფ. რკონში არის ე. წ. ცაცხვის წმ. გიორგი. სალოცავი აქ თვით ცაცხვია, რომელსაც საგანგებო თაყვანსა სცემენ. ბებერი ცაცხვის ხის ტოტები ფართოდაა გადაშლილი, სამხრეთ-დასავლეთით მდინარე თქმის ნაპირს ედინება. ცაცხვის ძირში ასენია ქვა-ხატი. ადგილობრივ მლოცავთა

¹³ ვ. კ. ტ. ე. ტ. შ. ი. ლ. ხალხური პოეზია, თბილისი, 1961, გვ. 402.

¹⁴ „დროება“, 1907 წ., № 1.

¹⁵ ვ. კ. ტ. ე. ტ. შ. ი. ლ. ხალხური პოეზია, თბილისი, 1961, გვ. 403.

¹⁶ იქვე, გვ. 404.

ცნობით ეს ქვა-ხატი აქ ამ ასიოდე წლის წინათ მოუტანიათ. ქვაზე ამოქანდაკებულია წმინდა ცაცხვის ხე და ღეთისმშობელი ფიქსაციით: „ცაცხვის წმინდა გიორგი“ და „სახე ღეთისმშობლისა“¹⁷.

როგორც ცაცხვი, ისე მის გარშემო მდებარე ახალგაზრდა ტყე, რომელიც შედგება სხვადასხვა ჯიშის (უმეტესად რცხილის) ხეებისაგან, დღესაც მიჩნეულია წმინდა ტყედ. ამ შეუვალი ტყის საზღვარი ძველად უფრო შორს უნდა ყოფილიყო¹⁸.

სხენებული ფაქტების მიხედვით ცხადია, რომ მუხასა და ცაცხვს განსაზღვრული მნიშვნელობა ჰქონია საზოგადოდ, კერძოდ საქართველოში, და ეს მნიშვნელობა რელიგიური ხასიათის ყოფილა. იგივე მნიშვნელობა აქვს ჩვენში დღემდე შემორჩენილ წესს — ბზაზე, იფანზე, აკაიზე, უთხოვარზე, კაკალზე, წაბლზე და სხვა ხეებზე ჯიხვისა თუ ირმის რქების ჩამოკიდებას, ღაზლის ძაფის შემოვლებას. ფერადი ნაჭრების მიხენევისა¹⁹.

საინგილოში არსებობს ქურ-მუხის წმ. გიორგის ხატი. ძველად აქ ტაძარი ყოფილა ღეთისმშობლისა, მაგრამ ხატი კი წმ. გიორგის სახელით არის დარჩენილი (ისევე როგორც რკონში, გერისთავში და სხვ...). ამიტომაც 1894 წ. განახლებულ პატარა ეკლესიას წმ. გიორგის სახელი მისცეს (ეს პატარა ეკლესია „დიდი საყდრის“ სახელით დარჩა). იქვე არის მიმოფანტული საღვთო ხეების ჩგუფები, რომლებსაც ინგილოები „საყდრებს“ უწოდებენ და „მომაკვინებელ ცოდვად მიიჩნიათ, რომ ვინმემ იქ ხე-ტყე მოსჭრას და იმით ისარგებლოს“. აქაც ხეებს სწირავენ ყაჟს, წითელ კვერცხებს, ხილს, ნაზუქებს და სხვა²⁰.

საქართველოში მუხა ღრუბელთ ბატონთან არის დაკავშირებული. სვანეთში საღვთო მუხნარიდან ხის გამოტანა არ შეიძლება, სეტყვა მოვაო. გარე კახეთში, სოფ. პატარძელში დღემდე შენახულია შეიღმისობა. ეს არის წვიმის დღე. მაშინ მღერიან: „შეიღ მაისის წვიმა, თმა კოჭამდინა“. ეს წესი ქართლშიც იციან. გარე კახეთში ამ დღეს მოხუცებსა და ბავშვებს გაჩაღებული აქვთ ფერხული: „ზე-მყრელო“ და „მუმლი მუხასა“ (ცნობა ეკუთვნის სოფ. პატარძელელ გლუხს ივ. მესხიშვილს)²¹. მუხა ჩვენში წყალთანაც იყო დაკავშირებული. ამ მხრივ საგულისხმო არის აფხაზეთის წარმოდგენა „წყლის დედას“ შესახებ. „ძლიერ ხშირად გაიფონებთ აფხაზისაგან ამგვარ საუბარს: პა ძმაო, მე ძძლია წყლის დედამ და ამერიტთან თქვენს საზოგადოებას აღარ ვეკუთვნი... ამ დღეებში შევედი ცხენით გაუვალ, ყრუ ტყეში. უცბად ერთ დიდ მუხასთან დავინახე დადგმული ტაბლა. ტაბლაზე იდგა სარკე და სანთელი. წინ იჭდა წყლის დედა“²².

მუხის წყალთან დაკავშირება კი გულისხმობს ცეცხლთან დაკავშირებასაც, რადგან ღრუბელთ ბატონი ცეცხლთა მფრქვეველიც არის (ელვა, მეხი), ყველგან, სადაც მუხის კულტი იყო ძველად, გაუქრობელი ცეცხლიც იცოდნენ. სვანეთში „ლამარიობას“ ცეცხლს ანთებენ მხოლოდ ხეების ხაზუნით,

¹⁷ ვ. ლ. მ. ი. ა., ხის კულტის შესახებ საქართველოში, საქართველოს მუზეუმის მოამბე, III, 1927, გვ. 165.

¹⁸ იქვე, გვ. 165.

¹⁹ ვ. კ. ო. ბ. ო. მ. ვ. ი. ლ. ი., ხალხური პოეზია, თბილისი, 1961, გვ. 404.

²⁰ იქვე.

²¹ იქვე, გვ. 407.

²² იქვე.

ასანთის ხმარება არ შეიძლება (ცნობა ეკუთვნის ავად. გ. ჩიტაიას). „რადგან ცეცხლი ჩნდებოდა მუხის ნაჭრების ერთმანეთზე ხახუნით, შესაძლებელია, ძველ აჩრელებს ეგონათ, რომ მზე დროგამოშვებით ცეცხლს საღვთო მუხისაგან სესხულობდეს. სხვანაირად რომ ვთქვათ, შესაძლებელია მუხა მაჩინდით ცეცხლის აუზად, საიდანაც დროგამოშვებით ცეცხლს იღებდნენ მზის გამოსაკვებად. XV საუკუნის სერბულ-ბულგარულ ხელნაწერში ასეთი კითხვა-პასუხი არის: — რას უჭირავს მიწა? — წყალს, წყალი? — ცეცხლს; ცეცხლი? — მუხას“²³.

ამასთან დაკავშირებით უნდა აღინიშნოს მეგრული კალანდასათვის დამახასიათებელი ჩიჩილაკი, რომელიც მხოლოდ დასავლეთ საქართველოში გავრცელებული. ჩიჩილაკს თხილის ჭობისაგან აკეთებდნენ და მისივე ტოტებით ამკობდნენ, შეიძლება ამ ხეს მზის თაყვანისცემასთან ჰქონდეს რაიმე კავშირი, მათემეტეს, რომ თხილის ხეს ჩვენში სხვა შემთხვევაშიც სცემდნენ თაყვანს. მაგალითად, აფხაზები მას წმინდა ხედ თვლიდნენ და კვერებით ულოცავდნენ. საახალწლო ჩიჩილაკს სამეგრელოში ამკობდნენ სუროს, დაფნის, თუთისა და რცხილის ტოტებით. ყველა ეს მცენარე ხალხის რწმენით რომელიმე მნათობ-ღვთაებასთან იქნებოდა დაკავშირებული. ეს ხეები დიდ მუხასთან ერთად წარმოდგენენ წმ. ხეივანს, სადაც მნათობის თაყვანისცემელი ხალხი ლოცულობდა და მათ ტოტებს მრავალი შესაწირავით ამკობდა. ამგვარად, მეგრულმა ჩიჩილაკმა, როგორც მზის ღვთაების სიმბოლომ, სამკაულებად გამოიყენა იმ მცენარეთა ტოტები და ხილთა ნაყოფი, რომლებსაც დიდ მუხასთან ერთად ჩვენი წინაპარნი შორეულ წარსულში თაყვანსა სცემდნენ²⁴.

აღსანიშნავია, რომ იმ რწმენებმა და წარმოდგენებმა მცენარეთა გაღმერთების შესახებ, რომლებაც იქმნებოდა საუკუნეებს მანძილზე, გამოხატულება პოვეს შ. რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანსა“ და ხალხის პოეტურ ენაში. მსოფლიოს მრავალ ხალხში ცნობილი ხეთა მსახურების ჩვეულება, რწმენა საღვთო ხეთა, ტყისა, მინდვრისა და ყვავილთა მფარველისა, რასაც ადამიანთა საარსებო მოთხოვნილება განსაზღვრავდა, ის ნიადაგი იყო, რაზედაც აღმოცენდა და განვითარდა მცენარეთა სიმბოლიკა. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა ეთნოგრაფ ვერა ბარდაველიძის გამოკვლევები. მისი გამოკვლევებით დასტურდება საქართველოში ალვის ხის კულტი. ამ კულტმა გამოხატულება პოვა აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელთა დროშის სახელწოდებაშიც: ალვა, ალვის ხე, ალვის ტანი. ალვის ხე „ვეფხისტყაოსანის“ გმირთა განუყრელი სიმბოლოა. ქართველი ხალხის მეტყველებაში დამკვიდრებული ბალის, ყვავილების, იის, ვარდისა და სხვათა სიმბოლიკა ყოველთვის სასიამოვნო განწყობის, ნათელი წარმოდგენების, ახალგაზრდობის, სიხარულის, სილამაზისა და სიყვარულის გამოსაცემად არის მოშველიებული²⁵.

თავდაპირველად ადამიანის წარმოდგენით ბალახებს, ხე-მცენარეებს და სხვათ შეუძლიათ მეტყველება და მფარველობაც. ამგვარმა წარმოდგენებმა ასახვა პოვა ზეპირსიტყვიერების სხვადასხვა ენარში, მათ შორის ზღაპრებში. სენაურ ჯადოსნურ ზღაპრებში განსაკუთრებული ადგილი აქვს დათმობილი კაკლისა და წაბლის გაღმერთებას. კაკლისა და წაბლის ზებუნებრივად წარმო-

²³ იქვე, გვ. 408.

²⁴ ს. მ. ა. ლ. ა. თ. ი. ა., სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია, თბილისი, 1941, გვ. 299.

²⁵ ქართული ფოლკლორი, ტ. III, თბილისი, 1969, გვ. 160.

დგენა შეიძლება ეკონომიკური მიზეზებითაც აიხსნას, ვინაიდან დასახელებული ზე-მცენარეები ოდითგანვე წარმოადგენენ ადამიანის არსებობის ერთ-ერთ საშუალებას²⁶. აკად ნ. კეცხოველი აღნიშნავს, რომ „...კაკლის ხე ფრიად სასარგებლო და ნაყოფიერია. ერთი ხე შემოსავლით ერთ კარგ ძროხას უდრის. მისი ნაყოფი 50—70%-მდე ფრიად გემრიელ ცხიმს შეიცავს და ჩვენს მრავალ რაიონში (განსაკუთრებით დასავლეთ საქართველოში) ცხოველური ცხიმი (ერბო, კარაქი) სავსებით შეცვლილი იყო ნიგვზის ზეთით. სწორედ ამით უნდა აიხსნას ის ფაქტი, რომ კაკალი მასობრივად არის გავრცელებული ჩვენი ქვეყნის სხვადასხვა კუთხეში, როგორც შემოსავლის ერთ-ერთი წყარო. ეტყობა, საქართველოში ოდითგანვე იყო კაკლის ხის კულტი. სვანეთში არსებობს ასეთი სახის რწმენა: ვინც კაკლის ხეს სამასალედ იხმარს, იმ ოჯახში შთამომავლობა ამოწყდება, ვერ გაიხარებსო. ჩვენი აზრით, ამდაგვარი რწმენის არსებობაც ეკონომიკური ფაქტორებით უნდა აიხსნას“²⁷.

საინტერესოა პლასტიკური ხელოვნების მონაცემების გათვალისწინებაც: დედონის ძევესს (იუპიტერს), რომელიც რელიეფად არის მოცემული ანტიკურ ფულზე, თავზე მუხის ფოთლების გვირგვინი ადგია; მეორე ფულზე — ძევესის არწივია გამოხატული, ირგვლივ მუხის ფოთლების გვირგვინი აქვს, მესამეზე — მუხის ფოთლების გვირგვინი თვით ძევესს ხელში უჭირავს და სხვ. საგულისხმოა ამ მოტივის კვალი ქართულ ორნამენტებშიც²⁸.

ხეთა თაყვანისცემასთან დაკავშირებული მოვლენები, მითები და ლეგენდები. სამწუხაროდ, კრიტიკულად დადგენილი არ არის და ამდენად ჭირს მათი ინტერპრეტაცია, — ახსნა იმისა, თუ პირველყოფილი რელიგიის რა მომენტებს შეიცავენ ისინი. როგორც ცნობილია, ხის კულტის განვითარების პროცესში არსებობს სამი საფეხური თაყვანისცემისა: 1. ხე ან ტყე წარმოდგენილია ზულიერ არსებად და ამდენად მათ შეუძლიათ ადამიანს ვნება ან სიკეთე მოუტანოს; 2. ხე ან ტყე წინაპართა სულის სადგომია; 3. ხე ან ტყე თავშესაფარია უზენაესი ღვთაებისა. ასეთი მიდგომით ხის კულტის განხილვა საქართველოში არ წარმოებულა. ნაკლებად ვიცი, არის თუ არა ჩვენში ისეთი ხე, ხევნარი, ან ტყე, რომელსაც ხალხი არ ემსახურება, როგორც განსაკუთრებული ძალის მქონეს. ამგვარი წარმოდგენის მამულაგვებელი უნდა იყოს აფხაზური „ხის სალოცავი“. მარიაშობა დღეს აფხაზის ოჯახში ცხებვა იმდენი პატარა კვერი, რამდენი მამაკაციც არის ოჯახში. ამ კვერს ოჯახის უფროსი წაიღებს მახლობელ ქორფა ხესთან (თან ბავშვებიც მოჰყვებიან), ფეხს მიადგამს მას და ლოცულობს: „ხეო, შენი მადლი და სიკეთე მომანიჭე... ხიდგან უვნებლად ჩამოიყვან, ნედლ ტოტზე შევსდგე — გამიმაგრდეს. ხმელზე შევსდგე — გამინედლდეს“ და სხვ. საქართველოში ხეთა თაყვანისცემასთან დაკავშირებულ ჩვეულებათა განხილვას უნდა მივყავდეთ ხის კულტის განვითარების მესამე საფეხურთან, როდესაც წმინდა ხე წარმოადგენს უზენაესი ღვთაების სადგურს²⁹.

საქართველოში ხეთა თაყვანისცემასთან ერთად არსებობდა ცხოველთა

²⁶ იქვე.

²⁷ ნ. კეცხოველი, კულტურულ მცენარეთა ზონები საქართველოში, თბილისი, 1957, გვ. 324.

²⁸ ვ. კოტეტიშვილი, ხალხური პოეზია, თბილისი, 1961, გვ. 409.

²⁹ ვ. ლომია, ხის კულტისათვის საქართველოში, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, 1927, გვ. 171.

თაყუანისცემა. ივანე ჭავჭავაძის გადმოცემით, ხევსურები თაყუანსა სცემენ ერთ ღვთაებას, რომელსაც „ანატორი“ ჰქვია. არაერთი ცნობა არ მოიპოვება იმის შესახებ, თუ სახელდობრ რომელ ღვთაებად არის მიჩნეული ეს „ანატორი“ ხევსურეთში? მაგრამ ამის გასარკვევად საყურადღებოა ერთი ჩვეულება, რომელიც შენახულია სამეგრელოში. დიდპარხვის წინა დღეს მეგრელები იხსენიებენ ხოლმე ერთ ღვთაებას. რომელსაც „უინი ანთარი“ — ზენა ანთარი ეწოდება. დილა აღრიან სიძინდის ფევილის დიდ ოთხკუთხა კვერს ამზადებენ და ვახშმად კერაზე აცხობენ. მას სახლს უფროსი რამდენიმე ოთხკუთხე ნაქრად ყოფს და შემდეგ ლოცვას წარმოთქვამს: „ზენა (ზეციერო) ანთარო, ბატონო გამარჯვებულო! ჩემი საქონელი შენ მომიშენე“ და სხვ. ვინც ამ მოვალეობას პირნათლად ასრულებს, იმას სწამს, რომ მისი საქონელი და ყანები ზარალისგან დაზღვეულია ერთი წლის განმავლობაში³⁰.

ახლა სამეგრელოში ყველას დავიწყებული აქვს „ანთარის“ მნიშვნელობა და აღარაფერ იცის, თუ რა ღვთაებაა იგი, მაგრამ ჩვენთვის ცხადია, რომ მეგრული „ანთარი“ და ხევსურებს „ანატორი“ ერთი და იგივე ღვთაება უნდა იყოს. ამ ღვთაების სახელი შენახულია აფხაზურშიც, სადაც ეს სიტყვა გვხვდება „აითარ“-ის სახით. პ. გიორგაძის სიტყვით, აფხაზების მითოლოგიაში პირველი ადგილი უჭირავს სწორედ ამ საქონლის ზედამხედველს „აითარ“-ს³¹.

წინათ, რასაკვირველია, სარწმუნოებრივი თქმულებები უკეთ ახსოვდათ და ღვთაებათა მნიშვნელობაც კარგად იცოდნენ. ამით აიხსნება ალბათ, რომ ზვანბას სიტყვით „აითარ“ შინაური საქონლისა და მოსახლეობის მფარველ ღვთაებად ითვლებოდა. სწორედ მას ევედრებოდა ყველა, ვისაც უნდოდა, რომ მისი საქონელი გამრავლებულიყო და ნადირს არ გაეფუჭებინა. ამ ცნობებიდან ჩანს, რომ „აითარ“ მარტო სახელით კი არ უდრის მეგრულს „ანთარ“-ს და ხევსურულ „ანატორ“-ს, არამედ მნიშვნელობითაც³².

ანატორის გარდა ხევსურებს დღესაც სწამთ, რომ ნადირთ თავიანთი მფარველი ღვთაება ჰყავთ, ურომლისოდაც მონადირე ნადირს ვერც მოჰკლავს და ვერც ვერას დააკლავს. ხევსურები ამ ნადირთ მფარველ ღვთაებას „ოროპინტე“-ს ეძახიან. მათი წარმოდგენით ოროპინტეს „ნადირთ მწყემსობაი“ აქვს ჩაბარებული. მას „ნადირთა სულნი“ და „ნადირთ მწყემსი“-ს წოდებულებაც ეკუთვნის. ამასთანავე ოროპინტე „საფარველ-დადებული“, ე. ი. უხილავი, არის. მონადირე მას „თვალთ ვერ ნახავს“³³.

მონადირე რომ ხელცარიელი არ დარჩეს, ამიტომ უნდა „ოროპინტეს“ ნადირობის დროს სრულ მუდამ სთხოვას გაპარჩევებას“, როდესაც მონადირე ჯიხვს მოსაკლავად მიეპარება, უნდა უეჭველად ჭერ ასეთი სავედრებელი წარმოთქვას: „ნადირთ მწყემსო ოროპინტე, შენ გეხევეწები, მამეცი ჯიხვის თავი, მომაკლევ! სულნი ხო შენია ნადირთანი?“. მხოლოდ ასეთი ლოცვის შემდგომ შესაძლებელია, რომ „ნადირთ მწყემსმა“ — ოროპინტემ მონადირეს ჯიხვი მოაკლევინოს. ასეთი რწმენა მარტო ხევსურეთში არ არის დაცული, არამედ სა-

³⁰ ივ. ჭავჭავაძის შვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. I, ტფილისი, 1928, გვ. 76.

³¹ იქვე, გვ. 77.

³² იქვე.

³³ იქვე, გვ. 78.

ქართველოს ზოგიერთ სხვა თემშიაც. ვარეკახეთში ამ ღვთაებას „ნადირა მწყემსის“ მაგიერ „ნადირის ანჯელოზს“ უწოდებენ³⁴.

ნადირთ მწყემსის ოჩოპინტუს სახელი რომ ახალი არ არის და წინათ მართა ერთი პატარა ქართველი ტომის — ხეესურების ან კახთ კუთვნილება კი არ ყოფილა, არამედ მთელ ქართველ ერს უნდა სცოდნოდა ეს სახელი, ამას ის გარემოებაც ამტკიცებს, რომ ოჩოპინტე, ანუ უფრო ადრინდელი ფორმით აღებული „ოჩოპინტრე“, სულხან-საბა ორბელიანსაც ჰყავს დასახელებული. მისი ცნობით ოჩიპინტრეს „ცრუ მონადირენი ნადირთ წინამძღვრად იტყვიან“³⁵.

X საუკუნეში ოჩოპინტრე საქართველოში ადამიანის საკუთარი სახელიც ყოფილა: ტაოს განთქმულ შფლობელს დავით კურაპალატს 998 წელს შამლანის წინააღმდეგ გაგზავნილი ჯარის უფროსად დაუნიშნავს გაბრიელ ოჩოპინტრესძე. ეს გარემოება უკვე ამტკიცებს ოჩოპინტრეს მრავალსაუკუნოვან ხნიერებას³⁶.

მონადირეობა ადამიანთა ორგანიზებული შრომის ერთ-ერთ უძველეს ფორმას წარმოადგენს. ჯერ კიდევ შუა პალეოლითის ხანაში იწყება მონადირეობის, როგორც საზოგადოებრივი შრომის ფორმის, ინტენსიური განვითარება და იზრდება მისი მნიშვნელობა კაცობრიობის ისტორიაში. ზედა პალეოლითის ბოლოდან, მშვილდ-ისრის აღმოჩენის შემდეგ ნადირობა საზოგადოებრივი შრომის წამყვან ფორმად იქცევა, შემდგომ ეპოქებში კი, როდესაც იწყებს განვითარებას მიწათმოქმედება, ხოლო ნადირობის მეშვეობით საფუძველი ეყრება მესაქონლეობას, მონადირეობა კიდევ დიდხანს ინარჩუნებს თავის მნიშვნელობას³⁷.

დღევანდელი საქართველოს ტერიტორიაზე და მის მახლობლად ნაპოვნი ენეოლითის, ბრინჯაოსა და რკინის ხანის არქეოლოგიური ძეგლები უხვად შეიცავს ნადირობის ამსახველ მასალებს: ეგრეთ წოდებული კავკასიური ზელოვნების უძველესი ნიმუშებისათვის დამახასიათებელია სამონადირეო მოტივები. ნადირობის სცენები და კომპოზიციები ხშირად გვხვდება ქართული სახვითი ხელოვნების განვითარების შემდგომ საფეხურებზედაც. მონადირეობის უძველესი ტრადიცია საქართველოში და მისი დიდი მნიშვნელობა ქართველ ტომთა ისტორიასა და კულტურაში დადასტურებულია მრავალი ისტორიული ცნობითა და ძეგლით, ეთნოგრაფიული მასალითა და სპეციალური გამოკვლევით³⁸.

ნადირობა საქართველოში ოდითვე „წმინდა“ საქმედ იყო მიჩნეული. ასევე „წმინდად“ ითვლებოდა სანადირო ადგილები და ზოგიერთი ნადირიც. სანადიროდ წასვლის წინ მონადირე ვალდებული იყო ტაბუირების რთული სისტემა დაეცვა, რათა ნადირობის სიწმინდე არ შეეღასა. „ასეთი წარმოდგენის საფუძველზე, — აღნიშნავს ა. რობაქიძე, — მონადირეს, ცრუმორწმუნე მონადირეთა წრეში განმტკიცებული შეხედულებით, სასტიკად ჰქონდა აკრძალული სანადიროდ წასვლის წინა დღეებში ყოველგვარი ლანძღვა-გინებისა და უშუერი სატყუების წარმოთქმა. ეს ჩვეულება მეტ-ნაკლებად ახასიათებდა საქართველოს ყველა კუთხეს“³⁹.

³⁴ იქვე, გვ. 79.

³⁵ იქვე.

³⁶ იქვე, გვ. 79.

³⁷ ე. ვ. ი. რ. ს. ა. ლ. ა. ძ. ე., ქართული სამონადირეო ეპოსი, I, თბილისი, 1964, გვ. 5.

³⁸ შ. ა. მ. ი. რ. ა. ნ. ა. შ. ე. ი. ლ. ი., ქართული ხელოვნების ისტორია, I, თბილისი, 1944, გვ. 30.

³⁹ ა. რ. ო. ბ. ა. ქ. ი. ძ. ე., კულექტიური ნადირობა, თბილისი, 1960, გვ. 161-163.

მადლობის ნიშნად ნადირთ ღვთაებას სწირავდა მონადირე მოკლული ნადირის გულ-ღვიძლს. წმინდად მიჩნეული მოკლული ნადირი მონადირის განსაკუთრებული გაფრთხილებისა და პატივისცემის საგანი იყო. ნანადირევით დაბრუნებულ მონადირეს ფეხზე ადგომით მიესალმებოდა ყველა. მონადირისა და მოკლული ნადირისადმი ამგვარი დამოკიდებულება არ იყო შემთხვევითი. აქ შეიძლება გავიხსენოთ ბალადა სვანი მონადირე თაბი გომთელისანის მიერ მოკლული ვეფხვის შესახებ. მონადირეებს ვეფხვი შემდეგი სიტყვებით დაუტარებიათ:

რომ არ მოგვეკლა შენი თავი,
ნეტავ შენ მაგივრად შეილო მოგვეკლა!
რომ არ მოგვეკლა შენი თავი,
ნეტავ ისევ ჩვენი სახლი დაგვეწვა!
რომ არ მოგვეკლა შენი თავი,
ნეტავ ჩვენი ღელ-მამა დახოცილიყო!
რომ არ მოგვეკლა შენი თავი,
ისევ ჩვენი თავი მოგვეკლა.

ასეთი იყო წესი ძველად, — დასძენს მთქმელი, — რამდენი ზოლიც ჰქონდა ვეფხვის ტყავს, იმდენნადირი დატარება უნდა თქმულიყო⁴⁰.

მოკლულ ვეფხვს ხევსურეთში ვაჟს ტანსაცმელს ჩააცმევდნენ, გვერდით იარაღს დაუწყობდნენ და დაიტარებდნენ⁴¹.

რელიგიის ისტორიის ცნობილი მკვლევარი სოლომონ რენაკი წერს: „თუ აუცილებელი გახდებოდა ისეთი ცხოველის მოკვლა, რომელიც ჩვეულებრივ ტაბუს წარმოადგენდა, მოკლული ცხოველის წინაშე ბოდის მოხდა იყო საჭირო — ტაბუს დარღვევის გამო ჩადენილი დანაშაულის შესარბილებლად. ათინაში წმინდა ხარის დაკვლის შემდეგ დანას, რომლითაც ხარს კლავდნენ, ზღვაში აგდებდნენ, ხოლო რიტუალურად დაკლული ტაბუირებული ცხოველი დაიტარებოდა. ასე დასტიროდნენ, ჰეროდოტეს სიტყვით ზევსისადმი შეწირულ ცხერებს“⁴².

ბეხუნარსები არ კლავენ ლომს ისე, რომ ბოდისში არ მოუხადონ, ხოლო მკვლელმა განწმენდის ცერემონია უნდა შეასრულოს. ასეთსავე ბოდისს სთხოვენ მოკლულ დათვის ჩრდილო ამერიკაში და ჩრდილოეთ აზიის ხალხები⁴³.

საქართველოში ზოგიერთი გარეული ცხოველის მიმართ (დათვი, მგელი, ჯიხვი, ვეფხვი და სხვა). გავრცელებული ტაბუ მიგვითითებს ამგვარ ჩვეულებათა გარკვეულ იდეოლოგიურ საფუძვლებზე, ტოტემისტური წარმოდგენების გაღმონაშთთა არსებობაზე⁴⁴. ამასვე მოწმობს საქართველოს მრავალ კუთხეში გავრცელებული წესი ნადირობის დროს დახოცილი ნადირის რაცხვის რეგლამენტირებასა და მასთან დაკავშირებით თოფის „დასვენებისა“ და „განწმენდის“⁴⁵ ჩვევა.

⁴⁰ ე. ვ ი რ ს ა ლ ა ძ ე, ქართული სამონადირეო ეპოსი, თბილისი, 1964, გვ. 27.

⁴¹ იქვე.

⁴² იქვე.

⁴³ იქვე, გვ. 28.

⁴⁴ К а г а р о в Е., Культ фетишей, растений и животных в древней Греции, СПб, 1913.

⁴⁵ ა. რ ბ ა ქ ი ძ ე, კოლექტიური ნადირობის გაღმონაშთები რაკაში, საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის გამოცემა, თბ., 1941, გვ. 173.

ამ წარმოდგენების მიხედვით, გარეულ ნადირს თავისი მცველი, პატრონი ჰყავდა, რომელზედაც იყო ძირითადად დამოკიდებული მონადირის „იღბლი-ანობა“ ნადირობის დროს. მოკლული ნადირი მისი „გამჩენის“, „ნადირთ პატრონის“ მოცემულია. რამდენ ნადირსაც მოკლავს თავის სიცოცხლეში მონადირე, იმდენი დაუხვდება საიჭიოს, მაგრამ ამ მხრივ მას ზომიერების დაცვა სჭირდება, რომ ზედმეტი მსხვერპლით, სიხარბით არ გააჯავროს ნადირთ პატრონი და ამით მისი გულსწყრომა არ დაიმსახუროს“⁴⁶. ასეთ წარმოდგენებს ხშირად მონადირეთა საუბუროვანი გამოცდილება ელო საფუძვლად. ამგვარი შეზღუდვა ნადირის ზედმეტი განადგურებისაგან გადარჩენასაც უწყობდა ხელს.

ჩრდილოეთის ხალხის რწმენით ცხოველთა და მცენარეთა ცალკეულ სახეს თავისი პატრონი ჰყავს. ტუნგუსებს სწამთ, რომ ყოველ ადგილს, განსაკუთრებით კი სამონადირეო ადგილებს, თავისი პატრონი ჰყავს ისევე, როგორც ნადირს⁴⁷. ამასთან დაკავშირებით მეტად საინტერესოა ვახუშტის ცნობა: „ბაზიერთუხუცესი ამისი ხელისა იყო: სრულიად ბაზნი, ბაზიერნი, მეძალენი, ძალენი, ტყეთა და ველთა მცველნი, სანადიროთა მეფისათა“⁴⁸. საქართველოში მონადირე შეზღუდული იყო მოკლული ნადირის რაოდენობის მხრივ და ვალდებული იყო სიწმინდის დაცვასთან დაკავშირებული ტაბუ დაცვა.

მონადირობის ქართული ღვთაების პრობლემას ეხება თავის მონოგრაფიაში მიხ. ჩიქოვანი. მიხ. ჩიქოვანის მასალებით, სვანეთში ნადირი ოთხ ჯგუფად არის დაყოფილი: 1. შიშველი მთის ნადირი (ირემი, შველი, არჩვი, ჭიხვი), რომელსაც ქალღმერთი დალი მფარველობს; 2. ტყის მხეცები (დათვი, მელა, კვერნა, მაჩვი), რომელთაც ტყის ანგელოზი (ცხეკიშ ანგელევზ) მფარველობს; 3. მგელი, რომლის საქმეს წმ. გიორგი (ჭგარავი) განაგებს; 4. ფრინველები და თევზები, რომელთაც აფსატი მფარველობს. ყველა მათი უფროსი ბერ შიშველიში — შიშველი მთის უფალია. საინტერესოა, რომ ანალოგიურ წარმოდგენებს ჩვენ კავკასიის მრავალ ხალხში ვხვდებით⁴⁹.

არქეოლოგურმა მონაპოვრებმა დაგვიდასტურა საქართველოში ცხოველთა კულტის არსებობა, რომლის შესახებ ცნობები ფანტასტიკურმა ზღაპრებმა შემოგვინახეს. ამ მხრივ ხელოვნების ისტორიაში მეტად საყურადღებო ფაქტად ითვლება სვეტიცხოვლის ტაძრის აღმოსავლეთ ფასადზე დაცული, სიმეტრიულად განლაგებული ორი ხარის რელიეფური გამოსახულება, რომელთაც მხოლოდ მახდენანობის სკულტო ნიშნები ახასიათებს, შუბლზე მკვეთრად ამოკვეთილია ნიშანი, რომელიც სხენებული კულტის აღმასრულებლებს ჰქონდათ⁵⁰.

ძირითად გამწევ ძალად საქართველოში უძველესი დროიდან ხარი ითვლებოდა. იგი მშრომელ ადამიანებთან ერთად ეწეოდა ცხოვრების მძიმე ჰაპანს. ქართველი ხალხი „ღედამიწის მადლთან“ ერთად იფიცებდა „ხარის

⁴⁶ ე. ე. ი. ს. ა. ლ. ა. ძ. ქართული სამონადირეო ეპოსი, თბილისი, 1964, გვ. 28.

⁴⁷ В а с и л с н и ч Г., Некоторые данные по охотничьим обрядам и представлениям тунгусов. Журн. «Этнография», 1930, № 3, გვ. 63-64.

⁴⁸ ვ ა ხ უ შ ტ ი, ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბილისი, 1973.

⁴⁹ მ. ჩ. ი. ქ. ე. ა. ნ. ი. შიშველი მთისანი, თბილისი, 1948, გვ. 62.

⁵⁰ შ. ა. მ. ი. ა. ნ. ა. შ. ვ. ი. ლ. ი., ქართული ხელოვნების ისტორია, I, თბილისი, 1944.

ქედს“. ქართველი ხალხის წარმოდგენით: „რითი უნდა იარსებოს ადამიანმა და ხარის რქებითაო“. აფხაზებს სწამთ, რომ ჩვენი შშვენიერი სამყარო დგას უშველებელი ხარის რქებზე. საინტერესოა ხალხში გავრცელებული თქმა: „ხარიდან არის ხალხი; თუ ხარი არ იქნება, არც ხალხი იქნება; ხარია ჩვენი საჭიროება, პურს უგენი გვაქმევენ“⁵¹.

ქართველი ხალხის რწმენით, დიდ უბედურებად ითვლება ხარის დაწყველა. ერთი თქმულების მიხედვით, ილორის წმინდა გიორგიმ რქამოქედილი საზვარაკო ხარის დაწყველისათვის მონაზონი ქვად აქცია. მართლაც, ხარი გლეხკაცის მარჯვენა ხელს წარმოადგენდა.

წარმართული წარმოდგენები დიდხანს ცოცხლობდნენ ქართველ ხალხში. ბევრი მათგანი დღესაც გადმონაშთის სახით გვხვდება საქართველოს ცალკეულ კუთხეებში. ძველი წარმოდგენების გაძევების, დაიწყებისა და ადამიანთა იდეოლოგიური ცხოვრებიდან ამოშლის პროცესი მეტად ხანგრძლივი და რთული იყო. ამ გზაზე ბევრი ქართული წარმართული წარმოდგენა უკვალოდ დაიკარგა, ბევრმა კი სახე იცვალა, ძირფესვიანად იქნა გადააზრებული. მათი ნაწილი შერჩა ქართულ ხალხურ სიტყვიერებას, მუსიკას თუ ქორეოგრაფიას. აქ ისინი სახეთა მხატვრულმა სრულყოფამ და შთაშვებულმა ძალამ გადაარჩინა.

⁵¹ მ. გ. ვ. ე. ი. შ. ე., ქართული ხალხური ტრანსპორტი, თბილისი, 1956, გვ. 97.

В. З. ДЕДАБРИШВИЛИ

ВОПРОСЫ ОХРАНЫ ПРИРОДЫ В НАРОДНОМ БЫТЕ И УСТНОМ ТВОРЧЕСТВЕ

Резюме

Фольклорный материал Грузии содержит факты и примеры бережного отношения людей к природным богатствам.

В грузинских рукописях имеются данные о том, как люди боготворили растения и животных.

В настоящей работе приводятся фольклорные материалы, связанные с вопросом охраны природы.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ბოტანიკის კათედრა

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა ნ. კეცხოველმა

ელენე დოჩანაშვილი

„მცხეთური ბიბლიის“ „გამოსლვათა“ წიგნის ტექსტობრივი
და რედაქციული დახასიათებისათვის

„მცხეთური ბიბლია“ (A—51), მკვლევართა აზრით, მთელ რიგ შემთხვევებში ბიბლიის ტექსტის უძველეს ქართულ თარგმანებს შეიცავს. ეს ხელნაწერი რედაქტირებულია XVII—XVIII სს-ში სულხან-საბა ორბელიანის მიერ. ქართული ბიბლიის ეს რედაქცია უკვე რამდენიმე წელია ჩვენი კვლევის საგანს წარმოადგენს. ამ ხელნაწერის რედაქციული და ტექსტობრივი შესწავლის მიზნით ჩვენ ცალკეულ წიგნებს შეძლებისდაგვარად გამოწვლილით ვუდარებთ ბიბლიის სხვა ქართულ რედაქციებს, ბერძნულ, სომხურ და ებრაულ (რუსული თარგმანის საშუალებით) ტექსტებს¹. ჩვენი განხილვის საგანი უკვე იყო „მცხეთური“ ხელნაწერის მოსეს ხუთწიგნეულის „დაბადების“ წიგნის ტექსტი. ამ წიგნის ტექსტის შესწავლამ გამოავლინა მთელი რიგი სტილისტური, სინტაქსური, მორფოლოგიური, სემანტიკური ხასიათის „ბერძნობები“. ბერძნული დენდის გავლენის კვალი ტექსტის ენის ყველა სფეროში ვლინდება².

ამჯერად ჩვენი შესწავლის საგანია „მცხეთური ბიბლიის“ მოსეს ხუთწიგნეულის მეორე წიგნი — „გამოსლვათა“. ამასთან სათარგმნ წყაროზე დამოკიდებულების გარდა ჩვენი მსჯელობის საგანი იქნება ის რედაქციული სირთულეც, რომელიც ამ წიგნის დაკვირებული შესწავლის შედეგად გამოვლინდა.

მცხეთური ხელნაწერის წიგნი „გამოსლვათა“ გაცილებით უფრო რთული შედგენილობისა აღმოჩნდა, ვიდრე „დაბადების“ წიგნი. ამ წიგნის რედაქციული არაერთგვაროვნება მკვლევარებს როგორც სათარგმნ წყაროსთან მიმართების თვალსაზრისით, ისე ძველი აღთქმის სხვა ქართულ ხელნაწერებთან მიმართების თვალსაზრისითაც, ჩვენ ჯერ განვიხილავთ მცხეთური ხელნაწერის ამ წიგნის ტექსტის მიმართებას სხვა ქართულ ხელნაწერებთან და შემდეგ სათარგმნ წყაროსთან მიმართების საკითხის განხილვაზე გადავალთ. როგორც მოსალოდნელი იყო, ტექსტის დანაწევრება, ფენებდა დაყოფა, რომელიც მიიღება ერთი თვალსაზრისით ანალიზის შედეგად, არსებითად ემთხვევა იმ დანაწევრებას, რომელსაც გვაძლევს მეორე თვალსაზრისით ანალიზი.

1. „მცხეთური ბიბლიის“ „გამოსლვათა“ წიგნის მიმართება სხვა ქართულ ხელნაწერებთან. „გამოსლვათა“ წიგნის ტექსტი „მცხეთური ბიბლიის“ (S) გარდა დატულია შემდეგ ქართულ ხელნაწერებში: ოშკურ ანუ ათონურ 978 წლის ნუსხაში (O); კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის II—1207-ში (A), ქუთაისის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის №28 ხელნაწერში (K); 1669 წლის იესე ბედისმწერალშვილის მიერ გადაწერილ ხელნაწერში A—179 (C). ეს წიგნი არის აგრეთვე ბაქარის მიერ 1743 წელს მისკოვში გამოცემულ ბიბლიაშიც. ძველი აღთქმის სხვა ძველ ხელნაწერებში „გამოსლვათა“ წიგნი არა გვაქვს.

ბ. გიგინეიშვილი და ც. კიკვიძე „შესაქმის“, „გამოსლვათა“ და „ლევინ“

ტელთა“ წიგნების ძველ ქართულ ხელნაწერებს სამ რედაქციად ყოფენ: C—
ოშკური რედაქცია — შედარებით სრულად არის წარმოდგენილი ოშკურ ხელ-
ნაწერში; D — გელათური რედაქცია — წარმოდგენილია გელათურ ხელნაწე-
რებსა და C-ში (A—179) და 4 რედაქცია — წარმოდგენილია ჩვეულებრივ
Ak ნუსხებით, ზოგჯერ S-ითაც.

ჩვენ მიერ ჩატარებულმა კვლევამ გამოავლინა მცხეთური ხელნაწერის
(S) „გამოსლვათა“ წიგნის დიდი რედაქციული სირთულე. აქ წარმოდგენილია
ზემოთ გამოყოფილი სამივე რედაქციული ფენა. ამასთან, ჩვენი აზრით, ბ. გი-
გინეიშვილისა და ც. კიკვიძის მიერ გამოყოფილი მესამე 4 რედაქცია თავის
მხრივ არაერთგვაროვანია, მასში სხვადასხვა ფენები გამოიყოფა. S-ის „გამო-
სლვათა“ წიგნი ჩვენ რედაქციულად კიდევ უფრო რთულად წარმოგვიდგება.
სხვა ხელნაწერებთან და ბერძნულ, სომხურ, ებრაულ წყაროებთან შედარე-
ბის საფუძველზე ჩვენ მასში გამოვიყოფთ ოთხ ფენას, რომელთაგან მეორე კი-
დეც შეიძლება დაიყოს ქვეფენებად. ჩვენი დანაწევრება ასეთია:

1. პირველ ფენას შეადგენს პირველი შეიდი თავი. აქ S ზუსტად მიჰყე-
ბა A და k-ს და უმნიშვნელო ვარიანტული სხვაობა აქვს O-სთან. მკვეთრი
სხვაობაა C-სთან. ამრიგად, აქ C და 4 რედაქციები ახლოს დგას ერთმანეთ-
თან, D — გელათური რედაქცია კი მათგან დიდად სხვაობს. ამ მონაკვეთს,
როგორც ქვემოთ ვუჩვენებთ, ატყვია ბერძნული ღედნის კვალი.

2. მეორე ფენას ქმნის ტექსტი მე-8 თავიდან მე-12 თავის 37-ე მუხლამ-
დე. ეს მონაკვეთი განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს. იგი კვლავ იდენტურია
A და k ხელნაწერებისა. მაგრამ ძლიერ არის განსხვავებული O-საგან და კი-
დეც უფრო C-საგან. ამრიგად, აქ 4 რედაქცია (Ak) შორდება ოშკის (C) და
გელათურ (D) რედაქციებს. ამასთან, ეს ნაწილი შორდება ბერძნულ და სომ-
ხურ ტექსტებსაც. ამ ფენაში ორი ნაწილი უნდა გამოიყოს: მე-8 თავი და მე-
9—12 თავები. ყველა ეს თავი შორდება ბერძნულ-სომხურ ტექსტებს და ოშ-
კურ და გელათურ რედაქციებს, მაგრამ მათგან მე-8 თავი შინაარსობრივ სი-
ახლოვეს ამყარებებს ებრაულ ტექსტთან. დანარჩენ თავებზე (IX—XII) ამის
თქმა არ ხერხდება. IX—XII თავებში წარმოდგენილი ტექსტები O-საგან,
C-სა და ბერძნულ-სომხური რედაქციებისაგან განსხვავებულ ადგილებში
უფრო ვრცელია. აქ წარმოდგენილია ზედმეტი წინადადებები. ლექსიკური
ერთეულები, რომელთა შესატყვისებს ვერ ვპოულობთ სხვა რედაქციებში.
SAk-ს ამ თავისებურ რედაქციას ერთადერთი პარალელი ეძებნება ძველ ქარ-
თულ ლექციონარებში⁵. ეს ლექციონარები არსებითად ერთი რედაქციისაა და
წარმოდგენილია ოთხი ხელნაწერით — პარიზის, ლატალის, სინას და კალას
ხელნაწერებით. როგორც ნ. მელიქიშვილმა აჩვენა, ამ ლექციონარების ტექს-
ტი საერთოდ ახლოს დგას ოშკის ბიბლიის ტექსტთან, მაგრამ „გამოსლვათას“
საკითხავების მე-12 თავის 1—24-ე მუხლები პარიზის, ლატალის, სინას ლექ-
ციონარებში დაშორდა ოშკის ხელნაწერს. მეოთხე ლექციონარი — კალას
ლექციონარი ამ მონაკვეთშიც ოშკის ტექსტს მიჰყვება. ნ. მელიქიშვილმა
დაადგინა პარიზის, ლატალის, სინას ლექციონარების მე-12 თავის 1—24-ე
მუხლების სიახლოვე S, A და k ხელნაწერებში წარმოდგენილ ტექსტთან.
ამრიგად მე-8—12 თავებიდან მე-12-ს 1—24-ე მუხლებს პარალელი ეძებ-
ნება ლექციონარების ტექსტში. სავარაუდოა, რომ „მცხეთის ბიბლიის“ ამ
ფენის დანარჩენი ტექსტიც (მე-9, 10, 11 თავებიც) იმავე რედაქციიდან მომ-
დინარებობდეს, საიდანაც მე-12 თავი. ძველი ქართული ბიბლიის ეს თავისებუ-

რი რედაქცია განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს, რადგან იგი შორდება ბერძნული სეპტანტისა და სომხური თარგმანის ტექსტს. ბიბლიის ეს ძველი ქართული რედაქცია, როგორც ჩანს, თავისთავადი სახით არ შემონახულა, შემონახა იგი სხვა ხელნაწერების ხარვეზების შევსების გზით. სხვადასხვა ბიბლიურ ხელნაწერში ამ რედაქციის ტექსტის გამოვლენისას ძირითად კრიტერიუმად, ვფიქრობთ, უნდა მივიჩნიოთ ბერძნული სეპტანტისაგან დაშორება და სხვა რედაქციებთან შედარებით ტექსტის სივრცელე და მრავალსიტყვაობა.

სათარგმნ წყაროზე დამოკიდებულების თვალსაზრისით ამ ნაწილშიც (მე-9—12 თავებშიც) ბერძნული დედნის გავლენის კვალი შეიმჩნევა.

3. მესამე ფენას ქმნის ტექსტი მე-12 თავის 37-ე მუხლიდან 30-ე თავის 21-ე მუხლამდე. ამ მონაკვეთში „მცხეთა“ (S) გამოეყო როგორც ოშკურ რედაქციას (O ხელნაწერს), ასევე Կ რედაქციას (A და k ხელნაწერებს) და გახდა C-ს (A — 179), ე. ი. გელათური (Ծ) რედაქციის, იდენტური. ეს მონაკვეთი ძალიან ახლოს დგას გელათურ რედაქციასთან, რომელიც საკვება მიმდებარე და ინფინიტური კონსტრუქციებით, ხელოვნური გამოთქმებით, ბერძნული გამოთქმების კალკებით, უთარგმნელად დატოვებული ბერძნული სიტყვებით. ცნობილია, რომ ს. ს. ორბელიანს ხელთ ჰქონდა გელათური ბიბლია და რედაქციულად გადაუმუშავებია იგი⁶. „მცხეთურ“ ხელნაწერში ეს ნაწილი, რომელიც გელათური რედაქციის A—179 (C) იდენტურია, გელათური რედაქციიდან არის მასში შეტანილი.

4. მეოთხე ფენას ქმნის ტექსტი 30-ე თავის 21-ე მუხლიდან ბოლომდე. ეს ნაწილი ოშკურ ხელნაწერთან საერთო რედაქციისაა ვარიანტული სხვაობით, 36—39 თავების გამოკლებათ. ამ ნაწილში გაქრა ბერძნული დამოკიდებულების კვალი, რომელიც ასე ძლიერ იგრძნობოდა წინა თავებში და თავი იჩინა სომხურ წყაროზე დამოკიდებულებამ.

ახლა წარმოვადგინოთ მასალას, რომელიც სათარგმნ თუ სარედაქციო წყაროს გავლენას ვვიჩვენებს. ამ თვალსაზრისით ზემოთ გამოყოფილი პირველი ორი ფენა (VIII თავის გამოკლებით) — I—VII და IX—XII თავები — შეიძლება გავაერთიანოთ როგორც ბერძნული გავლენის მქონე, მეორე ფენაში — XIII—XXX თავებში ეს გავლენა გაცილებით უფრო საგრძნობი ხდება. ამრავალ, აქ საქმე გვაქვს ბერძნული ტექსტიდან თარგმნის სხვადასხვა ზარისხთან. ტექსტის მესამე ნაწილი XXI თავიდან ბოლომდე სომხური წყაროს გავლენის კვალს ატარებს. განვიხილოთ ტექსტის ჩვენ მიერ გამოყოფილი ნაწილები ცალ-ცალკე და ვუჩვენოთ, რაში მდგომარეობს უცხო წყაროს ქართულ თარგმანზე გავლენის არსი.

I ნაწილი (I—XII თავები)⁷. ა) ამ ნაწილში საკმაოდ ხშირია მიმდებარე და ინფინიტური კონსტრუქციები, რომლებიც არ არის დამახასიათებელი ქართული ენისათვის, ბერძნულში კი ფართოდ არის გავრცელებული. ისევე როგორც „დაბადების“ ტექსტში, აქაც ეს კონსტრუქციები ბერძნული ორიგინალის გავლენის შედეგად მიგვაჩნია. მოვიყვანოთ ასეთი კონსტრუქციების ნიმუშები:

ა) 1. SC. პრქუა უფალმან მოსეს მიმართ მეტყუელმან. AOK. პრქუა უფალმან მოსეს. P. ეტყოდა უფალი მოსეს და პრქუა, B. ხოლო პრქუა უფალმან მოსეს, მეტყუელმან,

Εἶπεν δὲ κύριος πρὸς Μωσῆν λέγων

საისხვალ თქრ რნჳ მოქსიხი' ლ სას გმსლ. 6₁₀

2. S. და ეტყოდა უფალი მოსეს და აპრონს მეტყუელი. OBKP. ეტყოდა უფალი მოსეს და აპრონს და პრქუა. A. და ეტყოდა უფალი მოსეს და აპრონს. C. და თქუა უფალმან მოსეს და აპრონის მიმართ მეტყუელმან.

Καὶ εἶπεν κύριος πρὸς Μωσῆν καὶ Ἀαρῶν λέγων.

ლ. საისხვალ თქრ რნჳ მოქსიხი' ლ რნჳ Ἀარონი' ლ სას გმსლ. 7₈

ბ) „მცხეთური ხელნაწერი“ ვხვდებით ქართულისათვის უჩვეულო სიტყვებს, რომლებიც ბერძნული შესაბამისი სიტყვებისა და გამოთქმების კალკებად წარმოგვიდგება:

1. SC. პრქუა უფალმან მოსეს მიმართ. AKOB. პრქუა უფალმან მოსეს

Εἶπεν δὲ κύριος πρὸς Μωσῆν

საისხვალ თქრ რნჳ მოქსიხი' გმსლ. 6₁₀

2. S. მოდით და ვისიბრძნოთ დამჯობად მათდა, ნუუკუე განმრავლდენ. C მოდით ვისიბრძნოთ დამჯობად მათდა ნუსადა განმრავლდენ. OAK. მოვედით და დავიმორჩილნეთ იგინი, ნუუკუე განმრავლდენ. B. მოვედით და მოვიგოთ გონიერება, ნუუკუე განმრავლდენ. P მოვედით და ვიზრახოთ მათდა ზედა, რაათა ნუუკუე განმრავლდენ.

ბენუთ იხუ კატაჰოფიჯაჲ მაი აბთისჲ მჳრითჲ პლჳთიუბჳ.

სხჳცჳ რნარსხუოჲ ჰნჳ ზიოჲ, იოუჲ რაჳმანაჳცნს

Ухитримся же против него чтобы он не умножился. გმსლ. 1₁₀.

ამ მაგალითში S-ის „ვისიბრძნოთ“ მეტად ხელოვნურია. ბერძნული ზმნა *καταρτίζομαι* ნიშნავს: სოფიზმებით დამარცხებას, მახვალგონიერი მსჯელობით მოწინააღმდეგის დაბნევას. მცხეთური ბიბლიის მთარგმნელი აკეთებს ამ სიტყვის ზედმიწევნით თარგმანს მისი ძირის მნიშვნელობის შესაბამისად და აწარმოებს ხელოვნურ ზმნას „ვისიბრძნოთ“⁹.

3. S. და ვისაკვირველო მე მას ჟამსა შინა ქუეყანა იგი ძეთა ისრაჲლისათა. OB. და ვიდოდო მე მას ჟამსა შინა შორის საცხოვართა მათ ეგუჰტელთასა. AK. და ვადოდო მე მას ჟამსა შინა ქუეყანა იგი ძეთა ისრაჲლისათა. C. და ვისაკვირველო მე შორის საცხოვართა მეგუჰტელთასა და შორის საცხოვართა ისრაჲლთასა. P. და ვიდოდო მე შორის ცხოვართა ძეთა ისრაჲლისათა.

კაჲ რაჳრჳნიჲჯაჲჲ ზჳბ ლუ დჳ რაჳრჳნ ჰჳნიუჲ...

ლ. თჳრთჳრჳ სჳ სჳრანჳჳცჳი ჰ მჳჳ საჳჳანჳრჳ

საბა ასწორებს A-ს: ვადოდო-ს ხაზი აქვს გადასმული და ზემოდან აწერს: ვისაკვირველო. გმსლ. 9₄.

ბერძნული ზმნა *καρῶνίζω* ნიშნავს: ვასაოცრად ქცევას, გაოცების, ვაკვირვების საგნად ქცევას⁹.

სომხურ ტექსტში ეს სიტყვა აღწერიითად არის გადმოცემული:

სჳრჳრჳი სჳ სჳრანჳჳცჳი „უკუე მე საკვირველებას“. „მცხეთური ბიბლიის“ ქართულმა მთარგმნელმა კი ბერძნული სიტყვის კალკა წარმოადგინა და მიიღო საკმაოდ ხელოვნური სიტყვა „ვისაკვირველო“, მსგავსად ზემოთ განხილული „ვისიბრძნოთ“-ისა.

II ნაწილი (XIII—XXX თავები). ა) ამ ნაწილში გაცილებით უფრო ხშირად ვხვდებით მიმღეობური და ინფინიტური კონსტრუქციების ხმარებას, ეიღრე I—VII—IX—XI თავებში. მასალა ისე დიდია, რომ ჩვენ არ მოვიყვანთ შესაბამის მაგალითებს და დავკმაყოფილებით ამ კონსტრუქციათა ხმარების ადგილებზე მითითებით. ზემოთ განხილული გამოთქმა: „ჰრქუა... მეტყუელმან“ გვხვდება „გამოსლვათის“ ამ ნაწილის შემდეგ ადგილებში: 13; 13₈, 14, 14₁₂; 18₆; 19₂₃; 20₁ და ბევრი სხვა.

გვხვდება ამ ტიპის სხვა გამოთქმებიც:

- 1. SC. რამეთუ არა წმიდა ყოს უფალმან მომღებელი სახელისაჲ მისისაჲ ამოსა ზედა. O. არა მოილო სახელი ღმრთისა შენისაჲ ამოსა ზედა. B. არა მოილო სახელი უფლისა ლუთისა შენისა ამოსა ზედა.

Ὁς γὰρ ἢ ἡ ἀποστολή, ἀπὸ τοῦ τὸν λαμβάνοντα τὸ ζωικὸν αὐτὸν εἶναι μὲναι.

მჩ ანიოციის ვანის ოსიან აათობი ქიქ ἰ ქირაქ ანთისაჲ ვმსლ. 20₇.

2. SC. არა ყოფისათჳს საფლავთასა ეგვპტეს. OB. არა იყოა ეგვპტეს საფლავები. AK არამცა იბოვა ჩუენთჳს სამარები ქუეყანასა ეგვპტისასა.

παρὰ τὸ μὴ ἰσάργειν μημίματα ἐν γῆ Αἰγύπτου.

იღ ყიქჩნ ყირსკმანჲ ქსიქრჩნ სეჩაყაყიღ. ვმსლ. 14₁₁

მსგავსი მაგალითების მოყვანა მრავლად შეიძლება. ამ ტიპის კონსტრუქციათა ხმარების სიჭარბით „გამოსლვათას“ XIII—XXX თავები მკვეთრად გამოირჩევა როგორც პირველი, ისე მესამე ნაწილისაგან. დამახასიათებელია, რომ ბიბლიის სხვა ქართული ხელნაწერების შესატყვის ადგილებში პირიანი ზმნა არის წარმოდგენილი.

ბ) „მცხეთურ ბიბლიის“ ამ ნაწილში ხშირად ვხვდებით ქართულისათვის უჩვეულო გამოთქმებსა და სიტყვებს, რომლებიც ბერძნული შესაბამისი გამოთქმების კალკებაჲ მცგვაჩნია:

- 1. SC. და თქუა უფალმან მოსეს მიმართ მეტყუელმან. OB. ეტყოდა უფალი მოსეს და ჰრქუა. AK სიტყუად იწყო მოსესა და ჰრქუა.

καὶ ἐλάλησεν ἑαυτοῦ πρὸς Μωυσέως λέγων.

ის ჭიხისგაჲ აქჲ ენჲ მიოქიხი ლ ათჲ ვმსლ. 14₁

„ჰრქუა... მიმართ“, „იტყოდა... მიმართ“ ტიპის გამოთქმებს ამ ნაწილში ხშირად ვხვდებით ბერძნულის *πρὸς* . . . *λέγων* ტიპის გამოთქმათა ფარდად. იგი წარმოდგენილია ტექსტის შემდეგ ადგილებში: 14₁₂, 14₁₀, 18₁₇, 30₂₂... „ჰქუა მისსა მიმართ“ ტიპის გამოთქმები ქართული ენისათვის არ არის ბუნებრივი და სხვა ხელნაწერებში მას ენაცვლება „ჰრქუა მას“, „გეტყოლით შენ“ და მისთ. ბუნებრივი გამოთქმები.

გ) ბერძნული სიტყვის კალკად მიგვაჩნია „წინავიღოდა“ ფორმაც, რომელიც მცხეთური გამოსლვათას ტექსტის მე-14 თავშია წარმოდგენილი ბერძნული *προσηγγυ*-ის ფარდად.

- 1. SC. და ფარაო წინავიღოდა. OB. და ფარაო მოვიღოდა. AK და ფარაო წარმოუღლუა.

Καὶ φάρωα προσηγγυ.

ბღ სჯაჲ მათ ყიარაონ. ვმსლ. 14₁₀.

Καὶ ποιήσεις πέταλας χρυσοῦν καὶ ἀργύρου.

ნ. არაოსის მქმნის კოილი ურრეი გმსლ. 28₃₈

И сделай дощечку из золота. გმსლ. 28₃₈

ასევე უთარგმნელად არის შესული მცხეთურ ტექსტში ბერძნული „საწყაული“.

4. SC. შეკრიბეს სათანადოა ორ წილად ორი ღო მ ო რ ი თითმან. AK. შეკრიბეს საზრდელად წესა იგი ორი წილი მრჩობლი საწყაული ერთმან. O... იგი საზრდელად ორი წილი, მრჩობლი საწყაული ერთმან. B. შეკრიბეს წესი იგი საზრდელად ორი წილი მრჩობლი საწყაული ერთმან.

συνέλαξαν τὰ δέοντα θυλάξ, ἕνα γοιορ τῆ ἐνί.

ბიოიფიციხნ ვაქთან ხრჩინ სრქოს კაიფა თი მქ მქ

Сделай хліба пшое, по два гомора на кажлого. გმსლ. 16₂₂

ასეთივე სახითაა გადმოსული ჩვენს ტექსტში ბერძნულა მითმანტის „დაქორაეებულნი“. ოშისა და ბაქარისეულ ტექსტში კი ამ სიტყვის თარგმანია წარმოდგენილი.

5. SC. ხოლო უკუეთუ მიზღუერი იყოს, ეყოს მას ნაცულად მიზღისა მისისა. OBAK. უკუეთუ სასყიდლით დადგინებული იყოს, სასყიდლისა მისისა წილ იყავნ მისა.

Ἐὰν μὲ μισθωτὴς ᾖ, ἔστω: ἀντὶ τούτου μισθὸν ἀντα.

საყა ხქქ ქ იარბო ათხაქ ჩეგ რუქ ვარბო ხრეიგ ჩეჩეჩ ზიამ.

А если наемник он; то пусть будет это на счет платы его. გმსლ. 22₁₅.

აქვე შეიძლება მოვიყვანოთ პოლირი ბერძნული **πιοხრეჟ** „გარბელი სამოსელი“.

6. SAKC. და ჰქმნა ქუეშეთ საცუმელი პოლირი ყოვლად ჰაკინთონი. B. და ჰქმენ შესასხმელი ფერკთა ყოვლად იაკინთონისა.

Καὶ ποιήσεις ἑποδόντην ποδῆρη θλον ἑαχῆσθιοαν.

ნ. არაოსის ითოსასა ყანგნაორი ზამთი ყაყოსასა გმსლ. 2^o₃₁

7. SAC. და ქვანი სარლიონნი და ქვანი საწახნაგებელნი სამკართათეს და პოლირისა. O. და ქვა სარლიონი და ანთრაკები გამოსაქანდაკებულად, სამკართათეს და საწუეეთა. B. და ქვა სამარაგლონი, და ანთრაკები. გამოსაქანდაკებულად და სამკართათეს და საწუეეელთა.

Καὶ λίθους σαρβῆου καὶ λίθους ἐλε τῆς γλυσφῆς ἐλε τῆς ἐπαμῖδα καὶ τὸν ποδῆρη.

ნ. აკანან სარეჩინან ხ აკანან ვრეი ქ იორბ ვაკასან ხ ვაყანგნაორნი. გმსლ. 25₇

8. SCA შესამოსელნი. რომელნი უქმნენ მკერდისა ზედა და სამკარი და პოლირი. B. და ესე სამოსელნი არიან რომელნი უქმნენ მას სამკარდე, და სამკარე და ფერკთა სასხმელი სამოსელი ფესუჭლი...

Αἱ στελαί. Ἡ ποιήσονται τὸ παρῆρηθῖον καὶ τῆς ἐπαμῖδα καὶ τὸν ποδῆρη.

ნ. აქა ოჩინას ყაათიონანანანან ვორ ათინჩინს ვაყანგ ზაორნი, ხ ვაკასიას ვოსიოქ ხ ვლანგეი. გმსლ. 28₄

ბაქარის ბიბლიაში ეს სიტყვა გადმოცემულია როგორც „შესასხმელი“

6. SAC. ვაკინთი, პორფირო ძოწეული ორკეცი. O. იაკინთმ და ძოწეული და მეწამული მრჩობლი. B. იაკინთე და ძოწეული და მეწამული მრჩობლი.

Και ἰσχυθῶν καὶ πορφύρα γ καὶ χθαιων ἱπλου.

ნ. ჯაყოსთაჲ კ ძირანსი კ ჯორძირ ჯრქსნ გმსლ. 28³³; 26¹; 27¹⁶; 28⁵; 8¹⁵.

3). დაბოლოს, რამდენიმე ადგილი ავლენს ბერძნულ ტექსტზე აშკარა დამოკიდებულებას, რადგან ეს ადგილები შესაძლებელია გაეიაზროთ მხოლოდ როგორც შესაბამისი ბერძნული ტექსტის არასწორი გაგების შედეგი:

1. SC. და პოენეს იგინი დაბანაკებულნი ზღუს კიდესა და ყოველი ცხენი და ეტლები ფაროსი და ცხენნი მათნი და ლაშქარი მისი. OB. და პოენეს იგინი ზღუასა მას ზედა დაბანაკებულნი და ყოველი ჰუნეები და ეტლები ფარათსი და მკედრები და ყოველი ერი მისი.

AK... ეტლებითა მით ჰუნებითა მოადგეს და შევიდეს.

Καὶ ἐπαύσαν αὐτοὺς... καὶ παύσῃ ἡ ἰσπὺς καὶ τὰ ἄρματα φεραὰ καὶ οἱ ἰππεὶς καὶ ἡ στρατὸς αὐτῶν.

ნ. ვაჩნ ონიოთა... ამხნაჲს სრქიარდ' კ ჯორც ქიარათისი, კ კსტხაჲ კ ვორც ზორა გმსლ. 14₉

აქ მთარგმნელმა არია ერთმანეთში სიტყვები: *ἰσπὺς*, ბ „ცხენი“ და *ἰππεὶς*; *ἰππεὶς* მრავლობითი რიცხვია *ἰππεὺς*, ჯაგ-დან „მხედარი“. OB-სა და სომხურში ეს სიტყვა სწორად არის გაგებული: „მკედრები“, *სპტხაჲ*; SC-ში კი ნაცვლად *მკედრებისა* წერია „ცხენნი“, რაც აზრობრივად არ უხდება წინადადებას. ასევე მთარგმნელის შეცდომა უნდა იყოს 21-ე თავის მეორე მუხლის „ნიჭი“.

2. SC. უკუეთუ მოიგო მონაჲ ებრაელი, ექუს წელ გმონებდეს შენ, ხოლო მეშუდესა წელსა განვიდეს თავისუფალი ნიჭითა. AK. უკუეთუ მოიგოთ მონა ებრაელი ექუს წელ გმონებოდეს... განვიდეს შენგან თავისუფალი. O. უკუეთუ მოიგო მონაჲ ებრაელი. ექუს წელ გმონებდეს შენ, ხოლო მეშუდესა წელსა განვიდეს შენგან თავისუფალი მეტად. B. უკუეთუ მოიგო მონა ებრაელი ექუს წელ გმონებდეს შენ ხოლო მეშუდესა წელსა განვიდეს შენგან თავისუფალი.

Ἐὰν κτήσῃ παῖδα Ἰβραῖον, ἕξ ἔτη θύσῃσεται: αὐτὸν δὲ ἐξθίμω ξέτε ἀπελεύσεται ἐλευθερίας θάραϊν.

ნქტ ყნისიჲი ძაოთჲ სერაქსეჲი. ვქსე ამ ძაოთჲსეჲ კიჲ, კ კამქნ ვქსნსრიჲი ყნათჲ აკათა ბრქ:

Если купить раба Еврея: шесть лет пусть служит он, а в седьмом пусть выйдет на волю даром. გმსლ. 21₂.

როგორც ვხედავთ, აქ ლაპარაკია იმის შესახებ, რომ შეძენილი, ნაყიდი მონა უნდა ემონებოდეს ექვს წელიწადს, ხოლო მეშვიდე წელს უნდა წავიდეს თავისუფალი უსასყიდლოდ, მუქთად. აკ. შანიძის მიერ გამოცემულ ოშკის ბიბლიაში ამ მაგალითში სწერია: „...განვიდეს შენგან თავისუფალი მეტად“. ეს სიტყვა აკ. შანიძეს სქოლიოში აქვს ჩატანილი და წერს: „ასეა: ალბათ თავდაპირველ ტექსტში იყო მედად, რაც ნიშნავს ძვ. ქართულში — უფასოდ. ბაქარის ბიბლიაში ეს სიტყვა სულ არ არის. ბერძნულ და სომხურ ტექსტებში კი არის: *θάραϊν*, *ბრქ*. რაც ნიშნავს უფასოდ, ე. ი. მათი მნიშვნელობა იგივეა, რაც მედადისა — უფასოდ, უსასყიდლოდ მუქთად.

მხოლოდ მცხეთურ ხელნაწერშია: განედღეს თავისუფალი ნიჭითა. საიდან გაჩნდა აქ სიტყვა ნიჭითა? ჩვენ მიერ მოტანილ მაგალითს ეს სიტყვა აზრობრივადაც არ უდგება. საქმე იმაშია, რომ ბერძნულში *δωρεάν* — ნიშნავს — უფასოდ, უმიზეზოდ, უბრალოდ. *ή δωρεάν* — კი ნიშნავს — საჩუქარს. აშკარაა, რომ მცხეთური ხელნაწერის მთარგმნელს თუ რედაქტორს ეს ორი სიტყვა ერთმანეთში აურევია, მცხეთური ბიბლიის ნიჭი სწორედ იმავეს ნიშნავს, რასაც ბერძნული *ή δωρεάν*. მაგრამ ბერძნულში სწერია არა *ή δωρεάν* (როგორც S-ის ამ ნაწილის მთარგმნელს, თუ რედაქტორს ჰგონია), არამედ *δωρεάν*. ამ შეცდომის საფუძველზე გაჩნდა მცხეთურ ხელნაწერში სრულიად უადგილოდ ნიჭი“.

3. S. წყობა ყვეს ანათომის შინა უდაბნოდ მიმართ. O. და დაიბანაკეს ათომს უდაბნოსა მას თანა. B. და დაიბანაკეს ოთომს უდაბნოსა მას თანა. A. და დაიბანაკეს ოთომს პირის პირ უდაბნოსა მას.

Μεταποικνεσθαι εν Οβημ παρξ ην ερημω.

რანასკესან კიქიი თი ანაყათიზი.

И расположились станом в Ефеме в конце пустыни. გმსლ. 13_ჟ.

აქ მოყვანილ მაგალიტში გეოგრაფიული სახელი ოთომ, ათომ (მცხეთური ტექსტის გარდა) ყველგან ნარს გარეშეა. ფიქრობთ S-ის ანათომ არის ბერძნულის *εν Οβημ*, სადაც *εν* წინდებული ფუძისეულად არის მაჩვენელი.

III ნაწილი (XXX თავის 21-ე მუხლიდან ბოლომდე). ეს მონაკვეთი როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, სომხური წყაროს გავლენის კვალს ატარებს. ასეთ გავლენას ვხედავთ ჩვენ შემდეგ მაგალიტში:

1. S. აპა-ეგერა მიწოდებდეს სახელით ბესელიელ, ძე ურისი, რომელი-იგი არს ოვრათ ტომისაგან იუდასი. O. აპა-ესერა მიწოდებდეს სახელით ბესლიმლ, ძმ ორისი, რომელი-იგი არს ორეანი ტომისაგან იუდასისა. B. აპა ეგერა მიწოდებდეს სახელით ბესელიელ ძე ურისი ძე უროვასი ტომისაგან იუდასისა. C. აპა უწოდე სახელით ბესელიელს ურისსა ძისა ურისსა ტომისა იუდასა. A. აპა უწოდე სახელით ბესელიელს ორისსა ძისა ორისსა ტომისა იუდასასა. K. აპა. უწოდე სახელით ბესელიელს ძისა ბეორისსა ტომისა იუდასსა.

Ἰβησ ἀπαχέκλιμα: ἐξ ὀβηματῶς τὸν Βεσαλ:ηλ τὸν τὸν Ουρα:ω τὸν ὠρ ὠ:ς ფსაჟე ὠაბა.

Անասիսի კანათონէ կղ:ესալ է իմ գր:սէ:իէլ գո:սիսան, դո:դի ὠրաჟ კაყէ კაყა:

Смартр, я нзвнана я пленио Весеишл, сына Ур:и, сына Ора, џз колена И:дина. გმსლ. 31_ჟ.

ამ მაგალიტში ყურადღებას იპყრობს საკუთარი სახელი ორ. იგი ყველგან. გარდა „მცხეთური“ ტექსტისა, ორ-ის სახით არის წარმოდგენილი. „მცხეთურ“ ტექსტში კი გვაქვს ოვრათ. ჩვენი აზრით, მცხეთის ბიბლიის ამ აღვლის ოვრათი ზუსტი გადაღებაა სომხური *ὠრაჟ*-სი. სომხურშიც ამ საკუთარი სახელის სახელობითი ბრუნვის ფორმა არის *ὠჟ*, სადაც ბერძნული *ω* სრულიად კანონზომიერად გადმოცემულია *ოჟ* კომპლექსით. რაც შეეხება *სჟ* დაბოლოებას, რგი ნათესაობითი ბრუნვის ფორმის დაბოლოებას წარმოადგენს. „მცხეთურმა“ ხელნაწერმა ეს ფორმა მიიჩნია სახელის ფუტედ

და გადმოიღო ამ სახით (ოვრათ) ქართულში ასევე ოშკის ო რ ე ა ნ ი ც მიღებული უნდა იყოს სომხური *սրբիսան*-ისაგან, სადაც *სან* სომხურის კეთვნილების გამომხატველი აფიქსია. ო და უ-ს აღრევა კი ძველ ქართულში არცთუ იშვიათი მოვლენაა.

ო ვ რ ა ფორმის სომხური წყაროს გავლენით წარმოშობის სასარგებლოდ მეტყველებს ის ფაქტიც, რომ S-ის „გამოსლვათას“ იმ ადგილებში, რომლებიც ზემოთ ბერძნულთან დაკავშირებულად მივიჩნიეთ (17¹⁰, 12) ეს საკუთარი სახელი ო რ ფორმით არის წარმოდგენილი. 31-ე თავის 21-ე მუხლიდან მცხეთურ ხელნაწერში თითქმის აღარ გვხვდება ბერძნულში გავრცელებული მიმდებარე და ინფინიტური კონსტრუქციები. ყურადღებას იპყრობს ის გარემოებაც, რომ მთელი ოვერ სიტყვებისა ამ მონაკვეთში განსხვავებულად იწერება. ჩვენ ამას იმიტო ვხსნით, რომ ბერძნული ტექსტი აღარ ახდენს გავლენას მთარგმნელზე თუ რედაქტორზე. ჩვეულებრივ, როდესაც ქართულ ტექსტს, კერძოდ მცხეთურ ხელნაწერს, ემჩნევა ბერძნულ წყაროზე დამოკიდებულება ბერძნული უნი გადმოცემულია ხოლმე უ-თი. ასეა ეს „გამოსლვათა“ წიგნის იმ ნაწილში, სადაც უხვად არის წარმოდგენილი სხვადასხვა სახის ბერძნობები. იჩნება ის მიმდებარე და ინფინიტური კონსტრუქციების ხმარება, უთარგმნელად დატოვებული ბერძნული სიტყვები თუ სიტყვის მცდარად გავებას ნიადაგზე წარმოშობილი ბერძნობები. მაგ., ასეთია: ერვთრა — ჰრუჰრძ, ვკინთი — საკანთი, ბერილიონი — მერსლიონ, რბ. ამეთვსოს — მეთვსოს, ღრვრი — ღრვრი, ზმვრნი — მამრუჯ და სხვა. მაგრამ იქ სადაც აღარ ჩანს ბერძნულზე დამოკიდებულება. ამ სიტყვების დაწერალობაც უცვლება. მაგ. რომელიმე იაკინთი, რომელიც „გამოსლვათა“ წიგნში 25-ე თავის მეოთხე მუხლიდან გვხვდება ჯერ უაკინთოს სახით: 25⁴, 25⁵, 25⁶, 25⁷, 25⁸, 25⁹, 25¹⁰, 25¹¹, 25¹², 25¹³, 25¹⁴, 25¹⁵, 25¹⁶, 25¹⁷, 25¹⁸, 25¹⁹, 25²⁰, 25²¹, 25²², 25²³, 25²⁴, 25²⁵, 25²⁶, 25²⁷, 25²⁸, 25²⁹, 25³⁰, 25³¹, 25³², 25³³, 25³⁴, 25³⁵, 25³⁶, 25³⁷, 25³⁸, 25³⁹, 25⁴⁰, 25⁴¹, 25⁴², 25⁴³, 25⁴⁴, 25⁴⁵, 25⁴⁶, 25⁴⁷, 25⁴⁸, 25⁴⁹, 25⁵⁰, 25⁵¹, 25⁵², 25⁵³, 25⁵⁴, 25⁵⁵, 25⁵⁶, 25⁵⁷, 25⁵⁸, 25⁵⁹, 25⁶⁰, 25⁶¹, 25⁶², 25⁶³, 25⁶⁴, 25⁶⁵, 25⁶⁶, 25⁶⁷, 25⁶⁸, 25⁶⁹, 25⁷⁰, 25⁷¹, 25⁷², 25⁷³, 25⁷⁴, 25⁷⁵, 25⁷⁶, 25⁷⁷, 25⁷⁸, 25⁷⁹, 25⁸⁰, 25⁸¹, 25⁸², 25⁸³, 25⁸⁴, 25⁸⁵, 25⁸⁶, 25⁸⁷, 25⁸⁸, 25⁸⁹, 25⁹⁰, 25⁹¹, 25⁹², 25⁹³, 25⁹⁴, 25⁹⁵, 25⁹⁶, 25⁹⁷, 25⁹⁸, 25⁹⁹, 25¹⁰⁰. 25-ე თავის 26-ე მუხლში: 26¹, 26², 26³, 26⁴, 26⁵, 26⁶, 26⁷, 26⁸, 26⁹, 26¹⁰, 26¹¹, 26¹², 26¹³, 26¹⁴, 26¹⁵, 26¹⁶, 26¹⁷, 26¹⁸, 26¹⁹, 26²⁰, 26²¹, 26²², 26²³, 26²⁴, 26²⁵, 26²⁶, 26²⁷, 26²⁸, 26²⁹, 26³⁰, 26³¹, 26³², 26³³, 26³⁴, 26³⁵, 26³⁶, 26³⁷, 26³⁸, 26³⁹, 26⁴⁰, 26⁴¹, 26⁴², 26⁴³, 26⁴⁴, 26⁴⁵, 26⁴⁶, 26⁴⁷, 26⁴⁸, 26⁴⁹, 26⁵⁰, 26⁵¹, 26⁵², 26⁵³, 26⁵⁴, 26⁵⁵, 26⁵⁶, 26⁵⁷, 26⁵⁸, 26⁵⁹, 26⁶⁰, 26⁶¹, 26⁶², 26⁶³, 26⁶⁴, 26⁶⁵, 26⁶⁶, 26⁶⁷, 26⁶⁸, 26⁶⁹, 26⁷⁰, 26⁷¹, 26⁷², 26⁷³, 26⁷⁴, 26⁷⁵, 26⁷⁶, 26⁷⁷, 26⁷⁸, 26⁷⁹, 26⁸⁰, 26⁸¹, 26⁸², 26⁸³, 26⁸⁴, 26⁸⁵, 26⁸⁶, 26⁸⁷, 26⁸⁸, 26⁸⁹, 26⁹⁰, 26⁹¹, 26⁹², 26⁹³, 26⁹⁴, 26⁹⁵, 26⁹⁶, 26⁹⁷, 26⁹⁸, 26⁹⁹, 26¹⁰⁰. 28-ე მუხლების ბიბლიის დარღვა: 28¹, 28², 28³, 28⁴, 28⁵, 28⁶, 28⁷, 28⁸, 28⁹, 28¹⁰, 28¹¹, 28¹², 28¹³, 28¹⁴, 28¹⁵, 28¹⁶, 28¹⁷, 28¹⁸, 28¹⁹, 28²⁰, 28²¹, 28²², 28²³, 28²⁴, 28²⁵, 28²⁶, 28²⁷, 28²⁸, 28²⁹, 28³⁰, 28³¹, 28³², 28³³, 28³⁴, 28³⁵, 28³⁶, 28³⁷, 28³⁸, 28³⁹, 28⁴⁰, 28⁴¹, 28⁴², 28⁴³, 28⁴⁴, 28⁴⁵, 28⁴⁶, 28⁴⁷, 28⁴⁸, 28⁴⁹, 28⁵⁰, 28⁵¹, 28⁵², 28⁵³, 28⁵⁴, 28⁵⁵, 28⁵⁶, 28⁵⁷, 28⁵⁸, 28⁵⁹, 28⁶⁰, 28⁶¹, 28⁶², 28⁶³, 28⁶⁴, 28⁶⁵, 28⁶⁶, 28⁶⁷, 28⁶⁸, 28⁶⁹, 28⁷⁰, 28⁷¹, 28⁷², 28⁷³, 28⁷⁴, 28⁷⁵, 28⁷⁶, 28⁷⁷, 28⁷⁸, 28⁷⁹, 28⁸⁰, 28⁸¹, 28⁸², 28⁸³, 28⁸⁴, 28⁸⁵, 28⁸⁶, 28⁸⁷, 28⁸⁸, 28⁸⁹, 28⁹⁰, 28⁹¹, 28⁹², 28⁹³, 28⁹⁴, 28⁹⁵, 28⁹⁶, 28⁹⁷, 28⁹⁸, 28⁹⁹, 28¹⁰⁰. 36-ე თავის მე-11 მუხლში წარმოდგენილია „ზეზი“: 36¹, 36², 36³, 36⁴, 36⁵, 36⁶, 36⁷, 36⁸, 36⁹, 36¹⁰, 36¹¹, 36¹², 36¹³, 36¹⁴, 36¹⁵, 36¹⁶, 36¹⁷, 36¹⁸, 36¹⁹, 36²⁰, 36²¹, 36²², 36²³, 36²⁴, 36²⁵, 36²⁶, 36²⁷, 36²⁸, 36²⁹, 36³⁰, 36³¹, 36³², 36³³, 36³⁴, 36³⁵, 36³⁶, 36³⁷, 36³⁸, 36³⁹, 36⁴⁰, 36⁴¹, 36⁴², 36⁴³, 36⁴⁴, 36⁴⁵, 36⁴⁶, 36⁴⁷, 36⁴⁸, 36⁴⁹, 36⁵⁰, 36⁵¹, 36⁵², 36⁵³, 36⁵⁴, 36⁵⁵, 36⁵⁶, 36⁵⁷, 36⁵⁸, 36⁵⁹, 36⁶⁰, 36⁶¹, 36⁶², 36⁶³, 36⁶⁴, 36⁶⁵, 36⁶⁶, 36⁶⁷, 36⁶⁸, 36⁶⁹, 36⁷⁰, 36⁷¹, 36⁷², 36⁷³, 36⁷⁴, 36⁷⁵, 36⁷⁶, 36⁷⁷, 36⁷⁸, 36⁷⁹, 36⁸⁰, 36⁸¹, 36⁸², 36⁸³, 36⁸⁴, 36⁸⁵, 36⁸⁶, 36⁸⁷, 36⁸⁸, 36⁸⁹, 36⁹⁰, 36⁹¹, 36⁹², 36⁹³, 36⁹⁴, 36⁹⁵, 36⁹⁶, 36⁹⁷, 36⁹⁸, 36⁹⁹, 36¹⁰⁰. 37-ე თავის 1-ე მუხლში: 37¹, 37², 37³, 37⁴, 37⁵, 37⁶, 37⁷, 37⁸, 37⁹, 37¹⁰, 37¹¹, 37¹², 37¹³, 37¹⁴, 37¹⁵, 37¹⁶, 37¹⁷, 37¹⁸, 37¹⁹, 37²⁰, 37²¹, 37²², 37²³, 37²⁴, 37²⁵, 37²⁶, 37²⁷, 37²⁸, 37²⁹, 37³⁰, 37³¹, 37³², 37³³, 37³⁴, 37³⁵, 37³⁶, 37³⁷, 37³⁸, 37³⁹, 37⁴⁰, 37⁴¹, 37⁴², 37⁴³, 37⁴⁴, 37⁴⁵, 37⁴⁶, 37⁴⁷, 37⁴⁸, 37⁴⁹, 37⁵⁰, 37⁵¹, 37⁵², 37⁵³, 37⁵⁴, 37⁵⁵, 37⁵⁶, 37⁵⁷, 37⁵⁸, 37⁵⁹, 37⁶⁰, 37⁶¹, 37⁶², 37⁶³, 37⁶⁴, 37⁶⁵, 37⁶⁶, 37⁶⁷, 37⁶⁸, 37⁶⁹, 37⁷⁰, 37⁷¹, 37⁷², 37⁷³, 37⁷⁴, 37⁷⁵, 37⁷⁶, 37⁷⁷, 37⁷⁸, 37⁷⁹, 37⁸⁰, 37⁸¹, 37⁸², 37⁸³, 37⁸⁴, 37⁸⁵, 37⁸⁶, 37⁸⁷, 37⁸⁸, 37⁸⁹, 37⁹⁰, 37⁹¹, 37⁹², 37⁹³, 37⁹⁴, 37⁹⁵, 37⁹⁶, 37⁹⁷, 37⁹⁸, 37⁹⁹, 37¹⁰⁰. 38-ე თავის 1-ე მუხლში: 38¹, 38², 38³, 38⁴, 38⁵, 38⁶, 38⁷, 38⁸, 38⁹, 38¹⁰, 38¹¹, 38¹², 38¹³, 38¹⁴, 38¹⁵, 38¹⁶, 38¹⁷, 38¹⁸, 38¹⁹, 38²⁰, 38²¹, 38²², 38²³, 38²⁴, 38²⁵, 38²⁶, 38²⁷, 38²⁸, 38²⁹, 38³⁰, 38³¹, 38³², 38³³, 38³⁴, 38³⁵, 38³⁶, 38³⁷, 38³⁸, 38³⁹, 38⁴⁰, 38⁴¹, 38⁴², 38⁴³, 38⁴⁴, 38⁴⁵, 38⁴⁶, 38⁴⁷, 38⁴⁸, 38⁴⁹, 38⁵⁰, 38⁵¹, 38⁵², 38⁵³, 38⁵⁴, 38⁵⁵, 38⁵⁶, 38⁵⁷, 38⁵⁸, 38⁵⁹, 38⁶⁰, 38⁶¹, 38⁶², 38⁶³, 38⁶⁴, 38⁶⁵, 38⁶⁶, 38⁶⁷, 38⁶⁸, 38⁶⁹, 38⁷⁰, 38⁷¹, 38⁷², 38⁷³, 38⁷⁴, 38⁷⁵, 38⁷⁶, 38⁷⁷, 38⁷⁸, 38⁷⁹, 38⁸⁰, 38⁸¹, 38⁸², 38⁸³, 38⁸⁴, 38⁸⁵, 38⁸⁶, 38⁸⁷, 38⁸⁸, 38⁸⁹, 38⁹⁰, 38⁹¹, 38⁹², 38⁹³, 38⁹⁴, 38⁹⁵, 38⁹⁶, 38⁹⁷, 38⁹⁸, 38⁹⁹, 38¹⁰⁰. 39-ე თავის 1-ე მუხლში: 39¹, 39², 39³, 39⁴, 39⁵, 39⁶, 39⁷, 39⁸, 39⁹, 39¹⁰, 39¹¹, 39¹², 39¹³, 39¹⁴, 39¹⁵, 39¹⁶, 39¹⁷, 39¹⁸, 39¹⁹, 39²⁰, 39²¹, 39²², 39²³, 39²⁴, 39²⁵, 39²⁶, 39²⁷, 39²⁸, 39²⁹, 39³⁰, 39³¹, 39³², 39³³, 39³⁴, 39³⁵, 39³⁶, 39³⁷, 39³⁸, 39³⁹, 39⁴⁰, 39⁴¹, 39⁴², 39⁴³, 39⁴⁴, 39⁴⁵, 39⁴⁶, 39⁴⁷, 39⁴⁸, 39⁴⁹, 39⁵⁰, 39⁵¹, 39⁵², 39⁵³, 39⁵⁴, 39⁵⁵, 39⁵⁶, 39⁵⁷, 39⁵⁸, 39⁵⁹, 39⁶⁰, 39⁶¹, 39⁶², 39⁶³, 39⁶⁴, 39⁶⁵, 39⁶⁶, 39⁶⁷, 39⁶⁸, 39⁶⁹, 39⁷⁰, 39⁷¹, 39⁷², 39⁷³, 39⁷⁴, 39⁷⁵, 39⁷⁶, 39⁷⁷, 39⁷⁸, 39⁷⁹, 39⁸⁰, 39⁸¹, 39⁸², 39⁸³, 39⁸⁴, 39⁸⁵, 39⁸⁶, 39⁸⁷, 39⁸⁸, 39⁸⁹, 39⁹⁰, 39⁹¹, 39⁹², 39⁹³, 39⁹⁴, 39⁹⁵, 39⁹⁶, 39⁹⁷, 39⁹⁸, 39⁹⁹, 39¹⁰⁰. 39-ე თავის 2-ე მუხლში: 39¹⁰¹, 39¹⁰², 39¹⁰³, 39¹⁰⁴, 39¹⁰⁵, 39¹⁰⁶, 39¹⁰⁷, 39¹⁰⁸, 39¹⁰⁹, 39¹¹⁰, 39¹¹¹, 39¹¹², 39¹¹³, 39¹¹⁴, 39¹¹⁵, 39¹¹⁶, 39¹¹⁷, 39¹¹⁸, 39¹¹⁹, 39¹²⁰. 39-ე თავის 3-ე მუხლში: 39¹²¹, 39¹²², 39¹²³, 39¹²⁴, 39¹²⁵, 39¹²⁶, 39¹²⁷, 39¹²⁸, 39¹²⁹, 39¹³⁰, 39¹³¹, 39¹³², 39¹³³, 39¹³⁴, 39¹³⁵, 39¹³⁶, 39¹³⁷, 39¹³⁸, 39¹³⁹, 39¹⁴⁰, 39¹⁴¹, 39¹⁴², 39¹⁴³, 39¹⁴⁴, 39¹⁴⁵, 39¹⁴⁶, 39¹⁴⁷, 39¹⁴⁸, 39¹⁴⁹, 39¹⁵⁰. 39-ე თავის 4-ე მუხლში: 39¹⁵¹, 39¹⁵², 39¹⁵³, 39¹⁵⁴, 39¹⁵⁵, 39¹⁵⁶, 39¹⁵⁷, 39¹⁵⁸, 39¹⁵⁹, 39¹⁶⁰, 39¹⁶¹, 39¹⁶², 39¹⁶³, 39¹⁶⁴, 39¹⁶⁵, 39¹⁶⁶, 39¹⁶⁷, 39¹⁶⁸, 39¹⁶⁹, 39¹⁷⁰, 39¹⁷¹, 39¹⁷², 39¹⁷³, 39¹⁷⁴, 39¹⁷⁵, 39¹⁷⁶, 39¹⁷⁷, 39¹⁷⁸, 39¹⁷⁹, 39¹⁸⁰, 39¹⁸¹, 39¹⁸², 39¹⁸³, 39¹⁸⁴, 39¹⁸⁵, 39¹⁸⁶, 39¹⁸⁷, 39¹⁸⁸, 39¹⁸⁹, 39¹⁹⁰, 39¹⁹¹, 39¹⁹², 39¹⁹³, 39¹⁹⁴, 39¹⁹⁵, 39¹⁹⁶, 39¹⁹⁷, 39¹⁹⁸, 39¹⁹⁹, 39²⁰⁰. 39-ე თავის 5-ე მუხლში: 39²⁰¹, 39²⁰², 39²⁰³, 39²⁰⁴, 39²⁰⁵, 39²⁰⁶, 39²⁰⁷, 39²⁰⁸, 39²⁰⁹, 39²¹⁰, 39²¹¹, 39²¹², 39²¹³, 39²¹⁴, 39²¹⁵, 39²¹⁶, 39²¹⁷, 39²¹⁸, 39²¹⁹, 39²²⁰, 39²²¹, 39²²², 39²²³, 39²²⁴, 39²²⁵, 39²²⁶, 39²²⁷, 39²²⁸, 39²²⁹, 39²³⁰, 39²³¹, 39²³², 39²³³, 39²³⁴, 39²³⁵, 39²³⁶, 39²³⁷, 39²³⁸, 39²³⁹, 39²⁴⁰, 39²⁴¹, 39²⁴², 39²⁴³, 39²⁴⁴, 39²⁴⁵, 39²⁴⁶, 39²⁴⁷, 39²⁴⁸, 39²⁴⁹, 39²⁵⁰. 39-ე თავის 6-ე მუხლში: 39²⁵¹, 39²⁵², 39²⁵³, 39²⁵⁴, 39²⁵⁵, 39²⁵⁶, 39²⁵⁷, 39²⁵⁸, 39²⁵⁹, 39²⁶⁰, 39²⁶¹, 39²⁶², 39²⁶³, 39²⁶⁴, 39²⁶⁵, 39²⁶⁶, 39²⁶⁷, 39²⁶⁸, 39²⁶⁹, 39²⁷⁰, 39²⁷¹, 39²⁷², 39²⁷³, 39²⁷⁴, 39²⁷⁵, 39²⁷⁶, 39²⁷⁷, 39²⁷⁸, 39²⁷⁹, 39²⁸⁰, 39²⁸¹, 39²⁸², 39²⁸³, 39²⁸⁴, 39²⁸⁵, 39²⁸⁶, 39²⁸⁷, 39²⁸⁸, 39²⁸⁹, 39²⁹⁰, 39²⁹¹, 39²⁹², 39²⁹³, 39²⁹⁴, 39²⁹⁵, 39²⁹⁶, 39²⁹⁷, 39²⁹⁸, 39²⁹⁹, 39³⁰⁰. 39-ე თავის 7-ე მუხლში: 39³⁰¹, 39³⁰², 39³⁰³, 39³⁰⁴, 39³⁰⁵, 39³⁰⁶, 39³⁰⁷, 39³⁰⁸, 39³⁰⁹, 39³¹⁰, 39³¹¹, 39³¹², 39³¹³, 39³¹⁴, 39³¹⁵, 39³¹⁶, 39³¹⁷, 39³¹⁸, 39³¹⁹, 39³²⁰, 39³²¹, 39³²², 39³²³, 39³²⁴, 39³²⁵, 39³²⁶, 39³²⁷, 39³²⁸, 39³²⁹, 39³³⁰, 39³³¹, 39³³², 39³³³, 39³³⁴, 39³³⁵, 39³³⁶, 39³³⁷, 39³³⁸, 39³³⁹, 39³⁴⁰, 39³⁴¹, 39³⁴², 39³⁴³, 39³⁴⁴, 39³⁴⁵, 39³⁴⁶, 39³⁴⁷, 39³⁴⁸, 39³⁴⁹, 39³⁵⁰. 39-ე თავის 8-ე მუხლში: 39³⁵¹, 39³⁵², 39³⁵³, 39³⁵⁴, 39³⁵⁵, 39³⁵⁶, 39³⁵⁷, 39³⁵⁸, 39³⁵⁹, 39³⁶⁰, 39³⁶¹, 39³⁶², 39³⁶³, 39³⁶⁴, 39³⁶⁵, 39³⁶⁶, 39³⁶⁷, 39³⁶⁸, 39³⁶⁹, 39³⁷⁰, 39³⁷¹, 39³⁷², 39³⁷³, 39³⁷⁴, 39³⁷⁵, 39³⁷⁶, 39³⁷⁷, 39³⁷⁸, 39³⁷⁹, 39³⁸⁰, 39³⁸¹, 39³⁸², 39³⁸³, 39³⁸⁴, 39³⁸⁵, 39³⁸⁶, 39³⁸⁷, 39³⁸⁸, 39³⁸⁹, 39³⁹⁰, 39³⁹¹, 39³⁹²

მე ეხება აქ არა მხოლოდ ამ თავების დალაგებას. არამედ მათ დამოკიდებულებასაც უცხო წყაროზე. ასე მაგალითად: S. და ქმნა ბესელიელ კიდობანი იგი სჯულისაი ძელთაგან უღბოლველთა, ორ წყრთა და კერძო-სივრცე მისი, და წყრთა და კერძო -სივრცე მისი, და წყრთა და კერძო სიმაღლე მისი და შემოსა იგი ოქროთა წმიდითა შინათ და გარეთ. და აქმნა მას კედნი ოქროსანი გარემოს გამოსლ 37_{1, 2}.

O-ს აკლია ამ თავის დასაწყისში სამი მუხლი. შესაბამის ბერძნულ წყაროში: *Kα! ἐπι:ησεν Βεσεληηλ τῆν κίβωτον κα! κστεχρῆσθησεν ἀντῆν γρυσῆ: κἀμῆρῶν ἕνωθεν κα! ἕνωθεν* (38_{1, 2}).

მცხეთური ხელნაწერი გაცილებით ვრცელია. ასევე ვრცელია სომხური წყაროც. მცხეთური ხელნაწერის ტექსტი სიტყვა-სიტყვით მიჰყვება სომხურ ტექსტს: — *სა არარ მისიქტქ ღთაყანასჲს კანჭითა ქაქიჭე ქრქოთე კანჭნიე & ქ ღრთიე ვსრქანოქჩინს ზორა & ქ კანჭნიე & ქ ღრთიე ვსრქანოქჩინს ზორა. & ქ კანჭნიე & ქ ღრთიე ვსრქანოქჩინს ზორა. & კათისაგ ვნა ისქოქ სრქოქ ზსრქოქ & ართაქოქ: სა არარ ზმა მნიოთა ისქია ჯორჯანასქი* 37_{1, 2}

И сделал Веселниел кавчег из дерева ситтим; два локтя с половиною длина его, и полтора локтя ширина его, и полтора локтя высота его. И облажил его чистым золотом изнутри и снаружи, и сделал к нему вокруг него золотой венец (37_{1, 2}).

აქ ებრაული, სომხური და ქართული ე. ი. მცხეთური ხელნაწერი ერთ და იმავე რედაქციას წარმოადგენს.

ამ მონაკვეთში მცხეთური ხელნაწერის სომხურ წყაროზე დამოკიდებულებას გვაგარაუდებინებს ისიც, რომ აქ გვხვდება სომხურთან საერთო ხმა-რების ლექსიკაც: ბანაკი — *მანას* 32_{17, 19, 26, 27}; 33_{7, 8, 11}; ხარისხი

სარქისი 31₉; 35₁₁; 23, 21, 22; 35₃₀ 36_{29, 24, 28, 30, 36, 38}; 37_{9, 8, 10, 15}; 38_{17, 19, 30, 31}; 39₃₉; 40₁₆; ფელიკი—*ქსიქს* 36_{11, 14, 12, 15, 16, 17}; ბუნი—*მონ* 37₁₇

ამ მონაკვეთში მამაკაცის საკუთარი სახელები აბრაამ და არონ ქართულში ჰავთია გადმოცემული სომხურის მიმხრობი ფორმით: აპრონ --- *Աპრონ*

31_{21, 22, 25}; 32₃₁; 34_{19, 19, 30, 35}; აბრაჰამ — *Աբრაჰამ* 33₁ და ა. ო

ამრიგად, მცხეთური ბიბლიის (S) „გამოსლეთა“ წიგნი მეტად რთული შედგენილობისა აღმოჩნდა რედაქციულად. მასში გამოიყო რამდენიმე რედაქციული ფენა, რომლებიც ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან როგორც სათარგმნი წყაროს თვალსაზრისით (I—XXX თავები, VIII თავის გამოკლებით. ბერძნული წყაროს გავლენის კვალს ატარებს, ხოლო XXXI—XXXX თავებ-სომხურისას) და სათარგმნის მეთოდისა და ხარისხის თვალსაზრისით I—XII თავებში სათარგმნი წყაროს გავლენა ნაკლებ თვალსაჩინოა, XIII—XXX თავებში კი სათარგმნის ხარისხი გაცილებით დაბალია. ბერძნულის გავლენა გაცილებით უფრო ნათელია.

შენიშვნები და დამოწმებანი

1. გამოყენებულ შენღეგი გამოცემები: Septuaginta, Id est Vetus Testamentum graece iusta LXX interpretes, ed. A. Rahlfis, v. I, Stuttgart, 1935; The Old Testament in greek According to the Septuagint, ed. H. B. Swete, Cambridge, 1909. *საათო საბაგინაჯ მასის ან ზის ს ნორქიასაქარანაყ ოსნისორქ* 1805 და 1666 წ. ასტერლამს გამოცეჟული ვოსკანის ბიბლია. Священный книги Ветхаго завета и перевод с еврейского текста, т. I, Берлин, 1913.

2. იბ. ე. დოჩანაშვილი, „მცხეთური ბიბლიის“ დაბადების წიგნის ბერძნობები, „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1978, № 2.

3. ბ. გიგინეიშვილი, ც. კიკვიძე, შესაქმის, გამოსლვათა და ლიტერატურა ჟანრების ქართული ვერსიები, „წარვალთაი“, II, თბილისი, 1971, გვ. 36.

4. პ. ინგოროვანს შენიშნული აქვს S და A ხელნაწერების რედაქციული სირთულე. მისი აზრით S და A-ს „გამოსლვათა“ წიგნიორი განსხვავებული რედაქციის გაერთანებას, წარმოადგენს. ნაწილი შეიცავს ქართული ბიბლიის არქაული ვერსიის პირველი რედაქციის ტექსტს, ხოლო ნაწილი არსენი იუალთოელის ტექსტს. იბ. პ. ინგოროვანა, თხზულებათა კრებული, ტ. IV, თბილისი, 1978, გვ. 332, შენიშვნა 1 და 4; გვ. 339, შწმ. 2, და 3.

5. ლექციონარების ტექსტი გამოსაცემად მოაზრდა ნ. მეღვიველიანი. ესარგებლობთ მისი სადისერტაციო ნაშრომით: ხუთწიგნეული ძველი ქართული ლექციონარების ბიბლიეით (ტექსტობრივი გამოკვლევა), თბილისი, 1974. ჯ.

6. პ. ინგოროვანა, თხზულებათა კრებული, ტ. IV, გვ. 339.

7. VIII თავის გამოკლებით. ამ თავის ტექსტის წინასწარმა შედარებამ ბერძნულ, სომხურ და ებრაულ ტექსტებთან გამოავლინა მისი მეტი სიახლოვე ებრაულ ტექსტთან.

8. Древнегреческо-русский словарь, составитель И. X. Дворецкий, Москва, 1958. გვ. 909.

9. W. Pape, Griechisch-deutsches Handwörterbuch. II ტ. 1838, გვ. 477. Wunderbar machen, zum Gegenstand der Bewunderung machen LXX.

10. *ქალაქი, სად ჟი* — поместье, двор, сельская вила или хижина, стойло; вообще жилище. Древнегреческо-русский словарь, М., 1958.

11. თ. ცქიტიშვილი, ენციკლოპედიის წიგნის ძველი ქართული ვერსიები, თბილისი, 1976, გვ. 255—256.

12. წიგნი ძველისა აღთქმისანი, ტ. I, ნაკვეთი I, გვ. VII. ვაჟისა აკ. შანიძე, თბილისი, 1947.

13. ილია აბულაძე, ქართული ბიბლიის ძველი ხელნაწერის რამდენიმე ფურცელი. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, XVII, 1941, გვ. 151.

Е. И. ДОЧАНАШВИЛИ

К ТЕКСТУАЛЬНОЙ И РЕДАКЦИОННОЙ ХАРАКТЕРИСТИКЕ КНИГИ «ИСХОД» «МЦХЕТСКОЙ БИБЛИИ»

Резюме

Книга Исход т. и. «Мцхетской Библии» (отредактированной С. С. Орбелиани версии грузинской Библии) является неоднородной с редакционной точки зрения. Сравнение с другими древнегрузинскими библейскими рукописями и греческим, армянским и еврейским

¹ А — рукопись Н — 1207 Ин-та рукописей им. К. Кекелидзе, К — рукопись № 28 Кутаисского историко-этнографического музея; С — рукопись А — 179 Ин-та рукописей; О — сшхская или афонская рукопись; Б — Библия, изданная царевичем Бакаром в Москве в 1743 г.; S — «Мцхетская Библия» рукопись А—51 Ин-та рукописей.

текстами позволяет выделить в этой книге четыре редакционных слоя: 1. Первый слой составляют первые семь глав. Представленный тут текст совпадает с редакцией, которая имеется в А и К, имеет незначительные вариантные отличия от О. Установлены следы влияния греческого оригинала. 2. Второй слой составляет текст с VIII главы по XXXVII стих XII главы; совпадает опять с А и К, но значительно отличается от О и С. Значительно отличается и от греческих и армянских текстов. Из этих глав VIII проявляет близость с еврейским текстом; IX—XII главы из грузинских версий Библии находят параллель только в древнегрузинских лекционариях Парижа, Латаля, Спиды. Эти главы также проявляют следы влияния греческого оригинала. 3. Третий слой — с XXXVII стиха XII главы по XXI стих XXX главы; тут S отличается от АК и О и близок с С, т. е. с гелатской версией грузинской Библии. Эта редакция характеризуется изобилием гречизмов. 4. Четвертый слой: с XXI стиха XXX главы до конца книги. Эта часть относится к той же редакции, что и О с незначительным вариантным отличием. В отличие от первых трех слоев тут имеются арменизмы и нет гречизмов.

В статье дается подробная характеристика каждого из четырех означенных редакционных слоев и приводится материал, свидетельствующий о греческом (первые три слоя) и армянском (четвертый слой) источниках переводов соответствующих редакций.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის არმენოლოგის კათედრა

წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მეცნიერ-კორესპონდენტმა ე. მეტრეველმა

თ ა ი ლ ა მ ა ლ ო გ ლ ი ო ვ ი ლ ი

შ ე ვ ე ლ ს ქ ა რ თ უ ლ მ რ ა ვ ა ლ თ ა ვ ე ბ ზ ი დ ა ც უ ლ ი ჯ ო გ ი ბ რ თ ი ს ა კ ი თ ხ ა ვ ის
წყ ა რ ო ს ს ა კ ი თ ხ ი

უ ძვე ლ ე ქ ა რ თ უ ლ კ რებ უ ლ ე ბ ზ ი „ მ რ ა ვ ა ლ თ ა ვ ე ბ ზ ი “ დ ა ც უ ლ ი ა IV სა უ ე უ -
ნ ის ც ნ ო ბ ი ლ - სა ს უ ლ ი ე რ ო ა ე ტ ო რ ის კ ი რ ი ლ ე ი ე რ უ ს ა ლ ი მ ე ლ ის ჰ ო მ ი ლ ი ა თ ა
(„ ს ი ტ ყ ე ბ ი ე ნ ც ხ ა დ ე ბ ს ა თ ვ ის “) ძ ვ ე ლ ა ქ ა რ თ უ ლ ი თ ა რ გ მ ა ნ ე ბ ი . ეს ჰ ო მ ი ლ ი ე ბ ი
ნ ე მ ო ნ ა ხ უ ლ ი ა ს ე ვ ე ქ რ ის ტ ი ა ნ უ ლ ი ა ლ მ ო ს ა ე ლ ე თ ის მ რ ა ვ ა ლ ე ნ ა ზ ე (ბ ე რ ძ ნ უ ლ ი ,
პ ა ლ ე ს ტ ი ნ უ რ - ს ი რ ი უ ლ ი , ა რ ა ბ უ ლ ი , კ ო ბ ტ უ რ ი დ ა ს ო მ ხ უ რ ი) .

უ ძვე ლ ე ბ თ ა რ გ მ ა ნ თ ა გ ა ნ ხ ი ლ ე რ ს ა ს გ ა მ ო ი ყ ო ს ა კ ი თ ხ ა ე თ ა ო რ ი რ ე დ ა ქ ც ი ა :
1. ა რ ა ბ უ ლ ი კ ო ბ ტ უ რ ი ; 2. ბ ე რ ძ ნ უ ლ ი , ქ ა რ თ უ ლ ი , ს ო მ ხ უ რ ი დ ა პ ა ლ ე ს ტ ი ნ უ რ ა
ს ი რ ი ლ ე ბ ტ ე ქ ს ტ ის ფ რ ა გ მ ე ნ ტ ე ბ ი .

ა რ ა ბ უ ლ ე დ ა კ ო ბ ტ უ რ ი ე ვ რ ს ი ე ბ ის შ ე ს წ ა ე ლ ის შ ე დ ე გ ა დ ა ლ მ ო ჩ ნ დ ა , რ ო მ
ს ა მ ე მ ე ვ ე ა ქ ე ს - ს ე თ რ ე დ ა ქ ც ი ა ს თ ა ნ . რ ო მ ლ ის წ ყ ა რ ო დ ა ც ა რ შ ე ი ძ ლ ე ბ ა ჩ ა ი თ ვ -
ლ ა ს ე ლ ი ე რ ს ა თ ვ ის ც ნ ო ბ ი ლ ბ ე რ ძ ნ უ ლ ო რ ე დ ა ქ ც ი ა . ბ ე რ ძ ნ უ ლ ო რ ე დ ა ქ ც ი ა ს -
გ ა ნ ო რ ი ე ვ ეს ე ვ რ ს ი ა ს ხ ე ა ო ბ ს ა რ ა მ ა რ ტ ო ს ა კ ი თ ხ ა ე თ ა რ ა ო ლ ე ნ ო ბ ი თ ა დ ა რ ი -
ე ლ ა . ა რ ა მ ი ე რ შ ე დ გ ე ნ ო ლ ო ბ რ ს ა დ ა ს ი ე ე ტ ა რ მ ხ რ ა ე ვ . ყ ო ვ ე ლ ი ე ვ ა მ ის გ ა მ ო ა რ ა -
ნ ე ლ ა დ ა კ ო ბ ტ უ რ ი თ ა რ გ მ ა ნ ი ც ა ლ ე რ ე დ ა ქ ც ი ა დ გ ა მ ო ი ყ ო , რ ო გ ო რ ც ს რ უ ლ ი -
ა ლ დ ა მ ო უ ე რ ე ლ ე ბ ი დ ა გ ა ნ ს ხ ვ ა ე ე ე ლ ო მ ე ო რ ე რ ე დ ა ქ ც ი ა ს ს ხ ე ა უ ძვე ლ ე ს ი
თ ა რ გ მ ა ნ ე ბ ს ა ე ნ .

ქ ა რ თ უ ლ ე ნ ა ზ ე ა რ ს ე ბ უ ლ ო ტ ე ქ ს ტ ე ბ ს წ ყ ა რ ო ს დ ა დ გ ე ნ ის მ ი ზ ნ ი თ ა უ ტ ი -
ლ ე ბ ე ლ ი ი ე ა მ ე ო რ ე რ ე დ ა ქ ც ი ა ს თ ა თ ო ე ე ლ ო ე ვ რ ს ი ის გ ა თ ვ ა ლ ის წ ი ნ ე ბ ა . კ ი რ ი -
ლ ე ი ე რ უ ს ა ლ ი მ ე ლ ის „ ს ი ტ ყ ე ბ ა თ ა “ პ ა ლ ე ს ტ - ნ უ რ ი ს ი რ ი უ ლ ი ე ვ რ ს ი ა ჯ ე რ კ ი დ ე ვ
ა რ ა რ ა ბ ს მ ო ლ ი ა ნ ა ლ შ ე ს წ ა ე ლ ი ლ ი . გ ა მ ო ქ ე ე ე ე ნ ე ბ უ ლ ი ტ ე ქ ს ტ ე ბ ი ფ რ ა გ მ ე ნ ტ ე -
ბ ა თ ა მ ა მ ს ე მ ო , ს ა მ წ უ ხ ა რ ო დ . ა რ მ ო ხ ე რ ხ დ ა მ თ ლ ი ა ნ ა დ ქ ა რ თ უ ლ ი ტ ე ქ ს ტ ის
შ ე დ ა რ ე ბ ა პ ა ლ ე ს ტ ი ნ უ რ ს ი რ ი უ ლ თ ა რ გ მ ა ნ თ ა ნ . ფ რ ა გ მ ე ნ ტ ე ბ თ ა ნ შ ე პ ი რ ის პ ი რ ე -
ბ - ს ა ს ე ტ ო რ თ უ ლ შ ი ა რ ა ლ მ ო ჩ ნ დ ა ა რ ა ვ ი თ ა რ ი კ ვ ა ლ ი პ ა ლ ე ს ტ ი ნ უ რ ი ს ი რ ი უ ლ ი
ე ვ რ ს ი ის გ ა ვ ლ ე ნ ის ა .

ქ ა რ თ უ ლ ე თ ა რ გ მ ა ნ ი მ თ ლ ი ა ნ ა დ შ ე დ ა რ დ ა ბ ე რ ძ ნ უ ლ ო რ ე დ ა ქ ც ი ა ს ა დ ა ს ო მ -
ხ უ რ თ ა რ გ მ ა ნ ს .

კ ი რ ი ლ ე ი ე რ უ ს ა ლ ი მ ე ლ ის „ ს ი ტ ყ ე ბ ა თ ა “ ბ ე რ ძ ნ უ ლ ო რ ი გ ი ნ ა ლ ის ა თ ვ ის ძ ი -
რ ო თ ა ლ ე ვ ე ს ა რ გ ე ბ ლ ე თ ა ბ ა ტ ი მ ი ნ ის ნ ი ჯ რ გ ა მ ო ც ე მ უ ლ ი ტ ე ქ ს ტ ი თ , ა მ ა ს თ ა ნ ა ე ვ
ე ა ე თ ვ ა ლ ის წ ი ნ ე ბ ს ხ ე ა გ ა მ ო ც ე მ ე ბ ო ტ .

ს ო მ ხ უ რ თ ა რ გ მ ა ნ თ ა ნ შ ე ჯ ე რ ე ბ ის ა ს გ ა მ ო ე ი ყ ე ე ნ ე თ მ ხ ი თ ა რ ის ტ თ ა მ ი ე რ 1832
წ ე ლ ს გ ა მ ო ქ ე ე ე ე ნ ე ბ უ ლ ი ტ ე ქ ს ტ ი ს .

ქ ა რ თ უ ლ ო რ ე დ ა ქ ც ი ა ს შ ე ს წ ა ე ლ ო თ გ ა მ ო მ ე ლ ა ე ნ დ ა , რ ო მ ქ ა რ თ უ ლ თ ა რ გ მ ა ნ -
ნ ი მ ო ა ო ე ე ბ ა ს ო მ ხ უ რ თ ა ნ ს ა ე რ თ ო ხ მ ა რ ე ბ ის რ ა მ დ ე ნ ი მ ე ს ი ტ ყ ე ა ნ . ა ს ე მ ა ე :

ქ ა რ თ უ ლ ო	ს ო მ ხ უ რ ი	ბ ე რ ძ ნ უ ლ ი
1. ნ ა ე ი	ნ ა ს	ნ ბ პ ლ ა ი ო ყ
2. პ ა ტ ი გ ი	ყ ა თ ა ი ლ	ნ ბ მ ჭ ო ს ა მ ა ჯ

3. ავაზაკი	<i>აუთაკი</i>	<i>ბ ლიჟიჟ</i>
4. ქეშმარიტი	<i>ბეშარიტი</i>	<i>ბ ლიშდ</i>
5. პასაკი	<i>ნაასაკი</i>	<i>ჟ ჟიჟიჟ</i>
6. ვარშამაკი	<i>ქარვამაკი</i>	<i>ზ ბ ჟიჟიჟიჟი</i>

მაგრამ ამ მგალობლების საფუძველზე შეუქმლებელია დაეუშვათ. რომ კირილე იერუსალიმელის თხზულებანი: სომხურიდან არის თარგმნილი, ვინაიდან ეს სიტყვები უცხო წარმოშობისაა და ქართულ ენაში აღრიდნენ არის დამკვიდრებული⁷. ნათარგმნ ძეგლებში უცხო სიტყვების ხმარებასთან დაკავშირებით სინტერესოა ე. ვარიტის მოსაზრება: ზოგიერთი უცხო სიტყვის ხმარება ტექსტში სრულიადაც არ არის თარგმანის მიმანიშნებელი, რადგანაც თუ ეს სიტყვა ხშირად იხმარება ენაში, იგი ამ ენის საკუთრებაც არის⁸.

ქართული ტექსტების შექცევამ ბერძნულ და სომხურ რედაქციებთან შესაძლებლობა მოგვცა გამოვკვეთქვა მოსაზრება, რომ ქართული ტექსტი ბერძნულიდან მომდინარეობს (ერთადერთი საერთო ქართული თარგმანისა სომხურ ვერსიასთან მხოლოდ ზემოთ ჩამოთვლილი ექვსი სიტყვაა). ამ მოსაზრებას დასადასტურებლად განვიხილავთ შემდეგ მგალობლებს:

I. იდეოლოგიური ერთიანობა ბერძნულთან და სხვაობა სომხურ თარგმანთან.

ქრისტიანობის გავრცელების შემდეგ პირველი საუკუნეებისათვის განსაკუთრებით დამახასიათებელია ქრისტიანი თეოლოგების ბრძოლა როგორც არაქრისტიანულ რელიგიებთან. ასევე თვით მის წრეში აღმოცენებულ სხვადასხვა ქრისტიანულ მწვალებლობასთან. რა თქმა უნდა, კირილე იერუსალიმელი, როგორც იერუსალიმის ეპისკოპოსი და ნიკეის სიმბოლოს დამკვეთი, გვერდს ვერ აუვლიდა საკამათო საკითხებს.

არიანელთა დამარცხების შემდეგ აღმოსავლეთში ფეხი მოიკიდა ნახევრად არიანულმა მიმდინარეობამ — მაკედონიანიზმმა⁹. მაკედონიანიზმის მიმდევარნი აღიარებდნენ წმ. სამებაში მამისა და ძის ღვთაებრიობას. ხოლო „სული წმიდას“ კი უგულებელყოფდნენ. IV საუკუნეში „სული წმიდის“ შესახებ არსებულ პოლემიკას შესანიშნავად ახასიათებს გრიგოლ ნაზიანზელი:

«Что касается до мудрецов нашего века,—пишет он.—то одни почитают Его (Духа) действованием, другие—тварью, иные Богом; а иные не решились сказать о Нем ни того, ни другого из уважения. как говорят они, к Писанию, которое будто бы ничего не выразило о сем ясного, почему они не чтут и не лишают чести Духа, оставаясь к Нему в каком-то среднем, вернее же сказать, весьма жалком расположении»¹⁰.

მაკედონიანიზმა დიდი გავრცელება და გამოხმაურება პოვა აღმოსავლეთ ქრისტიანულ სამყაროში — ვანსაკუთრებით კი იმ ადგილებში, სადაც განმტკიცებული იყო არიანობა და ანტიოქიის ეკლესიის გავლენა. ეს მიმდინარეობა საბოლოოდ უარყოფილ იქნა კონსტანტინოპოლის მეორე მსოფლიო კრებაზე (381 წ.), რომელსაც 36 მაკედონიანელი ესწრებოდა.

მაკედონიანიზმის წინააღმდეგ არის მიმართული კირილე იერუსალიმელის მეჩვიდმეტე სიტყვა „განცხადებისათვის“, რომელიც იცავს „სული წმიდის“ ღვთაებრიობას — რომ იგი ერთარსია მამისა და ძისა.

კირილე იერუსალიმელის თხზულებათა სომხური თარგმანის შესახებ სა-

სომხურში ეს ადგილი საერთოდ გამოტოვებულია¹⁶.

ის ფაქტი, რომ სომხურ თარგმანში წმ. სამების ხსენებისას ნოგიერთ შემთხვევაში მაინც ვხვდებით „სული წმიდის“ ცნებას, ჩვენი აზრით, ორი გარემოებით შეიძლება აიხსნას. უპირველეს ყოვლისა გასათვალისწინებელია რომ ხელთ არა გვაქვს პირვანდელი სომხური ტექსტი: ხელნაწერები, რომელთაც ეს თარგმანები შემოგვინახეს, გვიანდელია. მხოლოდ ერთ მსგებრე საეკლესიო ხელნაწერშია დაცული კირილე იერუსალიმელის „სიტყვათა“ სომხური ტექსტის ფრაგმენტები. ამრიგად, სრულიად დასაშვებია, რომ ჩვენთვის ცნობილი ტექსტი რედაქტორის მიერ იყოს გაჩაღებული. მეორე მხრივ, უფრო მეტად მოსალოდნელია, რომ თვით სომეხ მთარგმნელს გაეპარა ეს სიტყვა სრულიად უნებლიეთ, ყოველგვარ იდეოლოგიურ მოსაზრებათა გარეშე.

სომხური თარგმანისათვის ასევე დამახასიათებელია მონოფიზიტური დოქტრინის მტკიცე დაცვა. მონოფიზიტობის აღმსარებელთა აზრით, ქრისტეში მხოლოდ ღვთაებრივი სუბსტანციაა¹⁷. ისინი ქრისტეში უარყოფენ სწამდვილი, სრული ადამიანის ხორციელ ბუნებას და მის ჰიპოსტასში მხოლოდ ღვთაებას ხედავენ¹⁸.

მართლმადიდებლები კი მონოფიზიტთა საწინააღმდეგოდ ქრისტეში ორბუნებოვანებას აღიარებენ. მათი აზრით, ქრისტეში სრულად არის მარმოღვენილი როგორც ღვთაებრივი, ასევე კაცობრივი სუბსტანცია.

მეთხე საეკლესიო ავტორისათვის — კირილე იერუსალიმელისათვის, რა თქმა უნდა, სრულიად გამორიცხულია საკუთარ თხზულებებში მონოფიზიტობის დაცვა ან მისი გამიჯვნა დიოფიზიტობისაგან. ანალოგიური მდგომარეობა გვაქვს ქართულ თარგმანშიაც.

მაგრამ სომხური თარგმანის განხილვის შედეგად გამომეჯდინდა ორი შემთხვევა, რომელიც გვაფიქრებინებს, რომ სომეხი მთარგმნელი მონოფიზიტური დოქტრინის მტკიცე დამცველი იყო და ყოველ იდეოლოგიურად საეკლესიო ადგილს უარყოფდა ტექსტში.

1. „მან მე მაღიღოს. რამეთუ ჩემგან მიიღოს და გითხრას თქუენ: ყოველივე, რომელი აქუს მამასა, ჩემი არს. ამისთვის გრქუა თქუენ, ვითარმედ ჩემგან მიიღოს და გითხრას თქუენ: აწ თუთ მხოლოდ-შობილისა სიტყუანი აღმოიკითხენ შენ, რათა ერჩიდ შენ კაცობრიუთა სიტყუათა“ (A—144, გვ. 239).

ბერძნულში გვაქვს: Ἐκείνος. ἐμὲ θεῶσας, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λέγεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν. Πάντα θεὰ ἐχὼ: ὁ Πατήρ, ἐμὰ ἔσται: ὁ δὲ παῖς αὐτοῦ εἶπεν ὑμῖν. ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λέγεται. καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν. Αὐτὸν τὸν Μονογενοῦς ὄν ἀνέγνωσθε: οὐ τὰς φωνὰς, ἵνα μὴ παροξέχη ἀνθρώποις ῥήματα. (col. 984).

ამ საკითხავის სომხურ თარგმანში ეს ნაწილი მთლიანად გამოტოვებულია.

2. „აწ ესე ხატად ჩუენდა იქმნა კაცად, იგივე თავადი ღმერთ არს, კაცობრივითა და ღმერთი ცნობითა, სრული სრულისაგან, მამისა არსებამ აქუს, ვითარცა ხატი არს ღმრთეებისა უფლებისა...“ (A—95, გვ. 419).

ბერძნულში: ...καὶ ὄν ἀνὰ κατ' εἰκόνα τῆς ἡμετέρας γενόμενος ἀνθρώπου. Ἐνθραπος, ἀλλὰ μὴ καὶ θεός: ὁ αὐτός: ἀνθρώπος τὸ δρώμενον. ἕως ἄν κάγω αὐτὸς μετὰ τῶν ἐμῶν, ἵνα με καθάρσας σώσῃ: θεός, τὸ νοούμενον, τέλος ἐκ τελείου Πατρὸς τῆν οὐσίαν ἔχων. Ὁς ἐν μορφῇ θεοῦ σκάρων ὄσεται... (col. 1197).

κτισιν ἀνέστησε. Τοῦτο τὸ παιδίον τὸν Ἀδὰμ διέσωσε, τὴν Ἐῤῥα ἀνέπλασε, τὰ ἔθνη ἐκάλεσε, τὸν ἰσχυρὸν ἐφώτισε (col. 1201).

სომხურში არ არის.

III. ციტატები ბიბლიის წიგნებიდან. კირილე იერუსალიმელის თხზულებათა ბერძნულ ორიგინალში ხშირად არის დამოწმებული ციტატები „ქება-ქებათა“-დან. შესაბამის სომხურ ტექსტში გვხვდება ზოგან „ქება-ქებათა“, ზოგან კი „ეკლესიასტე“; ქართული თარგმანი ყოველთვის ბერძნულს მისდევს. მაგ.: *Θέλει δὲ γυναι καὶ τὸν τόπον; Λέγει πάλιν ἐν ᾿Ασμασιν: Εἰς κηπον κερύς κατέβη· κηπος γὰρ ἦν σπου ἐταυρωσῶη* (col. 829).

„და უკეთეთ გნებაეს ადგილისა მისცა უწყებად, იტყვს „ქებათა“: მტილად ნიგუზოვანთასა შევედ, რამეთუ მტილი იყო, სადა-იგი ჯუარს აცუეს“ (სინ. მრავ., გვ. 157).

ბერძნულ და ქართულ რედაქციებში აღნიშნულ „ქებათა“ ნაცვლად შესაბამის სომხურ ტექსტში გვაქვს *ქრჳს ხრჳთჳს* — „ქება-ქებათა“. (იმ შემთხვევაშიაც კი სადაც ბერძნულ-ქართულსა და სომხურ რედაქციებში ბიბლიის ერთი და იგივე წიგნია დამოწმებული, სომხური მაინც სხვაობს ბერძნული და ქართული ვერსიებისაგან):

Ἰαμὴν ἡρισὲ καὶ ἡთხῆξ. αὐτὲ καὶ ἰκρჳს ხრჳთჳს; ἰ ყარატეღ რნკი-ღასითანხი ჯრჯრჳს; სჳ არღარს ყარატეღ რსჳ ღრ, იორ ἰ სოჯნ ზანხინ (გვ. 277).

სხვა მაგალითი:

...*λέγει τοῖσιν ἐν τοῖς ᾿Ασμασιν: Ἐν σελῆπῃ [τῆς πέτρας, ἐχόμενα τῆς προτειχίσματος* (col. 833).

„აწ იტყვს „ქებათასა“ შინა: საფარველსა კლდისასა, მახლობელად ზღუდის ზღუდესა“ (სინ. მრავ., გვ. 159).

...*ანῆξ ἰκρჳს ხრჳთჳს αὐτὲ რნჳ ჳოჯჳ ἰქრჳს, αὐტ, სოჯჳ ἰ ყასოარხინ* (გვ. 280).

ე. ი. ბერძნულსა და ქართულში დამოწმებულია „ქებათა“, სომხურში კი „ქება-ქებათა“.

სხვა შემთხვევებში ბერძნულსა და ქართულ ტექსტებში გვაქვს „ქება-ქებათა“, სომხური კი იმავე კონტექსტისათვის „ეკლესიასტეს“ იმოწმებს:

Ἄρα καὶ ταῦτα γέγραπται; λέγει τοῖσιν ἐν ᾿Ασμασιν τῶν ἄσματος ἄν, Ἐπὶ κρήνην μου ἐζήτησθα δὲ ἠγάπησεν ἡ ψυχὴ μου (col. 840).

„წერილ სამე არს ესეცა, რამეთუ იტყვს „ქებათასა“: საწოლით გამოვეძიებთ, რომელი-იგი შეიყუარა სულმან ჩემმან“ (სინ. მრავ., გვ. 160).

Արդ և այս ևս գրեալ իցէ. αὐτὲ სკკს ἰყასოატჳს; რნჳ ანკიოქინან ἰნῆგრსეჩი ვორ სხრსაგ ანῆნ ἰმ. (გვ. 283).

სხვა მაგალითი:

... *καὶ ἔλεγεν ἐκ προοσῶπου αὐτῆς τὸ ᾿Ασμα τῶν ἄσματος πρὸς τοὺς ἀγγέλους: Μὴ, ἦν ἠγάπησεν ἡ ψυχὴ μου, ἵμετε; ὧς μακρὸν, ὅτε παρηλθὼν ἀπ' αὐτῶν (τοῦτέστι, τῶν δύο ἀγγέλων), ἕως οὗ εὐρὸν δὲ ἠγάπησεν ἡ ψυχὴ μου: ἐκράτησαι αὐτὸν, καὶ οὐκ ἀφήξαι αὐτόν* (col. 840).

„იტყვს ვითარცა პირისაგან მარიამისა „ქება-ქებათა“ ანგელოზთა მათ მიმართ: ნუუკუე სადამე იხილეთ, რომელ-იგი შეიყუარა სულმან ჩემმან? და ვითარცა წარვიდა მათგან, — ესე იგი არს ანგელოზთაგან ორთა —

ვიდრემდე ეპოვო იგი, რომელი შეიყუარა სულმან ჩემმან, შევიპყრა იგი და არა განუტეო იგი (სინ. მრავ., გვ. 160).

ჩაივ ათქ სიქიხიასათსან ჯირქ 'ი ნამანქ ფრხუთასან. შიქქ ვორ სირქ ანძან ჯი თხანქ ვად: ღირქ თასკაი ჩნჯ ანუ ღნუა. ჩნჯირქ, ათქ, მჩნჯ ვაჩივ, ვორ სირსოვ ანძან ჯი. ყაქაქ ვნა, ლ ი'ჯ ჭიქივ ვნა (გვ. 283).

IV. სინტაქსი. ქართული თარგმანის სინტაქსი ამჟამად განიცდის ბერძნული ორიგინალის გავლენას. სიტყვათა რიგი უმეტეს შემთხვევაში შეესატყვიება ბერძნულ დედანს, ხშირია ნომინალური წინადადებებიც, როპელთა არსებობაც ასევე ბერძნულის გავლენით შეიძლება აიხსნას.

ბერძნული დედნის ზუსტი. სიტყვა-სიტყვითი გადმოღება ქართულ ტექსტს მეტისმეტად ამძიმებს და ხშირ შემთხვევაში გაუგებარს ხდის ბერძნულის გათვალისწინების გარეშე.

ძვიუყვანთ ერთ მაგალითს, რომელშიაც ნათლად ჩანს, თუ როგორი სიზუსტით გადმოაქვს ქართველ მთარგმნელს ბერძნული დედანი:

Σὺν, Κῦρος ὁ Θεός· τῶν
δυναμέων πρὸς θεῶν· τὸν ἐπιστά-
φασθαι πάντα τὰ ἔθνη.
Διὸ γινῶτε, ἔθνη,
καὶ ἤττασθε.

Ἰδετε, Ἰουδαῖοι, καὶ
πεῖσθητε, ὅτι τοῦτο τὸ πάλ-
θιον ἔμνησεν ἄγγελος.
τοῦτῃ προαχουσῶν
ἀρχαγγέλοι· τοῦτο
τρέμουσιν ἔξουσία τοῦτο
δοξαζῶσιν δυναμεί· τοῦτῃ
δουλεύουσιν· τὰ χερουβίμ· τοῦτο
θεολογεῖ τὰ σκεραφίμ.
Τὸντῃ δουλεύει ὁ ψίλι·
τοῦτῃ λειτουργεῖ σελήνη·
τοῦτῃ ἰπαχοῦει τὰ στοιχεῖ·
τοῦτῃ ἰποτάσσονται αἱ πηγαί.
Τοῦτο τὸ παῖθιον ἔδοξεν· ἰσχυ-
ρῶσιν συνετρέψθησαν·
ἰσχυρῶσιν ὁ δὲ θάρανοι
ἀνεπετάσθησαν²²

შენ, უფალო, ღმერთო
ძალათო, იხილე
მოხედვად ყოველთა წარმართთა,
რომლისთჳსკაცა ცანთ წარმართთა
და იძლიენით,
იხილეთ ჰურიათა და
გრწმენინ, რამეთუ ამას
ყრმასა უგალობენ ანგელოზნი;
ამას თაყუანის სცემენ
მთავარანგელოზნი; ამისგან
ძწიან ჳელმწიფებანი; ამას
ადიდებენ ძალნი; ამას
ჰმსახურებენ ქერობინნი; ამას
ღმრთის-მეტყუელებენ სერაბინნი;
ამას ჰმონებს მზს;
ამას ჰმსახურებს მთავარს;
ამას ჰმორჩილებენ წყნნი;
ამას დაემორჩილებიან წყარონი.
ესე ყრმანი იხილეს ბჳეთა
ჯოჯობეთისათა და დაიწმენეს,
ხოლო ბჳენი ცათანი
განეხუნეს²³.

ზემოთ განხილული მასალის საფუძველზე როგორც უკვე აღვნიშნეთ, შესაძლებელია ითქვას, რომ კირილე იერუსალიმელის თხზულებათა ქართული თარგმანი მეტისმეტი სიზუსტით გადმოსცემს ბერძნული ორიგინალის ტექსტს. მაგრამ მიუხედავად ამისა, მათ შორის მანაც შეინიშნება მცირეოდენი განსხვავება. განსაკუთრებით უნდა შევხებით ორ საკუთარ სახელს: შ ი მ ო ნ ი და შ ა ფ ი რ ა .

„ნ უ უ კ უ ე შ ი მ ო ნ ი ს ე ბ რ მოხუდე ორგულებასა, ნათლის-ღებასა მას და ჳეშმარიტებასა არა ეძიებდეს გული შენი“ (A—144, გვ. 258).

βλέπει τὴν πότιν κατὰ τὸν Σίμωνα παραίρηται τὰς βλαπτεῖσθαι ὑποκρινόμε-
νος, ἢ δὲ ἀφείξεται οὐδὲν ἄλλο τῆν ἀλήθειαν (col. 1069).

*მსოფრო, ღვივს ქრისტიან, ვაყვს ესა იერონაჲსი იქიმოიჲსი ძათაჲგჲსი
ჟო ἰბ ἰბოთიჲგჲსი აკარ სიქიმოთიჲსიამო, ხ იქიმო ვი ἰჯ ἰბსიყიყვს ობამო-
თიჲგჲსი* (გვ. 373).

მათაღლა, სომხურში ამ კონტექსტში სიმონი გვაქვს, მაგრამ სხვა შემო-
ხვედრებში — იხმარება „სიმონი“²⁴, ქართულში კი მხოლოდ ერთი შემთხვევაა
ტექსტში ამ ფორმის გამოყენებისა.

ასევე საინტერესოა მეორე საკუთარი სახელიც — შაფირა: „და ანა-
ნია და შაფირა, რომელნი ეტრუენეს სულსა წმიდასა, შემსგავსებულსა სარ-
ჩელსა მოიდეს შურის-გებისა“ (A—144, გვ. 247).

ბერძნულსა და სომხურში გვაქვს სადღარა:

*Ἀνανίου δὲ καὶ Σαφαίρης, τῆν φεμένοντι τὸν Ἰησοῦν τὸ ἀγίον ἐπι-
χειροῦσάντων, τῆν παρῆσαντων ἱεραγῶν ὑποκρινόμενων* (col. 993).

*ჩაკე ანანიასა ხ იოფირას, იუ ითხენს კამხეან ობოჲს ἰთორ, ხ
ყარძანსი აკათიქ აკათიქიჲსი ობამოთი ἰთნაჲს* (გვ. 352).

ორივე ეს საკუთარი სახელი სიმონი და შაფირა გვხვდება კირილე
იერუსალიმელის თხზულებაში: „საკეთილად სულსა წმიდასა, თქმული წმი-
დისა კრილმ მთავარეპისკოპოსისა იერუსალიმისა“²⁵, რომელიც წარმოად-
გენს ბერძნულ რედაქციაში არსებული ამავე ავტორის მეთექვსმეტე და მე-
ჩვიდმეტე „სიტყვების“ სინთესს.

მაშასადამე, ჩვენ ხელთ არა გვაქვს ამ ტექსტის შესატყვისი ბერძნული
ორიგინალი. ყოველივე ამის გამო, გამოვთქვამთ ვარაუდს, რომ ამ საკუთარი
სახელების „შაფირა“ და „სიმონა“ ფორმების ქართულ ტექსტში დადასტუ-
რება არ შეიძლება აიხსნას მხოლოდ და მხოლოდ სირიული თარგმანის გავ-
ლენით, რადგანაც თვით ბერძნულშიაც, რომელიმე დიალექტში (მითუმეტეს
რომ ეს „სიტყვები“ წარმოთქმულია იერუსალიმში), შესაძლებელია ყოველ-
ლიც მსგავსი ფორმებიც.

ბერძნული ე ბერძნულ ქართულში შ ბგერად გადმოცემის ანალოგიურ მკე-
ლენად შეიძლება დავასახელოთ ბერძნულიდან სათარგმნ ძლისპირებში ბერძნ.
ყ ბგერის ჯ ბგერით შეცვლა.

სანეკნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული იყო მოსაზრება, რომ ბერძ-
ნულ ყ ბგერის ზოგიერთ შემთხვევაში ჯ-თი გადმოცემა დამახასიათებელი
უნდა ყოფილიყო იმ ბერძნული წარმომავლობის ტექსტებისათვის, რომლებიც
ქართულად ქრისტიანული არაბულიდან არის თარგმნილი²⁶. მაგრამ ძლისპი-
რებთან დაკავშირებით არაბულის გავლენა სრულიად გამორიცხულია. ასე
რომ, ზემოთ აღნიშნული მოვლენა გამოხატავს „ბერძნული ბგერის გავრცე-
ლებულ გამოთქმას იმ ბერძნულ წრეში, სადაც ეს ხელნაწერები იქმნებოდა...
ე. ი. IX—X სს-ის პალესტინის საბაწმინდაში, სადაც არაბული გავლენა ბერ-
ძნულზე სავსებით მოსალოდნელი იყო“²⁷.

ჩვენს ვარაუდს განამტკიცებს ისიც, რომ დღეისათვის ჯერ კიდევ არ
არსებობს კირილე იერუსალიმელის თხზულებათა კრიტიკული გამოცემა. ხო-
ლო ხელნაწერები, რომლებმაც ამ ავტორის ნაწარმოებები შემოგვინახეს, მე-
ათე საუკუნეზე ადრეული არ არის. ქართული თარგმანი კი 864 წლის სინურ
მრავალთავშია შესული. ამდენად, ჩვენ მიერ გამოყენებული ბერძნული ორი-
გინალი შედარებით გვიანდელია, ვიდრე ქართული თარგმანი.

მასასაღამე, კირილე იერუსალიმელის სიტყვების „განცხადებისათვის“ ქართული თარგმანის წყაროა ბერძნული ორიგინალი. მაგრამ ძველი ქართული თარგმანი უნდა მომდინარეობდეს იმ უძველესი ბერძნული დედნიდან, რომელიც დღეისათვის ჩვენ ხელთ არა გვაქვს. ამით უნდა აიხსნას იმ მკირეოლენ განსხვავებათა არსებობაც, რომლებიც ამ ტექსტების შეჯერებლის კაპიტონდა.

შენიშვნები და დამოწმებანი

1. კირილე იერუსალიმელის ზოგიერთი სიტყვის არაბული თარგმანი გამოქვეყნებულია 1924 წლის ეურნალ „ზმირაჟში“, № 1—5. არაბულ თარგმანს განიხილავს გ. გრადეც: *Geschichte des christlichen arabischen Literatur. Studi Testi*, 118, 1959, გვ. 335—357. არაბულ თარგმანს ნაწლობრივ ეხება ო. ბარდუნიშვილი: *Geschichte der altkirchlichen Literatur. bd. 3 Darmstadt, 1962*, გვ. 261.

2. E. A. Wallis Budge. *Miscellaneous coptic texts*, London, 1915.

3. H. Duensing, *Christlich—palästinisch-aramäische Texte und Fragmente*, Göttingen, 1936, გვ. 41—62; J. P. N. Land. *Anecdota Syriaca*, 4, Leiden, 1875. გვ. 171.—210.

4. J. P. Migne. *Patrologiae Graecae. t. XXXIII*, Parisiis, 1875. A. A. Toulet, S. Cyrillus Archiepiscopus Hierosolymitanus, Parisiis, 1720. J. Grodecii. *Тъжъ ѿ ѿчѣнъ Пѣтрѣвъ ꙗ҃ѣмъ Курѣилѣмъ ꙗ҃ѣросолѣмѣмъ*, Parisiis, 1640. Reischl and Rupp. *Kurze Geschichte der christlichen Kirche in Jerusalem*, München, 1848—1860. სიტყვები „საიდუმლოებათათვის“ გამოქვეყნებულია აბატი მინის გამოცემაში — P. Gr., t. XXXIII, col. 1065—1127. სიტყვები „საიდუმლოებათათვის“ კირილე იერუსალიმელის სახელით გამოცემულია აგრეთვე ა. პელაგელის მიერ: *Cyrille de Jérusalem, catéchèses mystagogiques*. Paris, 1966.

5. სრანსიონი ყიყიქი სრისაიქმსაჲ ნაყიყიყი, კილიქი რნსაიქიქსანი. ქ. ქსნსა, 1832.

6. როვორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, უძველეს ქართულ „მრავალთავებში“ კირილე იერუსალიმელის მხოლოდ შვიდი სიტყვაა „განცხადებისათვის“. შვიდივე სიტყვა ერთ თარგმანს წარმოადგენს და შეჭურებისას საერთო სურათს იძლევა; ამის გამო ამ ტექსტებს ერთიანად განვიხილავთ.

7. ამ სიტყვათა მომდინარეობის შესახებ იხ: სზია ანდრონიკაშვილი. *ნარკვევები ორანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან, თბილისი, 1966*, გვ. 344, 264—265, 217—218, 407—408, 276—278, 206.

8. G. Garrige, *Traduttore traditore di se stesso*. *Bulletin de la classe des lettres et des sciences morales et politiques*. 5^e serie-tome LVII, 1971, Bruxelles, I—3, გვ. 68.

9. იხ.: В. В. Болотов. *Лекции по истории древней церкви*, т. IV; Петроград, 1918; А. П. Лебедев, *Вселенские соборы IV и V веков, История вселенских соборов*, часть I, 1896. Cross, *The oxford dictionary of the cristian church*, London, 1958. *Полный православный богословский энциклопедический словарь*, I, СПб., гв. 1548—1549. *Деяния вселенских соборов*, т. I, 1859.

10. А. П. Лебедев, *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 94.

11. W. J. Swans, *À propos des „Catéchèses Mystagogiques“ attribuées à S. Cyrille de Jerusalem*, Le Muséon, 1942, 1—4, გვ. 25—26.

12. P. Gr., t. XXXIII, col. 630.

13. W. J. Swans, *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 26.

14. *ყიყიქი...*, გვ. 140.

15. სინური მრავალთავი 864 წლისა. აკაკი შანიძის რედაქციით და გამოცემულია, თბილისი, 1959.

16. *ყიყიქი...*, გვ. 31.

17. იხ.: В. В. Болотов. *Лекции...*, т. IV. А. П. Лебедев, *Вселенские соборы...* А. И. Бриллиантов. *Происхождение монофиситства, Христианское чтение*, 1906, гв. 793—823. Н. Троицкий, *Изложение веры Церкви Армянской т. 4*. СПб., 1875. *Деяния...*, т. 3, т. 4. M. Cozzen, *A handbook of heresies*, London, 1945.

18. კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ძველი მწერლობა, ტ. I, თბილისი, 1960, გვ. 514.

19. G. Garitte, Traduttore..., გვ. 61.

20. ათონის ივერის მონასტრის 1074 წ. ხელნაწერ ალაგები, თბილისი, 1901, გვ. 160.

21. ქართული ევრსობი ამოკრებიანა მოციქულთა შესახებ, თბილისი, 1959, გვ. 83.

22. P. Gr., t. XXXIII, col. 1201.

23. ხელნ. ინსტ., A—95, გვ. 421.

24. შიონი ასევე იხმარება მე-9 საუკუნის ახლად აღმოჩენილ სომხური ხელნაწერის ფრაგმენტში — იხ.: С. Коланджян, Новоткрытые древние фрагменты (IX в.), Пучений Кирилла Иерусалимского, Вестник Матенадарана, Ереван, т. 5, 1960, გვ. 201—230.

25. ხელნ. ინსტ. A—144, გვ. 230—260.

26. თანე მოსხი, ლომონარი, ტექსტი გამოკვლეულია და ლექსიკონით გამოსცა ილია აბულაძემ, თბილისი, 1960, გვ. 016; აკ. შანიძე, ჯ ბგერის წარმოშობის წყაროები ქართველურ ენებში, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილებაში მოამბე, 1960, № 2, გვ. 224, სკ. 2, გვ. 226; უძველესი რედაქციები ბასილი კესარიელის „ექქუსთა დღეთაჲსა“ და გრიგოლ ნოსელის თარგმანების „კაცია აგებულებისათჳს“, X—XIII სს-ის ხელნაწერთა მიხედვით გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ილია აბულაძემ, თბილისი, 1964, გვ. 18; Н. Я. Марр, Описание грузинских рукописей Синайского монастыря. М.—Л., 1940, გვ. 146, № 65 ხელნაწერის აღწერილობა. G. Garitte, La version géorgienne du Pré spirituel, Studi e Testi, №232, 1964, გვ. 171—135.

27. ძღსპირანი და ღმრთისშობლისანი, ორი ძველი რედაქცია X—XI სს-ის ხელნაწერების მიხედვით გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო ელენე მეტრეველმა, თბილისი, 1971, გვ. 036; იხ. აგრეთვე: ს. ყაუხჩიანი, ბიზანტიური ლიტერატურის ისტორია, თბილისი, 1963, გვ. 245. შ. შახარაძე, ბიზანტიური ზერძნულ წარმოქმნის საკითხები, თბილისი, 1973, გვ. 44—46, 53—54.

Т. Г. МГЛОБЛИШВИЛИ

К ВОПРОСУ ОБ ИСТОЧНИКЕ НЕКОТОРЫХ «ЧТЕНИЙ» ИЗ ДРЕВНЕГРУЗИНСКИХ «МНОГОГЛАВОВ».

Резюме

Древнегрузинские переводы «огласительных слов» Кирилла Иерусалимского до нас дошли в рукописях IX—XI веков, именуемых «многоглавами». «Огласительные слова» Кирилла Иерусалимского сохранились также на многих языках христианского востока (греческом, палестинно-сирийском, арабском, армянском и грузинском).

При сопоставлении грузинских текстов с остальными древними редакциями выяснилось, что грузинские тексты являются переводами греческого оригинала. В пользу этого соображения свидетельствуют следующие факты: 1. идеологическое единство грузинских и греческих текстов; 2. анализ личных и географических имен, композиций, цитат из некоторых библейских книг и последовательность слов в грузинской редакции.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის არქეოგრაფიის განყოფილება

წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში.

ელენე კოზორიძე

მსაზღვრელთა მასპარეზიული ფუნქციონისათვის

(ვასილ ბარნოვის თხზულებათა ენის მიხედვით)

მწერლის ენის ექსპრესიულობას მრავალი მომენტი განსაზღვრავს. ამიტომაც მხატვრული ნაწარმოების ენობრივ-სტილისტიკური ანალიზი რთული საქმეა. რთულია ჩვენება იმისა, თუ რომელიმე სატყუა, „უბრალო“ და „ჩვეულებრივი“, როგორ იტვირთება გრძნობითი ელფერით; ერთ შეხამებაში შეუმჩნეველი, მეორეში გამოშსახელობითი ძალის მქონეა.

ალბათ: არაიან მიაქცევდა განსაკუთრებულ ყურადღებას მხატვრულ თვალსაზრისით ისეთ შესიტყვებებს, როგორცაა: „ხვადიანი კალო“, „ლაგამწყაირილი ცხენი“. „იმოციქულა დესპანმა“, მაგრამ ხატოვანია გამოთქმები: „ლაგამწყაირილი სიბოროტე“, „ამოციქულდნენ ხელშუბები“, „ხვადიანი დესპანობა“ და ა. შ.

რა არის ამ ხატოვანების საფუძველი? რანაირად მონაწილეობენ წმინდა ენობრივი მონაცემები? ამა თუ იმ მწერლის მხატვრული სტილის განსაზღვრაში?

ამჯერად ვცადეთ გვეჩვენებინა მსაზღვრელად გამოყენებული ზედსართავი სახელისა და მიმღეობის ექსპრესიული ფუნქციით გამოყენების შემთხვევები.

გრამატიკულად ზედსართავი სახელი და მიმღეობა ძირითადად მსაზღვრელება, თუ არსებით სახელთან გვხვდება, ვითარების გარემოება ან ე. წ. პრედიატული განსაზღვრებაა ზმნასთან, ხოლო, არსებითი სახელის მნიშვნელობა ნაზმარა, წინადადების სხვადასხვა წევრადაც გვევლინება.

მხატვრული ნაწარმოების ენის ანალიზისას ზედსართავისა და მიმღეობის ამგვარი დაწასიათება არაფერს ამბობს. ასეთ შემთხვევაში მათი გამოწახველობითი ფუნქცია უნდა გამოვლინდეს.

მასალად ავიღეთ ვ. ბარნოვის მხატვრული პროზის ენა.

უპირველესად თვალში საცემია საგნის ან მოვლენის მრავალმრივი დახასიათება. ერთ რომელიმე საზღვრულთან ნაირ-ნაირი მსაზღვრელია შეხამებული: განსხვავებული ან ერთგვარი შინაარსისა და ისინი ასე ენაცვლებიან ერთმანეთს, როგორც სინონიმები.

მაგალითად. ს-ტყუა „ადგილი“ მხოლოდ „ხაზართა სასძლოს“ მიხედვითაც კი შეიძლება იქნას:

მარჯვე ან მოხერხებული: მარჯვე ადგილა: 328,2; ფხ: გადაეპრათ მისთვის მოხერხებულ ადგილას: 324,30.

ნაბრძოლი ან ნაომარი: ნაბრძოლ ადგილას შავი რამ ზოლები დაახნდა: 330,28; შეეპყრათ მათ ნაომარ ადგილებზედ: 202,2.

საძნელო ან სახიფათო: დააყენეს საძნელო ადგილებში: 300,13; ვასცდენოდა სახიფათო ადგილებს: 308,30.

შეუვალა. შეუღახავი და უშიში: შავა შეუვალ ადგილებში ჩვენის მთებში: 233,28; შეუვალი ადგილები, მტერთაგან შეუღახავი კადეა

გვაქვს საქართველოში: 252,23; ეგრისში უნდა დაეფუძნებინათ რუსეთის უშიშროებადგინას: 229,27.

აგრეთვე, ადგილს მსაზღვრელებად გვხვდება — დაბაყრობილი, დაბაყრობილი, განასასვენებელი, ჩასათრეხელი და წმინდა აგარანნი თრიალეთისკენ დაბრუნდნა... დაბაყრობილი ადგილებია გასაფაროებულად: 307,26; შაში არ მოელს ამ დაბაყრობილადგინას: 221,30; თავისუფლებადგინენ წამებულის ადგილს განასასვენებელს: 202,3; ამ მისცემენ წმინდა ადგილს შესაგინებლად: 319,24;

„ბრძოლა“ საზღვრულთან ოცამდე სხვადასხვა მსაზღვრელია შესამებული. ზოგი აქაც სინონიმური შინაარსისაა. მაგალითად: ბრძოლა — დიდი ბუმბერაზული, საარაკო: დიდი ბრძოლა მოხდა: 209,4; დაწყებულიყო ბრძოლა ბუმბერაზული: 231,15; გარდაცხადნა საარაკო ბრძოლა: 232,15.

თავგანწირული, განწირული ან განწირული: თავგანწირული ბრძოლა: 351,3; შეესძლოთ მათთან ბრძოლა განწირული: 271,10; იწყეს ბრძოლა საშინელი, თავგანწირული: 359,8.

სასტიკი, შეუთრეგებელი, მკაცრი: სასტიკი ბრძოლა: ვაჟაფხააძის გზა: 292,32; იმისი შექმნებულა გამარჯვება — სასტიკ და შეუთრეგებელ ბრძოლაში: 284,29.

გასაქირი, გაქირეებული: უფრო ძნელი შექმნებულა მათთან ისეც გასაქირი ბრძოლა: 271,17; იმედი არ ჰქონდა გასაქირებულ ბრძოლაში: 231,6.

ზოგი მსაზღვრელი ანტონიმური შინაარსისაა. მაგალითად: განმარტობებული და შენივთებული ან შეუაჯუღი: მინახეს ეს ყმაწილო განმარტობებული ბრძოლის დროსაც: 289,33. შტრ. გადმოიღეს შენივთებულ ბრძოლაში: 288,35. ან: სად უნდა ეყოთ არა შეაჯუღი ბრძოლაში. 284,35.

მოგებული და წაგებული: თუნდ მოგებული ბრძოლა შენთვის მაინც წაგებული იქნება: 309,21.

„ბრძოლა“ შეიძლება იყოს, აგრეთვე:

უიმედო, საბედისწერი: უიმედო ბრძოლა: იყო ეს მტრისთვის. საბედისწერი: 318,5.

უსწორო: კვლავ განეგრძო უსწორო ბრძოლა: 223,6.

წესიერი: წესიერი ბრძოლა აღარ შეუძლიათ: 313,11.

ატეხილი: მიეღო მონაწილეობა ატეხილ ბრძოლაში: 228,33.

ნამდვილი: ნამდვილი ბრძოლა: 359,7.

„გრძნობასთანაც“, როგორც საზღვრულთან. მსაზღვრელები, ერთი მხრივ სინონიმური შინაარსისა:

განმახული (მახვილი), მკვეთრი, შეტრყეველი: განმახულმა გრძნობამ უკარნახა: 323,32; ეს გრძნობა მკვეთრი მაინც წუთიერი იყო: 295,22; იცნობდა... მის გრძნობას შეურყეველს: 302,28.

ნივთიერი, ეშხიანი: ნივთიერ გრძნობებს განაცდევანებდნენ ეშხიანს: 269,16.

მეორე მხრივ — ანტონიმური: მაგალითად:

აგზნებული და მიმჭრალი: ელვასავით მიმჭრულად აგზნებული და მყისვე მიმჭრალი გრძნობა შენიშნა: 296,22.

„ხაზართა სასძლოში“ გრძნობის ეპოეტებად გვხვდება, აგრეთვე: პირადი: პირადი გრძნობა აღევნო: 271,30.

სარწმუნოებრივი გაღვივდა სარწმუნოებრივი გრძნობა: 262,1.

საწყალი: ვერ ჰხვებოდა იგი რწმენა მის საწყალ გრძნობას: 266,22.

უარყოფითი: უარყოფითი გრძნობა აღევნა თან: 267,25.

სიტყვა „თვალი“ ოცზე მეტ მსაზღვრელთან ქმნის წყვილს. „ხაზართა სასძლოს“ მიხედვით გვხვდება თვალი:

ამაყი და არწივისებური: ბღუჩანის ამაყი თვალნი მიეპერნენ მეფისკენ: 358,29; შენიშნა შენმა არწივანებურმა თვალმა: 291,26.

ბნელი, უძირო, უკუნი, შეაღი, ჩაბნელებული, ჩაბნელებილი, ღრმა: ქალწულის ბნელი თვალები უფრო ფართოდ გაშლილიყვნენ. 238,12; ბნელი თვალები უძირო, ცეცხლით შემწველით გაღვივებული: 260,14;

აბნელებდნენ მის უკუნ თვალებს: 238,13; აღევნებდა მორევითი ღრმა თვალს უკუნსა: 277,30; უძირო თვალთაგან გადმომდინარე: 227,5; მის შავ თვალებში ცეცხლის რკალებმა იწყეს ტრიალი: 347,6; შეეყენებნა სვედისაგან ჩაბნელებული თვალები: 335,26; ჩათხრობილმა მისმა თვალებმა ექვთ ავსეს: 336,9.

კონტექსტის მიხედვით, სინონიმური მნიშვნელობითაა ნახშალი:

ავი, საზარელი, წითელი: ავად მოაზიდავს ავ თვალს. 240,18.

საზარელი თვალები ჰქონდა: 281,15; შეხედა წითელ თვალეში: 282,9.

გვებდება, აგრეთვე:

აღგზნებული თვალი: ჩაანათებდა აღგზნებულ თვალს: 262,1.

ზოგჯერ მწერალთა ბოროტად შინაარსს ზმნისარითი აკონკრეტებს. ზმნისარებები დადებითი ან უარყოფითი შინაარსის გაძლიერებას ემსახურება და ანტონიმური შინაარსის წყვილები უბრალოდ სპირდება ერთმანეთს.

გვაქვს თვალი: ბოროტად აღგზნებული და სათაყვანოდ აღგზნებული: თვალი მიეპყრო მუშანისაყენ, სათაყვანოდ აღგზნებული თვალები: 267,5. შდრ. ჩააკერდა ვაზირს ბოროტად აღგზნებულ თვალებითა: 273,21.

გვხვდება, აგრეთვე, თვალი:

ბრწყინვალე: რა პირითლა წარსდგებოდა მის ბრწყინვალე თვალთა წინაშე: 332,4.

გამჭვრეტე: უმოძროდ გამჭვრეტე მისი თვალნი: 321,8.

დიდრონი, დახრილი, წამწამთ ტევრებით მთლად დახრილიღული: მისი დიდრონი თვალნი, წამწამთ ტევრებით მთლად დახრილიღული დღესაც წინ მიდგანან: 227,2.

თილისმა: ჩახედავდა მას თილისმა თვალებში: 299,19.

მიმსკეპალული: ველარ მოაშრო... მასზე მიმსკეპალული თვალი შენი: 326,30.

მწველი: განცილიდა ლამაზ შეხებას მწველ თვალეში-სა: 289,13.

ციხფერი, ფართოდ მოხაზული, ნამნაბკურება: ციხფერი თვალები ფართოდ მოხაზული, ნამნაბკურები: 267,14.

„ხაზართა სასძლოში“ 600-მდე ასეთი წყვილი გამოიყოფა. ყველას წარმოადგენს შეუძლებელია და ამიტომ აქ შეეჩერდებით.

ეს მრავალმხრივი დახასიათება, ერთ მსაზღვრელთან ნაირნაირი მსაზღვრელის მისადაგება, შემთხვევითი არ არის ვასილ ბარნოვის ენაში. მწერალ-

სწორედ ამ მრავალფეროვნებაში ხედავდა ენის სიმდიდრეს და მხატვრული ნაწარმოების ენის აუცილებელ პირობადაც მიიჩნევდა².

როგორც თვითონ იტყოდა, ამ „ფერად-ფერადი“ ლექსიკიდან კონკრეტულ შემთხვევაში ერთ-ერთს ირჩევს მწერალი, იმას, რომელიც ზედმწეებით გამოხატავს მის ჩანაფიქრს, უკეთ გამოავლენს მოსაუბრის დამოკიდებულებას სათანადო პირისადმი.

მაგრამ, როგორც ზემოთ მოყვანილი ინდექსი გვიჩვენებს, განსაკუთრებული ექსპრესიულობით არ გამოირჩევა ზედსართავეები და ჰიმნოებები, რომლებიც, როგორც მხატვრული ხერხი, ამა თუ იმ საგნის აღმნიშვნელი სახელის სამკაულად ითვლება. მწერლის ოსტატობა კი სწორედ ის არის, რომ მარჯვედ შეარჩიოს ეს სამკაული, საგნის მრავალმხრივი დახასიათება შეძლოს, სიტყვას მხატვრული ძალა შესძინოს და თანაც ზომიერება დაიცვას.

რა გამოავლენს ზედსართავი სახელის ექსპრესიულობას განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც თვითონ ლექსიკურად არ არის წონადი?

ს ი ნ ო ნ ი მ ე ბ ე . ვ. ბარნოვის ენისათვის დამახასიათებელია მდიდარი ლექსიკა, საგნის ან მოვლენის მრავალმხრივი დახასიათება, ამასთან — უხერხონიმიკა³.

სინონიმებს იყენებს მწერალი არა მარტო საგნის დასახელებისას, არანედ მისი დახასიათების დროსაც. მაგალითად, ერთგან თუ ნახშირია განჯი **დაცული**: 237,201, სხვაგან გვაქვს: განძი **დაფლული**: 237,20 ან **დაკრძალული**: 237,26; ასევე: დრო **მარჯვე**: 328,21 და **მოხერხებული**: 232,5; ჯარი **სამარქაფო**: 317,21 და ჯარი **მშველელი**: 319,22; ჯარი **საუციეთისო**: 332,12 და ჯარი **რჩეული**: 237,31.

ზუსტად, ზედმიწევნით რომ წარმოსახოს საგანი ან მოვლენა. ხშირად მიჭრითაა ნახშირი ერთნაირი მნიშვნელობის ზედსართავეები, როგორც მსაზღვრელები. მაგალითად: ძლიერ პირადი იყო ქალწულის განცდა **ნაზი**, საოუთო: 238,25; კაცი **გამოცდილი**, **დაკვირვებული**, **გასაქირში მარჯვედ მოაზრე**, მთლად სანდო შენი: 275,34.

ერთზე მეტი სინონიმური მსაზღვრელის შემთხვევაში უფრო ხშირად მსაზღვრელს შუა პოზიცია უკავია. მსაზღვრელს ორივე წყობით შეიხამება. პოსტპოზიციური მსაზღვრელები დამაზუსტებლის, ამხსნელის როლში გამოიყენება. თანაც ამ წყობით ფრაზა უფრო რიტმულ-მუსიკალურია⁴.

ფრთები შესხმოდა მის ნივთიერ არსებას უკვე **შემძიმებულს**: 244,2; ეწე-რა მისთვის **უცნობი** ასობით **გაურკვეველით**: 299,21; გაეღვიძა **მოქნილ** გონებას **მოხერხებულს**: 303,27; ვერ უგრძნეს მტაცებლებს **ვერაგული** მოძრაობა **ბოროტი**: 279,11; უარყოფს ჩვენგან **გაწვდილ** ხელს, **დამხმარეს**: 238,31.

თუ მსაზღვრელი ორზე მეტია, შეიძლება ერთი პრეპოზიციური იყოს და ორი — პოსტპოზიციური, ან პირიქითაც. მაგალითად: ვინ შექმართოს **ჯანძვინებულ** ლომს **ფაფარაშლილს**, **თვალმტაცებლიანს**? 351,1: **უმნიშვნელო**, **უბრალო** რამ აჩრდილი ღირებულებას მთლად მოკლებული: 350,37.

აღსანიშნავია ისიც, რომ რამდენიმე სინონიმური მსაზღვრელის შემთხვევაში ერთი ხშირად გათიშულია ზმნით. გათიშული მსაზღვრელები განკერძოებულის შთაბეჭდილებას ტოვებენ. მწერალი მათ ხან გამოყოფს პაუზით. ხან არა. ასეთი მსაზღვრელები სემანტიკურად შთამბეჭდავია, წონადი. ფრაზის რიტმულობაც გაზრდილია: **საშინელი** უფსკრული გამოზიდავო **შესაზარავო**:

350,34 უთლელი ლოდი მოაგორებს უზარმაზარი: 331,27; მისი ხმა შორეულ ძახლად მოესმოდა მინელბეზულად: 345,32.

სინონიმური ზედსართავების ასე მიჯრით ხმარება ე. ბარნოვს სტილის ანსებითი ნიშანია. ამიტომვე ბუნებრივია მისი ენისათვის ორცნებიანი კომპოზიტები, რომელთა კომპონენტები სინონიმური შინაარსის ზედსართავები ან მიმღვობებია. ასე, მაგალითად: აღარ იყო ესლა დედოფალი ამღვრეულ-აზეზილი: 385,17 ტ. წ.... მიეცემოდა ნათელ სიამეს უხინჯ-უჩრდილოს: 385,19 ტ. წ. ნაქეთი სახე წყნარად მოზომილ-მოხაზული: 267,19 ხ. ს. დამდაბლებულ-დაკინებულნი სამეფო სახლი ორად იყოფოდა: 237,28 ხ. ს. შენიშნა ვაშინ ეამთა დენით გამოცდილ-დაბრძნობილმა სახლთუხუცესმა: 296,23 ხ. ს. უზომელ-უწონელი სიტყვა არ უყვარდა: 249,3 ხ. ს. რალა იყო სიცოცხლე მათთვის, უკვე მიცვალბულთათვის, სურვილებ ჩამქრალ-ჩანელბულთათვის: 259,6 ხ. ს. მათ სასობით ლოცვა მეც მიცხოველებს ვედრების სურვილს ღალადებაში ნაწრობ-გამოცდილს: 254,24 ხ. ს. ბევრჯერ გამოვიდოდა წმინდა სავანიდან... გრძნობა განმტკიცებულ-გალრმავებული: 266,10 ხ. ს. უნდა ებრწყინა მთელ საზარეთში, ვით რამ მნათობს დაუჩრდილავ-შეუბინდებელს: 353,7 ხ. ს.

უხვი სინონიმია საუკეთესო საშუალებაა საგნის თუ მოვლენის დეტალურა, მკაფიო დახასიათებისათვის. „სინონიმები ხელს უწყობს არა მარტო მხატვრულა ფრაზის შინაარსობრივი მხარის გამოკვეთას, არამედ ემოციური ზემოქმედების გააღვირებასაც“⁵.

II. ან ტონიმები. „... ანტონიმები, პირველ ყოვლისა, თვისების აღმწერელ სიტყვებში გამოიყოფა“⁶ და მათი ფუნქცია დაპირისპირების გაღრმავებაა. ანტონიმები კონტრასტული სურათების დახასიათვალა გამოყენებული. რაც აძლიერებს მკითხველისა და მსმენელის შთაბეჭდილებას. წინადადებით გამოხატულ აზრს მეტ მკაფიობას და ემოციურობას ანიჭებს⁷.

ე. ბარნოვის ენაში შეინიშნება ანტონიმური შინაარსის ზედსართავთა პარალელური ხმარება. კონტრასტებს ქმნის შემდეგი წყვილები:

ბოროტი - და კეთილი, ჩაბნელებული და პირსუქებული: ბოროტი დასაბამი... ჩაბნელებული 334,26 ხ. ს. და კეთილი დასაბამი... პირსუქებული: 334,29 ხ. ს.

წმინდა და უწმინდური: ქართველთა წმინდა სისხლი და უწმინდური სისხლი - მათ მტრებია: 330,23 ხ. ს.

ბნელი და ნათელი, სამხიარულო: დაუნაცვლოთ ბნელ გზას წვენი ტყეებისას ნათელი შარა სამხიარულო: 338,28 ხ. ს.

ე. ბარნოვის „ტრფობა წამებულის“ მიხედვით „შავი და რღოს“ საპირისპიროდ ცნობილია „თეთრი იგი სიხარული“, რომელიც სპეტაკ-სიკბოს აშუქებდა მთელს არსებაში. თეთრად აღნობდა თვით ნასახსაც შავი დარღისა: 187,9 ტ. წ.

თვისების აღმწერელი ანტონიმური ზედსართავებით მწერალს ანტითეზისი⁸ სტილისტური ხერხი შემოაქვს თხრობაში.

ანტითეზის ქმნიან ანტონიმური წყვილები შემდეგს მაგალითებში: გახადეს შექურს სამოსი სამხიარული, ფერად-ფერადი, შემოსეს შავი ძაძა, სხიარულის ბნელად შამლები, სამგლოვიარო: 371,3 ტ. წ. მე. დედოფალ გურანდუხტს. შარავანდედობისილ დედას მთელს საქართველოსას. ქმარს მტაცებს ზემს სასახლეში მოახლე დამცირებული. მხევალი ზნეშეირიკებული. დედათა შორის მიწაძენ დამდაბლებული: 323,29 ტ. წ.

აგრეთვე: ვის ეყუთვნოდა ეშხიანი კოცნა იგი მწვენიერისა. საყვარელ მე-
ულულეს დაავადებულს, თუ შინაველ ბუმბერაზს, ძლიერების შარავანდედითა
შუბლგაშუქებულს? 186,31 ტ. წ.

ამ წინადადებაში არა მარტო ეპითეტებად, არამედ პერიფრაზით წარმოვი-
გენილი ზედსართავებიც ანტონიმური შინაარსის შემცველია. რაც ამუქებს
კონტრასტულობას და ემოციურობას აძლიერებს.

ანტონიმური შინაარსის სიტყვათშეხამებები (მეუღლე დაავადებულ და
ბუმბერაზი, ძლიერების შარავანდედით შუბლგაშუქებული) კონტრასტისა და
ძლიერის, მოტეხილისა და შენარაუბუღის დაპირისპირებით შევსებებს ქმნის.

ამაფრებს კონტრასტულობას და შთაბეჭდილებას აძლიერებს ანტონიმის-
ში მონაწილე მსაზღვრელ-საზღვრულის ანტონიმური წყვილები. ა.ე. მაგალით-
თად: ნუ ჩნებებ, მეფე ბატონო. მე საწყალი გვირგვინი დედაკაცი, უნ დედაბუ-
ლი მფლობელი საქართველოსი; მე საბრალო მხეველთაგანი. შენ შინაგანბე-
ლი მეფეთა-მეფე: 286,12 ტ. წ.

ამგვარ დაპირისპირებათა წყარო პირველ რიგში ხალხური სიტყვიერებაა.
თუმცა მხატვრულ ლიტერატურაშიც არაიშვიათია. ამგვარი კონტრასტები
ჩხელს უწყობს მეტყველებს მოსწრებულობას, მოხიენილობას. და ინტე-
რობას, აზრის სხარტად და ემოციურად გადმოცემას¹⁰. ერთი სიტყვით. ექს-
პრესიულობას.

III. გ ა მ ე ო რ ე ბ ა. ზედსართავი სახელის ექსპრესიულობას მისი ვა-
მეორებაც წარმოაჩენს, რადგანაც გამეორება მოვლენის ან რაღაც ნაწინს ემო-
ციურ-ლოგიკური ხაზგამის საშუალებაა¹¹.

გვხვდება გამეორების რამდენიმე სახეობა, რომელშიაც ავტორებმა კომ-
პონენტად ზედსართავი იყარაულება.

ა) ერთმანეთის გვერდით ნახშირია ერთი და იმავე ძირსავეან ნაწარმოებზე
სიტყვები. მაგალითად: ...და ბოროტად შეხედავდა შუქურს შუქთამფენს:
319,21 ტ. წ. წყალობა უყო მეფემ მეფური: 315,6 ტ. წ. მაგრამ მე ისევ ზარ-
ხოზადა ვარ ნექტრის სიტყვით- სავსებით სავსე: 160,16 გ. ს.

ამავე რიგ-საა გამოთქმები: „წენი უწესო“, „სჯული უსჯული“ და სხვა.
სადაც მსაზღვრელად წარმოდგენილია საზღვრულის ძირსავეან ნაწარმოებზე
უქონლობის სახელი. ამგვარი შეხამება თავისთავად პარადოქსალურია და ეს
პარადოქსალურობაც აპირობებს ასეთი წყვილის ექსპრესიულობას: მისი ბე-
წიერი ყოფა ბილიც უკვალავს საქართველოსკენ აგარიანთა წიხს უწესობა:
335,32 ტ.წ. დაამკვიდროს მის ნანგრევებზედ სჯული უსჯული: ბნელით მო-
ლინებული წისდება უწესო: 340,1: ამ უგზო გზებით ვერ ივლას ვარი მსა-
ველებლად: ა. მ. 285,16; ეტყოდა მონღოლს უსიტყვო სიტყვით: 403,16 თ. მ.
და ა. შ.

ბ) ერთ წინადადებაში, ერთმანეთს შიამდევნო წინადადებაში ან ამავე-
ში ზედსართავი მეორდება. ეს გამეორება გრადაციულია და აბეზნად, თბ-
ბაც ეფექტურია. ასეთ გამეორებას „ვარკვეული ლოგიკური მახვილის ფუნქ-
ცია ეკისრება“¹¹. მაგალითად: თეთრ ცხენზე იჯდა მეფე ლუგასაბ, თეთრ წა-
ვერდში გამოწყობილი, თავსარქმელად თეთრივე ქული. აღმასს ვიღით დამ-
გენებული: 39,8 გ. ს. ან კიდევ: ... გამოვიდა ორი მხედარი. წითელ ტიპებზედ
ისხდნენ წითლით მოსილნი: ხელით გასანთლული საგდებლები- ეჭირათ წით-
ლად ნაღები: 358,9 ხ. ს.

აგრეთვე: შავად იყო კუბო შემეული (410,11); შავად მოკარდნენ მო-

ნახნები (410,12): შავი ღრუბელი ჩამოწოლა-ყო სამეფო ცახე-დარბაზში (411,1) ტ. წ.

მართალია, ბოლო წინადადება წედარებით დაცილებულია პარველ ორ-თან, მაგრამ მთა შორის პერიოდს ქმნის დიალოგი და ამდენად. მიუხედავად ხეშაო დაცილებიანა, გამოივრებს ვეფქტა აწკარა:

„ეს გამოვრებანი არა მარტო აახლოებენ თსრობას სასახებრო მეტყველე-ბასთან... არამედ იმ სტილისტურ ფუნქციასაც ასრულებენ, რომ უფრო აძ-ლეურებენ შთაბეჭდლებას, ე. ი. ინტენსიფიკაციის ამოცანას ექსპრესიანა“¹². მწერალი მას მომართავს შთაბეჭდილებას გამაფრებინ მიხსნით, რთული ფსა-ქოლოგიური პასაჟების გადმოსაცემად, როდესაც „პერსონაჟთა მოქმედების დეფინიციის შემენელის ყურადღების დაქაბვას მოითხოვს“¹³.

IV. პერიფრაზი. ზოგჯერ ჩვეულებრივი სახელწოდების ნაცვლად იმიექტს ხატოვანი დახასიათებით აახელებს მწერალი. გამოხატვის ამ ხერხს პერიფრაზს უწოდებენ¹⁴. ამ მნიშვნელობით გვხვდება განმარტობული მსაზღვ-რელები, ძირითადად ზედსართავები და მიმღებებები, რომლებიც ქვემდებარის იმ დამატების (ზოგჯერ სხვა წვერას) მნიშვნელობით გვევლინებიან და თანაც გარკვეულ ნიშან-თვისებას გამოხატავენ. რთაც მადწეულია თსრობის ექსპრეს-იულობა, ლაკონურობა და თავიდან აცილებულია ერთფეროვნება¹⁵.

მოქმედი პარის პერიფრაზით დასახელება ნაშანდობლივია ე. ბარნოვის სტალისათვის. ასე მაგალითად: მამ თავადობაც არ ეყოფა გავზიადებულს: (ე. სააკაძეს) 104,7 გ.ს. დანდო იგი თვით კაცთმოძულემ: (აგარიანთა მბრძა-ნებელმა ასიმმა) 226,7 გ.ს. ავიწყლებოდა ზვიადს, რომ იგი გვიარგვინი დიდე-ბისა მეენიქა ზაგრატიონთა წინაპარს... (დედოფალ გურანდუბტს) 142,22 ტ. წ. იმილი სიტყვა სეპყირიოდა გულგამხებულს (მეუღლეზე გამწყრალ გურან-დუბტს): 143,12 ტ. წ.

პერიფრაზით წარმოდგენილია არა მხოლოდ ქვემდებარე, არამედ დამა-ტებებიც: როგორც პირმიმართო, ასევე უბრალო. მაგალითად: ვერა შეასმინეს რა უგრძობივლს (გრიგოლ ხანძთელს): 256,23 ტ. წ. მამიმეს ფიქრობდა მამა-მძღმეც ლუიზიანისა: 159,6 გ.ს. პოროტით აღვისო სული ვაჟაკისა გურან-დუბტისადმი: 131,21 ტ. წ. მე მის დღემანი, იგი ჩემი ავის შურველი: 134,6 გ.ს.

პერიფრაზულ გამოთქმებში ხშირად ასახულია მოლაპარაკის სუბიექ-ტური განწყობილება. სწორედ ამიტომ შეშანს თვლით დანახული საკასი („სახართა სასძლო“): უძლები მტარავალია 349,3; უსჯულო 343,24, წელთა სიმ-რავლით შემომებული: 351,17. ეს კი სრულად ბუნებრივია, რადგანაც, რო-გორც აღნიშნავენ: „მოლაპარაკე არა მხოლოდ ატყობინებს რასმე მსმენელს, არამედ დაინტერესებულია მსმენელი დათანხმობს, თანამოაზრედ გაიზადოს...

... ცდილობს მსმენელის გულში გარკვეული გრძნობებიც აღძრას, მსმე-ნელის არა მარტო ფიქრი. არამედ გრძნობაც თავის (მოლაპარაკის) ნებაზე წარმართოს; რას გამოც მევეთრ, შთამბეჭდავ გამოთქმებს არჩევს“¹⁶.

გასუბსტანტივებული ზედსართავები ისე წარმოაჩენენ აღნიშნულ თვისე-ბას. როგორც ხაგნის ძირითად ნიშანს, ამიტომაც სახასიათო ნიშანი განსაკუთ-რებულად გამოკვეთილია. შთამბეჭდავია, ამის ძირითადი მიზეზი კი ალბათ ისიც არის, რომ ქვემდებარის ფუნქციით გამოყენებული ზედსართავები (და მამელებები) არ ქმნიან შემასმენელთან ჩვეულებრივ რიგს: ქვემდებარე + შე-ნსმენელი... ტრადიციული რიგი დარღვეულია, რაც, აგრეთვე, იწვევს სიახლის

განცდას¹⁷ და ექსპრესიულობას აძლიერებს. ამიტომაც მხატვრულ ნაწარმოებში ინვერსიას დიდი მნიშვნელობა ენიჭება.

V. მ. ვ. რ. ხ. ა. ზედსართავი სახელი წინადადებაში ძირითადად მსაზღვრელია. რიგის მიხედვით, პრეპოზიციური, ან პოსტპოზიციური.

პრეპოზიციური მსაზღვრელი ცალკე, როგორი სახიერაც უნდა იყოს ის, საზღვრულთან ერთიან ცნებად აღიქმება, თანაც ყურადღება უფრო მსაზღვრელზე დასახელებულ საგანზე მახვილდება, ვიდრე ამ საგნის დამახასიათებელ პრეპოზიციურ მსაზღვრელზე, ამის გამო მსაზღვრელის სემანტიკა რამდენადმე იზრდილება¹⁸.

პოსტპოზიციურმა მსაზღვრელმა კი, რამდენადაც მისთვის უჩვეულო აღგოლი დაიკავა, როგორც სახელზე, მეტი ყურადღება მიიპყრო და აუქმის სიძლიერით გაუთანაბრდა საზღვრულს. ამით მას მიეცა საშუალება საკუთარი სემანტიკის უფრო ძლიერად გამოხატვისა¹⁹.

საგნებისა და მათი მოქმედების აქცენტირება, გამოსახვის სხვა ხეობებთან ერთად, ინვერსიის მეშვეობითაც ხორციელდება²⁰. ასე რომ, მახვილდება ყურადღება როგორც საზღვრულზე, ისევე მსაზღვრელზე. მაგ.: ნუ მისობთ სიხარულს ერთადერთს: 283,30 ტ. წ. დასტიროდა მის აჩრდილს კვირისუფალი ერთადერთი 411,6 ტ. წ. გულწრფელად იხარებდა ერი მრავალტანჯული: 134,27 ტ. წ.

ე. ი. მსაზღვრელ-საზღვრულის ინვერსიულ წყობაში უფრო სრულდესაოვნად აღიქმება ზედსართავი სახელი, შესაძლებელი ხდება სიტყვის მეტი კანონმსახველობითი ძალის ჩვენება.

... მაგრამ ზედსართავი სახელი წინადადებაში ვითარების გარემოების მნიშვნელობითაც გვხვდება. ინვერსიას ემორჩილება ისიც.

ვითარების გარემოებისა და შემასმენლის ინვერსია გარკვეულ შემთხვევებში დასტურდება, როცა:

ა) პასაჟი რიტმულია: გაპყოლოდა მეუღლედ ამ კაცს (9): რომელიც ერთხელ უარყო მკაცრად (9); დაჰგმო, აგინა (5) 302,17 ხ. ს.

ბ) ვითარების გარემოება დაკავშირებულია ძლიერი ემოციის ან ენერჯული მოქმედების გამოხატველ ზნა-შემასმენელთან²¹. მაგ.: სიმები ააქვნესა სედა-ნაჰარად: 409,27 ტ. წ. იტანჯებოდა გამოუთქმელად: 321,25 ხ. ს. იმდულრებოდა საბრალოდ: 298,2 ხ. ს. ეტრფიალები მას უნუგეშოდ: 326,30 ხ. ს. ან კიდევ: ბლუჩანი მომგვარეთ სწრაფად: 356,28 ხ. ს.

... ინვერსია უმაღლე გამოყოფს ფრაზიდან სიტყვებს, გამოთქმებს და მათზე გადააქვს მკითხველის ყურადღება. ინვერსიული წყობის თავისებურება არ შეიძლება შეუქმნეველი დარჩეს მკითხველს. სწორედ ამიტომ ინვერსიულადაა დალაგებული განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი აზრების გადმოცემისას წინადადების წევრები²².

VI. მ. ს. ა. ჯ. რ. ე. ლ. - ს. ა. ჯ. რ. უ. ლ. ი. ს. გა თ ი შ ვ ა. ზედსართავი სახელის მნიშვნელობა განსაკუთრებით მძაფრად აღიქმება მსაზღვრელ-საზღვრულის ან ვითარების გარემოებისა და შემასმენლის გათიშვის დროს. რომაგად ეფექტურია პოსტპოზიციური მსაზღვრელ-საზღვრულის გათიშვა. ამ ტერმინს გამოყენებისას აქტიურდება ყველა წევრი — გათიშულიც და გაპთიშველიც. ინვერსია და გათიშვა სინტაგმის წევრებს აცალკევებს და ამით ხაზს უსვამს მათ...²³.

გათიშვის შემთხვევები ჩვეულებრივ დამახასიათებელია იმ პასაჟებისათვის, რომლებიც განსაკუთრებული გრძნობითი ელფერით არიან დატვირთულ-

ნი (ივარაუდება, რომ ამგვარი ადგილების უმრავლესობა ე. ბარნოვთან რიტ-მულია)²⁴.

ა) მსაზღვრელ-საზღვრულის გათიშვის ნიმუშებია: სიომ დაჰკრა მწვერვალებიდან მაგრილებელმა: 141,18 ტ. წ. და საგონებელს მიეცა მამებს; 158,35 გ. ს. დარდს მისცემოდა ბატონი უნათებელსა: 409,16 ტ. წ. ფიქრს მისცემოდა მწარეს ღირსი გრიგოლიც. 373,23 ტ. წ.

ბ) ვითარების გარემოებისა და შემასმენლის გათიშვა: გავაო მარტომზღუდე უტეხი მთლად უმშველელოდ? 159,32 გ. ს. ბრძანა არაგვის ერისთავმა იმედიაანად: 151,13 გ. ს. მოსპო ისინი უჭირველად მტერმა ყველანა: 161,11 გ. ს.

VII. მსაზღვრელი სიტყვების განკერძოება. კიდევ უფრო სრულფასოვნად აღიქმება ზედსართავი სახელის მნიშვნელობა განკერძოებისას. ამიტომ მეტი სემანტიკური წონა აქვთ განკერძოებულ მსაზღვრელებს. მათი საშუალებით სახასიათო ნიშანი იკვეთება: ზუსტდება და იყვება ჩვეულებრივი განსაზღვრებით თუ გარემოებით გადმოცემული აზრი. სწორედ ეს ტვირთავს განკერძოებულ მსაზღვრელებს გრძნობითი ელფერით და ემოციურობას ანიჭებთ მათ. მაგალითად:

ა) განკერძოებული განსაზღვრების ნიმუშებია: ნათელი სიტყვა იცის. მოაზრებულნი: 372, 20 ტ. წ. გაქვავებული იდგა თებრონია, გარკინავებულნი: 407,25 ტ. წ. არ სძინავს ვაჟკაცს, სამშობლოსათვის თავდადებულს: 269,15 ტ. წ. იოვანეს სავალი უფრო ძნელი მოჩანდა, სახიფათო: 299, 7 ზ. ს.

უფრო შთამბეჭდავია განკერძოება, როდესაც იგი მიმყოლი სიტყვებითაა და იმეორებს საზღვრულ სიტყვას, რომელიც კვლავ იხსნება სხვა განკერძოებით. აქ, რა თქმა უნდა, გარკვეულ როლს თამაშობს გამეორების მხატვრული ხერხი, კერძოდ, გამეორება საზღვრულსა. რომელზედაც მოდის ლოგიკური მახვილი:

უხმო ხმას ჩაეწვეთებინა ეს მისთვის პატარა ყურში, მარგალიტის ნაფურხავით პატარა ყურებში: 235,15 ტ. წ. საომრად მიმავალმა მეფემ ერთს წამს თვალი შეაჩერა მასზედ, განცვიფრებული თვალი, დიადი განცდის მსახველ-მხატველი: 230,28 ტ. წ. ... მაგრამ ფრთა არ ემორჩილებოდა მძლედ გასაშლელად, საწყალი ფრთა, ისრით განგმირული: 187,31 ტ. წ. მხოლოდ აშოტს შეეძლო ეს დიდი საქმეები, დიდ აშოტს ხათაყვანებელს: 195,29 ტ. წ. თვალებზედ ცრემლი წამოადგა, მადლით ხავსე ხათნო თვალებზედ: 230,9 ტ. წ. მხოლოდ ნეტარს შეეძლო კოცნით შეეშრო იგი თვალები, მხურვალე კოცნით გახშირებულით: 232,9 ტ. წ.

ბ) განკერძოებული გარემოების ნიმუშებია: ამაყად იდგა დედოფალი. დიდ-მედიდურად: 150,31 ტ. წ. საზრჩანად მოაწყო გურანდუხტმა სამეფო ოჯახი, დიდებულად: 167,14 ტ. წ.

ხშირად ერთზე მეტი გარემოებაა განკერძოებული, რითაც მწერალი აზუსტებს სათქმელს, უფრო ნათლად წარმოსახავს საგანს: ჩაკეტილიყო დედოფალი თავის ნიჟარაში და ცივად გამოიყურებოდა იქიდან, ბოროტად, მედგრად: 355,26 ტ. წ. მერმე შეხედა ჩამქრალი ხედვით, ცივად, უაზროდ: 378, 24 ტ. წ.

გ) ზოგჯერ დამაზუსტებელი, განკერძოებული სიტყვა ახლავს შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილს, მაგალითად:

კვითხავ აშოტს, ის მეტყვის მართალს: ჭკვიანია, ფიქრგამჭვირვალე: 372,19 ტ. წ. შეჰზარათ: მთელი სახე წითლად იყო ავარკარებული, ამწვარ-აშუშხული,

კანგაღმძვრალი: 407,4 ტ. წ. ვაქეაცო შეყვითლებულ იყო, განხდარ-განხდარი: 177,25 ტ. წ.

როგორც მუთათებენ, განკერძობული სიტყვების საერთო ნიშანი ის არის, „რომ მათ მეტი სემანტიკური წონა აქვთ. გამოყოფენ. ხაზს უსვამენ დეტალს. როქელსაც ისინი აღნიშნავენ“²⁵.

VIII. სინტაქსური პარალელიზმი. სწორად შერწყმულ წინადადებაში ერთგვაროვანი წევრი საზღვრულის როლშია და თითოეულს ასლავს შესაბამისი შინაარსის ზედსართავი, როგორც მსაზღვრელი. ასეთ შემთხვევაში ეფექტურობა ვარაუდებულია, რადგანაც ექსპრესიულობის საფუძველი უპირველესად თვით ამ ტიპის წინადადებას ბუნებაშია: საზღვრულ სიტყვათა განმეორებაში. ამასთან, თბობის რიტმის გასაწონასწორებლად ყველა ერთგვარი წევრი მსაზღვრელიანია, ასეთ შემთხვევაში წინადადება თითქოს შერწყმულია სინტაგმათა მახედვით, მსაზღვრელ-საზღვრულის მიხედვით. მსაზღვრელები ანონიმური მნიშვნელობის სიტყვებს ესაშვებთან და ესეც აერთიანებენ წინადადებას. „ნეტარებისა“ და „სიამის“ გვერდით „სიცოცხლეს“ მათი შინაარსით აღიქმება.

ასე, მაგალითად: ვაქეაცს მტკიცედ ეჭირა ქალი მძლავრ მკლავებში, როგორც სიცოცხლე უძვირფასესი, ვით ნეტარება მისთვის სორცხსმული, როგორც სიამე გამოუთქმელი: 353,31 ტ. წ.

ან კიდევ: ... განკერძობულ საკანში უნდა ეპოვათ მყუდროება ტკბილი, ურთიერთობა სურჩელოვანი, აღერის ვარდისებური: 211,21 ტ. წ. ვერ მოპინჯება ჩემი ქვეყნისათვის დიდება აღერკისეული. სევსრულობა შირიანისებური, ძალთამძლეობა გორგასლური: 148,12 ტ. წ.

სინტაქსური პარალელიზმს ქმნის განკერძობული განსაზღვრებები. რომლებიც შერწყმულ წინადადებაში ერთგვაროვან წევრებს აზუსტებენ და ხატოვნად წარმოასწენენ: მოკამკამე ცააღეთ უპირო თვალთაგან ქალისა იხედებოდა იმ წამს მისი გული. მძლავრად დედვილი, მისი არსება, საამოდ განცვიფრებული: 149,10 ტ. წ. წაძლექაქადა ყოველსავე: სიფრთხილეს, მოსაწრებას შემაკავებელს, ადათს, წმინდად მიჩნეულს, კანონს. მტკიცედ დაფუძნებულს: 241,1 ტ. წ.

როგორც ვხედავთ, სინტაქსური პარალელიზმი „ერთნაირი სინტაქსური წყობით, სიტყვიერი მასალითა და ინტონაციით აგებული ორი თუ მეტი დამოუკიდებელი წინადადებაა“²⁶. ისინი ყოველთვის ერთმანეთს ვვერდითაა წარმოდგენილი და ამყარებენ აზრთა მთლანობას, იგივეობას.

სინტაქსური პარალელიზმის მიმარჯვებით აგებული წინადადებების მატერული ფუნქციაც წარმოსახვის მოქმენტის ვაძლიერებაა²⁷.

IX. ხარისხის შინაარსის გამოსატყვა. ზედსართავი სახელის შინაარსს. მის მნიშვნელობას აძლიერებს ხარისხის ფორმებიც. მაგრამ ვ. ბარნოვის ენაში ოშვიათად გვხვდება ზედსართავი ხარისხის ფორმით, მაგალითად, ამგვარი: დატკბი უტკბესო გოლეულისა: 354,13 ტ. წ.

ამ შინაარსის მწერალი უფრო აღწერითი, ლექსიკური საშუალებებით გამოხატავს. მაგალითად, ჩვეულებრივია: მეტად ძვირფასი: 562,26 ა. მ., ძლიერ სწრაფად განვლეს მთელი გზა: 378,3 ხ. ს. სადაც ნიშნის სიჭარბე „ძლიერ“, „მეტად“ ლექსეუბითაა გამოხატული. მაგრამ ვ. ბარნოვი უფრო ხატოვან ეკვალიენტებს ეკავაზობს. ასეთებია: მკვეთრ ბოროტისაგან მიწად დახრილი

დაეკრძა: 298,22 ნ. ს. უნაკლოდ შეჭურვილი და მსწრაფლ მოძრავი: 456,23 ა. მ.

როგორც მაგალითებიდან ჩანს, უფროობითი ხარისხის შინაარსით გვხვდება ზედსართავთან შეხამებული ზმნისართი, ან ორი ზედსართავი, რომელთაგან ერთი ძირითად შინაარსს გადმოსცემს, ხოლო მეორე ვითარების გარემოების მნიშვნელობით ეხამება ძირითადი თვისების გასაძლიერებლად.

სხვა ნიმუშები: მკიდროდ შეკუმშული ბაგე: 325,29 ხ. ს. ღრმად მოხუც დემურჩს: 249,30 ხ. ს. ბლუჩან შეუნდობლად შემცოდე: 357,29 ხ. ს. მარჯვედ მოწყობილ-მოსაზრებულთ: 311,16 ხ. ს. და ა. შ.

ამავე შინაარსით გვხვდება, აგრეთვე, ზედსართავებო, რომელთაც -ით თანდებულიანი არსებითი სახელები ეხამება. მაგალითად: მეხივით სწრაფი; 412,22 ტ. წ. მეხივით მკვეთრი: 353,7 ხ. ს. ელვასავით სწრაფი: 353,7 ხ. ს. ტყვასავით მძიმე: 346,14 ხ. ს.

ამგვარ ზიტყვათშეხამებებს მსგავსებრთს შედარებას უწოდებენ. ამგავსებითი შედარების ძირითადი ფუნქციაა, რომ ობიექტთა საერთო ნიშნის რაოდენობრივ-ინტენსიური გათანაბრების პროცესი ასახოს: აქედან გამომდინარეობს ნიშნის სიჭარბის კონსტატაცია მსგავსების ერთ-ერთი ... წვერისათვის ... დევივით დიდი კაცი — ძალზე დიდი კაცი²³.

სიტყვათა ამგვარი შეხამებები ხარისხის ფორმათა საკომპენსაციო საშუალებებია. ეს განსაკუთრებით დამახასიათებელია ვ. ბარნოვის ენისათვის, სადაც ხშირად გვხვდება მიმართებითი ზედსართავები, რომელთა უპრავლესობა ავტორის სიტყვათშემოქმედების ნიმუშია. ასეთ ზედსართავებს კი ხარისხის ფორმები არ ეწარმოება, თუმცა თავისი სიახლით მაინც ექსპრესიულნი და შთამბეჭდავნი არიან. ზედსართავების უპრავლესობაში მეორე კომპონენტი ენებითი გვარის მიმდგობაა. მაგალითად: პატრონმოშლილი: ტ. წ. 229,8, რომელიც დაქვრივებულს, მარტოდარჩენილის მნიშვნელობითაა ნახმარი; სევდანაჭარბი: ტ. წ. 627,13 — უზომოდ დასევდიანებული; ფიქრგამჭვირვალი: ტ. წ. 372,19 — ნათლად მოაზროვნე, ჰკვიანი; დავლამრავალი: ხ.ს. 77,7 — ვისაც უხვად მიუტოვებია ნადავლი; დარდდარეული: ტ. წ. 378,21 — აშოტი, რომელსაც მთელს არსებაში განსჯდომია სევდა-მწუხარება; აგრეთვე: ზრუნვა-მოხსნილი: ც. ს. 254,8, მუხლმოღებული ა. მ. 262,31 და ა. შ.

X. **ზედსართავთა დექსიკური შერჩევა.** ზედსართავი სახელის ექსპრესიულობა იმითაცაა შეპირობებული, თუ რომელ სიტყვას უხამებს მწერალი საგანგებოდ შერჩეულ ზედსართავს:

1. დიდია მხატვრული ღირებულება იმ ზედსართავებისა, რომლებიც განყენებულ, აბსტრაქტულ სახელებთან ქმნიან წყვილს.

მაგალითად, ჩვეულებრივია გამოთქმა: „ლაგამწყარილი ცხენი“, მაგრამ პოეტურია და ამდენად ექსპრესიული: ლაგამწყარილი სიბოროტე: 345,21 ხ.ს. ან სიბოროტე თვალცეცხლიანი: 319,18 ხ.ს. ასევე ხატოვანია: უმზეო სურვილი: 266,26 ხ. ს. შებიჯება... სიკვდილისფერი: 359,9 ხ. ს. და ა. შ.

აღსანიშნავია, რომ შინაარსის მიხედვით ნათელი ფერები კეთილის საწყისია. ბნელი ფერები კი — ბოროტებასა, სიკვდილისა. მაგალითად, „ტრფობა წანებელს“ მიხედვით ცნობილია: ვარდისფერი სიამე: 248,28 ტ. წ., ფრთათეთრა ნატრა: 207,16 ტ. წ. თეთრი სიხარული: 187,9 ტ. წ. კეთილის საწყისია, აგრეთვე: მადლიანი ნათელი ცისფერი 213,11 ტ. წ. სამაგიეროდ, ავის მომასწავებელია: ლაშლაყვარდი: სიკვდილი ლაშლაყვარდი: 117,11 გ. ს. ქუს-

რის ქუფრი ლანდები: 130.2 გ. ს. შავი: შავნი აირდიონა: 105.15 გ. ს. სიაცე შავი: 355,11 ტ. წ.

ზოგჯერ ერთი და იგივე ფერი შეიძლება იყოს კეთილის საწყისიც და ბოროტისაც. მაგალითად, ვ. ბარსიანს ენაში ტროპული მნიშვნელობით ნახმარია თეთრი ფერი. ერთი მხრივ, გვაქვს: თეთრი ხელმწიფე, თეთრი კეისარი: 34,12 გ. ს. (ბოროტების საწყისია), ხოლო, მეორე მხრივ: ესროდნენ ერთურთს მიძაველნი ჰაზრებს თეთრს თუ შავს: 45.4 გ. ს., სადაც თეთრი ფერი შავის ანტონიმია.

2. განსაკუთრებით ექსპრესიულია ზედსართავი სახელი მამინ, როდესაც შინაარსით სულერი თვისების აღმნიშვნელი უსულო სახელებს ეზამება. ამით მწერალს ვაპიროვნების ხერხი შეჰოაქვს თხრობაში. სწორედ ამაში ვლინდება მისი ხატოვანებაც. მაგალითად: მინელდა დაღლილ მდინარეთა მაღალი ხმები: 12,11 გ. ს. მხოლოდ ასმიზღნენ გულგატეხილ ფოთოლს თუ მდელი: 56,8 გ. ს. გამარჯვებულ სინათლეს წინ წაექცია ღონემიხილი ბნელი უკუნი: 12,7 გ. ს.

ბუნება დახასიათებულია, როგორც მგრძნობიარე: 263,28 გ. ს. გულცივი: 327,13 გ. ს. ეტრატი უსულგულო: 255,5 ტ. წ. სიბოროტე თვალციცხლიანი: 319,18 ხ. ს. უშვო სურვილი: 266,26 ტ. ს. მდნარი იმედი 314,32 ხ. ს. და ა. შ.

ზედსართავი სახელის ტროპული მნიშვნელობით ხმარება სიტყვას პოეტურს ხდის, შინაარსით ტვირთავს, სემანტიკური თვალსაზრისით ამრავალფეროვნებს და ამდიდრებს ენის ლექსიკურ საოაგს.

3. არაიშვიათად რიტმი და რითმა განსაზღვრავს ზედსართავის არჩევანს ლექსიკური თვალსაზრისით. საგანგებოდ შერჩეულია ზედსართავები.

ა) ალიტერაციასა და ასონანსს ქმნიან წინადადებაში: სულის სიღრმეში ხანძარი შაფრი: 63,14 გ. ს. გამჭრიახი ჰაზრი გამჭვრეტი: 81,9 გ. ს.

ბ) ზოგჯერ რითმასაც: ესარი მათ ორბისფრთიანი, ხმალი ფხიანი: 141,12 გ. ს. არმაზ ბრწყინვალე, დამიბრუნე თვალთა სინათლე: 323,7 ა. შ. იუუჩე, გულო, აფეთქებული: 191,1 გ. ს.

დ) რითმისთვის საგანგებოდ შერჩეულ ზედსართავებს კიდევ უფრო ნათლად წარმოაჩენს დიალოგები, მაგალითად: — აღმასხანი ხარ? — მე გასლავარ, ბატონო მეფე. — რა საწყალი ხარ: 70,16 გ. ს.

შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი (საწყისი) შერთმულია საკუთარ სახელთან.

ან კიდევ: — ჩაუესმენიერ ენას ბოროტსა. — კეთილის მდონხა: 31,8 გ. ს.

XI. ზედსართავი სახელის ხმარება გარკვეული კოლორიტის შემოხატანად. ზოგჯერ მწერლის მიერ შერჩეულ ზედსართავს ნაწარმოებში აღწერილი სიტუაცია განაპირობებს: ფორმის, საზღვრულთან შეხამების თუ ლექსიკური თვალსაზრისით.

მსაზღვრელის მნიშვნელობით გამოყენებულ ზედსართავს ძირითადად გარკვეული კოლორიტის შექმნა დაჰკისრება. ასე, მაგალითად, გარდასულ ეპოქათა გასაცოცხლებლად ნახმარი: კეთილი, ესე, სახიერი, აღმსარებელი, მოწამებრივი... და სიტყვათა ინვერსიული რიგი შემდეგს წინადადებაში: კეთილად დაიფარე დედაკაცი ესე. მტკიცედ დაიციე საფარველისა ქვეშე წმიდისა ამისა სავანისასა, რა ეპუს ძიება ჰყოს მეფემან აშოტ: 367,7 ტ. წ. ღმერთო სახიერო, მიიღე ჩემგან სული ჩემი ტანჯული, დამსენ წამებას დაუხრულე-

ბელს: 267,13 ტ. წ. ეს გზა, დაო ჩემო სულიერო, რომელს უკვე დაადექ შენ, არის საველი სკულის აღმსარებელთა, გზა წამებისა. იქნებ მოწაიებრავეს აღსარულებნისაც, იცოდე ეს შენ: 369,31 ტ. წ.

განსხვავებული ლექსიკა, ზედსართავი სახელის გამარტავებული ფორმები საჭირო, რომ ავტორმა ხელოსნის სამყარო გვაგარძნობინოს.

ხარატს ბალიურის ქალი მოეწონა და მაშინვე ჩუქურთმას შეადარა: რა ჩუქურთმაა! ხარატული სახე, ეშხით კლეული ნაკვთი: 29,25 ხ: დედის მიერ ამორჩეული კი დიწუნა, რადგანაც არ იყო: შნოიანად მოხარატებული: პირის უდა მომრუდო, ნახჩი — შშიმე, კოპტნად მოჭრილი: 74,17 ხ.

ცხადია, ზედსართავი სახელი ერთ-ერთი კომპონენტია იმ მრავალსახოვან საშუალებათა შორის, რომელთაც მიმართავს მწერალი ეპოქის ან სხვაგვარი კოლორიტს შესაქმნელად. აქ ერთდროულად ახგარაშგასაწევია გრამატიკული თავისებურებებიც: ზმნური ფორმები, სახელთა ბრუნება, კავშირობა და ა. შ. მაგრამ ამჟერად ჩვენ მხოლოდ მსაზღვრელები გვაინტერესებდა.

ზედსართავი სახელის ექსპრესიულობა სხვადასხვა მწერლის ენაში ნაირ-ნაირად გამოვლინდება. ამ მრავალფეროვნებას დროთა ვითარებაში მხატვრული ნაწარმოების ენისა და სტილის ანალიზი უჩვენებს (რომლის ერთ-ერთი ცდაა ეს წერილი). იქნება განზოგადების შესაძლებლობაც.

ივარაუდებთ, რომ ქართული მწერლობის ენის ამ კუთხით შესწავლა საინტერესოსა და ახალს კიდევაც წარმოაჩენს.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ე ბ ი

1. გრ. კ ი კ ა ძ ე, ვეა-ფშაველას პოემა „ბახტრიონი“, ვეა-ფშაველას „ბახტრიონი“, თბილისი, 1972, გვ. 28.
2. მსაზღვრელ-საზღვრულთა და ეთარების გარემოება-შემსძენლს ამგვარი რღვესი წარმოდგენილია ილია ჭავჭავაძის პროზის ენის მიხედვით: იხ. გ. შ ა ლ ა მ ბ ე რ ი ძ ე, ილია ჭავჭავაძის ენა, თბილისი, 1966, გვ. 200-258.
3. ე. კოშორიძე, ენის ბარნოვის ენა რსტორიული რომანების მიხედვით, თბილისი, 1966, გვ. 43-52.
4. იქვე, გვ. 138.
5. ჯ. ქუშბურძე, ანაუორა, სინონიკა, პოემა „ბახტრიონი“, თბილისი, 1972, გვ. 215.
6. ან. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, 1950, გვ. 190-191.
7. გ. შ ა ლ ა მ ბ ე რ ი ძ ე, ილია ჭავჭავაძის ენა, თბილისი, 1966, გვ. 169.
8. ა. კ ი ლ ა ი ა, ლიტერატურათმოდნეობის ძირითადი ცნებები, თბილისი, 1971, გვ. 48.
9. იქვე, გვ. 47.
10. К. М. Морел, Н. Н. Тстеревникова, Стилистика современного французского языка, М., 1960, გვ. 277.
11. ი. ქ ა ე თ ა რ ა ძ ე, ილიას ქართული: ილია ჭავჭავაძე, საიუბილეო კრებული, თბილისი, 1957, გვ. 234.
12. გრ. კ ი კ ა ძ ე, მეტყველების სტილის საკითხები, თბილისი, 1957, გვ. 244.
13. ალ. ლლონტი, ხალხური პროზის ენისა და სტილის საკითხები, თბილისი, 1975, გვ. 22.
14. А. И. Ефимов, Стилистика художественной речи, М., 1961, გვ. 273.
15. თ. ი ნ ჯ ი ა, კონსტანტინე გამსახურდიას ენა და სტილი, სადისერტაციო ნაშრომი, 1975, გვ. 170.
16. ბ. ფოჩხუა, სიტყვის გრძნობითი ელფერი, „ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში“, 1977, № 4, გვ. 26.
17. შ. აფრილონიძე, ინვერსიის სტილისტური დანიშნულებისათვის, ათსუ შრომები, ტ. 149, გვ. 65.

18. Г. Пауль, Принципы истории языка, М., 1960, გვ. 290.
 19. შ. ათრილონიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 59-68.
 20. ა. ხინთიბიძე, ინვერსია, ჟოჟმა „ბაბტრონი“, თბილისი, 1972, გვ. 210.
 21. შ. ათრილონიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 62-63.
 22. ა. ხინთიბიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 212.
 23. შ. ათრილონიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 60-61.
 24. ე. კოშორიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 31, 42.
 25. А. Н. Гвоздев, Очерки по стилистике русского языка, М., 1955, გვ. 357.
 26. ა. კილაია, დასახ. ნაშრომი, 1971, გვ. 309.
 27. იქვე, 310.
 28. თ. კვაჭავაძე, მსჯელებითი შედარება ქართულში, თბილისი, 1978, გვ. 63.

შემოკლებათა განმარტება

- ა. შ. — „არმაზის მსხვერვა“.
 გ. ს. — „გორგი სააკიძე“.
 თ. შ. — „თამარ შრუში“.
 ტ. შ. — „ტრფობა წამებული“.
 ხ. ს. — „ხაზართა სასკლო“.
 ხ. — „ხარატი“.

Е. А. КОШОРИДЗЕ

ОБ ЭКСПРЕССИВНОЙ ФУНКЦИИ ОПРЕДЕЛЯЮЩИХ

Резюме

На материале языка художественной прозы В. Барнова рассмотрены случаи использования прилагательных (в широком смысле слова) в экспрессивной функции. Показано, что экспрессивность прилагательного прежде всего выявляется при многосторонней характеристике предмета либо явления. Однако, если предмет характеризуется обыкновенными прилагательными и последние не выделяются особой лексической весомостью, тогда и повседневно употребляемые прилагательные приобретают экспрессивность — если их употребление имеет стилистическую основу, или они используются для внесения определенного колорита, или они встречаются в тексте в качестве синонима, антонима, средства повторения, перифразы.

В создании экспрессивности прилагательных значительную роль играют такие синтаксические средства, как инверсия, дислокация, обособление и синтаксический параллелизм.

Эту же цель преследуют лексический подбор прилагательных и передача значения степени при помощи лексем.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ახალი ქართული ენის კათედრა
 წარმოადგენს საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა შ. ძიმიტურმა

ავთანდილ არაბული

თურმეოვობის ანალიზური წარმომავლის თავისებურება
ქართულურ ენათა ზოგ დიალექტში

I. ხევსურული დიალექტი უნახაობის გამოსახატავ საშუალებად „თურმე“ ნაწილაკს არ იცნობს, მაგრამ ეს დანაკლია სხვა საშუალებითაა ანაზღაურებული: ამ ნაწილაკის ადგილზე გამოდის ფუნქციურად „თურმე“-ს ფარდი ოდენობა — „ყოფილამ“, რომელიც ზმნური წარმონაქმნია, მაგრამ ვაქცევებულა და ნაწილაკად ქცეულა.

„ყოფილამ“ ნაწილაკის მოხმარება ზუსტად „თურმე“-ს მსგავსია: ერთ-ს ნამყო უწყვეტლისა და წყვეტილის, აგრეთვე აწმყოს ზმნურ ფორმებს და გადმოსცემს თურმეობითის შინაარსს. მისი ადგილიც, „თურმე“-ს მსგავსად, განსაზღვრული არაა — უშუალოდ თუ გათიშულად მოსდევს ან უსწრებს ზმნის ფორმას. უღლების დროს, ჩვეულებრივ, ზმნა იცვლება პირების მიხედვით. ნაწილაკი უცვალბელია. საერთოდ, „ყოფილამ“ ნაწილაკის ქცევა მთლიანად თანხედება „თურმე“ ნაწილაკისას. ეს იქნება მწკრივებთან მიმართება. პო- ზიცია ზმნასთან თუ შინაარსობრივი მომენტები (შედარებისათვის იხ. ივ. ქ ა ე - თ ა რ ა ძ ე, უნახაობის კატეგორიის ისტორიისათვის ქართულში, ივე. VIII, 1956, გვ. 179—182).

აღნიშნული ნაწილაკი, როგორც ჩანს, დღემდე ფიქსირებულ ტექსტებში არ მოხვედრილა და ამიტომ მეცნიერებაშიც გაუთვალისწინებელი დარჩენილა. გამოქვეყნებული ტექსტებიდან ერთადერთი მაგალითი შეგვხვდა „ქართულ დიალექტოლოგიაში“: „კაცსავ ტილ ყოფილამ ამძიმებავ“ (დიალ., ვვ. 17. სტრიქონი 20). ჩვენმა დაკვირვებამ მისი საკმაოდ ინტენსიური ხმარება დაა- დასტურა, თუმცა ტექსტების ფიქსირება მხოლოდ ერთ სოფელში (ჭუთაში) მოხდა. იძულებული ვართ ჭერჭერობით მხოლოდ ამ ნიმუშებს დავეყრდნობთ.

ა) ზმნა ნამყო წყვეტილის ფორმითაა: „... ერთხანაც ყოფილამ არხეტს ქისტების ლაშქარ დაიც“ (2,6) (=თურმე დაეცა, დასცემია); „... თიბა/დ/ ყოფილამ წავიდა-ა-დ' ზევე მასვლივ“ (14,10) (=თურმე წავიდა, წასულა); „... იდინეს ყოფილამ აისრ წუხრამდე (10,14) (=იდინეს თურმე, უდენიათ).

ბ) ზმნა ნამყო უწყვეტლის ფორმითაა: „... კარგს წინავ პატვის ყოფილამ უზიდევდეს, ცუდს—კალთას შჭირიდეს“ (22,11,12) (=თურმე უზიდავდენ, უზი- დიათ და თურმე სჭირდენ, უჭირიათ).

გ) ზმნა აწმყოს ფორმითაა: „... ის ქვე რაიმ ვამიგონავ, ციხე ყოფილამ აქვავ სულეთშიავ (21,4) (=თურმე აქვსო) (ამავე ჭფუფში შემოვა „ქართული დიალექტოლოგიიდან“ ზემოთ მოყვანილი მაგალითი: „ყოფილამ ამძიმებავ“).

შერწყმულ წინადადებაში ორ და მეტ ზმნასთან დიალექტი ნაწილაკის გამეორებას ერიდება; ჩვეულებრივად ურთავს ერთ-ერთს: „... გაეჩვენების ყოფილამ იქავ ახლუაში ეს ჩიკვი და გაეჩვენის, ესრეცსა-დ' ვერ ახვედრებს“ (10, 12-14).

საგულისხმოა, რომ „ყოფილამ“ ნაწილაკით ხევსურული აწარმოებს III ხოლმეობითის აღწერით ფორმებსაც (ზმნური ნაწილი აქ ხოლმეობითის მწკრი- ვია: უწყვეტლის ან II-ის).

II. თურმეობის გამოსახატავად მსგავსი ოდენობის ხმარება აღნიშნულია ინგილოურ დიალექტშიც. გრ. იმნიშვილი ფაქტის აღნიშვნის შემდეგ იძლევა საილუსტრაციო ნიმუშებს, რომელთა შორის აწმყოსა და თვით პირველი თურმეობითის ფორმებიც ჩანს (ჩამოდის ყოფილ, ცხოვრობენ ყოფილ, დატყარავ ყოფილ, დატყერი ყოფილ, უსჰენაყე ყოფილა, გატყენია ყოფილა, უტყერია ყოფილა¹).

ეს საგულისხმო მოვლენაა: როგორც ჩანს, „თურმე“-ს ფარდი ამ ნაწილაკის ფუნქცია და ადგილი ინგილოურში ისე მკაცრად აღარაა განსაზღვრული, როგორც ხევსურულში; ფუნქციის დაჩრდილვას უნდა გამოეწვია მისი დართვა თურმეობითის ფორმებზე.

ინგილოურის მაგალითებს ახლავს ავტორის ასეთი განმარტება: „ყოფილ[ა] იხმარება უმთავრესად მაშინ, როცა არ არის განსაზღვრული, თუ როდის მომხდარა მოქმედება: მაგ.: „იმა ფურ დაუტარავ ყოფილ“, მაგრამ „იმა გუშინ ფურ დაუტარავ“². ასეთი რამ ხევსურულში არ დასტურდება.

III. ახლა კი ნაწილაკის ფორმოზღავე მხარე ორივე დიალექტის გათვალისწინებით:

აღნიშნული ნაწილაკი წარმოშობით აღწერილია წარმოებისა და წარმოდგენს „ყოფნა“ ზმნის პირველი თურმეობითის III პირის ფორმას: ყოფილა — ყოფილ + არს (შდრ. ძვ. ქართ: „ვეგეითარი სული არავის უყნოსიეს, ვინამთვან სოფელი ესე ყოფილ არს“ (ცხ. იოვ. ორპაელ. 323,14-15) და ხევს: „იმის შალოკვიდი სიცხის მიცემა ერთ ყოფილას“ (დიალ. გვ. 17). „ხოგაის მანდი დედისერთა ყოფილ (დიალ. 18).

ეს ფორმა დასაწყისში, როგორც ჩანს, მეშველი ზმნის ფუნქციას ასრულებდა: რომელიმე მოქმედის ფორმას ერთვოდა და შექმნდა თურმეობის, უნახაობის გაგება. შემდეგ მოხდა ამ ფორმის გაქვევება და პირდაპირი მნიშვნელობის დაჩრდილვა, იგი იქცა თურმეობის გამომხატველ „თურმე“-ს ტოლ ნაწილაკად, რომელიც ინგილოურში თვით ორვანულ თურმეობითებსაც კი დაერთვის, ე. ი. თურმეობა გადმოიცემა ორი საშუალებით — მორფოლოგიურით და ლექსიკურით. ხევსურულში მისი ფუნქციები მტკიცედ განსაზღვრა და გაქვევების შემდეგ ამ ფორმას კიდევ დაემატა განუსაზღვრელობითი ნაწილაკი -მე (შდრ. ინგ. ყოფილ(ა) — ხევს. ყოფილამ—ყოფილა+ მე — ბოლო ზმოენის მოკვეცის ტენდენციით). საგულისხმოა ამ მოვლენის შედარება „თურმე“ ნაწილაკის ისტორიასთან: ძველ „თურმე“-ს ისტორიულად ჩვენ ვვალწინ დაერთო -მე ნაწილაკი — თურმე³. ა. მანაძეს მიაჩნია, რომ მ ჩაერთო „მერმე“ და „როგორმე“-ს ანალოგიით⁴.

IV. დაბოლოს, თურმეობითის ამგვარი წარმოების წარმოვალობას უნდა შევეხეთ.

გრ. იმნიშვილი თავის წერილში დაასკვნის, რომ «ზმნის ამგვარი წარმოება აზერბაიჯანულის ძლიერი და ხანგრძლივი გავლენით შეიძლება აიხსნას.

¹ გრ. ი მ ნ ი შ ვ ი ლ ი, პირველი თურმეობითისა და სტატეურ ზმნათა წარმოება ინგილოურში, იკე, VII, 1955, გვ. 122-23.

² იქვე.

³ ივ. ქ ა ე თ ა რ ა ძ ე, უნახაობის კატეგორიის ისტორიისათვის ქართულში, იკე, VIII, 1956, გვ. 179-180.

⁴ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, თბილისი, 1973, გვ. 614.

პირველი თურმეობითის აღწერილობითი წარმოება საცხებიტ ემთხვევა თურქულ ენებში ძლიერ გავრცელებულ ე. წ. თურმეობით მოდალობას. ასეთი ფორმები... აზერბაიჯანულის შესიტყვეების კალკიაჲ იქ, როგორც ნაჩვენებია, ზმნის ფორმას ერთვის იმნიშ: кэлир იმნიშ (ჩამოდის ყოფილ).

ასეთი ვარაუდი მოსალოდნელი იყო მაშინ, როდესაც აღნიშნული წარმოება მხოლოდ ინგილოურის თავისებურებად ითვლებოდა. ახლა კი, როდესაც აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ერთ-ერთ დიალექტში წარმოების ანალოგიური საშუალება აღმოჩნდა, სხვა ენობრივ სამყაროში გამოსავალს ვეღარ დაუწყებთ ძებნას. ორ ურთიერთდაცილებულ (გეოგრაფიულადაც და ისტორიულადაც) დიალექტში მატერიალურად და ფუნქციურად ტოლფარდი სპეციფიკური ელემენტის ხმარება ადასტურებს, რომ ორივე შემთხვევაში მიზეზი ქართულ ენობრივ სამყაროში უნდა ვეძიოთ.

მართალია, ამ შემთხვევაში შესაძლებელი იყო ყურადღება ხევსურეთის მოსაზღვრე ქისტურ-ჩაჩნური ენებისათვის მიგვეპყრო და არცთუ უსაფუძვლოდ, რადგანაც აქ აღნიშნულია თურმეობითების აღწერიითი წარმოება, მაგრამ, რაც მთავარია, წარმოების ეს სისტემა სრულიადაც არ თანხვდება ზემოთ განხილულს — ის ზუსტად შეესაბამება საერთოდ ქართულში მოქმედ მეშველ-ზმნიან წარმოებას: მიმღეობა + მეშველი ზმნა შესაბამისი პირის ფორმით; თანაც ეს წარმოება ქართური ჩგუფის ენებში ახალ წარმონაქმნად ივარაუდება, თუმცა ფრიად საგულუსხმო მონაცემებს იძლევა.

ქისტური ჩგუფის ენებში კიდევ რომ აღმოჩენილიყო ქართული ენის დიალექტებში დადასტურებულის მსგავსი წარმოება, ძიება პირველ რიგში მაინც ქართული ენის მონაცემებზე უნდა წარგვემართა.

V. ქართულში და საერთოდ ქართველურ ენებში ძირითადად თურმეობითის სამგვარი წარმოება გვაქვს: ერთი ორგანული და ორიც ანალიზური: ერთი — მიმღეობა + მეშველი ზმნა პირებში და რიცხვში ცვალებადი და მეორე — ზმნის პირიანი ფორმა + გაქვავებული მეშველი ზმნა (რომელიც იგივე ნაწილაკია), ანდა ნაწილაკი.

ქართული ენა ყველაზე უკეთ იძლევა ამ სახეებს: მ-ი-ხატ-ავ-ს, წავსულვარ (წასულ + ვარ), გავაკეთე თურმე.

ქანურში კარგადაა წარმოდგენილი ანალიზური წარმოების მეორე სახე: პირიან ფორმას აქ ერთვის გაქვავებული მეშველი ზმნის ფორმა: დორენ ან ერ-ე. აღნიშნულია, რომ მეშველი ზმნა უცვლელად რჩება, ხოლო წინა ნაწილი (ნამყო უწყვეტელი ან წყვეტილი) იცვლება პირების მიხედვით (ბ-ზუმ-უმ-ტი დორენ ბ-ზიმ-უფ-ტ-ერე „თურმე ვზომავდი“)⁵. როგორც ჩხედავთ, ეს წარმოება სრულიად შეესაბამება ქართულის „თურმე“ ნაწილაკიან წარმოებას, ოღონდ აქ მეშველი ზმნის გაქვავებული ფორმა გვაქვს.

ნ. მარი ჭანურში გამოყოფს აგრეთვე მეორე ტიპის აღწერით წარმოებას: მიმღეობას + მეშველი ზმნა: ჭარერი ვორე, ორე...⁶

⁵ გრ. ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 123.

⁶ დ. ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი, თურმეობითი ქისტური ჩგუფის ენებში, იკე, VI, 1954, გვ. 337.

⁷ იქვე, იკე. 339.

⁸ არნ. ჩ ი ქ ბ ა ე ა, ჭანურის გრამატიკული ანალიზი (ტექსტებოთურთ), თბილისი, 1936, გვ. 141-156.

⁹ Н. М а р р, Грамматика чанскаго (лазскаго) языка, СПб., 1910, გვ. 61.

ზმნის რომელიმე მწკრივის¹⁸
საკირო პირის ფორმა + { ქართ. თურმე—თურმე
ზან. ერეკლე (6)—დორე (6)
სვან. ესრენ

სამივე ეს მინაერთი დღეს შეიძლება მივიჩნიოთ ნაწილაკად, რადგანაც ისინი გაქვევებული ფორმით მზამზარეულად გამოიყენებიან თურმეობის საწარმოებლად. ისტორიულად ზანურის ერეკლე(6) — დორე(6), როგორც ზემოთ ვნახეთ, რ-ძირიანი მეშველი „ორენ“ ზმნის ფორმებია. შეუძლებელი არ ჩანს თუ რე ნაწილაკში შემადგენელი ელემენტების ძიება, კერძოდ, რე-ს გამოსაყოფად თუ-ს ნაწილაკობა უქვევლი ფაქტია.

აქ კი საგულისხმოა ხევსურულ დიალექტში დადასტურებული თუ ნაწილაკის ერთი ფუნქცია.

ხევსურულს თურმეობითი აღწერითი წარმოების კიდევ ერთი სასუალება მოეპოვება, ესაა ნაწილაკი თუ. გარდა ჩვეულებრივი მნიშვნელობისა, რაც მას, როგორც კავშირს, ახასიათებს და პირობითობის გამოხატავა მდგომარეობს (ესაა მისი ძირითადი მნიშვნელობა ქართულში), თუ, როგორც ნაწილაკი, ხევსურულში ზუსტად „თურმე“-ს როლს ასრულებს (მისი კიდევ ერთი მნიშვნელობა — „აღბათ“ ა. შანიძეს აქვს აღნიშნული: საფუძვლები. გვ. 614). ასეთი წარმოება არცთუ ხშირია, მაგრამ სიძველით შეიძლება „ყოფილან“ ნაწილაკით წარმოებას არც ჩამორჩებოდეს, უფრო—პირიქით. თუ ნაწილაკის ეს ფუნქცია მინიშნებულია სპეციალურ ლიტერატურაში: ა. შანიძე ვაზუტის მასალებთან დაკავშირებით დასტურებს თუ-ს თურმე-დ განმარტავს, ხოლო ივ. ქავთარაძე წერს, რომ „ხევსურულსა და მოხეურის თუ-ს გამოყენება თურმე-ს მნიშვნელობით ახალი არაა...“¹⁹.

მაგალითები: „... ეს ქალუნდაურ გუროელი თუ ზის სოფლის ძირში და თხრის ყანაში ხიფხილას“ (გაბ. 156, 19-20); „... სამნ მთხოვარან თუ არიანა' სხენ რიყეში...“ (ჭინჭ. 353,24-25); „... ქალის ქმარ თუ იცლის იქვე წყალზე...“ (გ. დოლ. 46,25) და სხვა.

საყურადღებოა, რომ თუ ნაწილაკის პოზიცია ზმნასთან თითქმის ყოველთვის წინაა, გადანაცვლება სტილურ ნიუანსებთან უნდა იყოს დაკავშირებული; აქვს პროკლიტიკის (გადანაცვლებულს ენკლიტიკის) მიდრეკილება: „... ცხოვრობენ თუ კარგად, კარგებ სახლებ ექნ...“ (ჭინჭ. 329,9); „... წამავიდ თუა, და მივიდ ი ციხესთან...“ (გ. დოლ. 47,3).

საგულისხმოა, რომ თუ ნაწილაკი ასეთი ფუნქციით მოხეურში და ფშაურშიც დასტურდება, თუმცა იშვიათი ჩანს, რამდენადაც ამ დიალექტებში თუ რ-მე ნაწილაკია დამკვიდრებული.

მოხეური: „ერთი ბატონის ქალი ყოფილა იმ სახელმწიფოში და იმის ქალს თურმე ითხოვს იმ ხელმწიფის შვილი, მაგრამ ქალი სწუნობს. ქალის ძმებმა თუ უთხრეს ღურბელას...“ (დიალ. 43, 8-9).

ფშაური: „...გაუქსნავ და მაქარ თუ გაღმაწდიოდა პირთანია ი ტიკს“ (დიალ. 134,3); „... ერთ ბებერ თუ არის...“ (დიალ. 136,4); „... თუ მიიყვანეს ერთ ციხის კარზედა“ (დიალ. 138,24).

¹⁸ ჩვეულებრივ გვხვდება ნამყო სრული და უსრული, აგრეთვე ეწმო, ხოლო თურმეობითი ჩამოყალიბებულ ნაყოზე ამ ნაწილაკის დართვა (სვანურში, ინგილოურში), აღრევის, ნაწილაკი: ფუნქციის დაკარგვის გამო უნდა ხდებოდეს. ან აქ უძველესი ეთარაბ-ს გადმონაშთია, როცა თურმეობითი ფორმა ახლანდელ ფუნქციას არ შეიცავდა: იხ.: ივ. ქ ა ვ თ ა რ ა ძ ე, უნახობის კატეგორიის ისტორიისათვის ქართულში, ივე, VIII, 1956, გვ. 179-193.

¹⁹ ივ. ქ ა ვ თ ა რ ა ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 183.

ამგვარად, „თურე“ შეიძლება მივიჩნიოთ ორი ნაწილაკის შერწყმით მიღებულ ოდენობად (თუ + რე)²⁰, ანდა დავეუშვათ ასეთი ვარაუდი: ზომ არ არის რე მეშველი ზმნის ნაშთი (როგორც ეს შეგრულშია), მაგრამ, ასე იქნება თუ ისე, ერთი ამჟამად: იმ ეტაპზე, როცა ეს ნაწილაკი ჩამოყალიბდა, თუ ნაწილაკს უნდა ჰქონოდა ის ფუნქცია, რასაც დღეს კიდევ გვიჩვენებს ხევსურული დიალექტი — უნახაობის, თურმეობის ფუნქცია; თურმეობითობის შინაარსი მხოლოდ მისგან უნდა მოდიოდეს.

დამაფიქრებელია აგრეთვე ორივე („ყოფილა“ და „თურე“) ელემენტებზე ერთი და იმავე ნაწილაკის — მე-ს დართვა, ალბათ, განუახლებველობითი შინაარსის გასაძლიერებლად.

ამრიგად, ქართულ დიალექტებში „ყოფილა“ || „ყოფილამ“ ნაწილაკის ჩამოყალიბების საფუძველი რომელიმე სხვა ენობრივ სამყაროში საძიებელი არა გვეკონია. ის წმინდა ქართული მოვლენა ჩანს.

²⁰ ივ. ქ ა ე თ ა რ ა ბ უ ლ ი, დსახ. ნაშრომი, გვ. 180.

შ ე ვ ს უ რ უ ლ ე ბ ა თ ა გ ა ნ ა რ ტ ე ბ ა

1. ე ბ ა ბ. — ჰევსურული მასალები — ბეს. გაბუერის მიერ შეკრებილი, პროფ. ა. შანშიის რედაქციითა და მას მიერვე შედგენილი ლექსიკონითურთ. ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოების წევრულადელი, I-II, ტვ., 1923-24.
2. ე ბ ა ბ. — ალ. ქ ი ნ ქ ა რ ა ბ უ ლ ი, ჰევსურულს აკრესებურებანი (ტექსტებითა და ინდექსით, თბ., 1960 წ.
3. ე. ბ. დ. — გ. ბ. დ. ლ ი ბ ე, ჰევსურული ტექსტები (ლექსიკონითურთ), თბ., 1975.
4. დ ი ა ლ. — ი. გ. ი გ ი ნ ე ი შ ვ ი ლ ი, ვ. თ. თ ე რ ი ა, ი. ქ ა ე თ ა რ ა ბ უ ლ ი, ქართული დიალექტოლოგია, I, თბ., 1961.
5. ს. ბ. თ. თ. რ. ქ ა ე ლ — К. К е ж е л и д з е, Жизнь и подвиги св. Иоанна, католика Урбанского, XV, т. II, в. III, СПб., 1914.

А. И. АРАБУЛИ

ОСОБЕННОСТИ АНАЛИТИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ ЗАОЧНОСТИ В НЕКОТОРЫХ ДИАЛЕКТАХ КАРТВЕЛЬСКИХ ЯЗЫКОВ

Резюме

В хевсурском и ингилойском диалектах функционирует специфическая частица «qorila || qorilam», которая по значению соответствует грузинской частице «tugme» («оказывается») и в сочетании с разными временными формами глагола обозначает заочность.

Эта частица по происхождению является оппозитальной формой вспомогательного глагола (ars) в результативном первом (qoril-a ← qoril + ars), которая в хевсурском диалекте осложняется частицей «me» (ср. tugme ← tuge + me).

При объяснении такого вида образования следует предусмотреть формы аналитического выражения заочности в картвельских языках и тенденции их развития.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ქართველურ ენათა განყოფილება

წარმოადგანა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტმა

ბ ა რ ი ც ხ ა დ ა მ

-ო ლ-ა სუფიქსებიან მასდართა ერთი ჯგუფისათვის
ძველ ქართულში

-ო ლ- სუფიქსი გამოყოფილია ნაზმნარ სახელთა ერთ ჯგუფში. ამ სუფიქსის ფუნქციისა და შედგენილობის შეფასებაში არაა ერთგვარობა. -ო ლ, ა. შანიძის აზრით, გარდაუვალი ზმნების საწყისის მაწარმოებელია. კერძოდ, იგი ენებისთის უძველესი ნიშანია ძველ ქართულში, რომელიც წარმოშობით იგივე უნდა იყოს, რაც სვანურის ო ლ, რომელიც ენებითი გვარის ზმნათა საერცობია: ტეხნი („ბრუნდება“), ტეხნოლ („ბრუნდებოდა“) და მისთ (1, გვ. 563; 2, გვ. 127).

გ. დეეტერსის მიხედვით, -ო ლ // -ო მ სუფიქსებში ო მიღებულია მსავან ფუძისეული ვინის ან მომდევნო შანის გაელებით; წე-ი-ლ-ა—წოლა; დგი-მ-ა—დგომა (3, § 407, გვ. 217; § 411, 412, გვ. 218).

ვ. თოფურიაშვილმა ბრძოლა ტიპის მასდარებში გამოყო -ა ლ//—ან ელემენტი, ხოლო მგერული ხ-ი-ო ლ-ის („გახარება“) -ო ლ სუფიქსი სვანურის ხ-ი-ად „სიხარული“. ჰან. ა-ხ-ელუ'ს („გახარა“) და ქართულის ხარ-ე-ბ-ა, სი-ხარ-უ ლ ი, სა-ხარ-ე-ბ-ის ა რ სუფიქსის ექვივალენტად და ტოლფასად მიიჩნია (4, გვ. 489). ვ. თოფურია ვარაუდს გამოთქვამს, რომ -ო ლ სუფიქსი სხვა თემატურ ნიშნებთან (-ავ, -ამ, -ევ, -ემ, -ებ, -ოვ, -ომ, -ობ, -ოდ, -ალ, -ელ...) ერთად შესაძლოა სხვადასხვა ფუნქციის ელემენტებად იწლებოდესო (5, გვ. 972).

არს. ჩიქ-ბავეს აზრით, -ო ლ-ა//—ო მ-ა სუფიქსში ო იმავე როლს თამაშობს, რასაც ი წეხ-ი-ლ-ის ტიპის მასდარში, ე. ი. ზმნური ელემენტია (6, გვ. 223).

შემდგენში -ო ლ-ა სუფიქსი გველევარმა ფონეტიკურ ნიადაგზე მიღებულად მიიჩნია ბრძოლა ტიპის მასდარებში (ბრძოლა—ბრძელა—ბრძ-ავ-ალ//ან-ა) (7, გვ. 516), რასაც ჩვენ ვიზიარებთ და ვემყარებით ქვემოთ წარმოდგენილი მაგალითების ანალიზის დროს.

ლ. კიკნაძე -ო ლ-ა სუფიქსიანი მასდარების წინ ი თემის ნიშანს ალაღვეს (მაგ., *ქრიოლა—ქროლა, *ბრძაჯიოლა—ბრძოლა, *ყავიოლა—ყოლა) (8, გვ. 170; 9, გვ. 124—125, 127, 136), ე. ი. -ო ლ სუფიქსი დაუშლელად მიიჩნია.

-ო ლ//—ომ სუფიქსები დაუშლელად მიიჩნია და მათ ხმარებასთან დაკავშირებული ფონეტიკური მოვლენები (თემის ან მწკრავის ნიშანთა დაკარგვა) განხილული აქვს ბ. გიგინეიშვილს (10, გვ. 197).

თ. გამყრელიძე და გ. მაჭავარიანი -ო ლ-ა სუფიქსს ჟ-ელ-ა'სავან მიღებულად ვარაუდობენ; კრთ-ო ლ-ა—*კრთ-ჟ-ელ-ა, ბრძ-ო ლ-ა—ბრძ-ჟ-ელ-ა, სადაც ე ლ ფორმანტისეული ე ელემენტი გრძელია (11, გვ. 275).

ბ. გიგინეიშვილი და ზ. სარჯველაძე ბრძოლა ტიპის მასდარებში უარყოფენ [ო] სეგმენტის მიღებას [ე ა] კომპლექსისაგან, ე. ი. -ო მ და -ო ლ სუფიქსები დაუშლელია. მათივე აზრით, -ო მ და -ო ლ სუფიქსები „ამ საზიფთეა საგულეებელი ქართული ენის უფრო ადრეულ საფეხურზედაც“ (12, გვ. 78—79).

-ო ლ და -ომ სუფიქსიანი მასდარები უძველესად მიიჩნია მ. სუხიშვილ-მაც (13, გვ. 74).

ლ. ბარამიძის მიხედვით, ორივე აფიქსს „-ო მ'საც და -ო ლ'საც ერთი და-ნიშნულება უნდა ჰქონდეს ... -ო ლ, -ო მ'იანი საწყისები გაქვევებული ფორმე-ბია: ერთი და იგივე სიტყვებია ძველსა და ახალ ქართულში ამ ფორმით საგულ-ვებელი“ (14, გვ. 54—56).

ჩვენ ქვემოთ წარმოდგენილი მაგალითების ანალიზის დროს ვემყარებით ვ. თოფურიასა და არნ. ჩიჭობავას მოსაზრებას, რომ -ო ლ-ა მასდარის მაწარ-მოებელი ძველ ქართულში მიღებულია ფონეტიკურ ნიადაგზე. *ეე-ან//ე-ან→—ეე-ალ//ე-ალ→ვალ//ვან→-ოლ//-ონ'.

ახლა წარმოვადგენთ ძველი ქართულის ძეგლებიდან ბ რ' ძ ო ლ ა მასდარს აწმყოს ნაკვებთან შეპირისპირებით.

1. ე ვ ჰ ბ რ ძ ა ვ ე. „უმრავლეს არიანა ესენი მათსა, რომელთა-იგი მათსა ზედა ე ვ ჰ ბ რ ძ ა ე ე ნ მ ა კ ა“ (ანტ. ც 58—59, 39—2).

ჰ ბ რ ძ ა ე-ს: „და ბნელ-ქმნილი ნაცვლად ბრწყინვალეებისა ზეციერისა ჰ ბ რ ძ ა ე-ს ხატად ღმრთისა და დაბადებულთა მოშურნეობით“ (ასურ. ყ 14?, 21—23). „რამეთუ კელითა დაფარულია ჰ ბ რ ძ ა ე-ს უფალი ამაღელსა ნათე-სავითი ნათესავამდე“ (გამ. 17,16).

გ ბ რ ძ ა ე-ს: „ცოდვა მახლობელი გ ბ რ ძ ა ე-ს შენ და ეკრძალები შო-რიელსა“ (სწავლ. 150,2).

ბ რ ძ ა ე-ს: „და რომელსაცა ვნებასა იხილის სული იგი მიდრეკილი, მითცა ჰ ბ რ ძ ა ე-ს მას“ (ნოვ. II, 146, 19—20).

ი ბ რ ძ ე-ს. ე ბ რ ძ ე-ს: „სიძარტლით შჯის და ი ბ რ ძ ე-ს“ (გამოცხ. 19,11). „ოდეს განმრთელდის — ი ბ რ ძ ე-ს“ (ასურ. ტ 36,9). „მე ბ რ ძ ე-ს მე სული სიძვისაჲ?“ (ნოვ. I, 59,2). „უტყვეთ ლომსა მავას ... თქუენ არა გე ბ-რ ძ ე-ს, არცა რას გაენებს“ (ანტიოქ. 140, 24—26). „ფრთენი მათნი ... მალ-ლით გ უ ე ბ რ ძ ე-ს“ (თარგმ. 67, 18—19). უ წ ყ ე ე ტ ე ლ შ ი: „ბრძო-ლისა დავეგო და პირველ დაგებისა ე ვ ჰ ბ რ ძ ო ლ ი“ (ასურ. ტ 36, 31—32). „ჰრქუა მას: დასტურად, არლარა გ ე ბ რ ძ ო ლ ი შენ ამიერითგან“ (ნოვ. I, 43, 32, 24). „მ ბ რ ძ ო ლ ა ოდესმე ეშმაკი გამობისაჲ ფიცხლითა ბრძოლითა“ (კიმ. I, 25, 21—22).

ერთ მაგალითში უწყვეტლის -ო ლ ნიშნის წინ -ა ე თემის ნიშნისეული ვ'ნი შენარჩუნებულია. ეს იმდენად საყურადღებოა, რამდენადაც ძველი ქარ-თულისათვის ე + ო მიმდევრობა უჩვეულოა: „არცა ზარი განჰქდეს, არცა ჰხედ-ვიდეს, არცა ეშინოდის, არცა ი ბ რ ძ ე ო ლ ი-ს“ (კიმ. I, 135, 2—3).

II ს ე რ ი ა შ ი: „და ჰ ბ რ ძ ო მას და დაიპყრა აზოტე“ (ესაია, 20,1).

უნდა ვიფიქროთ, რომ ი და ე ხმოვნებდართული „ბრძავ“ ფორმა (ი ბ რ ძ-ე-ს, ე ბ რ ძ ე-ს) შედარებით უფრო გვიანდელია, ვიდრე ჰ ბ რ ძ ა ე-ს.

ე ბ რ ძ ე-ს, ი ბ რ ძ ე-ს ფორმებში -ა ე თემის ნიშანი დასუსტებულა,

¹ ვალ—ო ლ ფონეტიკური შემთხვევა აღნიშნული აქვს ნ. მარს. კერძოდ, მას მოჰყავს რამდენიმე მაგალითი: *ეა→ა ე ო: თქუ/თქუა, თქვა→თქო; დვა→ღო, ქოლა *qwal—ქოა; ასევე ვა-რალდობს ნ. მარი (ო) სემენტს ვა კომპლექსისაგან მიღებულად მ ი ნ ღ ო რ ს ა ხ ე ლ შ ი; მინდორი *mi-dwar * * mi-dbar Н. Я. М а р р. Грамматика древнелитературного грузинского языка, Ленинград, 1925, გვ. 03, 131; ვა→ო პროცესს იყავ→იყო ტიპის ფორმებში არ იზიარებს ა. ონ-იანი: ქართველურ ენათა ისტორიული მორფოლოგიის საკითხები, თბილისი, 1978, გვ. 176-177.

² გ. კლმოვი ბრძოლა ძირის საერთოქართველურ *uzz ფორმას ალადაგნს.

ფუძეს შეხორცებია და ზმნა ხელახლა წარმოებულა ი თემის ნიშნით. უწყვეტელში კი ზოგჯერ -ავ თემის ნიშნისეული ვინი შენარჩუნებულია (ი ბ რ ძ ვ ო დ ი ს), მაგრამ ხშირად ისიც იკარგება (ბ რ ძ ო დ ა). ჰ ბ რ ძ ა ვ ს ფორმის მასდარად ბ რ ძ ო ლ ა ს ვერ მივიჩნევთ. ჰ ბ რ ძ ა ვ ს პირიანი ზმნური ფორმიდან მოსალოდნელი იყო *ბ რ ძ ე ა მასდარი, მაგრამ ასეთი ფორმა ძველი ქართულის ტექსტებში არ დადასტურდა. ამგვარად, ჰ ბ რ ძ ა ვ ს ფორმა უმასდარო ყოფილა.

ბ რ ძ ო ლ ა მომდინარეობს ბ რ ძ ე ა ნ ა ნ ა წმყოს პირიანი ზმნური ფორმისაგან ფონეტიკური პროცესის გზით: ბ რ ძ ო ლ ა — ბ რ ძ ე — ა ლ — ა — ბ რ ძ ე — ა ნ — ა — *ბ რ ძ ე — ა ნ — ა (7, გვ 516). ამგვარად, -ო ლ არ ყოფილა დაუშლელი ელემენტი (შდრ. 10, გვ. 198; 12, გვ. 78—79). არც ი ხმოვანი ჩანს მის შემადგენლობაში სავარაუდო (შდრ. 8,9).

ბ რ ძ ე ა ნ ა (-ბ რ ძ ე — ა ნ — ა) მასდარში -ავ და -ან თემის ნიშნები გამოიყოფა. თუ ზემოთ განხილულ ი ბ რ ძ ე ი ს, ე ბ რ ძ ე ი ს ფორმებში ი სუფიქსმა -ავ თემის ნიშანი შეავიწროვა და ზმნის ფუძეს მიეკვდლა, ბ რ ძ ე ა ნ ა ფორმაში -ავ თემის ნიშნის შემავიწროებელი -ან ზმნური თემატური საწარმოებელი მოგვევლინა, რომელიც ძველ ქართულში „ისე ფართოდ არაა გავრცელებული, როგორც სხვა სუფიქსები“ (15, გვ. 152): „რადამს ვეტყობდი მათ იგი მ ბ რ ძ ე ა ნ ე დ მე“ (ფსალმ. 354, C 7). „და იგინი ჰ ბ რ ძ ე ა ნ ა ნ მტერთა ჩუენთა“ (წარტყ. კთ. 21—22). „ხოლო აწ სამნი არიან, რომელნი გუ ბ რ ძ ე ა ნ ა ნ ჩუენ“ (ორმეოც C 130, 3—4). „რომელნი გუზირიან და გუ ბ რ ძ ე ა ნ ა ნ ჩუენ“ (სინ. 110, 16). „უმრწემესსა მას ჰ ბ რ ძ ე ა ნ ა ნ — ლ ა მტერნი“ (ნოე. II, 128, 22).

ბ რ ძ ე ა ნ ა მასდარი ძველი ქართულის ტექსტებში არ შეგვხვედრია, მის ნაცვლად მისი ფონეტიკური ვარიანტი ბ რ ძ ო ლ ა (-ბ რ ძ ე ლ ა) ფორმაა გაბატონებული: და მოიწია შენ ზედა ბ რ ძ ო ლ ა ე განსაკურვებელი“ (იობ. 22, 10). „და დაუთმე ბ რ ძ ო ლ ა ს ა ეშმაკათასა, რამეთუ მრავალ-ლონე არს ბ რ ძ ო ლ ა ე მათი“ (შ. და ე. 4, 225, 22—23). იგივე ფორმა იხმარება სხვა შემთხვევაშიც: ცხ. იოან. დამასკ. 167, 24—27; მამ. ცხ. 121, 30—31). „და დაუბუშა ვრცელი ბარკლისა იაკობისი ბ რ ძ ო ლ ა ს ა მას მის თანა“ (დაბ. 32, 25). „და დაადგინა იგი ადგილსა ბ რ ძ ო ლ ი ს ა და ძლევისასა“ (ზედ. C 204, 32). „არცალა დამწნარ იყო, ვითარცა გამოუტდელისაჲ. არცალა მქლე მარხვითა და ბ რ ძ ო ლ ი თ ა ეშმაკისაჲთა“ (ანტ. 26, 26—29. იხ. აგრეთვე: ესაია 22, 23). „და თვთ წარვიდა ბაღდადს ბ რ ძ ო ლ ა დ ხუასრო მეფისა“ (მოქც. C 96, 1—2. იხ. აგრეთვე: თარგმ. 79, 15. წარტყ. ია 18—19). „რომელმან შემუსრნის ბ რ ძ ო ლ ა ნ ი, უფალ არს სახელი მისი“ (გალობა 411, 3. იხ. აგრეთვე: მრ. DE 13, 7; ლ. DE 21, 9; სას. პ. მტბევ. VII, 4—5).

ბ რ ძ ო ლ ფორმა პირიან ზმნებშიც გვხვდება. იგი ამ შემთხვევაში ზმნის პირიან ფორმებში გადმოსულია მასდარიდან: ა წ მ ყ ო : „... და ბ რ ძ ო ლ ა ნ სარწმუნოებისათვის“ (კობ. I, 23, 20). ნ ა მ ყ ო ძ ი რ ი თ ა დ ი : „ესენი კრავსა მას ე ბ რ ძ ო ლ ნ ე ნ, და კრავმან სძლოს მათ“ (გამოცხ. 17, 14). „ხოლო სარკნესა ქალაქსა ე ბ რ ძ ო ლ ა ათერთმეტ თთმ“ (მოქც. C 81, 21—22). „ჰ ბ რ ძ ო ლ ე ს შუდეულსა ერთსა მეფემან და სპათა მისთა“ (მოქც. 4, 138, 18—23).

„ბ რ ძ ო ლ ა“ მასდარი გამოყენებულია შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილად. ასეთ ზმნებს სპეციალურ ლიტერატურაში რთულ ანუ კომპოზიტ

ზმნებს უწოდებენ (16, 17, გვ. 166). გვაქვს ბ რ ძ ო ლ ა ე ე და ბ რ ძ ო ლ ა ე ა ე ფორმები: „ბ რ ძ ო ლ ა ე ე ა ხოვნისა უღაბნოს და დაამდაბლე იგი“ (სას. პ. შინჩხ. 222, XV). „და მრავალთა ღელვათადა ბ რ ძ ო ლ ა ე ე ც ის და ნათესაყუდლისა მიმართ მზიარული შესლვად განემზადის“ (გ. მთ. 186, 1—2). „შევემან მან, რომელი აღმოვალს უფსკრულთ, ბ რ ძ ო ლ ა ე ე ს მათ თანა“ (გამოცხ. 11, 7). „და წარვიდა ბ რ ძ ო ლ ის ა ე ო დ ა დ სხუათა მათ თანა თესლისა მისისათა“ (თარგმ. 78, 15—16).

როგორც აღნიშნულია სპეციალურ ლიტერატურაში. „ამგვარი ფორმები საერთოდ არ ყოფილა უცხო ქართული ენისათვის, თუმცა სავარაუდოა. რომ იგი უფრო ადრე უნდა მოხშირებულყო ისტორიულ ქართულში, რამდენადაც თარგმნილ ლიტერატურას ერთგვარი ბიძგი უნდა მიეცა მისი გავრცელებისათვის“ (16, გვ. 170).

-ო ლ სუფიქსი გვაქვს მიმლეობაშიც, სადაც იგი გადმოსული ჩანს მასდარიდან: „და აჰა მოიწია... ექუსასი ბ რ ძ ო ლ ი ძეთაგან ისმავლისთა“ (კიმ. I, 41, 16—17). „... რამეთუ ფრიად არიან მ ბ რ ძ ო ლ ნ ი თქუენნი“ წარტყ. წხ. 23—24). „აწ ვუთხარ ჩუენ ჰეშმარიტი სარწმუნოებისა, მ ბ რ ძ ო ლ ო“ (კიმ. I, 14, 9—10). „ბ რ ძ ო ლ ი ლ იქმნა დიდათ ყოველთაგან“ (დაბ. ნაწ. II, 25, ზ).

ძველ ქართულში ზოგჯერ ბ რ ძ ო ლ მასდარული ფუძისაგან ნაწარმოებ მიმლეობის ფუძეს ერთვის ებ/ობ თემის ნიშნები; ბ რ ძ -ო ლ -ო ბ -ა//ბ რ ძ -ო ლ -ე ბ -ა. ჩანს, საქმე ზმნის ახალ წარმოებასთან გვაქვს, რაც ძველ ქართულში აშკარად ინოვაციაა: „შენ მარადის მკედრობასა უძღუებოდი და წ ი ნ ა მ მ ბ რ ძ ო ლ ო ბ დ ი და ღმრთისა შეწევნითა სძლევიდი... მტერთა“ (ეტ. V, 237, 1—6). „ხოლო სირი იგი... ე მ ბ რ ძ ო ლ ე ბ ო დ ა მას და კვითა განუტევებდა“ (ეტ. III, 25ა, 19—21). „ისწავეს კაცთა ნავით ბ რ ძ ო ლ ე ბ ა ე“ (ზღაპ. 24, 65).

2. წ ო ლ ა -ა-ა-წ ვ -ო ლ ა -ა-ა-წ ვ -ა ლ -ა-ა-ა-წ ვ -ან-ა-ა-ა-წ ვ ე -ა ლ -ა-ა-ა-წ ვ ე -ან-ა-ა-ა.

წ ო ლ ა მასდარის ერთ-ერთ ელემენტს პირიანი ზმნის თემის ნიშანი -ევ წარმოადგენს, რომელაც ჩვენი მასალის მიხედვით უმეტესად II სერის ფორმებში გვხვდება: „და ვინათგან მოვიღე ხატი ესე, არცა ვისგანმე და ე ვ წ ე ე გულკლებული და არცა ვის ჩემგან გავსწყედ ვულკლებული და ა წ ო ლ ა დ“ (ნოვ. I, 51, 5, 8—10). „და მშუღობით დაწვა და დაიძინა“ (კიმ. I, 4, 25).

სპეციალურ ლიტერატურაში ნათქვამია: წ-ევ ზმნის პირველი და მეორე სუბიექტური პირის ფორმები თითქმის არ გვხვდება. დასაშვებია, რომ პირველი და მეორე სუბიექტური პირის ფორმები უზმნისწინოდ აორისტში ფორმალურად მსგავსია აწმყოსი: ვწევ—ვწევ(ი). მრავლობითის მესამე პირში გამოვლენილი -ან სუფიქსი სავარაუდოა ძველ ქართულშიც: წ ვ -ან-ან“ (15, 151): „ნუ განიშორებ მას ნუცა სლვასა და ნუცა ჭდომასა, ნუ საქმესა და ნუ წ ო ლ ა ს ა“ (სწავლ. 62, 12—14. ასევეა: ასურ C 35, 18—21): ანტ. C4, 11, 6—10; ზედ C 205, 33—35). „და იყოფოდა... მარხვითა და ლოცვითა და ქ ყ ა ნ ა ს ა ზ ა წ ო ლ ი თ ა“ (კიმ. I, 216. 34—35). „მიწოლით დაიძინა ვითარცა ლომმან და ვითარცა ლეკუმან ლომისამან“ (სინ. 156, 13—14). „და არა ერჩდა იოსებ და ა წ ო ლ ა დ მის თანა“ (დაბ. 39, 10). „და არცა ეხილვა ყოვლად გუერდსა ზედა წ ო ლ ა დ“ (მამ. ცხ. 157, 32—34).

-ო ლ სუფიქსიანი მასდარისგან არის ნაწარმოები მიმლეობა: „და იხილა... კაცი ვინმე წ-ე უცხოე მ წ ო ლ ა რ მ“ (კიმ. I, 23, 25—26). „მუთუგინებულად დაადგრენ ს ა წ ო ლ ი ს ა გ ა ნ ა გ რ ი პ ა მ ს ის ა“ (სინ. 245, 10—11).

ძველ ქართულშივე წ-ევ ფუძისაგან -ე ბ თემატური ნიშნით იწარმოება ე. წ. უნიშნო ვნებიით: „გუერდსა ზედა არა და წვეებოდა“ (ლიმ. 8, 25).

3. ყოლ-ა-მ-ყ-ვალ-ა-მ//ყ-ვან-ა-მ-ყ-ვან-ა-მ//ყ-ვალ-ა-მ³.

ძველსავე ქართულში ყ-ავ ფუძე -ან სუფიქსს შეუვიწროებია, -ავ თემია ნიშნისებული ა დაკარგულა, ხოლო ვინი ყ ზმნის ძირს მიერთვია: ყ-ავ+ან— —ყ-ვ-ან: „... როდენნიცა შესკთენ უღმრთობისა მათისა თანა მიყოლად, მეტომად მიიყვანებდენ თავთა თუსთა თანა“ (ხრონ. 210, 31—32). „... შეუფისა თვისსა ნებისა მიყოლისა წარმოიტყვს ბრძენი ეკლესიასტე“ (თარგმ. ეკლ. 14, 30—31). „პირი სამხრით ვიქციეთ თანა-ა-აღყოლად ერთისა მის მდინარისა“ (ზარზმ. 328, 36—38). „... და ნუ თავს-ვიღებთ უცხოთა ცოდვითა თანაწარწყმედად თანამიყოლითა და თანაწამებითა მათითა“ (მც. სჯულ 83, 27—29).

-ვ-ალ// -ვ-ან ფონეტიკურ ნიღბაზე მიღებული სუფიქსი ზმნის პირიან ფორმაშიც გვაქვს: „მაშინ თანა წარაყოლა წმიდა ლუკიანე და მიუძცნო მას, რამთა თანა წარაყოლის მღდელი“ (ასურ. C 174, 19—22).

ყ-ავ ფუძეზე დართული -ე ბ თემატური მაწარმოებელი მხოლოდ ორიოდ შემთხვევაში შეგვხვდა. რაც ალბათ იმას უნდა მიუთითებდეს, რომ ასეთი ფორმები ძველი ქართულისათვის შედარებით გვიანდელ მოვლენად წარმოგვიდგება (ზოგ შემთხვევაში ყვ ძირს — სხვადასხვა სუფიქსებით ნაწარმოებს — ლექსიკური მნიშვნელობა უცვლია): „რამთა არა ჰყვებოდინ კაცობრივსა სიბრანესა“ (პაეღენი CI) 499,5). „ყოველსა ზედა მოთმინებით სულგრძელბდეს და ეამთა არა ჰყვებოდის“ (სწავლ. 155, 2—5).

საინტერესოა, რომ ძველი ქართულის ტექსტებში „ყვანა“ მასდარი თითქოს არ ჩანს, მის ნაცვლად ძველი ქართულისათვის ჩვეულებრივია ყვან-გბ-ა მასდარი (რომელიც უზმნისწინოდ არ იხმარება), სადაც ყვან-ფუქს -ე ბ (მესამედ) თემის ნიშანი დართვია: „და ნუ შემოიყვანებ ჩუენ განსაცდელსა“ (მათე DE 6, 13). „რმე მოწამედ მოვიყვანებ“ (კიმ. 1, 70, 25). „და ნუ განმიყვანებ მე კერძოთაგან დღეთა ჩემთაჲსა“ (ფსალმ. 274, C 25). „და მოწამედ შემოიყვანებ და დიდსა მღდელთ-მთავარსა“ (ცხ. იოან. დამასკ. 151, 11—12). „იწყო ვედრებად ღმრთისა მოიყვანებისა თუს“ (სახ. 3. დასდ. 3აბ. 47—48). „და მოიწია ეამი სიწმიდისა შემოიყვანებისაჲ“ (რავახ. 82, 13—14). „მოვიდეს სიხარულით წარყვანებად მისსა“ (ხანცთ. 285, 7—8). „ხოლო შემდგომად აღმოიყვანებისა დასცხრა ძრვამ იგი“ (შ. და ე. წ 228, 32—33). „ხოლო მან ბრძანა მსწრფელ მისი შეკრვამ და მიყვანებამ მისი მის წინაშე“ (ნეკრ. C 27—28). „და უბრძანა უსტამ ... ორთა მკედართა წარყვანებამ ნეტარისა ევსტათისი“ (ევსტ. 32, 12—13). „ბრძანა განტევებამ მისი და სენაკსა ერთსა შეყვანებამ“ (შუშ. 17, 19—20). „იიძულეს ბერძენთაცა შემოიყვანებად“ (იოვ. და ეფთ. 20, 25, 2).

ზემოთ წარმოდგენილი მაგალითების მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, ძველი ქართულის ტექსტებში ყვანება მასდარის ხმარება ჩვეულებრივია, ხოლო ყვანა ფორმის ფონეტიკური სახე ყოლა შედარებით ნაკლები. აშკარა, ფონეტიკური პროცესი ყვანა—ყვალა—ყოლა ძველ ქართულში იღებს სათავეს.

³ ჰ. ჯან. ყონ-//კონ-//ონ-//ონ-მეგრ. კონ იგუფა, რაც ქართული ყვან³ ფუძე. ყვან-ყონ-კონ //ონ-ონ... არც. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა, ჰანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, თბილისი, 1938, გვ. 356-357.

4. ძღოლ-ა-მ-ძღ-ე-ან-ა-მ-ძღ-უ-ან-ა-მ-ძღ-უ-ან-ა-მ⁴.

მასდარის ფუძეა ძღლუ, რომელსაც დართვია -ან თემის ნიშანი შდრ. ძღლუ-ენ-ი (4, გვ. 490). ამას გვაფიქრებინებს წარედღლუანა ფორმის ხმარება: „რამეთუ იცოდეს, რომელ იგი წინა წარედღლუანა მათ კეთილი“ (კიმ. I, 42, 20—21). შდრ. „რამეთუ ადამი ევას უძღვს“ (იბოლ. 352², 122—123), ან: „და მიუძღლუა მას ნათელი იგი“ (კიმ. I, 17, 23).

წარედღლუანა ფორმა გულისხმობს, რომ აწუყოში მოსალოდნელი იყო წარიძღლუანს. მაგრამ მის ნაცვლად გვხვდება ძღლუანება ზმნის პირიანი და უპირო ფორმები:

წარიძღლუანება: „და თუ ვინმე წარგიძღლუანებდეს შენ მილიონ ერთ, მივედ შენ მის თანა“... (მათე C 5, 41).

ძღლუანება: „მომეც მე წინდი ვიდრე მოძღლუანებადმდე შენდა“ (დაბ. 38, 17). „ბრძანეს თითოეულად კაცად-კაცადმან სამსახურებელად მოძღლუანებად მათა მათ“ (საქმე C 86, 29; იხ. ასევე: ანტ. V 45, 21—23; მამ. ცხ. 34, 5—7).

5. ღწოლ-ა-მ-ღწოლა-მ-ღწუწ-ან-ა-მ-ღწუწ-ავ-ან-ა. შდრ.: იღწვის, ღწაწლი.

ძველ ქართულში მოსალოდნელი ღწვანა მასდარის ნაცვლად ღწოლა//ღწოლა ფორმა გვაქვს: „და ნაყოფისა გამოძღებელი იგი მიეჭკეს ღწოლასა“ (კიმ. I, 300, 16). „თავადი ღწოლასა შინა არნ და... ევედრებინ ღმერთსა“ (ანტ. V 46, 10—11). „და მისა ვინამ-მე იქმნებოდა ეგოდენი მხილვად და ღწოლამ, არა თუ ღმრთისა მოღუაწებთათაგან?“ (სინ. 106 28—29). „ჩუეულება აქუნდა ჰურიათა და ღწოლამ სამკურდროთა“ (ი. DE 19, 40). „გულსა მოუვლენ ქსენებასა აგარაკთასა და დისათეს ღწოლასა“ (მამ. ცხ. 12, 3).

6. სრბოლ-ა-სრბ-ე-ან-ა-სრბ-ე-ან-ა.

რბ ძირს ძველ ქართულში რამდენიმე მასდარი შეესაბამება. რბ-ენ-ა, სი-რბ-ი-ლ-ი, რბ-ოლ-ა, ს-რბ-ა, რბ-ე-ა (14, გვ. 58).

რბენა მასდარს ირბენს პირიანი ფორმა შეესატყვისება, სირბილ და სრბა ფორმას — რბის, რბევა მასდარს — არბევს პირიანი ფორმა (არბევს ფორმას ძველ ქართულში კაუზატივის მნიშვნელობა აქვს, შდრ.: 8. გვ. 169—171). რბოლა კი ისევე, როგორც ქროლა ფორმა, მივიღეთ -ეე თემის ნიშანზე ან—//ალ სუფიქსის დართვით: რბ-ე-ან-ა—//რბ-ე-ალ-ა—→*რბ-ე-ან-ა—//რბ-ე-ალ-ა—რბ-ოლ-ა.

რბ ძირიან მასდართაგან ძველ ქართულში ყველაზე მეტად სრბა ფორმა გავრცელებული. ლ. ბარამიძე რბოლა ფორმას ვერ პოულობს. იგი -ოლ სუფიქსს მიძღუებაში ადასტურებს. მისივე აზრით, სრბოლა მიღებული უნდა იყოს ს-რბ-ა და რბ-ოლ-ა ფორმათა კონტამინაციით (14, გვ. 58). ვფიქრობთ. აქ კონტამინაცია არ უნდა გვქონდეს, ვინაიდან ს ნივთის კატეგორიის ნიშანი ს-რბ-აშიც გვაქვს და სირბილშიც. სრბოლაში კი მისი არსებობა მოულოდნელი არ უნდა იყოს. ს ნიშანი სხვა რბ ძირიან მასდართა მსგავსად მოსალოდნელია რბევა მასდარშიც, მაგრამ ასეთი ფორმა აღარაა, რადგან

⁴ ქართ. ძღუნ. და მევრ.- ჰან. ჟღონ-//ღღ-ონ/ კანონზომიერად შეესატყვისება ერთმანეთს აგებულების მიხედვით. -ან-//ონ ძირეული არ არის, არც ისე აქვს ანალოგი, ჰანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, თბილისი, 1938, გვ. 439.

გვიანდელი ჩანს ან დაკარგულა: „და დიდ არს ქუეყანანი და მალალ არს ცაჲ; და სწრაფად ს რ ბ ო ლ ა მზისა“ (ზორ. ო 43, 34).

-ოლ სუფიქსი მასდარიდანაა გადმოსული მ ს რ ბ ო ლ მიმღეობურ ფორმაში: „იყო კაცი იგი საკმარ და მ ს რ ბ ო ლ გზათა შორათა“ (ზარზმ. 344, 7—8). მ ს რ ბ ო ლ მიმღეობური ფორმა ვამოყენებელია პირიანი ზმნის ფუძედ II სერიაში: „რომელმან კეთილად ი მ ს რ ბ ო ლ ე მოღუაწებითისა მოქალაქობისა სარბაელი“ (ეტ. III, 270, 2—5).

მ ს რ ბ ო ლ მიმღეობურ ფუძეს დაერთვის -ებ-ა აფიქსები და ვიღებთ ახალ წარმოებას: წ ი ნ ა მ ს რ ბ ო ლ ე ბ ა ე — წარმავლობა (ი. აბულაძე)⁵:

„რამეთუ მიცემულ იყო წ ი ნ ა მ ს რ ბ ო ლ ე ბ ა ე იგი“ (კიმ. I, 11,31).

7. ზ რ ზ-ო ლ-ა. ზ რ ზ ძირს ძველ ქართულში სამი მასდარულა ფორმა მოეპოვება: ზ რ ზ-ენ-ა, ზ რ ზ-ინ-ებ-ა, ს რ ზ-ო ლ-ა. ეს უკანასკნელი მიღებულია ზ რ ზ ე ნ ა || ზ რ ზ ე ვ ა ლ — *ზ რ ზ ე ვ ა ლ ა ფორმისაგან: „შეედვა ზ რ ზ ო ლ ა ე ძულათა ჩემთა, და ვუამი ჩემი შეძრწუნდა ჩემ თანა“ (გალ. 428 ო 16, კე).

შდრ. ზ რ ზ-ინ-ებ-ა — *ზ რ ზ-ენ-ებ-ა: „და ვითარ იხილა ქალწულმან მან აღძრვაჲ იგი და აღ ზ რ ზ ი ნ ე ბ ა ე კაბუქისაჲ მის, მიავლინა და მოუწოდა“ (ლიმ. 131, 32—33). „მკედელნი იგი, რომელნი სავსე იყვნეს ზ რ ზ ი ნ ე ბ ი თ ა, თანა მიუდგეს თემეროზს“ (თეკლა 190, 7—10. იხ. კიმ. I, 223—224, 38—1).

ზ რ ზ ო ლ ა მასდარი ზ ი რ ზ ო ლ ფორმით გვხვდება ვაჟა-ფშაველას „ბახტრიონში“: „ხაზმატელთ ცხენთა ფეხის ხმამ შ ა ა ზ ი რ ზ ო ლ ა მთანია“⁶.

8. ქ რ-ო ლ-ა-ე. ქ რ ძირს ძველ ქართულში ქ რ-ე-ე-ა და ქ რ-ო ლ-ა მასდარული ფორმები აქვს. ეს უკანასკნელი მიღებული უნდა იყოს ქ რ-ე-ე-ან — ქ რ-ე-ე-ალ —> ქ რ-ე-ალ —> ქ რ ო ლ ფორმისაგან:

„და პირველ ვიდრეღა იქმნენ ქართა ქ რ ო ლ ის ა შეკრებასა (სუთ. 349—350. 1). „და შემდგომ არა მრავლისა ეამისა იწყო ქ რ ო ლ ა დ მის თანა ქარმან მან ბორბალმან“ (საქმე ო 199, 14). „რომელნი იგი ნეფხვისა და ქ რ ო ლ ის ა ე ა ნ ო დენ განშორებულ არიან“ (ეჭუს. III, 19—20).

9. ყ რ-ო ლ-ა-ე. შდრ. ყ არ-ს. „ძველ ქართულში უნდა გვქონოდა ყ რ-ი-ს — ყ არ-ი-ს. ამას გვაფიქრებინებს ნამყო უსრულის ყ რ-ო-დ-ი-ს“ (19, გვ. 105). შესაძლო ჩანს ამ ზმნას უძველეს ქართულში -ი სუფიქსი ჰქონოდა პერმანსივის ფუძის საწარმოებლად და ფონეტიკური ცვლილების შედეგად დაიკარგა იგი. ძველ ქართულში დადასტურებული არაა აწმყო, გვხვდება პირველი კავშირებითი (15, გვ. 204).

-ო ლ სუფიქსი გვაქვს მასდარში: „სხუაჲ არს ესე ყ რ ო ლ ა ე აქა“ (ანტ. ო 51,28). „ჩუენ ყ რ ო ლ ა ს ა მას კუამლისასა შესუარულსა წინაშე კერპთა არა შევსწირავთ“ (ქ რ. II, 105. 32—36).

აღსანიშნავია, რომ ნამყო ძირითადის ჩვეუფში (და) ყ რ ო ლ და ფორმა გვაქვს, აწმყოში ჩვეულებრივია ყ ა რ ს: „და მცირედისა ეამისა შემდგომად და ყ რ ო ლ დ ა წყლული იგი მისი“ (ლიმ. 102, 3—4). „მვისსა შინა განირღუა და და ყ რ ო ლ და გლამი მისი“ (ანტიოქ. 80, 24—25).

„ყარ“ ძირს -ო ლ სუფიქსი მეორე სერიის სხვა ნაკვთებშიც უჩნდება:

II კ ა ვ შ ი რ ე ბ ი თ ი: „... შე ე ყ რ ო ლ დ ე ს, და ლპეს წყლულებანი ჩემნი პირისაგან უგუჟურებისა ჩემისა“ (ჟსალმ. 94 ო 6).

⁵ ი. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, მასალები, თბილისი, 1973.

⁶ ვ ა რ ა ჟ შ ა ვ ე ლ ა, ლექსები, პოემები, წიგნი II, თბილისი, 1974, გვ. 123.

11 ხოლმე ობითი: „გინა და ყოლოდის, გინა მატლი დაესხის. არა დასთხის იგი“ (მამ. ცხ. 86, 36).

ყოლო მასდარული ფუძე ვართულებულია -ებ თემატური მაწარმოებლის დართით, რაც გვიანდელი მოვლენა სანს აველი ქართულისათვის. ყოლო+ებ-ა-ე: „მოვედ სახით ჩემდა ე-ე შე ყოლებამდე შვილთა ჩემთა“ (კიმ. I, 147, 21—22).

10. ძრწოლ-ა-ე: „და შიში ძრწოლად წარავლინო წინაშეღურად შენდა“ (გამ. 23, 27). „ძრწოლამან შეიპყრნა ივინი, და განკვდეს ყოველნი მკვდრნი ქანაანისანი“ (გალობა 413 ო 15; ასევე: საქმ. და სწ. იოვ. 62, 2; ესაია 19, 16). „მე უქლურებასა შინა და შინსა და ძრწოლასა მრავალსა ვიყავ თქვენდა მიმართ“ (პავლენი, AB 92, 3). „პონეთ უფალსა შიშით და უგალობდით მას ძრწოლით“ (ესალა. 3 ტ. 11. იხ. ასევე: სას. პ. მტბევ. VIII, 209—210; წარტყ. მშ. 17—18; სინ. 26, 24; მოქცე. ტ 119, 8—13; გობრ. 189, 2—4). „და მაწინ დაეცა ძმა იგი და იყყო ძრწოლად და პეროვად“ (მამ. ცხ. 159, 10).

ძველ ქართულში ძრწ ძირისაგან უნ ფორმიანი კაუზატორი მასდარიც გვაქვს: „მერმე ჰგონებდეს ვიეთნიმე ერისა მისგან შე ძრწუნება და ამისთვისცა დააბრკოლებდეს მათგანნი სიმრავლესა მას“ (ანტ. ტ 56, 34—37).

ძრწუნება უძველეს ქართულში -ებ თემის ნიშნის გარეშე უნდა გვეჩინოდა, ე. ი. *ძრწ-უნ-ა, აქედან: *ძრწ-ონ-ა → ძრწ-ოლ-ა. შდრ.: *ბრკუნა → ბრკუნა → ბრკ-ოლ-ა.

11. წთ-ოლ-ა-ე—წეთ-ოლ-ა—წვეთ-ოლ-ა. წთოლა მასდარის ძირი მომდინარეობს წვეთ სახელური ძირისაგან. ძველ ქართულში ჩვეულებრივ გვხვდება წთოლა მასდარული ფორმა: „მცონარებათა შინა დამდაბლდეს კრძალვა, და უქმობასა შინა კელათათა წთოლად იწყებს სახლი“ (ეკლ. 222, 19). იხმარება წთ ზმნის პირიანი ფორმებიც. ხოლმეობითი: „სიცოწილითა დამდაბლდენ სართულნი და უქმებითა წთოთოლი ს სახლი“ (ეკლ. 222, 19). „და ცრემლნი მათნი სწთოდე ს თუალთა მათთაგან“ (სინ. 160, 15).

სწთოდე ს ფორმის გვერდით სწუეთდე ს ფორმაც შეგვხვდა. სადაც წთ ძირი გახმოვანების სრულ საფეხურზეა წარმოდგენილი. წუეთ: ოდ საერცობის ნაცვლად კი ამ შემთხვევაში დ'ონია გამოყენებული: „ხოლო წინაშე მისსა რათა სწუეთდე ს თუალი ჩემი“ (დაბ. ნაწ. II, 24, კბ).

საინტერესოა ზმნისწინიანი ნამყო უწყვეტელი წთ ძირისა. სადაც მას-ობ თემის ნიშანი დაერთვის: „დადგა იგი გარეშე, და ტიროდა და დააწთობდა სიცრუისა ცრემლთა მისთა ზედა“ (აღამი ტ 110, 33—35).

წთ-ოლ-ვა არ შეგვხვედრია, თუმცა წთოლვე ფუძე მიმღობაში იხმარება: „... ბაგენი მისნი შრომან მომწთოლვე არე მურისა სავსედ“ (დაბ. ნაწ. II, 260, იდ). „... რომელნი იგი აღმოსცენდეს ქუეყანისაგან და მომწუთოლვე არესა მას სისხლსა ჩემსა“ (აპოკრ. მოც. 12, 21—22). „იპყრობდა დამომწუთოლვე არესა სისხლსა კელითა თვისითა“ (ანდრ. და ანატ. 225, 24—25). „მსგავსად მდინარისა აღმოადინებდა თაფლმწთოლვე არეთა მითენითა სწავლათა საღმრთოთა“ (ზარზმ. 36, 33—35).

ამგვარად, წთოლა მასდარი მომდინარეობს წვეთ სახელური ძირისაგან: *წუეთ → წვეთ-¹ე-ან-ა → წვეთ-ვა-ლ-ა → წვეთოლ-ა → წთოლ-ა.

ზემოთ განხილული მაგალითების ანალიზიდან გამომდინარე, შეიძლება დავასკვნათ: -ოლ სუფიქსი ძველ ქართულში მიღებულია -ავ-ან//ალ//-ევ-ან//ალ-ნოგ შემთხვევაში უ-ან (სადაც უ ფუძისეულია, მაგ., ძლ უ-ან-ა) თემის ნიშნებისაგან ფონეტიკურ ნიადაგზე. თითოეულ ირკვევა, 1. -ოლ არაა ვნებითის ნიშანი ძველ ქართულში; 2. -ოლ სუფიქსი ღუნქტიურად არ უნდა უდრიდეს სვანურის -ოლ სუფიქსს (ტეხნოლ.); 3. -ოლ სუფიქსის წინ თემატური ნიშნის აღდგენა ყოველთვის არ შეიძლება; 4. -ოლ სუფიქსი ერთვის აწმყოს და იწვევს ფონეტიკურ მოვლენებს; 5. -ოლ უძველესი სუფიქსი არაა, იგი ძველი ქართულის კუთვნილებაა; 6. -ოლ სუფიქსი არ იშლება ო და ღ ელემენტებად, ო არაა მიღებული ისაგან უფძისეული ვინის ან მომდევნო მანის გავლენით; 7. -ოლ-ა სუფიქსში არ გამოიყოფა უ-ქ-ღ-ა ელემენტები, არამედ -ოლ-ა წარმოადგენს ავ-ან-ა//ევ-ან-ა ან უ-ან//უ-ალ-ის ფონეტიკურ ვარიანტს, სადაც -ავ//-ევ თემის ნიშანია (უ ძირისეული). ხოლო -ან//-ალ უძველესი ბოლოსართი.

ლ ი ტ ე რ ა ტ უ რ ა

1. ა. შ ა ნ ი ა ე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბილისი, 1973.
2. ა. შ ა ნ ი ა ე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბილისი, 1976.
3. G. D e e t e r s, Das khartweliesche Verbum, Leipzig, 1930.
4. ე. თ. ფ. უ რ ი ა, ზმნის უძველესი სუფიქსაციისათვის ქართულში, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. III, № 5, 1942.
5. ე. თ. ფ. უ რ ი ა, შესამეტიპის უნებოთის წარმოება ქართულში, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. III, № 9, 1942.
6. ა რ ნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ე ა, სახელს ფუძის უძველესი ავგებულება ქართველურ ენებში, თბილისი, 1942.
7. ა რ ნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ე ა, ენებითის ჩამოყალიბების ზოგი საკითხისათვის ქართულში მასდარტის ჩვენებათა მიხედვით, ივე, ტ. VIII, 1956.
8. ლ. კ ი კ ა ძ ე, ძირეული დანასახლარი ზმნები ქართულში, I, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, XXVIII, თბილისი, 1946.
9. ლ. კ ი კ ა ძ ე, ძირეული დანასახლარი ზმნები ქართულში, II, ნ. ბარათაშვილის სახ. გორის სახელმწიფო პედაგოგიკის შრომები, II, 1947.
10. ბ. გ ი ე ნ ე ი შ ე ი ლ ი, მასდარი ძველ ქართულში, თსუ სტუდენტთა სამეცნიერო შრომების კრებული, 7, თბილისი, 1955.
11. თ. გ ა მ ყ რ ე ლ ი ა ე, გ. შ ა ჯ ა ე ა რ ი ა ნ ი, სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, თბილისი, 1965.
12. ბ. გ ი ე ნ ე ი შ ე ი ლ ი, ზ. ს ა რ ყ ვ ე ლ ა ძ ე, (ეა), (ჟა), (ჟი), და (ო) სემანტთა ურთიერთმხარებლობისათვის ძველ ქართულში, მრავალთვი, III, თბილისი, 1973.
13. მ. ს უ ხ ი შ ე ი ლ ი, სტატიკური ზმნები ქართულში, თბილისი, 1976.
14. ლ. ბ ა რ ა შ ი ა ე, საწარის ძველ ქართულში, ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, ტ. 19, თბილისი, 1976.
15. ივ. ქ ა ვ თ ა რ ა ა ე, ზმნის ძირითადი კატეგორიების ისტორიისათვის ძველ ქართულში, თბილისი, 1954.
16. ე. თ. ო ს ი ძ ე, "ალაღ-ლო" ტიპის ზმნები ძველ ქართულში, ივე, ტ. XII, 1960.
17. მ. მ რ ე ე ლ ი შ ე ი ლ ი, კომპოზიტები ქართულ ენაში, თსუ შრომები, ტ. 67, 1957.
18. ივ. ქ ა ვ თ ა რ ა ა ე, ზმნის აღწერითი ფორმების ორგანული შეცვლის ისტორიულ ქართულში, ივე, ტ. XIV, 1964.
19. ა რ ნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ე ა, ვრჯატული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში, I, თბილისი, 1948.

Б. А. ЦХАДАДЗЕ

ОБ ОДНОЙ ГРУППЕ МАСДАРА (ИМЕНИ ДЕЙСТВИЯ)
С СУФФИКСАМИ -ol-a В ДРЕВНЕГРУЗИНСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В древнегрузинском языке выделяется группа масдара (отглагольного имени действия) с суффиксами -ol-a. Этот суффикс получен вследствие фонетического изменения: его первоначальный вариант -al-/-an прилагается к основам глаголов настоящего времени, имеющих суффиксы -ev, -av при (реже) лабиальном окончании: настоящее время: brz-av масдар *brz-av-al-a || ← *brz-av-an-a → *brz-v-al-a || *brz-v-an-a → brz-ol-a «борьба», основа zeγw масдар *zeγw-al-a || *zeγw-an-a → zγw-al-a // zγw-an-a → zy-ol-a «вести». Принципы такого анализа даны в трудах А. С. Чикобава и В. Т. Топурна.

С другой стороны, не подтверждается высказанное в специальной литературе мнение, согласно которому -ol-a получен в названных формах через -w-el-a; или перед -ol- будто бы находился суффикс i; или же -ol- древнейший, неразделимый и функционально он различен сванскому показателю страдательного залога -ol.

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ქართველურ ენათა განყოფილება
წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტმა

ნათა ჯანელიძე

ღერძული სიტყვის სემის ექსპლიკაცია სომეხებში

სემანტიკური პრობლემები თანამედროვე ენათმეცნიერებაში ენობრივი სტრუქტურის ყველა დონეს მოიცავს: მორფემათა, გრამატიკული ერთეულების, წინადადებების და სხვა ლექსიკური ერთეულების სემანტიკური თავისებურებები შესწავლის ძირეულ ობიექტად იქცა.

წინამდებარე ნაშრომი მიზნად ისახავს გააშუქოს ზოგიერთი სემანტიკური პრობლემა, რომელიც შეეხება სიტყვის ერთ-ერთი სემის აქტუალიზაციას ფრაზეოლოგიურ ერთეულში.

ფრაზეოლოგიზმების უმეტესობა კლასიფიცირებულია ღერძულა სიტყვის ანუ ონომასიოლოგიური უნიციების მიხედვით. ამ თვალსაზრისით შეიძლება გამოიყოს ორი ძირითადი კლასი:

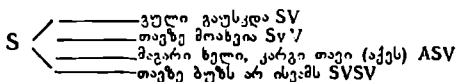
1. ღერძული სიტყვიანი ფრაზეოლოგიზმები, სადაც მნიშვნელობის აღქმა გაშუალებულია ღერძული სიტყვით და ეს უკანასკნელი განიხილება როგორც სახელი, რომლის მიხედვითაც ერთიანდება ფრაზეოლოგიური ერთეულების გარკვეული ჯგუფები.

2. ფრაზეოლოგიზმები ღერძული სიტყვის გარეშე, სადაც ნომინალურა დატვირთვა იანაბრად არის განაწილებულა თითოეულ კომპონენტზე.

აღმნიშნის სხეულის ნაწილების აღმნიშნელი სიტყვები ამ გავებით წარმოადგენენ პროდუქტიულ ერთეულებს თითქმის ყველა ენაში და ბერძნული სიტყვის „Soma“-ს მიხედვით მათ „სომატოზმებს“¹ უწოდებენ.

ქართული ენა განსაკუთრებით მდიდარია ასეთი შესიტყვებებით: გული გაუსკდა, გულზე ცეცხლი მოეცა, თავზე მოახვია, თავზე დაისვა, თავზე ბუზს არ ისეამს, ხელი გამომიწოდა და სხვ.

სტრუქტურის თვალსაზრისით (თუ შემოვიტანთ აღნიშნას მეტყველების ნაწილების მიხედვით: *s* — არსებითი სახელი, *v* — ზმნა, *v* — თანდებელი) სომატიზმები ქმნიან რამდენიმე ფიქსირებულ მოდელს, რომელთა მადიფერენცირებელი ნიშანია შემადგენელთა რაოდენობა, ხოლო ინტეგრალური — კავშირი სახელთან:

შინაარსის თვალსაზრისით სომატიზმებს განსხვავებული სიღრმისეული სტრუქტურა აქვთ:

1. ბინარული სიღრმისეული სტრუქტურა, ანუ ომონიმია თავისუფალ შესიტყვებასთან: ხელი გამომიწოდა, თავზე მოახვია, თავზე დაისვა და სხვა.

2. მონოსემიური მხოლოდ ფრაზეოლოგიური სიღრმისეული სტრუქტურა, როცა სემის ექსპლიკაცია არამეთავსებადი ზმნით ხორციელდება: გული უტირის; ხელის დამშვენება, გული ეუბნება და სხვა.

¹ Soma — ბერძ. აღმნიშნის სხელი.

განსხვავებული ლერძული სიტყვის მიუხედავად სომატიზმები ქმნის ობსტრუქტურულ-სემანტიკურ კლასს. რაც ნათელყოფს ფრაზეოლოგიურ მიკროსისტემაში სტრუქტურულ-სემანტიკური იზონორფიზმის არსებობას (sV, vsV, AsV, svsvV). ამიტომ იქმნება შესაძლებლობა თითოეული სტრუქტურა განვიხილოთ, როგორც ერთ-ერთი კლასის აბსტრაქტული ერთეული, რომელიც თავის მხრივ გამოხატავს ამ კლასისთვის დამახასიათებელ ყველა ძირეულ ნიშანს. ინტრასტრუქტურული სხვაობა კი აიხსნება ლერძული სიტყვების განსხვავებული ექსტრალინგვისტური ბუნებით.

sV სტრუქტურაში ხატოვანი ცენტრია ლერძული სიტყვა s. ე. ი. სომატიზმის, როგორც ფრაზეოლოგიზმის, ხედრით წონას განსაზღვრავს მისა მთავარი შემადგენელი s. სემების აქტუალიზაცია და ნეიტრალიზაცია განაპირობებულობა V-ს დისტრიბუციით. ამგვარად, s-ის ვალენტობა შეზღუდულია ლექსიკურ-სემანტიკური ვარიანტების განსაზღვრული რიცხვით.

დაეუვათ, რომ s არის V ვალენტობის და შეიცავს n სემათა რიცხვს. მაშინ $n = n_1 + n_2 + n_3 + \dots + n_x$, ხოლო $v = v_1 + v_2 + v_3 + \dots + v_x$. S-ის დისტრიბუციული მიმართება განწოვადდება შემდეგი ფორმულით:

$$S_n^v = S_{n_1}^{v_1} + S_{n_2}^{v_2} + S_{n_3}^{v_3} + \dots + S_{n_x}^{v_x}$$

S-ის სემების კომპლექსიდან ერთ-ერთი სემის აქტუალიზაცია ხდება V-ს დისტრიბუციით.

მცირეოდენი სტრუქტურული ცვლილებებით სემათა შეგამების ზოგადი ფორმულა შეიძლება მივუსადაგოთ ნებისმიერი სტრუქტურისა და ლერძული სიტყვის მქონე სომატიზმს. ასე მაგალითად, სტრუქტურისათვის S_n^v ივა შემდეგ სახეს მიიღებს: $vS_n^v = vS_{n_1}^{v_1} + vS_{n_2}^{v_2} + vS_{n_3}^{v_3} + \dots + vS_{n_x}^{v_x}$, ხოლო შემდეგი სტრუქტურისათვის $SvS_n^v = SvS_{n_1}^{v_1} + SvS_{n_2}^{v_2} + SvS_{n_3}^{v_3} + \dots + SvS_{n_x}^{v_x}$.

გაეშვირით ზოგიერთი „ხელ“ სიტყვიანი სომატიზმი ჩვენი მოდელის მიხედვით

$S_{n_1}^{v_1}$	— ხელი	არა აქვს უკუღმა არა აქვს
$S_{n_2}^{v_2}$	— ხელი	გამოქრა ისთვა
$S_{n_3}^{v_3}$	— ხელი	გაბნა არ სჯობია
$S_{n_4}^{v_4}$	— ხელი	ეწელება სურს სემის გაკეთება

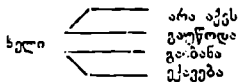
ოთხივე მოდელის ინტეგრალური ნიშანია საერთო sV ზედაპირული სტრუქტურა, რომელიც დიფერენცირდება სიღრმისეული $S_{n_1}^{v_1}$, $S_{n_2}^{v_2}$, $S_{n_3}^{v_3}$, $S_{n_4}^{v_4}$ სტრუქტურების შესაბამისად. თითოეული წმნა განაპირობებს ერთ-ერთი სემის ექსპლიკაციას: 1. n_1 — უფლება, 2. n_2 — შოვნა, n_3 — დანაბრება, n_4 — საქმის გაკეთების სურვილი.

მნიშვნელობის დაშლა სემებზე გულისხმობს სემების ორგანიზაციის შესწავლას და მათი წონობრივი სტატუსის დადგენას. მაქსიმალური წონის სემა შეადგენს ბირთვს — არქისემას, დანარჩენი კი, პოტენციური სემები, გადმოსცემენ ობიექტის არაძირითად მეთრეხარისხოვან თვისებას. „ხელ“-სიტყვიანა

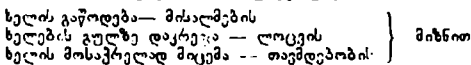
² ნ. ჯ ა ნ ე ლ ი ძ ე, სომატიზმის შინაფორმა და სტრუქტურული მოდელები, „უცხო ენება სკოლაში“, 1977, № 2, გვ. 15-16..

სომატიზმების უმეტესობა სწორედ ღრძული სიტყვის არქისების აღმნუსხველია („საქმე“ ან „ხელით შესრულებული მოძრაობა“).

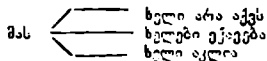
სილამისეული სტრუქტურა „ხელ“-სიტყვიან სომატიზმებს უმეტესად ბინარული აქვთ, ანუ ისინი თავისუფალი შესიტყვეების ომონიმებს წარმოადგენენ, მაგალითად:

ფრანგოლოგიურ დონეზე მათი გადანაცვლება ხდება იმის მიხედვით, თუ რა მიზანს ემსახურება ხელით შესრულებული მოძრაობა:

„მიზნის“ შინაარსობრივი ელემენტი გაბათილებულია შესიტყვეებებში, სადაც სუბიექტი მიცემით ბრუნდება:

ამგვარად, არქისების გარდა სომატიზმში თიგურირებენ მეორეხარისხოვანი კომპონენტები, რომლებიც ხელს უწყობენ ღრძული სიტყვის ერთ-ერთი სემის ფიქსაციას სომატიზმში.

საინტერესოა, რომ ნეიტრალური სიტყვების პარალელურად ენაში ფრაზეოლოგიური სინონიმების სახით ხატოვანი ოპოზიცია წარმოიქმნა. ფრაზეოლოგიაში ენაში მკვიდრდება როგორც არსებული ცნების ახალი დასახელება, რომელიც ხატით არის გაშუალებული. მაგალითად, სიტყვა „გული“ დროთა ვითარებაში აღამიანის ემოციურა საშუალოს კორელატად იქცა. ამიტომ მის ირგვლივ თავს იყრის გარკვეული ასოციაციები, რომელნიც ფსიქოლოგიაში „ასოციაციური ველის“ სახელწოდებით არიან ცნობილი. ეს ასოციაციები შეიძლება იყოს უფრო ახლო და უფრო შორეული. შ. ბალის სიტყვებით, „ცას აღამიანი უფრო უკავშირებს ვარსკვლავებს, ღრუბლებს, ცისფერ ფერს და ა. შ., ვიდრე გზას ან სახლს. გამოძახილთა ასეთ სიმრავლეში მდგომარეობს მონერხებული გამოთქმის სილამაზე“³.

ხატოვან-ნეიტრალური ოპოზიციის მაგალითები ენაში ამოუწურავია და ამიტომ შემოვიფარგლებით რამდენიმე მაგალითით:

- გულზე ციხლის მოკლება — გაბრაზება,
- გულზე მოშვება — დამშვიდება, დაწინარება,
- თაფზე დასმა — გაბატონება (ვისზე),
- თაფზე ლაფის დასხმა — გაღანძვლა, გაწბილება და სხვ.

„ხელ“-სიტყვიანი სომატიზმებისაგან ვანსხვავებით „გულ“-სიტყვიანი სომატიზმები უმეტესად ლექსიკურად შეუთავსებელი კომპონენტებას სინთეზს წარმოადგენენ. ეს განპირობებულია იმით, რომ სიტყვა „გული“-ს ლექსიკური ვალენტობა საკმაოდ შეზღუდულია და შემოიფარგლება: ა) იმ სამედლიცინო ტერმინებით, რომლებიც განსაზღვრავენ მას ფუნქციას აღამიანის ორგანიზმში. ბ) „გულ“-თან დაკავშირებული შეგრძნებების გამომხატველი ზმნებით (ტკივილი, ძვერა, ფრიალი და სხვა). უმეტესად კი იგი საექციონირებულია სა-

³ Б а л л и Шарль, Общая лингвистика и вопросы французского языка, М., 1955, გვ. 13.

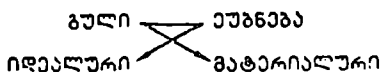
ზოგადობრივი პრაქტიკის მიერ, როგორც ადამიანის იდეალური სამყაროს კორელატი. ამიტომ იმ ზმნებთან შეკავშირებისას, რომლებიც მატერიალურ სამყაროს კორელატებს წარმოადგენენ, ადგილი აქვს იდეალურ და მატერიალურ სამყაროთა კორელატების გადანაცვლებას.

მეფუასადავით „გულ“-სიტყვიან სომატიზმებს აქტუალიზებული სემის მაჩვენებელი მოდელი:

S_{n1}^I	—	გული	ღუბნება გრძნობს
S_{n2}^I	—	გული	არა აქვს გულქვა, უგულოა
S_{n3}^I	—	გული	ერჩის ძლიერია, გულაღია
S_{n4}^I	—	გული	არ მისდის არ უნდას
S_{n5}^I	—	გული	უკვდება, ეტრის სყინს, განდრის

ცხადია, რომ ზმნები: ღუბნება, არა აქვს, ერჩის, უკვდება, უტირის — განეკუთვნებიან ადამიანის მატერიალურ სამყაროს.

„გულ“-თან შეკავშირებისას ზღვება ვარკვეული ძვრები მნიშვნელობის სტრუქტურაში და მათი გადანაცვლება ადამიანის სულიერ სამყაროში.

აქტუალიზებული სემები ზემოთ ჩამოთვლილ მაგალითებში დაკავშირებულია ცნებებთან, რომელნიც გამოხატავენ ადამიანის მიერ ემოციურ სფეროში ემპირიულად შემგენებულ ფსიქიკურ პროცესებს: n_1 — გრძნობა, n_2 — გულქვა, n_3 — ძლიერი, n_4 — არასაყვარელი, n_5 — განცდა.

ამგვარად, „გულ“-სიტყვიანი სომატიზმების არქისემას პირობით შეიძლება ვუწოდოთ „ემოციური სემა“ და იგი გამოხატავს ღერძული სიტყვის პირველხარისხოვან ძირითად თვისებას.

დასასრულ. შევეცდებით გამოვყოთ „ხელ“- და „გულ“-სიტყვიანი სომატიზმების ინტრასტრუქტურული მსგავსება და განსხვავება:

1. sv სტრუქტურის სომატიზმების აქტუალიზებული სემების ინტეგრალური მოდელი S_{n1}^I , რომელიც დიფერენცირდება სიღრმისეული S_{n1}^{II} , S_{n2}^{II} , S_{n3}^{II} , S_{n4}^{II} , . . . S_{n5}^{II} მოდელების შესაბამისად.

2. v-ს დისტრიბუციით sv სტრუქტურაში აქტუალიზებულია ღერძული სიტყვის არქისემა.

3. „ხელ“-სიტყვიანი სომატიზმების უმეტესობა თავისუფალი შესიტყვების ომონიმებია. ფრაზეოლოგიის დონეზე მათი გადანაცვლება ხდება „მიზნის“ დამატებითი სემანტიკური კომპონენტის საშუალებით (გამონაკლისს წარმოადგენენ სომატიზმები, სადაც სუბიექტი მიემით ბრუნვაშია).

4. „გულ“-სიტყვიანი სომატიზმები წარმოადგენენ ლექსიკურად არაშეთავსებადი კომპონენტების სინთეზს. მათი შეკავშირება უზრუნველყოფილია ადამიანის მატერიალურ და იდეალურ სამყაროთა კორელატების ადგილების გადანაცვლებით.

5. სიღრმისეული სტრუქტურის თვალსაზრისით სომატიზმები ორგვარია: ა) ბინარული — თავისუფალი შესატყვისების ომონიმები, ბ) მონოსემიური — მხოლოდ ფრაზეოლოგიური სიღრმისეული სტრუქტურით.

Н. В. ДЖАНЕЛИДЗЕ

ЭКСПЛИКАЦИЯ СЕМ ОПОРНОГО СЛОВА В СОМАТИЗМАХ

Резюме

Семантические проблемы возникли за последние годы на всех языковых уровнях. Данная работа исследует некоторые семантические проблемы на фразеологическом уровне языковой системы.

Объектом исследования выбраны фразеологические единицы с опорными словами, обозначающими части человеческого тела («рука», «сердце», «голова»), имеющиеся во фразеологии «соматизмами».

Интегральной моделью всех соматизмов является структура SV, которая дифференцируется по глубинным структурам S_{n1}^{n1} , S_{n2}^{n2} . . . , S_{n3}^{n3} , S_{n4}^{n4} . . . S_{ni}^{ni} . Актуализация архисемы в структуре обеспечена дистрибуцией V.

Каждое опорное слово несет в себе определенный семантический признак: соматизмы с опорным словом «рука» представляют собой омоним свободного словосочетания. Фразеологизация производится дополнительным компонентом «цели действия».

Соматизмы с опорным словом «сердце» фразеологизируются смещением коррелятов идеального и материального миров человека. С точки зрения глубинной структуры в соматизмах выделяются два основных типа: 1. бинарные — омонимы свободного словосочетания; 2. моносемичные — с фразеологической глубинной структурой.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჯერმანული ენის კათედრა

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა შ. შიშიგურმა

კორნელი ლანელია

რ-ს ბგმრატბანლაცმების მომწესრიგებელი ფუნქციის შესახებ
მეგრულში

რ ბგერა მეგრულში მეტად მობილური და ბგერათშემგუებელია. ძალზე დიდია მისი როლი სიტყვათა ფონემატური სტრუქტურის ორგანიზებასა და ბუნებრივი ბგერათკომპლექსების შექმნის საქმეში. რ-ს რამდენადმე განსხვავებული ბუნება თვით მეგრულსა და ჰანურში ფაქტია, რომელზეც ყურადღება მიუქცევიათ ადრევე ა. ცაგარელს, ნ. მარს, ი. ყიფშიძეს, არნ. ჩიქობავას და სხვებს. ს. ჟღენტმა პალატოგრაფულად შეისწავლა მეგრულ-ჰანური რ და დადასტურა არნ. ჩიქობავას მიერ ადრე შენიშნული ფაქტი — რ-ს სისუსტე ჰანურში, რაც ინტერვოკალურ პოზიციაში და სპირანტების წინ მის ასიმილაციურ დაკარგვას იწვევს. ექსპერიმენტული მონაცემებით, ჰანურში (ვანსაკუთრებით ხოფურ კილოვაჟში) რ-ს წარმოთქმისას ენის წვერის ვიბრაცია არ ხდება, ენის წინა ნაწილის ზურგი ეხება არა ნუნებს, არამედ სასას; მეგრულში კი აშკარაა რ-ს ვიბრაცია და ენის წვერის შეხება ნუნებთან ([4], გვ. 54—60).

რ განსხვავებული ინტენსივობით მონაწილეობს რამდენიმე ფონეტიკურ პროცესში მეგრულსა და ჰანურში. ვანსაკუთრებით გაზრდილია რ-ს აქტიურობა მეგრულში, სადაც ის ძალზე „დაუდგრომელი და მოძრავი“ ბგერაა. მეგრულის თავისებური (ქართულისგან განსხვავებული) იერის ფორმათა ჩამოყალიბების ერთ-ერთი აქტიური მონაწილე. საჭიროა გაირკვეს, რითაა განპირობებული რ-ს მონაწილეობა რამდენიმე ფონეტიკურ პროცესში, რითაა მოტივირებული რ-ს ასეთი აქტივიზაცია მეგრულში და როგორია მისი როლი მორფემათა ბგერითი სტრუქტურის განსაზღვრის საქმეში.

პირველად ა. ცაგარელმა დაახასიათა ვრცლად მეგრული რ და მიუთითა მის მონაწილეობაზე სხვადასხვა ფონეტიკურ პროცესში ([1], გვ. 51—53). ენახოთ, რომელ ფონეტიკურ მოვლენებში რა ინტენსივობით მონაწილეობს რ ბგერა მეგრულში.

I. ასიმილაცია. რ იშვიათად განიცდის ასიმილაციას. ამიტომ შეზღუდვა სჭირდება იმ აზრს, რომ „მეგრულ-ჰანურში ხშირია შემთხვევა, როდესაც ასიმილაციის საფუძველზე ნ ენაცვლება რ-ს წინაენისმიერ ხშულთა წინ“ ([3] გვ. 123) ამ შემთხვევაში მეგრულიდან ორად-ორი მაგალითი სახელდება: გინძე (← ვარძე „ვარძელი“). ნტინა (← რტინა „გაქცევა“). საუიქრებელია, რომ გინძე ფორმა სხვა გზით იყოს მიღებული: რ-ს დაკარგვით (რეალურად გინძე ფორმაც არსებობს!) და ძ-ს წინ ნ-ს განვითარებით: გირძე → გინძე → გინძე. შდრ. ნენძი (← ნენძი „ნიგოზი“). ასევე არასტაბილურია ინტუ („გაიქცა“) ფორმაში ნ, ჩვეულებრივია ი რ ტ უ.

II. დისიმილაცია ი. ყიფშიძემ მიუთითა, რომ ფუძისეულ რ-ს სუფიქსისეული რ დისიმილაციური წესით ლ-ში გადაჰყავს, თუ ამ პროცესის მანეიტრალუბლად ლ არ მოგვევლინა ([11], გვ. 1—2). რ-ს დისიმილაცია მეტწილად წარმომავლობისა და მიმღებლის სუფიქსებში მოსდის: ურ → ულ: ბანძ-ურ-ი („ბანძელი“, „ბანძური“), მაგრამ: ხორგ-ულ-ი („ხორგელი“, „ხორგული“); არ → აღ:

ბანძ-არ-ეფი („ბანძელეფი“), მაგრამ: ხორგ-აღ-ეფი („ხორგელეფი“); ერ-აელ: შქვიდ-ერ-ი („ღამხერჩალი“, „მშვდარი“), მაგრამ: ღურ-ელ-ი („მკვდარი“); ირ-აილ: ხონ-ირ-ი („ხნული“), მაგრამ: ჭარ-ილ-ი („დაქწერილი“); არ-აილ: ოცილ-არ-ი („მო[ს]აკველი“), მაგრამ: ოქარ-აღ-ი („დაქსაწერი“, „საწერელი“). დისიმილაციის სხვა შემთხვევებზე იხ. ([3], გვ. 130—134).

III. სუნესტიტუცია. მეგრულში რ რამდენიმე ბგერას ენაცვლება და ამ შემთხვევაში რ-ს როლი მეტად გაზრდილია ბუნებრივი ბგერათკომპლექსების მისაღებად.

1. ლ/რ. მეგრულისთვის უჩვეულოა ლ+თანხმ. და მას სისტემებრ ცვლის რ+თანხმ ([3], გვ. 84; [5], გვ. 80; [7], გვ. 135): ბელტი—ბერტი, კალთა—კართე, ფილტი—ფირტი, ქალალი—ქალარდი, ლხინი—რხინი... გამოჩაყლისია ორივე ახლად ნასესხები ფორმა: ჩულჭი (чулки), სალდათი (солдат), შდრ. სალდათი ([2], გვ. 315), ხალხი. უკანასკნელი დადასტურებულია ხარხი ფორმითაც: ხარხის აღორენდია (ხუბ. 191,4 [17]) „ხალხს ატყუებდით“.

ლ-ს რ-ში გადასვლის წესი რამდენადმე „მორფოლოგიზებულია“ იმ გაგებით, რომ:

ა) სახელის ფუძის ბოლოციდური ლ რ-ში გადადის მოთხ. და მიც. ბრუნვის ჯ და ს ნიშნების წინ ([1], გვ. 52), რადგან ეს ნიშნები თანხმოვნებს წარმოადგენენ: თაღ-ი „თვალი“, მაგრამ: თორ-ქ „თვალმა“, თორ-ს „თვალს“.

ბ) ფუძედრეკად ზმნათა ენებითის ფუძეში თანხმოვნის წინ მოქცეული ლ რ-ში გადადის: შერღუ[ნ] „იღლება“ (←*შულღუ[ნ], შდრ. შულადა „დაღლა“). ჩირღუ[ნ] „ცდება“ (←*ჩილღუ[ნ], შდრ. ჩილათა „ცღობა“) ([13], გვ. 135).

უნდა ვიფიქროთ, რომ ს ი ე ლ ტ ო ლ ა ზმნის ძირეული ვლტ ე-ს დაკარგვის შემდეგ რტ-ს იძლევა (ლტ→რტ): ირტუ „გაიქცა“. ასეა ეს მეორე ზმნურ ფუძეშიც: ქარ. დაა-ღტ-ო. მეგრ. დაა-რტ-უ.

აღსანიშნავია, რომ მეგრულისათვის უჩვეულოა არა მარტო ლ+თანხმ., არამედ თანხმ+ლ მიმდევრობაც. ასეთ შემთხვევაში ლ გადაისმის წინ და რ-დ იჭეცევა: მადლი—მარდი, ნაკლებად—ნარკებო! ([3], გვ. 85), ან კიდევ: ნისლი—ნირსი, აქლემი—არქემი, მოახლე—მოურაზე, ქუსლი—ქურსი/ქურკი „წიხლი“, აძლევს—არძენს. ბოქლოზი—ბორქომი?... გამოჩაყლისია ახლად ნასესხები ფორმები: ქლიზი, ჭლეჭი, ღლამი ([8], გვ. 269—278). მაშასადამე, მეგრულისთვის თანხმოვნის გვერდით (წინ თუ მომდევნო პოზიციაში) ლ უჩვეულოა, რაც ნაიგადად ასე შეიძლება გადმოიციოს:

$$\text{ქართ. } \begin{cases} \text{ლ+თანხმ.} \\ \text{თანხმ.}+\text{ლ} \end{cases} = \text{მეგრ. რ+თანხმ.}$$

ესაა ბგერათა პონსიციური ცვლის მკვეთრად გამოხატული ფაქტი თუ გავიხსენებთ, რომ ისტორიულად ქართულ ლ-ს მეგრულ-ქანურში რ ცვლის არა მარტო ვიწრო ხმოვნების (ე-სა და უ-ს) და საშუალო ე-ს მომდევნო პოზიციაში (თხალი/თხირი, გული/გური, გველი/გვერი), არამედ თანხმოვნების მომდევნო პოზიციაშიც ხმოვნების განვითარებით: ქართ. ლ—ქან.-მეგრ. ო/ო/ურ ძალღი/ჯოდორი, ცეცხლი/დაჩხირი, თაფლი/თოფური ([5], გვ. 74, 82), უნდა ვიფიქროთ, რომ უკანასკნელი შეფარდების დამყარებისათვის ლ/რ სო-

¹ გაუგებარია, რატომაც აქ დასახელებული მაგალითი: მეგრ. ზეპარდი ქართ. ხომალდი, როცა პოსტკონსონანტურ ლ-ზეა საუბარი.

² ბ ო ქ ლ ო მ ი (მე. ქართ. მ ო ქ ლ ო ნ ი) ბერძნ. *μολοχός* -ის აკუსატივით ნასესხები ფორმა, სადაც ბ-ს მ შენაცვლება. შდრ. მეგრ. ზორი (←*ზორო, *μαρδος*) „სულული“.

ნანტთა ვოკალურ ბუნებასთან ერთად ბგერათპოზიციასაც გარკვეული როლი უნდა ეთამაშა.

2. გ/რ. ეს შენაცვლება თანხმოვნის წინა პოზიციაში ხდება: საგნალი/ოროზოლი, დაგზება/დორზამა (დორძამა), თავს იგდებს/ღუს ირდენს. გ/რ სისტემურია: თუ ეს გ ო₂-ის ნიშანია და თანხმოვნის წინაა: რთულენს „ვთხოვს“, ღუს რკვანთუნს „თავს გვეთს“. გ-ს რ-თი შენაცვლება აქცესიურ კომპლექსთა სუპერაციის გამოხატულებაა, მაგრამ ღღუს ფონეტიკური მოვლენიდან მორფოლოგიურ ოდენობად ქცევას ლამობს ([6], გვ. 503—507) და ამიტომ არა-აქცესიურ კომპლექსებშიც ჩვეულებრივია: რყელუნს „გკლავს“, რკითხუ „გკითხა“.

3. კ (ხ)/რ. ეს შენაცვლებაც თანხმოვნის წინა პოზიციაში დასტურდება: ქარ. მტეე, მეგრ. რჩე(ზე) „თეთრია“, რჩინუ „მხცოვანია“ (შდრ. ჰან. ზჩე [ჩჩე] ([12], გვ. 235); ქართ. წარ-ქღ-ა, ჰან. მენღა-ხთ-უ, მეგრ. მიღა-რთ-უ „წავიღა“ ([12], 426).

4. წ/რ. ეს შენაცვლებაც თანხმოვნის წინა პოზიციაში ხდება. ქართ. ქსოვს, ჰან. შუმს/შუფს, მეგრ. შუნს. მაგრამ დაკარგული ქ რ-ს სახით რველინდება მეგრ. ო-რშუნანს „ქსელავს“ და ღო-რშვილ „დაქსელილ“ ფორმებში ([12], გვ. 361). წ/რ კარგად ჩანს ნახსენებ სიტყვებშიც: ლექსი—ლერსი, ექვთიმე—ერთიმე, აქსენტი—აქსენტი—არსენტი ([6], გვ. 305).

5. ნ/რ: შენაცვლება თანხმოვნის წინა პოზიციაში ხდება. მეგრ. არკეცი (—ანკესი, *არкисъ*, რბ) ყიფ., 197; ქართ. (იმერ.) ბუნღლა, მეგრ. ბუნღლა ([12], გვ. 101).

6. ვ/რ. შენაცვლება იშვიათია: ქართ. სევდა (—არაბ. *სავდა*), მეგრ. სერდა.

7. ფ/რ (ფხ/რხ)? შენაცვლება საეჭვოა: ქართ. ზაფხული, მეგრ. წარხული. ა. ჩიქობავა ასე შლის ამ ფუძეებს: ზა-ფხ-ულ, ზა-რ-ხ-ულ, ჰან. მა-ფხ-ა „ღარი“, სვან. მა-ფხ-ა „მოწმენდილი ცა“. მაგრამ მეგრული ფორმის რ-ზე არაფერს ამბობს ([12], გვ. 182). აქ რ თითქოს უნდა ენაცვლებოდეს ფ-ს, რადგან მეგრულისთვის ბუნებრივი არაა ფხ ან მხ კომპლექსი (ამ მხრივ ქანური უფრო იკვებებს ამ კომპლექსებს: ქართ. მხარი — ჰან. მსუჯი/ფსუჯი, მეგრ. ხუჯი: ქართ. მხალი/ფხალი, მეგრ. ხული „თეთრი მხალი“. ფხ ასატანია გრამატიკულ და ძირეულ მორფემათა შესხედრისას: ფხაჩქუნქ „ვთხოვნი“, ქოფხექ „ეწივიარ“). ფხ მეგრულისთვის აუტანელია ანლაურში შდრ. ფხეკს — ხეკუნს, ფხრეწს — ხირიწუნს, ფხვიერი — ხვიერი, ფხიზელი — ხირზელი. ამ უკანასკნელ მავალით-ში თუ რ ზ-ს წინ განვითარებული არაა, მაშინ ის გადასმულად შეიძლება გადავარაუდნა: ფხიზელი—*რხიზელი—ხირზელი. მაგრამ არა. რადგან მაშინ გაუგებარი იქნებოდა რ-ს გადასმის მიზეზი, რხ ხომ უჩვეულო კომპლექსი არაა მეგრულისთვის. ამიტომ „წარხულ“ ფორმაში ფხ გამარტივებულად უნდა მივიჩნიოთ (ფხ—ხ) და ხ-ს წინ რ განვითარებულად ჩავთვალოთ.

IV. მეტათეზისი. რ-ს გადასმა განსაკუთრებით დამახასიათებელი მოვლენაა მეგრულისთვის. როგორც ა. ცაგარელი აღნიშნავდა, საერთო ქართულ-მეგრულ სიტყვებს ხშირად მხოლოდ რ-ს გადასმა ასხვავებს. რ-ს მეტათეზისის ინტენსივობით მეგრული განსხვავდება ქართველურენათა ყველასგვა კილოსაგან, თვით ქანურისგანაც კი. ასეთ შემთხვევაში მეგრულში რ-ს გადასმა ჩვეულებრივ რეგრესულია, რ სიტყვის დასაწყისის სკენ ილტვის და თანხმოვნის წინა პოზიციაში იკავებს, მხოლოდ წინაენის მიერ

ხ შუ ლ ე ბ თ ა ნ მ ო მ დ ე ე ნ ო პ ო ზ ი ც ი ა ს რ ჩ ე ბ ს (რადგან ასეთ შემთხვევაში აქცესიური კომპლექსები არ იქმნება). ქანური კი არ გაუბრის რ-ს წინაწინსმიერ ხშულების წინა პიზიციას. შდრ. ჰან. სურთა ([3], გვ. 159), მეგრ. იფრელი (←ირფელი «ყველაფერი»); ჰან. კირბი (←კიბრა←კიბირი «კბილი»); მეგრ. ობრი (←ორბი), ებრო (←ერბო).

მეგრულში, ვითარცა უმწერლო ენის ელოში, თითქმის შეუზღუდავად მოქმედებს ძალდატანებელი, ბ უ ნ ე ბ რ ი ე ი ბ გ ე რ ა თ კ ო მ პ ლ ე ქ ს ე ბ ი ს მიღების პრინციპი სიტყვათა ფონემატური სტრუქტურის შექმნისას. აქ ნაკლებად ეწევა ანგარიში სიტყვის ეტიმოლოგიურ-მორფოლოგიურ შედგენილობას. მთავარია ძირეული და გრამატიკული მორფემები ისე განლაგდნენ, ისეთი ბგერითი სტრუქტურა შექმნან სიტყვაში, რამ განითქმა არ გასწვლდეს, ბუნებრივი გახდეს (ამიტომაც, რომ მეგრული ძალიან გაუბრის თანხმეფანთა თაფმოურას, მით უმეტეს აქცესიურ კომპლექსებს). მაგ., სახელის მიმართულებით ბრუნვის ფორმა მდე თანდებულთან ერთად ტვ. ქართულში ქმნიდა უწვეულო და მეტად ძნელად გამოსათქმელ თანხმოვანთა ჯგუფს, მაგრამ სამწერლო ენაში ეს ფონეტიკურად უჩვეულო, არაბუნებრივი ბგერათა გროვა „ხელუხლებელი“ რჩებოდა ფორმის გრამატიკული სტრუქტურის გამჭვირვალობის შესანარჩუნებლად (ბეთლქაძემდე, ლ. 2115; სიღონდმდე, დაბ. 49. 15...). მაგრამ ასეთ „უცხო-ბიერებულ გრამატიკულ“ ნაკლებად ეწევა ანგარიში მეგრულში. შდრ. ყუდეშა—ყუდშა—ყუთშა—ყუჩა „სახლისკენ“. ან: პილუნქ—პევილუნქ—ვევილუნქ „კვლევი“.

ამჟამად, რომ მეგრულში რ-ს გადასმა მხოლოდ ბგერათა ბუნებრივი კომპლექსების შექმნის აუცილებლობითაა მოტივირებული, კერძოდ, აქცესიურ კომპლექსთა ასაცილებლად და დეცესიურთა მისაღებად. ამიტომაც, რომ რ-ს ბაგისწინა ხშულებთან შეხვედრით მოსალოდნელი აქცესიური კომპლექსები რბ, რპ, რფ, რმ მეტათეზისით შეცვლილია დეცესიური ბგერათმიმდევრობით — ბრ, პრ, ფრ, მრ-თი.

ბრ: ეს თანმიმდევრობა რეალიზდება, როგორც სიტყვის თავდაპირველ, ეტიმოლოგიურ სტრუქტურაში, ასევე მეტათეზისის შემთხვევაშიც; პირველის მაგალითი: აბრაკი, სააბრაკო, ყიფ. 105,4; აბრეშუმი ([14], გვ. 392, სტრ. 367); მეორისა ე. ი. ბრ—რბ: ობრი (←ორბი), ცაგ. 11,52; წაბრი (←წარბი), ცაგ. 11,52; ებრო (←ერბო), ყიფ. 230. არაბუნებრივი რბ მეგრულში დასტურდება მხოლოდ გრამატიკულ და ძირეულ მორფემათა საზღვარზე³ (დორბახუნქ „დავ-ბეგვა“) ან გაორკეცებულ ფუძეთა საზღვარზე: ბორბოლია „ობობა“ (აქ რ წინა მარცვალზე ნაწილდება, ბ — მომდევნოზე).

პრ თანმიმდევრობა ბუნებრივია, მაგრამ შებრუნებული რბ — შეუძლებელი. ასეა ეს ქართულშიც ([16], გვ. 93). ამიტომ პრ უფრო თავდაპირველ სტრუქტურაში დასტურდება და ნაკლებად — მეტათეზისის შემთხვევაში: აპრილი (ყიფ. 196) (მაგრამ: არპილი (იქვე, გვ. 197), რაც მოულოდნელია), პრისტავი (ყიფ. 299); იპრიანუ/იპიანუ: „იპიანუ ლორთქი“ ღმერთმა ისურვა, ეტიმ. „მოიპ-რიანა“ (ყიფ. 55,27); პრიველი (←პირველი) (ყიფ. 297).

³ ამჟამად არ ემოქმედებს, რ-ს შემცველი თანხმოვანთა ჯგუფები ანლაუტში რეალიზდება თუ ანლაუტში. ასეთი ჯგუფების პოზიციურ დახასიათებას ან მეგრულსა და ქანურს მონაცემთა შეპირისპირების შედეგებს სხვა შრომებში წარმოვადგენთ.

გიერწიალუ[ნ] „დაწრიალეს“). ან გამარტივებით: სრაფას (←სწრაფას „სწრაფად“); ასეთი სწრ→რს (ვადასმა და დაკარგვა ერთდროულად): ვერხებუქ „ვეხწრები“ (ყიფ. 309).

რც: რცუალა „ძრცვა“ (ყიფ. 315). რც→ცრ: რცუ (←ცრუ) (ყიფ. 313).

რჯ: ერჯი „ვერძი“ (ყიფ. 232); მუქო ირჯებუქ „როგორ იქცევი (ირჯები)“? უჩვეულო ჯრ-ს მეგრული გაურბის, შდრ. ინჯა (←იჯრა „ულუფა“) (ყიფ. 249).

რჰ: ბურჰი „ბერწი“ (ყიფ. 210); ბურჰული „წალი“ (ყიფ. 210); რჰ→ჰრ: რჰელი (←ჰრელი) (ცაგ. II, 53); ვარჰუა (←ვეჰრუა „ვაჰრობა“) ([10], გვ. 336). ოვარჰებელო „სავაჰროდ“ (ყიფ. 234). შდრ. ნასესხები ჰრაჰი, რომლის ჰლაჰი ვარიანტი (ყიფ., 392) უჩვეულო ჩანს.

რჩ მხოლოდ სიტყვის თავდაპირველ სტრუქტურაშია რეალიზებული და არ არის მიღებული სუბსტიტუციის ან მეტათეზისის შედეგად: ჰუს ოჩ:უ „რას ერჩის“ (ყიფ. 311); დორჩაფილი „დაგებული“ (ეტიმ. „დარეცილი“) (ყიფ. 311).

რგ: რგუფა „რგვა“ (ყიფ. 304). რგ→გრ: რგილი (←გრილი) (ცაგ. II, 53); მარგალი (←*მაგრალი—მეგრელი) (ყიფ. 276); მარგატელი (←მაგრატელი/მაკრატელი. შდრ. *маграт*) (ყიფ. 304).

აქცესიური გრ, როგორც ჩანს, მეგრულში იცვლება დეცესიური რგ-თი, მაგრამ ქართულის გავლენით გრ კომპლექსიც რეალიზებულია ახლად ნასესხებ სიტყვებში: გროში ([14], 398, სტრ. 210), გრანიცა (граница) (ყიფ. 219); გრიბი, გრადუსი („თერმომეტრი“) და სხვა.

რკ: რკინება „ჰვიდაობა“, „შერკინება“: რკ→კლ: რკება (←კლება) (ყიფ. 307); აქცესიურ კრ-ს თავიდან აცილების მოტივიც (სხვა ფაქტორთან ერთად) განსაზღვრავდა ქართ. კრ-ს ღარდი კომპლექსის რ-ს ეოკალიზაციას მეგრულში: ქართ. კრავი, მეგრ. კირიბი (←*კრიბ—*კრობ—კრაბ) ([5], გვ. 111); ქართ. კრება, მეგრ. კორობუა (←კრობუა) ([5], გვ. 341; 356. შდრ. [13], გვ. 463—467).

აქცესიური კრ რეალიზებულია მხოლოდ ახლად ნასესხებ სიტყვებში: კრუხი (შდრ. ამჟებ მნიშვნელობის მეგრ. „მოჰვა“), კრამიტი (ეს სიტყვა ბერძნულიდან არის ქართულში შემოსული, ქართულიდან — მეგრულში (ჯგჟჟჟჟ, =იძე;).

რქ→ქრ: ორქო (←ოქრო) (ცაგ. II, 53; ყიფ. 52,22); ფირქა (←ფიქრი) (ცაგ. II, გვ. 52; ყიფ. 8,22). ცხადია, „ფიქრი“ ([14], 391, სტრ. 302) ახალი ფორმას; რქელი (←ქერი) (ცაგ. II, 53).

რქ→ქლ: ბორქომი (←ბოქლომი) (ყიფ. 206); არქემი (←აქლემი) (ყიფ. 197). ბუნებრივი რქ კომპლექსი ანლატში მარტივდება: ქა (←რქა) (ყიფ. 341); აქცესიური ჰრ-ც, რა თქმა უნდა. მარტივდება: ჰისე (ჰირსე) „შობა“ (ეტიმ. „ჰრისტე“) (ყიფ. 345). ქართ. ჰრთამი მეგრულში ორგვარად მარტივდება: რთამი, ჰრთამი; ჰრსტი (ჰრისტი—ჰრისტინე).

სპირანტებთან (ზ ს, უ შ, ლ ხ-სთან) რ წინა პოზიციას იკავებს და გაურბის მომდევნო პოზიციას:

რზ შეიძლება მიღებული იყოს: ა) ზრ-საგან რ-ს გადასმით: გარზახ (←განზრახ), არზი (←აზრი) (ყიფ. 196), შდრ. ახლად შესული „აზრი“ ([14], 391, სტრ. 307); მერზაფუ „მეზაფრა“ (ყიფ. 236); ტანს გამარზიალუ „ტანში გამაჯრუოლა“ („გამაზრიალა“); ბ) ს უ ბ ს ტ ი ტ უ ც ი ი თ: ორზოლი (←ოგზოლი „სავაწალი“), ორზანს (←ოგზანს „ავზნებს“; მიაზრუ „შეაძლია“).

რს ხშირად მიღებულია ა) ხრ-საგან რ-ს გადასმით: რსიოლი (←ხრიალი) (ყიფ. 309); დუდიშ რსიოლი „თავბრუს დახვევა“ (ეტიმ. „თავის სრიალი“);

რსულას (—სრულად) (ხუბ. 181,20); ბ) ს უ ბ ს ტ ი ტ უ ც ი ი თ: რს—სლ/სლ: ნირსი (—ნისლი) (ცაგ. II, 53); ქურსი/ქურცი (—ქუსლი „წიხლი“) (ყიფ. 347); ბორსობა (—ბოხლობა „ძველი დღესასწაული“) (ყიფ. 206); ბურს (—ბულს „ბალს“) რს—ქს: ლურსი (—ლექსი, ლწეც) (ყიფ. 273); არსენტი (—აქსენტი—აქსენტი) ([6], გვ. 505).

რე ნაკლებად რეალიზდება. რე—ფრ: რეიალი (—ფრიალი) (ყიფ. 309).

რშ ზოგჯერ მეორეულია, მეტათეზისისა და სუბსტიტუციის შედეგი: რშაალი (—შრიალი) (ყიფ. 311); ქს—რშ: დორშვილი „დაქსელილი“ ([12], გვ. 361. შდრ. რშეინლა „სტვენა“, სადაც ჯერ შტ კომპლექსის ტ დაქარგულა (შდრ. შტერი—შერი „გეი“) და შემდეგ რ განვითარებულა ([12], გვ. 315).

რლ ბუნებრივი და გავრცელებული კომპლექსია: ნორღვა „ნალევრდალი“, (ყიფ. 310); ღურღენი „მაყვლის ბუჩქი“ (ყიფ. 229); რღვათა „ყრა“ (ეტიმ. „ღვრა“?), (ყიფ. 310). ზოგჯერ ის მიღებულია ღლ-საგან (ლლ-ს ენაცვლება რ და წინ გადაისმის): რღია (—იღლია) (ყიფ. 310); ონარღუ „ენალელება“ (ხუბ. 64,17); ინარღუ „ინალღღებს“ (ხუბ. 23,24); ნარღი („ნალღელი“, „ნარღი“) (ყიფ. 67,26). ღრ უსივრეულოა, მაგრამ იშვიათად დასტურდება: ღრისი (—ღირსი) (ყიფ. 352).

რს ზოგჯერ მეორეულია და მიღებული: ა) რ-ს გადასმით, ხრ—რხ: რხიალი (—ხრიალი) (ხუბ. 191,4); ბ) ს უ ბ ს ტ ი ტ უ ც ი ი თ: რლ—რხ: რხინი (—ლხინი). სარხინო „საღხინო“ (ყიფ. 314); ხარხი (—ხალხი) (ხუბ. 191,4); გ) ს უ ბ ს ტ ი ტ უ ც ი ა — მეტათეზისით: მუარხე (—მოახლე) (ცაგ. II, 53), შდრ. ქართულის გავლენით: მუახლე ([14], 386, სტრ. 136).

რ აწკარად გაუბრბის სონორ ლ, მ, ნ, ვ ბგერებთან შეხვედრას, როგორც წინა ასევე მომდევნო პოზიციაში, რაც გასაგებია; ქართულშიც უჭირს სონორ ბგერას სონორთან ბგერათკომპლექსის რეალიზება ([16], გვ. 99). ამიტომაც რომ ო₂-ის ნიშანი რ (resp. გ) სონორ ლ-სთან ვერ ძღვება და გადაისმის: რლახუნს—ლარხუნს „გცემს“: მუშენი ლარხუა „რატომ გავლახაო“ (ხუბ. 53,14).

V. განვითარება, რ ვითარდება იმავე თანხმოვნების წინ (ბაგისმიერთა გამორიცხვით): რომლებთანაც ის მეტათეზისით იკავებდა წინა პოზიციას. არცერთი შემთხვევა არა გვაქს. რომ რ განვითარებული იყოს თანხმოვნის მომდევნო პოზიციაში. ასეთ შემთხვევაში განვითარებული რ ან ღია მარცვალს ხურავს ან ისეთ თანხმოვანთა კომპლექსების წინ რეალიზდება, რომელთა განაწილება მარცვლებზე არ ხდება.

ა) განვითარებული რ ღია მარცვალს ხურავს: ღ-ს წინ: გოკორ-ღე „გინდოღე“ (ყიფ. 113,7) (გოკორღე—*გოკოღე); ტ-ს წინ: წიწმარტე „წიწმარტი“ (ყიფ. 379); არ-ტაქა (—этаж): არტაქიანი „სართულიანი“ ([14], 385, სტრ. 127); თ-ს წინ: მურ—თაქა/მურ-თაგა (—„მუთაქა“ (ყიფ. 283); ც-ს წინ: ეორ-ცუ („ეოცა“) (ყიფ. 313); გ-ს წინ: არ-გუსო (—*აგუსტო, „აგვისტო“, augustus) (ცაგ. II, 53); ქ-ს წინ: ქირ-ქა (—ქიქა) (ცაგ. II, 52); შ-ს წინ: ყორ-ში (—კოშვი) (ცაგ. II, 52); ლაყურ-ში (—ლაყუნი) (ყიფ. 10,34); ს-ს წინ: ქორ-სა (—ქოსა) (ყიფ. 345); ფირ-სა (—ფისი) (ყიფ. 336); ზ-ს წინ: ბორ-ზალი (—ბოძალი) (ყიფ. 206).

ბ) რ ვითარდება თანხმოვანთა კომპლექსის წინ. რ-ს

გარეშე ასეთი კომპლექსი მომდევნო მარცვლისაა, მათზე მარცვალთგამყარა არ გადის და წინა მარცვლი ღიაა. განვითარებული რ კი მიეკვრის წინა ღია მარცვალს. რადგან დეცესიურ ბგერათკომპლექსის დაშლა არ ხდება. ე. ი. კომპლექსის თანხმოვნები არ ნაწილდება წინა და მომდევნო მარცვლებზე. ასეთ შემთხვევაში მეგრული ცდილობს, მარცვალთა ბგერათშედგენილობაში არსებული ასიმეტრია და ცდიოს განვითარებული რ-ს ღია მარცვალთან მიკვრით, მარცვლის დახურვით და რამდენადმე „გააწონასწოროს“ მარცვალთა ფონემური შედგენილობა:

ღგ—რღგ: არ-დგილი (—ადგილი) (ყიფ. 105,26; 82,11).

ძღ—რძღ: ღირ-ძღეს „ვაძღნენ“ (ხუბ. 182,3).

ცხ—რცხ: ურ-ცხო (—უცხო) (ყაგ. II, 52).

ჩგ—რჩგ: ორ-ჩგინუ „აჯობა“, შღრ. უ-ჩგ-უ(ნ) „სჯობს“ ([12], გვ. 436).

ჩქ—რჩქ: მორ-ჩქუ „მოჩანს“, შღრ. რჩქუ(ნ)|ჩქუ(ნ) „ჩანს“ ([12], გვ. 378).

წუ—რწუ: ორ-წუნა „ხედავენ“ (ხუბ. 182,11); შღრ. წუ ძირის მ-წუ-ემ-ს-ი, ეტიმ. „მაყურებელი“ ([12], გვ. 398).

წვ—რწვ: მარ-წვენი|მარ-წვინი „მაწონი“ (ყიფ. 278). შღრ. ეგვეე კომპლექსი ანლაუტში: რწვანე (—წვანე—მწვანე) (ყიფ. 07).

დასკვნები: მეგრულის ფონემატური სტრუქტურის შექმნაში რ ყველაზე აქტიურ და გამორჩეულ როლს თამაშობს. მისი მონაწილეობა რამდენიმე ფონეტიკურ მოვლენაში, ვანსაკუთრებით სუბსტიტუციასა და მეტათეზისში მოტივირებულია ბუნებრივი ბგერათკომპლექსების მიღების აუცილებლობით, ხოლო მისივე გაჩენა-განვითარება თანხმოვნების წინ—ღია მარცვლის დახურვით მარცვალთა ფონემური შედგენილობის „გააწონასწორებლად“; რ მეტად „დამყოლი“ ბუნებისაა: ის ყველა თანხმოვანს ეგუება, გარდა სონორებისა. და ჩვეულებრივ თანხმოვნების წინა პოზიციას იჩქევს (მხოლოდ ბავისმიერ ბ, პ, ფ და ნაწილობრივ კბილისმიერ დ, ტ, თ-სთან ხშულებთან იკავებს მომდევნო პოზიციას, რათა აცილებულ იქნეს მოსალოდნელი აქცესიური კომპლექსები):

ა) ბგერათშენაცვლებისას თანხმოვნებთან წინა პოზიციას იკავებს:

ბ) ბგერათგადასმისას ასევე წინა პოზიციას იკავებს;

გ) ვაჩენა-განვითარების შემთხვევაშიც ყოველთვის თანხმოვანთა წინა პოზიციას იკავებს.

ღ-ს საერთო წეუგუებლობა თანხმოვნებთან წინა თუ მომდევნო პოზიციასში, ასევე ზოგიერთი სხვა ბგერის (გ, ქ, ხ...) შეუთავსებლობა გარკვეულ თანხმოვნებთან წინა პოზიციასში, აშკარად წარმოაჩენს რ-ს გაზრდილ როლს ბგერათგანლაგების მოწესრიგების საქმეში, რადგან ის დასახელებულ ბგერათა შემცვლელად გვევლინება.

ლიტერატურა

1. А. Ц и г а р е л и. Мингрельские этюды. I (тексты), II (опыт фонетики), СПб., 1880.
2. И. К и п ш и д з е. Грамматика мингрельского (иверского) языка, СПб., 1914.
3. ს. ე ლ ე ნ ტ ი. ქანურ-მეგრულის ფონეტიკა, თბ., 1953.
4. ს. ე ლ ე ნ ტ ი, რ. ფონემა მეგრულ-ქანურში, რჩეული შრომები, თბ., 1965.

5. თ. გაბყრელიძე, გ. შაკვაჩიანი, სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, თბ., 1965.
  6. გ. როგავა, ქართველურ ენათა შესატყვისობიდან; მეგრ. რ. ქართ. გ. სმამ, X, № 5, 1949.
  7. ტ. გუდავა, ფუძედრეკადი ზმნები მეგრულში, "მაცნე", ენსა და ლიტერატურის სერია, № 4, 1974.
  8. თ. კაჩია, ლ. ფონემისათვის მეგრულის მარტივლურ-ბანტურ თქმაში, სტალინის პედინსტ. შრ., III, 1957.
  9. გ. ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის შესავალი, თბ., 1956.
  10. მ. ციკლია, მეგრულის სამურზაყანულ-ზუგდიდური კოლოკაის ფონეტიკური სიმბოლევა, დ. გულას სახელობის აფხაზეთის ენის, ლიტერატურის და ისტორიის ინსტიტუტის შრ., XXV, 1954.
  11. ი. ყიფშიძე, ასიმილაციისა და დისიმილაციის წესი ქართულსა და მეგრულში, ტვ. უც. შოაბე, I, 1919.
  12. ა. ჩიქობავა, ქანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, თბ., 1938.
  13. ტ. გუდავა, მეგრულ-ქანური სრულზმოუნობის ახსნის ცდა, სმამ, XI, №7, 1950.
  14. ა. შანიძე, ეკური ქალეჯიანი, "ლიტერატურული ძიებანი", XI, თბ., 1958.
  15. ა. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, თბ., 1942.
  16. თ. უთურგაიძე, ქართული ენის ფონემატური სტრუქტურა, თბ., 1976.
- რ. ხუბ.— მ. ხუბუა, მეგრული ტექსტები, ტვ., 1937.

К. Д. ДАПЕЛИА

О ФУНКЦИИ ЗВУКА *г* ПРИ УПОРЯДОЧЕНИИ РАСПРЕДЕЛЕНИЯ СОГЛАСНЫХ В СЛОВЕ

Резюме

Активное участие согласного *г* в субституции и в метатезисе определяется необходимостью получения естественных звуковых комплексов.

г терпит соседство всех согласных, кроме сонорных и обычно занимает позицию перед согласными (исключение составляют губные согласные *h*, *p*, *f*). Во избежание акцесивных комплексов рядом со смычными согласными *г* занимает последующую позицию.

Особенно усиливает роль звука *г* при упорядочении распределения согласных тот факт, что невозможно сочетание звука *л* с согласными. В таких позициях везде звук *г* занимает место звука *л*.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქველი
ქართული ენის კათედრა

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა
აკადემიის აკადემიკოსმა ა. შანიძემ

კრიტიკა და ბიბლიოგრაფია

„ზოგადი და იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების საკითხები“, თბილისი, 1978

გამომცემლობა „მეცნიერება“ საქართველოს ალკე ცენტრალური კომიტეტის ახალგაზრდა მეცნიერთა საბჭოს (ენათმეცნიერების განყოფილების) გრიფით გამოსცა კრებული „ზოგადი და იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების საკითხები“. მასში თავმოყრილია მუდმივმოქმედი სემინარის „საენათმეცნიერო საუბრების“ მასალები, რომლებიც მოხსენებებად იქნა წაკითხული 1974-77 წლებში.

კრებული შეიცავს ჩვიდმეტი ავტორის ცხრამეტ სტატიას. წარმოდგენილია ლინგვისტიკის თითქმის ყველა უბანი: ფონეტიკა, გრამატიკა, ლექსიკოლოგია-სემასიოლოგია: განხილულია ქართული დიალექტოლოგიისა და კავკასიური ენების შესწავლის ისტორიის საკითხები; ორი სტატია ეტიმოლოგიურ ძიებებს შეიცავს; კრებულში ასახვა პოვა ქართული ტოპონიმის საკითხებზეც. რაც შეეხება კონკრეტულ ენობრივ მასალას, იგი იბერიულ-კავკასიური ენები-თაა წარმოდგენილი.

ბ. ჭორბენაძის ზოგადთეორიულ წერილში „მუდმივი და ცვლადი ეხაში“ ნაყარადგევა პოტენციისა და რეალიზაციის, მუდმივისა და ცვლადის ურთიერთობის გარკვევა. რისთვისაც ავტორი მიმართავს, ერთი შეხედვით, შემოვლით გზას; სინამდვილეში კი ეს გზა უშუალოდ აკავშირებს ერთმანეთთან მუდმივისა და ცვლადის საკითხს ტრადიციულ სინქრონია-დიაქრონიის საკითხთან. ავტორი შერჩევით მიმოიხილავს ამასთან დაკავშირებულ სპეციალურ ლიტერატურას (გრძობიდან მოყოლებული კოსერაიუთი დამთავრებული) და ცდილობს განსაზღვროს, ონტოლოგიური მონაცემია ეს საკითხი თუ მეთოდოლოგიური. ამ საკითხის გადაწყვეტისას ავტორი ითვალისწინებს დინამიკის შინაგან თავისებურებას; დინამიკიდან გამოყოფს პირობითად დაშვებულ სტატიკას და, ამრიგად, იღებს ობიექტის მყოფობის (ყოფიერების) ორ სახეობას.

წერილში განხილულია აგრეთვე ენის როგორც „შემოქმედების და ეხის როგორც შედეგის საკითხი. ეს უქანასკნელი, ავტორის აზრით, გვეყარადგენებს ენაში მუდმივი მონაცემის არსებობას, პირველი კი — „ენაში ცვლილებათა და გარდაქმნათა გარკვეული კანონზომიერების არსებობას“ (გვ. 16). ცვლილებათა შორის ბ. ჭორბენაძე გამოყოფს შენაცვლებას, რომელიც სისტემის მხოლოდ ერთ წევრს შეეხება და გავლენას ვერ ახდენს სისტემის შინაგან მიმართებაზე, და განვითარებას, რომელიც აისახება სისტემის ყველა ან რამდენიმე რგოლში მაინც და აპირობებს სისტემის მთლიანი ფორმობრივი იერსახის შეცვლას; ხოლო ის, რაც ენაში მუდმივია, უცვლელი, რაც ენას თავისთავადობას უნარჩუნებს, — ესაა ფორმათა მიმართება. სწორედ მას მიიჩნევს ავტორი ეხის შინაგანი სტრუქტურისა და ენის მდგრადობის განმაპირობებლად. ეს მიმართებანი რეალურ მონაცემს წარმოადგენს და ენობრივი კვლევა, ავტორის აზრით, მათი გამოვლენისაკენ, მათ სახეობათა დადგენისა და წარმომშობ მიზეზთა კვლევისაკენ უნდა წარიმართოს. ვფიქრობთ, აჯობებდა, ავტორს უფრო მკაფიოდ გამოეყვება, რა კავშირია ენის პოტენციას, როგორც მუდმივ მონაცემსა, და ენის „მუდმივსა“ — ფორმათა მიმართებას შორის.

ცნობილია, რამ მთის იბერიულ-კავკასიური ენების ერთი სპეციფიკური და საერთო ნიშნა ნივთისა და პიროვნების კლასთა გამოხატვის შორეოლოგიური სისტემა, რომლის რელიქტები ქართველურ ენებშიც არის დადასტურებული. ერთი ამგვარი ფაქტი აქვს გამოვლენილი მ. სუხიშვილს სტატიაში „პიროვნებისა და ნივთის სემანტიკური გარჩევის ერთი შემთხვევისათვის ქართულში“. კრიტიკიზმად აღებულია კითხვითი ე ო ნ და რ ა ნაცვალსახელთა დაპირისპირება. სტატიაში უზრადღება ექცევა იმას, რომ, ინდოევროპული ენებისაგან განსხვავებით, ქართველურ ენებში ბავშვი რ ა კატეგორიას განეკუთვნება. დასახელებულია საგულისხმო მაგალითი ძველი ქართულიდან: „რამ ჰმეე?“ მამასადამე, ქართულის ეითარება აქაც ეხმაურება ზოგიერთი მთის კავკასიური ენისას, რომლებშიც ეს კატეგორიები გრამატიკულადაც განიზიჩევა. ქართველური ენები, ადიღურისა და ყაბარდოულის მსგავსად. ამჟამად ამ კატეგორიებს მხოლოდ სემანტიკურად ასხვავებს. ისტორიულად კი, ავტორის ლოგიკური დასკვნით, ქართველურ ენებშიც უნდა ყოფილიყო გრამატიკულად გამოიხსული პიროვნებისა და ნივთის კატეგორიები.

მორფოლოგიის საკითხებისადმი მიძღვნილი ყველა სტატია უშუალოდ თუ შუალობითად ეხება ზმნის -- ქართველურ ენათა გრამატიკის ამ ურთულეს საკითხს.

გ. გოგოლაშვილის წერილში „შერეული პარადიგმები ნამყო ძირითადის წარმოებაში“ დამაჩერებლადაა ახსნილი, თუ საიდან გაჩნდა აორისტი მესამე სუბიექტური პირის ო სუფიქსი, როცა I და II პირის ფორმები ე სუფიქსს არ დაირთავს და არც მათი უმარცვლო ფუძე შეიცავს ვ თანხმოვანს (ჩვეულებრივ, ო გამოწვეულია ვ-იანი კომპლექსებით). ავტორმა XIX-XX საუკუნის ლიტერატურაში მიაგნო ისეთ მაგალითებს, სადაც ნულოვანი წარმოების ზმნებს ე სუფიქსი დაერთვის I და II პირის ფორმებში (აღაპურე, შეიცხე...). მამასადამე, მათში დაცულია ორივე პირობა III სუბ. პირში ო სუფიქსის გამოვლენისათვის: ფუძე უმარცვლოა და ნამყო ძირითადის I--II პირის ფორმებში მას ე დაერთვის. ეს პარადიგმა წერილში ახლად ჩამოყალიბებულადაა მიჩნეული. გვიანდელმა პარადიგმამ წინამორბედის ადგილი დაიკირა და ნორმატულად იქცა (შევიყარ. შეიყარ, შეიპყრო); ავტორი მას შერეულ პარადიგმას უწოდებს.

რ. შეროზიას სტატიაში „ვნებიითი გვარის ზმნებისა და პოტენციალისის საკითხისათვის ქართულსა და სვანურში“ დაზუსტებულია მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც პოტენციალისის გამოხატვა ამ ენებში მხოლოდ ო პრეფიქსიან ვნებითებს ეკისრება. საილუსტრაციო მაგალითებში უნიშნო და სუფიქსიანი ვნებითები პრეფიქსსაც დაირთავს. სვანურში მათ გვერდით დასახელებულია ფლექსიით გარჩეული ვნებითები. ავტორის დასკვნით, პოტენციალისის გამოხატვა ქართულსა და სვანურში პრინციპულ სხვაობას არ იძლევა.

მეორე წერილი „ნო-პრეფიქსიან ზმნათა ფუნქციის საკითხისათვის მეგრულში“ მიზნად ისახავს გაარკვიოს, რატომ იყენებს ზოგჯერ I თურმეობითი აწმყოს ფუძეს. განხილულია მეგრული ზმნების ნო-პრეფიქსიანი ფორმები, რომლებიც სინტაქსური კონსტრუქციის მხრივაც დრო-კილოთა პრეველი გგუფის ნაკვთებს მისდევენ (თ ი ნ ა ნოკვირუე თ ი ს: გარდამავალი ზმნის სუბიექტი სახელობითშია, პირდაპირი ობიექტი -- მიცემითში). შესწავლალია ნო-პრეფიქსის ერთი--პოტენციალისის გამოხატვის -- ფუნქცია, რომელიც სპეციალურ ლიტერატურაში ჯერ არ ყოფილა აღნიშნული. ამ კატეგორიას გამოხატავს თურმეობითის ფორმა, რომელსაც ორი მნიშვნელობა აქვს: საკუთრივ

თურმეობითისა და პოტენციალისისა. განსხვავებას სინტაქსური კონსტრუქცია წარმოაჩენს: თურმეობითის გამოხატვისას ზმნა სუბიექტისაგან სახელობითს მოითხოვს, პოტენციალისის გამოხატვისას — მიცემითს. ამ კანონზომიერების დადგენას, ვტიკრობთ, სათანადო მნიშვნელობა მიენიჭება შეგარულის ფუხკიონალურ გრამატიკაში.

თურმეობითისავე ფუნქციებს. ოღონდ ამჟერად ქართულში, განიხილავს **დ. ფხაკაძე** „რელატიურ გარდამავალ ზმნათა პირველი თურმეობითის ფუნქციები ძველსა და გარდამავალი ხანის ქართულში“. I თურმეობითის ერთ-ერთ მთავარ მნიშვნელობად მიჩნეულია მოქმედების შედეგი, რაც ძირითადად აღნიშნულია აწმყოში. გარდამავალი ხანის ქართულში შეინიშნება ამ ფორმების წარმოება მეშველი ზმნით. ავტორის აზრით, მისი წყარო ცოცხალი მეტყველებაა. აღწერითი წარმოებისათვის გამოყენებული სტატიკური ვნებითის აწმყოფ ფუძე ავლენს I თურმეობითისა და აწმყოფ მკიდრო კავშირს, რაც შეინიშნება სხვა ქართველურ ენებშიც. მეორე ფუნქციას — მოქმედების მრავალგზისობის ჩვენებას — ავტორი ძველი ქართულიდან პომდინარედ თვლის და ამ ფუნქციის დამადასტურებლად ხოლმეობითისეულ **ა-ს** მიიჩნევს; მესამე ფუნქციად კი ნავარაუდევია უნახაობის. დაუსწრებელი მოქმედების (III პირისათვის) ჩვენება. ამის ილუსტრაციები ავტორს დადასტურებულ აქვს XII—XVII სს. ძეგლებში.

სტატიის მნიშვნელობას განსაზღვრავს, გარდა საანალიზო ფორმის ფუნქციების აღნიშვნისა, ზოგიერთი ობიექტური მონაცემის გამოვლენა, კერძოდ, რიცხვითი მნიშვნელობის სიტყვების ხმარება მრავალგზისობის აღნიშვნისას. ავტორი ცდილა გამოყოფილი ფუნქციები ქრონოლოგიურადაც დაეფიქსირებინა (თუმცა გაუგებრობას ქმნის ძირითად ტექსტსა და დასკვნებში მოყვანილი მსჯელობა უნახაობის ფუნქციის ქრონოლოგიაზე; პირველის მიხედვით, იგი XII—XVII სს. ძეგლებში გვხვდება, დასკვნების მიხედვით — XVII საუკუნიდან). შევნიშნავთ, რომ ყოველთვის ევროპული ენებიდან ამოსვლა პერფექტულობაზე მსჯელობისას (გვ. 226, 230, 234) უხერხულია, მით უმეტეს, რომ ქართული გარდამავალი ზმნები ორგანულ წარმოებას მისდევს, რაც ევროპული ენებისათვის არსებითად უცხოა.

III სერიის ერთ-ერთ ფორმას, ე. წ. „მესამე ხოლმეობითს“ განიხილავს **ა. არაბული** სტატიაში „მესამე ხოლმეობითი ხევსურულში“. ეს საკითხი ისტორიული მორფოლოგიის, საერთოდ, ქართული ენის ისტორიული გრამატიკის ერთი მნიშვნელოვანი საკითხთაგანია. დღემდე მოპოვებული შედეგების მიხედვით, ეს ფორმა დადასტურებულია X—XIII სს. ძეგლებში, აგრეთვე, ხევსურულში. მისი ხმარება შეზღუდული იყო გარდამავალი ზმნის ფორმებით. ყაზბეგის რაიონის ს. ჭუთის მეტყველების შესწავლის შედეგად **ა. არაბული** საგულისხმო ფაქტებს მიაკვლია. აღმოჩნდა, რომ: 1. III ხოლმეობითი მოპოვება გარდაუვალ ზმნებსაც და მისი მექანიზმი II თურმეობითისას ემთხვევა, ოღონდ ირთავს სპეციფიკურ **ა-ს**; 2. ორგანულ წარმოებასთან ერთად, ეს ფორმა ხევსურულში აღწერით წარმოებასაც მიმართავს — ყოფილა მ ნაწილკის დართვით (მსგავსად ინგილოურის თურმეობითისა). ორივე წარმოების დადასტურება ავტორს ავარაუდებინებს, რომ III ხოლმეობითი მტკიცედ უხდა არსებულყოფ ს. ჭუთის მეტყველებაში. ამიტომ მისი გავრცელების ინტენსივობა მთელ ხევსურულ დიალექტში უნდა იქნეს გამოკვლეული. ავტორის აზრით, III ხოლმეობითის ფორმებით ხევსურული X—XIII სს. ქართულის მონაცე-

მებს უკავშირდება. ხევსურულს ეს ფორმები ენიდან — რომელიმე დიდი დიალექტიდან უნდა მოეტანა, თუმცა გარდაუვალი ზმნების სათანადო ფორმები, შესაძლოა, თვით ხევსურულის კორექტივი ყოფილიყო.

გ. **ბურჭულაძის** სტატიაში „ინტერესის მიცემითის“ შესახებ ქართულში“ ერთდროულად თავს იყრის მორფოლოგიის, სინტაქსისა და სემანტიკის საკითხები. გაანალიზებულია ე. წ. ინტერესის მიცემითის წარმოშობა და მისი ადგილი ზმნის ობიექტებს შორის: დაზუსტებულია პირიანობის ცნება; ავტორის აზრით, პირიანობა უნდა განისაზღვროს არა ობიექტების რაოდენობით, არამედ სათანადო მორფემებით. ქართულ ზმნას არ შეუძლია და არც ისტორიულად შეეძლო ორზე მეტი პირის მორფოლოგიურად ასახვა, მაგრამ, ვინაიდან ენაში არ გამოირიცხება პირთა კლება-მატება, განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა პირთა მატების შემთხვევებს და სპეციალური ლიტერატურიდან ცნობილ მკვლევართებს საკუთარსაც უმატებს. ამ მასალის მიხედვით, ზმნების III სერიაში გადაყვანისას, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ორობიექტიან გარდამავალ ზმნებს, რომელთა ირიბი ობიექტი თვის თანდებულს დაირთავს, ობიექტების ბრუნვა ერთია — მიცემითი. მაგრამ ამათაგან ავტორი მიჩნავს სხვა ტიპის მატებას — პოსესორი ანუ მფლობელი ირიბი ობიექტის მატებას, ზმნაში რომ მორფემას აჩენს (დამიყარე შენ მე ის მას). სათანადოდ იცვლება ირიბი ობიექტის ფუნქცია: იგი „მოქმედების აღრესატი“ იყო და გახდა „ინტერესის მიცემითი“ (მოქმედება მისი ინტერესებისთვისაა გამიზნული). ფოკტი მას *dativus ethicus*-ს უწოდებს. მხოლოდ III სერია ავლენს ნამდვილ ირიბ ობიექტს და პოსესორს (დაგიყრია შენ ჩემი ცხენისთვის თივა). დამაჯერებელია ავტორის დასკვნა, რომ ინტერესის მიცემითი წარმოშობით ირიბი ობიექტია, შეძენილი ირიბი ობიექტი კი, მიუხედავად ზმნაში მორფემის გაჩენის უნარისა, ფიქტიურია. დღევანდელი ინტერესის მიცემითი ნამდვილი ირიბი ობიექტია — მოქმედების აღრესატი. ასეთი ზმნური ფორმა ჩვეულებრივი ორობიექტიანი გარდამავალი ზმნის ტრანსფორმირებული სახეა, სადაც ირიბ ობიექტს ატრიბუტად ახლავს კუთვნილებითი ნაცვალსახელი (შენ ჩემს ცხენს დაუყარე ჩალა — შენ მე დამიყარე ჩალა ცხენსა).

ამ საკითხებთან დაკავშირებით საინტერესო იქნებოდა, ავტორს ეჩვენებოდა თვისი დამოკიდებულება ე. წ. უპირო ზმნებისადმი, რომლებშიც პირის მორფემა მაინც არის, ან მცირე ტიპის ზმნებისადმი, სადაც ორი პიროვნული აფიქსი გვაქვს. შევნიშნავდით აგრეთვე, რომ ირიბი ობიექტის ცვალებადი ფუნქციები ტერმინოლოგიურად სხვადასხვა სიბრტყეზეა განხილული: „მოქმედების აღრესატი“ — სემანტიკური კატეგორია — ფორმალურისკენ ინსაცვლებს. როცა იგი „ინტერესის მიცემითად“ გადაიქცევა.

ნ. **ზარდიაშვილის** წერილში „სიტყვათგანლაგების როლისათვის ინგლისური და ქართული წინადადების აქტუალური დანაწევრების პროცესში“ სიტყვათგანლაგება წარმოდგენილია როგორც სინტაქსისა და სემანტიკის გადაკვეთის უბანი. ღირემა განხილულია სინტაქსურ და სემანტიკურ წყობათა თვალსაზრისით, რომლებიც შეიძლება თანხედეს ან არ თანხედეს ერთმანეთს. სტატიაში ვხვდებით ტრადიციულ მსჯელობას ანალიზურ და სინთეზურ ენებში (აქ: ინგლისურსა და ქართულში) სიტყვათგანლაგებასა და „სტრუქტურულ-სინტაქსურ“ თუ „სემანტიკურ-სინტაქსურ“ კავშირს შორის ურთიერთობის თაობაზე. ამასთან დაკავშირებით აღნიშნულია წინადადების წვერის პოზიციის განმსაზღვრელი როლი თემა-რემული ურთიერთობების გამოკვეთისას. დადასტურებულია

„ინტონაციური ქარგის“ მნიშვნელობა ინგლისურის რემული კომპონენტისათვის, რომლისთვისაც ქართულში ავტორი რელევანტურად ბოლო პოზიციას მიიჩნევს, ინგლისურს კი ასეთი კომპონენტი შეიძლება სხვადასხვა ჰქონდეს, იმისდა მიხედვით. თუ რომელ კომპონენტს მოუღის მახვილი წინადადებაში. საილუსტრაციოდ მოყვანილ მაგალითში ავტორი სხვადასხვაგვარად ანაწილებს მახვილებს ინგლისურ წინადადებაში, რაც იწვევა სხვადასხვაგვარ კომუნიკაციურ დატვირთვას (აქვე დაეძინო, რომ ფრაზული მახვილის ამგვარი გახაწილება ქართულისთვისაც იმავე შედეგს გვაძლევს. შდრ. მან ფული 'მოიტანა და: მან 'ფული მოიტანა).

ნაშრომში განხილულია ე. წ. რეგრესული წყობაც, როცა პრედიკატის ჩვეუი გადმოტანილია წინადადების თავში. სასურველი იყო, ავტორის გამოხატვა თავისი პოზიცია, ერთი მხრივ, ამავე მნიშვნელობით ნახმარი „სუბიექტურა წყობისადმი“ („ობიექტურის“ საპირისპიროდ, ტერმინი ა. ალხაზიშვილს ეკუთვნის), მეორე მხრივ, შ. ბალისეული პროგრესიისა და ანტიციპაციისადმი, მით უფრო, რომ ავტორის მიერ ნახმარი „ჩვეულებრივი წყობა“ არ არის სპეციფიკურად „აქტუალური დანაწევრებისათვის“ დამახასიათებელი ტერმინი.

სტატიაში ჯეროვნადაა შეფასებული საკითხის პრაქტიკული მნიშვნელობა ერთი ენიდან მეორეზე თარგმნისას (განსაკუთრებით, სხვადასხვა სისტემისა და ტიპის ენათა შემთხვევაში) საკომუნიკაციო პერსპექტივის სწორად გადმოცემისათვის.

საკუთრე სინტაქსის საკითხებს შორის მსაზღვრელ-საზღვრული ქართულ სენათმეცნიერო ლიტერატურაში ერთ-ერთ ყველაზე უკეთესად შესწავლილ უბანს წარმოადგენს, მაგრამ ბ. შავიშვილი კიდევ ერთხელ უბრუნდება ამ საკითხს თავის სტატიაში „მსაზღვრელ-საზღვრული ერთ ძველ X საუკუნის გამოკრებილ იადგარში“. სტატია იმითაცაა საინტერესო, რომ მასში მოცემულია ცდა ხელნაწერის გადათარღებისა: გადასინჯულია პ. ინგოროყვას და კ. კეკელიძის მოსაზრებანი, რომელთა მიხედვით ეს ხელნაწერი X—XI საუკუნეთა მიჯნით ან XI საუკუნით თარიღდებოდა. აქვე აღვნიშნავთ, რომ, ვინაიდან თარიღი საპოლემიკოა, მისი ამ სახით სათაურში გატანა ვაუშართლებელია.

ნაწევრიან სახელთა ბრუნების ანალიზისას საყურადღებოა ავტორის დაკვირვება, რომ უგანსაზღვრებო სახელთან პრეპოზიციური ხაწევიარი მოცემულ ხელნაწერში მხოლოდ პირველ პირთან სიახლოვეზე მიუთითებს. სტატიაში აღნიშნულია გარკვეული თავისუფლება მსაზღვრელ-საზღვრულის რიგისა, თუქცა საილუსტრაციო მაგალითები ერთი რიგისა არ არის: ოპოზიციები მათში ყოველთვის არ არის აღნიშნული. ამას გარდა, ნიმუშები ზოგჯერ არ შეესაბამება დებულებას (მართული მსაზღვრელისა და საზღვრულის მაგალითებადაა დასახელებული: სულისა წმიდისამან, მონისაჲ საყურელისაჲ, მქლავრისაჲ... ზეფისაჲ): მსაზღვრელ-საზღვრულის შეუთანხმებლობის ნიმუშებადაა მიჩნეული მ-ზე ცუტეგათავებულ საზღვრულთა ხმარება ი/ა-ს გარეშე (გვ. 92), მაშინ როცა თვით ხმოვანდუჟიან სახელებში ი/ა-ს მოშლაზე უნდა იყოს შესჯელობა, და არა სინტაქსურ ურთიერთობაზე (სხვანაირად ვერ აიხსნება სინტაქსის მთავარი წევრის — საზღვრულის ხმარება ბრუნვის ნიშნის გარეშე).

ძველი ქართულის საკითხების კვლევაში აღსანიშნავია ვ. იმნაიშვილის ლექსიკოლოგიურ-ეტიმოლოგიური ხასიათის სტატია „ძველი ქართული ენის ლექსიკიდან“. ავტორი ეყრდნობა პროფ. ლოპუხინის მოსაზრებას, რომ მარკოზის ანხარებაში ნახსენები „ასური ზღუსკიდელი“ ეროვნებას მიუთითებს, და გან-

მარტავს ქართულ ტექსტებში დადასტურებულ კომპოზიტს „ნიჟა-კიდელი“. ბერძნულ, ლათინურ, სომხურ, გერმანულ და რუსულ რედაქციებთან შედარებამ ავტორს გაარკვევინა, რომ ამ სიტყვის მნიშვნელობა საზოგადო კი არ არის. არამედ საკუთარი: აღნიშნავს სადაურობას (ფინიკიელს ანუ ქანანელს). თვით სხვადასხვა ქართულ რედაქციაში ისინი ერთმანეთს ენაცვლებიან (ასური ზღუსკიდელი || ასური ფენიკელი ნათესავით), რამდენიმეგან კი გვხვდება კონტამინირებული ფორმაც: ასური ფინიკელი ზღუსკიდით. მათს სინონიმურობას, ავტორის აზრით, სათანადო ფაქტი განაპირობებს (ფინიკიის მდებარეობა ხმელთაშუა ზღვის ნაპირზე). სასურველი იყო ავტორს აეხსნა. რატომ მოხდა, რომ მხოლოდ ქართულმა გამოიყენა საზოგადო სახელი საკუთარის მნიშვნელობით, სხვა ენებში კი მხოლოდ საკუთარი სახელები მოქმედებს.

ეტიმოლოგიური ძიებებიდან ყურადღებას იპყრობს ვ. შენგელიას სტატია „მეგრული ჭირკჷ სიტყვის ეტიმოლოგიისათვის“. ეს სიტყვა, რომელიც იხმარება ვაშლის ან მსხლის აღსანიშნავად, ქართულში ნიშნავს „ჭირკლს“. მას ქართველურ ენებში ფონეტიკური შესატყვისობება არა აქვს. სიტყვის ავტორი მას ადილუურიდან შეთვისებულად მიიჩნევს — უშუალოდ ან „აღზაზურის მეშვეობით (აფხ. აჭრკვა „მიწავაშლა“), რის საფუძველსაც აფხვეურა სიტყვა ჭურჯაქსი „მიწავაშლა“ იძლევა (ყაბარდულელ სპარჯაქსამ ენებს შორის რეგულარულ შესატყვისობებს ეყრდნობა). სემანტიკური გადასვლაც საესებით დასაშვებია: „მიწავაშლა“ → „წერილი ვაშლი“ → „წერილი ჭირკჷსთან მიმართებით ჭირკჷ ფორმა მეორეულადაა შიხნეულა: მკარაუდევია რს დაკარგვა. ვ. შენგელიასეული ეტიმოლოგია სანდო და დამაჯერებელი ჩანს: სესხების გზა რეალურია, მტკიცება — მკაცრად ლოგიკური. რეალურადვე უნდა მივიჩნიოთ როგორც ფონეტიკური, ისე სემანტიკური გადასვლები.

ბ. მელიქიძის სტატიაში „ეტიმოლოგიური ძიებანი ქართულ ტოპონიმიიდან“ მოცემულია ცდა ბორჯომის ხეობის რამდენიმე ტოპონიმის ეტიმოლოგიზაციისა. ბ ა რ ზ ო ნ დ ჯ ვ ა რ ი მიჩნეულია, სათანადო ლექსიკოგრაფიული წყაროებისა თუ გამოკვლევების მოხმობით, საშუალო სპარსულიდან მომდინარედ, სადაც burz „მაღალს“, „მაღლობს“ აღნიშნავს. ეს სიტყვა რამდენიმე კავკასიურ ენაშიც არის დადასტურებული ბ ო რ ც | ბ ა რ ც ფორმისათ (შდრ. ქართ. ბორცი). ისური ფორმა ბ ა რ ზ ტოპონიმში ბ ა რ ზ ო ნ დ-ის ფორმდება. ავტორი მას ბ ა რ ძ უ მ ი ს ამოსავლად მიიჩნევს. რომელსაც დაერთო საზღვრული „ჯვარი“ (გვ. 108). ეს უკანასკნელი ტოპონიმში დ ზ უ ა რ ი ფ ო რ მ ი თ დასტურდება. ამრიგად, სამივე ვარიანტში (ბარზონდჯვარი | ბარძუმდჯვარი | ბარძუმდზუარი) შერწყმულია ქართული და ისური ელემენტები, რომლებიც ერთმანეთზე გავლენას ახდენენ.

ჩ უ ხ უ რ ი ს იდენტიფიკაცია ჩ უ ლ უ რ თ ა ნ ექვს არ უნდა იწვევდეს არც ფონეტიკური და არც სემანტიკური თვალსაზრისით. ოღონდ თურქული Çukur ფორმის ქართულად გადმოცემა შებრუნებულა რიგით უნდა მოხდარიყო: Çukur → ჩუხურ → ჩულურ (და არა ასე: თურქული ფშენიეერის გამჟღერება ქართულში და შემდეგ ისევ დაყრუება). უფრო დასაშვებია ერთგვარადი პროცესი.

ტოპონიმ ხ უ ლ ე ვ ს ორი სავარაუდო ეტიმოლოგია აქვს: ერთი ფლორას უკავშირდება, მეორე ხახლის, ქოხის სინონიმია. სათანადო არგუმენტაცია არ იძლევა იმის საშუალებას, რომ უპირატესობა რომელიმე მათგანს მივანიჭოთ.

ტოპონიმის საკითხებს ეხება აგრეთვე მ. ბერიძის სტატია „-ურ. -არ. -ელ სუფიქსთა ფუნქციისათვის სამცხე-ჯავახეთის ტოპონიმიაში“. რომელშიც ბოლო წლების საეციალური ლიტერატურის კვლობაზე ამ სუფიქსთა ტრადიციულ სადაურობის ფუნქციასთან ერთად აღნიშნულია კუთვნილების ფუნქცია. საგულისხმოა ავტორის დაკვირვება, რომ -ურ სუფიქსის დართვისას ეს ორი ფუნქცია ფორმობრივად იმიჯნება: ანთროპონიმიდან წარმოებისას მას წინ უძღვის -ა ან -ია სუფიქსები, ტოპონიმიდან წარმოებისას -- არა. ამ წესს მოქმედება ავტორს აღადგენინებს სამცხე-ჯავახეთში დადასტურებულ რამდენიმე სახელს (აბჯარა, ასკილა და მისთ.) და გვარს. ძალზე საინტერესოა დასახელებული ფაქტები -ურ სუფიქსის დართვისა რს უპონელ ფუნქციებზე. თუმცა მათი არგუმენტირებული ახსნა სტატიაში არ არის მოცემული (ტოპონიმია ბული, ვეიქრობთ, საანალოგიოდ არ გამოდგება. რადგან მისი მთლიანად გაფორმება, შესაძლოა, არაქართულ ნიადაგზეა მომხდარი).

საგულისხმოა ავტორის მსჯელობა ადამიანთა წარმოქმნილობის -არ სუფიქსზე და, განსაკუთრებით, ახალი ნიშნების მოშველიება იმის დასამტკიცებლად, რომ სამცხე-ჯავახეთის არეალში ეს წარმოება -ელ-ის პარალელურად გამოიყენებოდა და ამიტომ აუცილებელი არაა მისი მიჩნევა შეგულ-ქანურ წარმოებად. მაგრამ ისიც აშკარაა, რომ თვით პარალელური ფორმებიც სავსებით ნებასმიერი არ არის და მათი ურთიერთმიმართების (ქრონოლოგიური, არეალური) საკითხი მაინც გასაკვევია.

ქართული დიალექტების, კერძოდ იმერულის. შესწავლის თვალსაზრისით. აღსანიშნავია ბ. ცხადაძის სტატია „იმერულის თავისებურებანი თეატრალისა და ზესტაფონის რაიონების მცხოვრებთა მეტყველების მიხედვით“. საპოლემო კო ტერმინის „მუაიმერული“ შესახებ არსებული ლიტერატურის ნაკლებ მიმოხილვის შემდეგ ავტორი ნაკლები კატეგორიულობით მას თქმის დონეზე გამოყოფს და აანალიზებს იმ თავისებურებებს, რომლებიც ზემო-ან ქვემო-იმერულში შედარებით იშვიათად ან საერთოდ არ დასტურდება. თუკი ამა თუ იმ მოვლენას ანალოგიები მოეპოვება სხვა დიალექტებში ან ძველ ქართულში. სტატიაში ეს სათანადოდ აღნიშნულია. საინტერესოა მახვილის საკითხი, რომელიც, ავტორის თქმით, შუა-და ზემოიმერულში განსხვავებულადაა წარმოდგენილი. სამწუხაროდ, სამისო მასალა ძალზე მწიორია (თითო წინადადება) და ფიქსაციის სისწორესაც (ტექნიკური აპარატის გარეშე) ბოლომდე სანდოდ ამ ეტაპზე ვერ მივიჩნევთ. მორფოლოგიიდან განსაკუთრებით საინტერესოა მეშველმზინარი ფორმების დადასტურება ერთპირობაზე ზმხეზში: ბოდავხარ. იცინიხარ... მოყვანილია სათანადო ინგილოური ანალოგიები, -ელ და -ულ სუფიქსების ხმარება ერთმანეთის ნაცვლად მიმდგომებში (მორთილი, მოწყობული). ლექსიკიდან გამოვლენილია აველი ქართული სიტყვის — რ ო ნ ი ნ ი — ლოკალური ფორმები: რონიანი, რონიანოვს, ურონიანია. საგულისხმოა ავტორის აზრი, რომ წ—წკ განვითარება შუაიმერულში მხოლოდ ხმაბაძვით სიტყვებში გვხვდება. თუმცა ამ მოსაზრების შემოწმების საშუალება არა გვაქვს. აქვე შევნიშნავთ, რომ წივილ—წკივილ-ის განვითარების ანალოგიით ვერ დავუკვევთ კავილ—წკავილ-ის განვითარებას: ჩვეულებრივ. აფრიკატებს უვითარდებათ უკანაენისმიერი თანხმოვანი, და არა პირუკუ.

რ. ფარეულიძის სტატია „მასალები ქისტური სამშენებლო ლექსიკისათვის“ დარგობრივ ლექსიკას ეხება. კერძოდ, მასში თავმოყრილია და გაასაღობებული ჰანკისის ხეობის ქისტური სამშენებლო ლექსკა. ეს რეგიონი იმითაა

საინტერესო, რომ იგი წარმოადგენს ქართულისა და ქისტურის დარგობრივ ტერმინთა შეხვედრის ასპარეზს. წერილში აღნიშნულია სამშენებლო ლექსიკის ინტენსიური სესხება ქართულიდან (ხე, ღურგალ, ხელოსანი...); ზოგი მათგანისათვის დასახელებულია პარალელური ვარიანტებიც (ჯალიხრაგ, ნაფოტა|| შოხქ...).

სტატიას გარკვეული მნიშვნელობა აქვს ქისტურის ისტორიული ფოხეტისათვის და სხვა ენებთან მისი ურთიერთობის გამოსავლენად. განსაკუთრებით საგულისხმოდ გვეჩვენება იმ ფონეტიკურ სახესხვაობათა დადასტურება, რომლებიც, ჩვეულებრივ, ახასიათებს აღმოსავლეთი საქართველოს მთაბეთის მეტყველებას (მუარ—„მორი“, კუაქ—„კოჭი“, პუალ—რუს. „იატაკ“—კოჭებზე დაგებული ფიცარი), ვი კომპლექსისა და უ-ს მონაცვლეობა (აგვირ||ოგურ „აგურა“, შღრ. ლეჩხ. შვიდი-შუდი, წვიმა—წუმა). სასურველი იქნებოდა ამ მიმართულებით მუშაობის გაგრძელება, რადგან, ეკვი არ არის, უფრო დიდი მასალა გაცილებით მეტ და უფრო მყარ წესებსა თუ კანონზომიერებებს გამოავლენს ქართულისა და ქისტურის ურთიერთობაში.

იბერიულ-კავკასიურ ენათა კვლევის ისტორიაში სათანადო აღვილი უქირავს იობ ცისკარიშვილის ნაშრომს „მოკლე წოვა-თუშური გრამატიკა“ და ანტონ შიფნერის მონოგრაფიას „ცდა თუშთა ენის შესახებ ანუ ქისტური კილოს შესახებ თუშეთში“. რომელთა დეტალურ ანალიზს ეძღვნება **ო. ჭოლბორდის** ორი სტატია. პირველ წერილში აღნუსხულია როგორც **ო. ცისკარიშვილის** სწორი დაკვირვებანი, ასევე შეცდომები და უზუსტობანი. მათ წერილის ავტორი ხშირად **ნ. გრეჩის** გრამატიკას მიაწერს. რომელიც წოვა-თუშურთან მისასადაგებლად, გასაგები მიზეზის გამო, მოუხერხებელი აღმოჩნდა. სტატიაში ჭეროვანადაა შეფასებული ფარინგალური თანხმოვნებისათვის **ო. ცისკარიშვილის** მიერ ახალი ასო-ნიშნების შემოტანა, გრამატიკულ კლასთა მიხედვით არსებით სახელთა დაყოფა (თუშეკა კლასის მაგივრად ტერმინი სქე ს ი ა ნახმარი), ერთიანი ბრუნვის ფუნქციის სწორი ახსნა და **ა. შ. ნახვასმითა** აღნიშნული სალექსიკონო და ტექსტობრივი მასალის განუზომელი მნიშვნელობა წოვა-თუშურის შესწავლისათვის.

მეორე წერილში განხილულია **ა. შიფნერის** ეული ინტერპრეტაცია წოვა-თუშურის თანხმოვანთა სისტემისა (ეს ნაწილი თარგმნილია გერმანულიდან): გამოვლენილია გერმანელი მეცნიერის მუშაობის პრინციპები და სისტემა. დასახელებულია შიფნერის მიერ გამოყოფილი ბევრათა ჯგუფები საწარმოთქმორაგვარობის მიხედვით. თანხმოვანთა ჯგუფების განაწილება ორ ძირითად მორფოლოგიურ სფეროში—საჩელსა და ზმნაში და სხვ. ჭეროვანი ლინგვისტური მომზადება, მის ხელთ არსებულ სპეციალურ ლიტერატურასა და ლექსიკონებთან შეჯერება **ო. ჭოლბორდს** საშუალებას აძლევს გააანალიზოს და შეამოწმოს ყველა ის დებულება, რომლებიც **ა. შიფნერმა** წამოაყენა (მაგალითად, ანლატქიკის დაკარგვის თაობაზე შიფნერის მსჯელობას **ო. ჭოლბორდი** უპირისპირებს საკითხს უფინო ფორმების პირვანდებობაზე) და, ამრიგად, წარმოაჩინოს მისი დიდი როლი იბერიულ-კავკასიურ ენათა კვლევაში.

თითქმის შეუსწავლელ უბანს ეხება **დ. გოცირიძის** სტატია „ქართული სათაურის სტრუქტურულ-ფუნქციონალური განვითარების საკითხისათვის“. კომუნიკაციური მიზანდასახელობის მიხედვით ავტორი გამოყოფს სათაურთა სამ ფუნქციას: ნომინატურს, რეკლამურს და ინფორმაციულს (შეიძლება გადავა მათ გამოყოფის ნიშნის ერთიანობაზე: ერთი ფუნქცია შეიძლება არ

გამორიცხადეს მეორეს). ნაშრომში მათი ურთიერთობა დინამიკაშია ნაჩვენები. სტატიის ერთი ღირსებაც სწორედ ამაში მდგომარეობს. სათაურთა დიპლომატიური განხილვისათვის აღებულია ოთხი ქრონოლოგიური მონაკვეთი, რითაც ერთმანეთს ემიჯნება ძველი და ახალი ქართულის, სამოციანელთა და ქართულ საბჭოთა ნაწარმოებებში გამოყენებული სათაურები. თვალსაჩინოებისათვის შედგენილია სათანადო ცხრილი ქრონოლოგიური ჯგუფებისა და სათაურთა სტრუქტურების გათვალისწინებით. ავტორმა დაადასტურა სათაურთა ინფორმაციული ფუნქციის უპირატესობა I და IV პერიოდებში, ნომინატიურისა — II და III პერიოდებში, რასაც გარკვეული დასაბუთება ეძებნება. შესაძლოა, სტატიაში ზოგი კლასიფიკაცია დასახვეწი იყოს, სასურველი იყო უფრო დეტალური მსჯელობის გაშლა ამა თუ იმ სათაურის მქონე ნაწარმოების ეანრობრივი სპეციფიკის შესახებ, მაგრამ ამჟამად მთავარი ის არის, რომ ავტორის მიერ ჩატარებულ დაწვერვითს მუშაობას სათაურთა ამ თითქმის ხელუხლებელ უბანში საიმედო პერსპექტივა უჩანს.

აჯობებდა კრებულში ერთიანი ნორმები და პრინციპები გატარებულიყო ორთოგრაფიული თუ ტექნიკური თვალსაზრისით: პარალელურად იხმარება: ნ უ ლ ი და ნ ო ლ ი, ინ ფ ო რ მ ა ც ი უ ლ ი და ინ ფ ო რ მ ა ტ ი უ ლ ი, რ ე მ უ ლ ი და რ ე მ ა ტ უ ლ ი, „კონსტანტას“ აღსანიშნავად უნდა იხმარებოდეს ქართული ტერმინი მ უ ლ მ ი ვ ა და არა მ უ ლ მ ი ვ ი და ა. შ. კრებული არაა დაზღვეული ცალკეული კორექტურული შეცდომებისგანაც.

დასასრულ, სასიამოვნოა აღინიშნოს, რომ უნივერსიტეტისა და ენათმეცნიერების ახალგაზრდა მეცნიერებმა ამ კრებულით თავისებურად აღნიშნეს აკადემიკოს არნოლდ ჩიქობავას დაბადების ოთხმოცი წლისთავი. იმედი უხდა ვიქონიოთ, რომ ჩატარებული მუშაობა კვლავაც გაგრძელდება და გაღრმავდება. და პირველ კრებულს სხვებიც მოჰყვება.

შუქია აფრიდონიძე

Contes populaires persans du Khorassan, v. I, analyse thématique accompagné de la traduction de trente-quatre contes par A. Boulvin, Paris, 1975; v. II, trente-six contes, traduits par A. Boulvin et E. Chocourzadeh, Paris, 1975

ხორასნული სპარსული ხალხური ზღაპრები, ტ. I, შემდგენელი ა. ბოლვინი. პარიზი, 1975, 100 გვ.; ტ. II, თარგმანი ა. ბოლვინისა და ე. შუქურზადეხი. პარიზი, 1975, 123 გვ.

ირანული ზღაპართმცოდნეობის განვითარებაში მნიშვნელოვან მოვლენას წარმოადგენს ა. ბოლვინის ნაშრომი „ხორასნული სპარსული ხალხური ზღაპრები“.

ზღაპართა სიუჟეტურმა საძიებელმა, რომელიც ა. აარნემ 1910 წელს შეადგინა, საფუძველი დაუდო ზღაპრების საერთაშორისო სიუჟეტების სისტემატურ კატალოგიზაციას¹. ა. აარნეს შრომის მიხედვით ნ. ანდრეევმა შეადგინა რუსული ხალხური ზღაპრების სიუჟეტური კატალოგი, ი. ბოლთემ და გ. ბოლიევამ დაამუშავეს ძმები გრიმების ზღაპრები². მოგვიანებით ს. თომფსონმა ცვლად შეავსო აარნეს კატალოგი³. ანალოგიური სამუშაო შესრულდა მრავალი ხალხის ფოლკლორში⁴.

ამჟამად ზღაპრის პუბლიკაციის დროს, როგორც წესი, მიუთითებენ საერთაშორისო საძიებელში მისი სიუჟეტის ნომერს.

მიუხედავად იმისა, რომ ნახევარ საუკუნეზე მეტია, რაც ირანული ზღაპრები მეცნიერული ცვლევის ობიექტია, მათი კატალოგიზაცია და სიუჟეტური სტრუქტურის თანმიმდევრული აღწერა არ მომხდარა. მოიპოვება სპარსული ხალხური ზღაპრების მეცნიერული მნიშვნელობის გამოცემები, სადაც სიუჟეტური ნომრები მითითებულია საერთაშორისო კატალოგის მიხედვით, მაგრამ სპეციალური ცვლევა ამ საკითხზე არ ჩატარებულა.

1975 წელს პარიზში ა. ბოლვინმა გამოსცა ხორასნული ხალხური ზღაპ-

¹ Antti Aarne, Verzeichnis der Märchentypen (FFC №3), Helsinki, 1910.

² Н. П. Андреев, Указатель сказочных сюжетов по системе Аарне, Ленинград, 1934; I. Bolte und J. Polivka, Anmerkungen zu den Kinder-und Hausmärchen der Brüder Grimm, Leipzig, B. I—V, 1913—1932.

³ Aarne-Thompson, The types of the folk-tale, a classification and bibliography, Helsinki, 1961 (პირველად აარნეს კატალოგი მან ინგლისურად თარგმნა 1928 წელს (FFC №74); მანვე შეადგინა მსოფლიო ფოლკლორში ვაერცელბუმი სიუჟეტებს შარკეებელი; Motif-Index of folk-literature, Bloomington, 1935-1936 (FFC №№ 106-109, 116, 117).

⁴ W. Eberhard und P. Boratav, Typen türkischer Volksmärchen, Wiesbaden, 1953; 1978 წელს ფოლკლორისტების საერთაშორისო ფედერაციის ორგანომ გამოაქვეყნა ჩინური ხალხური ზღაპრების მარკინგული „A type index of Chinese folktales“, by Nai Tung Ting, (FFC №223).

ქართული ხალხური ზღაპრების სიუჟეტური საძიებელი შეადგინეს ე. ვერსლავემ და ე. შუქურზადეხმა. იხ. ე. ვერსლავე, ზღაპართა სიუჟეტური საძიებელი ცვლევა „ლიტერატურული ძიებანი“, ტ. XIII, თბ., 1969, გვ. 333-363; Т. Курдованидзе, Сюжеты и мотивы грузинских народных сказок, ვრც. „ლიტერატურული ურთიერთობანი“, ტ. VI, თბ., 1976, გვ. 240-263.

რების 2 ტომი, სადაც პირველად მოცემული სპარსული ხალხური ზღაპრების მეცნიერული თემატიკური ანალიზი, რომელსაც თან ახლავს კლასიფიკაცია აარნე-თომფსონის კატალოგის მიხედვით.

შრომას საფუძვლად უდევს 103 ზღაპარი. რომელთა უმრავლესობა შეკრებილი იყო 1962-69 წლებში მეშქედში, ხოლო 38 ზღაპარი ავტორს მიაწოდა ა. შუქურზადემ თავისი არქივიდან. რისთვისაც იგი ა. ბოლვინთან ერთად გვეკვლინება აღნიშნული გამოცემის მეორე ტომის ავტორად.

ზღაპრები პასპორტიზებულია და ამის მიხედვით დაყოფილია ოთხ ჯგუფად (Meched I, Meched II, Meched III, Meched IV). ჯგუფების შესახებ განმარტება მოცემულია წინასიტყვაობაში.

აღნიშნული 103 ზღაპრიდან ორტომეულში შესულია 70 ზღაპარი (1 ტომში — 34, 11 ტომში — 36). როგორც ავტორი წერს, მისი მიზანი იყო გამოექვეყნებინა მხოლოდ ძირითადი ვერსიების თარგმანები, რომ ადგილი არ ჰქონოდა გამეორებას (ტ. 1, გვ. XII). ამიტომ ის ზღაპრები, რომლებიც ვარიანტებად იქნა მიჩნეული, წიგნში არ შესულა.

ზღაპრების თემატიკური ანალიზი წარმოდგენილია პირველ ტომში სპეციალურად გამოყოფილ თავში — Analyses thématiques (გვ. 1-88). როგორც წინასიტყვაობიდან ირკვევა, თავისი ნაშრომის ამოსავალ პუნქტად ავტორი მიიჩნევს აარნე-თომფსონის კატალოგს. აქედან გამომდინარე, აარნე-თომფსონის რომელიმე ტიპთან ახლოს მდგომი ვერსია გამოცემაში მიჩნეულია ძირითად ვერსიად. იგი აღნიშნება *a* ასოთი და მოცემულია მისი თემატიკური ანალიზი.

ანალიზი შედგება ოთხი ნაწილისაგან: I — მოტივები, II — ვერსიები (მითითებულია კრებულები, რომლებშიც გამოქვეყნებულია *a* ჯგუფის ზღაპრის ვერსიები), III — ვარიანტები (ვერსიების მოტივები შედარებულია *a* ვერსიასთან და აღნიშნულია განსხვავებები), IV — შენიშვნები (სხვათა შორის აქ მოცემულია შესატყვისები თურქული ხალხური ზღაპრების კატალოგთანაც).

სულ განხილულია სიუჟეტების 95 ტიპი. რომელთაგანაც 16-ს შესატყვისი არ ეძებნება ან წარმოადგენს უკვე ცნობილ სიუჟეტების სინთეზს.

თემატიკური ანალიზის დროს გათვალისწინებულია სპარსული ხალხური ზღაპრების მრავალი გამოცემა. შესატყვისები ამ კრებულებიდან „ვერსიების“ პუნქტშია მითითებული.

წიგნს ახლავს წინასიტყვაობა, ბიბლიოგრაფია. საძიებლები და უცხო სიტყვათა განმარტება. იგი განკუთვნილია როგორც სამეცნიერო საზოგადოებისათვის, ასევე ირანული ფოლკლორით დაინტერესებული მკითხველებისათვის.

ა. ბოლვინს აღებული აქვს ირანის ერთ რაიონში — კერძოდ მეშქედში შეკრებილი ზღაპრები, მათში არჩევენ ძირითად ვარიანტებს და მათთან მიმართებაში განიხილავს დანარჩენ ვერსიებს. ამ გარემოების გასამართლებლად იგი იშველიებს ანრი მასეს, რომელიც ერთ-ერთ წერილში ა. ბოლვინს სწერს: „თქვენ კარგად შენიშნეთ მეშქედის ფოლკლორის კომპოზიციის ხასიათი, რომელიც აქ ჩამოიტანეს სხვადასხვა დროის პოლიგრაფებმა სხვადასხვა რაიონებიდან. მეშქედი ეტაბს წარმოადგენდა აბრეშუმის გზაზე და კომერციული შეთანხმებების ცენტრი იყო მუდამ. ყოველივე ეს ვი აიოლებდა ზღაპრების სიუჟეტების შემოქრასა და ვასელას“ (იხ. ტ. 1, გვ. VIII—IX). ავტორი მიმოიხილავს

ირანს როგორც აღმოსავლეთისა და დასავლეთის შემაერთებელ ქვეყანას და აღნიშნავს, რომ თურქულმა, ქურთულმა და სომხურმა ენებმა, რომელზედაც ლაპარაკობენ ირანში, ხელი შეუწყვეს მეზობელ ქვეყნებთან კულტურულ ურთიერთობას (იქვე).

ავტორის შენიშვნა სამართლიანია, მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ უმჯობესი იყო სპარსული ხალხური ზღაპრების სიუჟეტური საძიებელი პირველ რიგში იმ რაიონების ზეპირსიტყვიერების ბაზაზე შეედგინათ. სხვადასხვა ნაქლებად შეინიშნებოდა ამგვარი ურთიერთობანი და გაცილებით უკეთ იქნებოდა დაცული ირანული ეროვნული ელემენტი. მაგრამ როგორც ხაზინის წინასიტყვაობიდან ჩანს, პატივცემულ ავტორს ეს მიზნად არ ჰქონია. თუმცა იგი ირანულ კულტურას დიდ პატივს სცემს, მაგრამ, როგორც ფოლკლორის მკვლევარი, სხვა პოზიციაზე დგას და ირანული ხალხური ზღაპრები, თემატურა ანალიზის საშუალებით სპარსული ზღაპრის ტექნიკურ დამუშავებას კი არ ისახავს მიზნად, არამედ სიუჟეტების მიგრაციით არის გატაცებული. იგი წერს: „ეს მნიშვნელოვანი ნაშრომი (ლაპარაკია აარნე-თომფსონის სიუჟეტურ საძიებელზე) ფოლკლორისტებს აძლევს იმის საშუალებას, რომ შედარებულ საფუძველზე უკეთ გაიკრვეს ზღაპრების მიგრაციის საკითხი. ჩვენი სტოვილია შევიტანოთ ჩვენი წვლილი ამ ფართო პროექტში ხორასნული სპარსული ხალხური ზღაპრების შესწავლით“ (ტ. 1, გვ. XI).

მიგრაციული ან, უფრო სწორად, ფინური სკოლა, რომელიც მე-20 საუკუნის დასაწყისში კ. კრონმა ჩამოაყალიბა, ძირითად მიზნად ისახავდა სიუჟეტების გეოგრაფიული გავრცელების შესწავლას და მათი წარმოშობის ადგილის განსაზღვრას. ამ სკოლის წარმომადგენლებმა თავიანთი დიდი შრომა შეასრულეს სიუჟეტების კატალოგიზაციის და ტექნიკური დამუშავების საქმეში, მაგრამ ისინი ამით მიზნად ისახავდნენ სიუჟეტის წინარე ფორმის ძიებას. რასაც აშკარა სქემატიზმამდე და ფორმალიზმამდე დაჰყავდა ფოლკლორისტიკა როგორც მეცნიერება. აღნიშნული სკოლის თეორიული ნაყოფაფენები არა მხოლოდ საბჭოთა მეცნიერების მიერ იყო შენიშნული, არამედ აღიზიანა ამავე სკოლის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი წარმომადგენლის—შვედი ნეცხიერის სილოვის მიერ 1932 წელს ქ. ლუნდში (შვეცია) გამართულ ფოლკლორებს VII კონგრესზე⁵.

ამრიგად, ა. ბოლვინი თავის შრომას თანამედროვე ფოლკლორისტიკის სამსახურში კი არ აყენებს, მდიდარი და მრავალფეროვანი სპარსული ხალხური შემოქმედების სისტემატიზაციას კი არ მიუძღვნის მას, არამედ მოქმედებულ მიგრაციულ მიმდინარეობას აღრმავებს, რომელიც თავისთავად მკვარია და სიუჟეტების წინარე ფორმის უშედეგო ძიებას წარმოადგებს.

ავტორი მოერიდა ვარიანტების გამოქვეყნებას, რაც არაწორად მოგვაჩანია. ამის მიზეზიც მიგრაციული თეორიის სქემატიზმში უნდა ეძებოთ, თორემ ხალხის მხატვრული აზროვნების განვითარების დადგენისათვის სწორედ

⁵ А. И. Никифоров, Финская школа перед кризисом. «Советская этнография», № 4, 1934; Н. Д. Андреев, Финская школа и формализм в сравнительном сказковедении. сб. М. К. Азадовский, История русской фольклористики. т. III. Москва, 1963, гл. 288—290.

⁶ сб. Ю. М. Соколов, Русский фольклор, Москва, 1941, гл. 72—73; Д. К. Зеленин, Международная конференция фольклористов-сказочников в Швеции, «Советская этнография», № 1-2, 1934.

ვარიანტები იძლევა თვალსაჩინო მასალას. ამითვე აიხსნება, რომ ავტორმა საკმარისად არ ჩათვალა საილუსტრაციო მასალის სპარსულ ენაზე გამოქვეყნება.

ავტორის დაძებნილი აქვს 16-მდე უცნობი სიუჟეტი. დასაშვები იყო, რომ მათთვის საერთაშორისო სიუჟეტურ მაჩვენებელში მიეჩინა შესვლამის ნომერა, მაგრამ იგი მხოლოდ მსგავსი ვარიანტების დაძებნით დაკმაყოფილდა:

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ავტორის სპარსული ხალხური ზღაპრების მრავალი გამოცემა აქვს გამოყენებული თავის შრომაში. სამწუხაროდ, იგი არ იცნობს საბჭოთა მეცნიერების შრომებს, კერძოდ ა. რომასკევიჩის მიერ გამოცემულ სპარსულ ხალხურ ზღაპრებს⁷. ა. რომასკევიჩის მიერ შეკრებილი ზღაპრების სიუჟეტების ვათვალისწინება და, მითუმეტეს, მისი შენიშვნებო უთუოდ დიდ სარგებლობას მოუტანდა წინამდებარე შრომას.

მიუხედავად ზემოთ აღნიშნულისა, ა. ბოლენის ნაშრომი „ხორასნული სპარსული ხალხური ზღაპრები“ ახალ ეტაპს წარმოადგენს ირანული ფოლკლორის შესწავლის საქმეში.

დავარ ომიანი

⁷ А. А. Ромаскевич, Персидские народные сказки, Ленинград, 1934.

ბ ს დ ლ ( ) ც ი ბ ნ ე ბ ი

ბაკოშვილი „მეცნიერება“

ქონდი ბარდაყვლიძე. ქართული ხალხური ლექსი

რედაქტორი მ. ბ. ბაკოშვილი.

ნაშრომში განხილულია ქართული ხალხური ლექსთწიგის უძველესი კორპუსი. ნაჩვენებია ხალხური ლექსის მკაცრი კანონი სიმღერასა და შესრულების საფორმლო წესებთან. ცალკეა განალიზებული ლექსის ძირითადი ელემენტები — რეფრენი, სტროფი, რითმა. დასაბუთებულია მახვილის მნიშვნელობა ქართული ხალხური ლექსის რიტმიკის უპირატეობაში. ნაშრომში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს აგრეთვე ანაზღაბასა და შლოცების რიტმიული წიგნის ანალიზს.

206 გვ., ფასი 1 მან. 30 კაპ. ტირაჟი 1500.

ვარლამ თოფურია, შრომები, III
რედაქტორი ანტ. კიბიჩიძე.

ვ. თოფურიას შრომების III ტომში თავმოყრილია ავტორის გამოკვლევები ქართველურ ენაზე საერთო საკითხებზე. სტატიები გამოკვლევებული იყო სხვადასხვა პერიოდულ გამოცემაში თა მათი უმრავლესობა უღეს ბიბლიოგრაფულ ინიციატივას წარმოადგენს.

პირველი კვლევება ავტორის სამი კომპლექსი.

ტომს ერთვის პირთა, სიტყვათმრთა და სიტყვათმოციურ ელემენტთა აღწერა.

344 გვ., ფასი 2 მან. 60 კაპ., ტირაჟი 1000.

მრავალთავი, ფილოლოგიური-ისტორიული ძიებანი, VII

ტომის რედაქტორი ელ. მეტრეველი „მრავალთავის“ VII ტომი ეძღვნება ქართული მწერლობის გამოჩენილი მკვლევარის, აკადემიკოს ქ. კეკელიძის დაბადების 100 წლისთავს. ეს გარემოება განაპირობებს კრებულის შედგენილობას. მასში წარმოდგენილია ხელნაწერთა ინსტიტუტის თანამშრომელთა მიერ ექსპანსიულ ხანებში ხელნაწერთა ფონდებში გამოკვნილი და შესწავლილი ახალი მასალები, რომლებიც ეხმარებიან აკად. ქ. კეკელიძის მრავალმხრივ სამეცნიერო შრომულემატიკას და ახალი მნიშვნელობა აქვთ ქართულ ენის, მწერლობისა და საქართველოს ისტორიის კვლევითთვის.

218 გვ., ფასი 1 მან. 80 კაპ., ტირაჟი 900.

არხენი ხაფარელი. განყოფილებათა ქართველთა და ხომეზთა

ტიტესტი კრიტიკულად დააჯერა, გამოკვლევა და კომენტარები დაერთო ზ. ზ. ალექსიძეს.

სერის რედაქტორი: გ. ვახაშვილი.

ტომის რედაქტორი: ო. კეკელიძე.

ვეფხვებმა არსენი საფარულს ტრაქტატს კრიტიკულად დადგინოთ უკანსა. გამოკვლევას და კომენტარებში გამოკვლევას არტონ-გრაფიულ საკითხებთან ერთად უფრო აღმოჩენებს დათმობილი ძეგლის დათარგმნისა და აღსარებულ-სომხეთის საეკლესიო ურთიერთობის ისტორიის საკითხებს.

220 გვ., უახლ 1 შ.ბ. 25 კპ., ტარაგი 5000.

М. С. Кадияшвили. Русские писатели о Грузии (О. Форш, Ю. Тынянов, В. Гольцев).

Редактор: Г. Ш. Ццицишвили.

В представленной книге рассматриваются произведения известных русских советских писателей — Ольги Форш, Юрия Тынянова, Виктора Гольцева с точки зрения отражения в них грузинской темы. Каждому из них посвящены отдельные очерки, где кратко освещаются основные вехи их биографии и исследуются те стороны их творчества, в которых так или иначе освещается тема Грузии. Книга восполняет пробел, существующий до сих пор в изучении этого аспекта в творчестве трех известных русских писателей.

104 стр., цена 55 коп., тираж 1200.

Проблемы эстетики и теории литературы.

Ответственный редактор М. И. Дудуцава.

В книге рассмотрены также актуальные вопросы эстетики и теории литературы, как например, питание в научном и художественном мышлении, критерий красоты, генезис художественного языка, роды литературных произведений, художественная условность, своеобразие грузинского стихосложения, а также некоторые аспекты эстетической сущности комического.

264 стр., цена 1 руб. 65 коп., тираж 1000

П. К. Услар. Этнография Кавказа. Языкознание, VII, Табасаранский язык.

Рукопись подготовлена к печати, снабжена комментариями и вводной статьей доктором филологических наук, проф. А. Магомедовым.

Редактор издания — академик АН СССР, проф. Ари Чикобава.

«Табасаранский язык» П. К. Услара — последняя, седьмая монография одного из

основоположников научного изучения горских иберийско-кавказских языков, член-корреспондента С.-Петербургской Академии наук, автора шести опубликованных монографий: «Абхазский язык», «Чеческий язык», «Аварский язык», «Лакский язык», «Хюркилинский язык», «Кюринский язык», служащих и поныне настольными книгами лингвистов-кавказоведов. Эти монографии П. Услара были изданы в Тифлисе в 80-х—90-х годах прошлого столетия.

«Табасаранский язык» П. Услар при жизни не успел издать, после его смерти рукопись была утеряна и обнаружена в 40-х годах нашего столетия.

«Табасаранский язык», как и другие монографии П. Услара, посвященные исследованию горских иберийско-кавказских языков, представляет научную и историческую ценность для современной кавказоведческой лингвистики.

1070 стр., цена 3 руб. 90 коп., тираж 1200.

Т. Е. Гудავа. Историко-сравнительный анализ консонантизма дидойских языков.

Редактор И. И. Церцвадзе.

Работа представляет собой первое монографическое исследование истории консонантной системы дидойских языков Дагестана. Реконструкция исходной системы основывается на диахронической интерпретации закономерных звукосоответствий, прослеживающиеся в аварско-андийских языках. Проводятся параллели и по другим дагестанским языкам.

224 стр., цена 95 коп., тираж 600.

Сумбат Давитис-дзе, История и повествование о Багратионах.

Перевод, введение и примечания М. Д. Лордкипанидзе.

Редактор серии Р. К. Кикидзе.

Редактор тома З. В. Анчабадзе.

Публикуется русский перевод «Истории и повествования о Багратионах» Сумбата Давитис-дзе (XI в.). В сочинении дается генеалогия рода Багратиони, определено время получения ими власти в Картли и изложена история их царствования.

«История» Сумбата содержит ценные сведения также и о соседних с Грузией государствах и народах.

70 стр., цена 45 коп., тираж 2500.